AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések XXIV.

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

EGER 1774
ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM

EGER, 2026

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

I. KÖTET

A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések
XXIV.

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

I. KÖTET

A MAGYARORSZÁGI BÜROKRATIZÁCIÓ KEZDETEITŐL A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

I. KÖTET

A MAGYARORSZÁGI BÜROKRATIZÁCIÓ KEZDETEITŐL A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

Szerkesztette:
Borbély Zoltán, Pap József

LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2026

A szerkesztőbizottság elnöke:
Dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Ballabás Dániel, PhD
egyetemi docens
Dr. habil. Balogh Judit, PhD
egyetemi tanár
Dr. Borbély Zoltán, PhD
egyetemi docens
Dr. habil. Pap József, PhD
egyetemi tanár
Dr. Rainer M. János
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Dr. habil. Valuch Tibor, DSc
egyetemi tanár

Dr. habil. Kristóf Ilona, PhD
egyetemi docens

A borítón Nicolas de Larmessin *Habit d'imprimeur en lettres*
(A nyomdász öltözete) című metszete látható. (Forrás: https://essentiels.bnf.fr)

A kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú
(A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) projektjének keretében
jelent meg.

ISBN 978-963-496-347-9
ISSN 2939-6239

A kiadásért felelős az
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Dinnyés Patrik
Felelős szerkesztő: Kusper Judit
Nyomdai előkészítés: Molnár Gergely
Borítóterv: Szutor Zsolt
Megjelent: 2026-ban
Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

MTA Kiváló Kutatóhely
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet

Tartalomjegyzék

Előszó 7

A SZERVITOROK, FAMILIÁRISOK, „HIVATALNOKOK” A 15–16. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Incze János: *Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrierje tükrében* 19

Árvai Tünde: *Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában* 35

Kovács Mihai: *Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)* 57

Kádas István: *Persona vicecomitis. Az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig* 97

HIVATALOK VILÁGA A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

H. Németh István: Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában 127

Dominkovics Péter: A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában. A dunántúli vármegyék példáján 145

Kónya Annamária: *A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása* 159

Kónya Péter: *Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században* 169

Sinka Viktor Róbert: *Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–Oszmán-diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)* 179

Gebei Sándor: *A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis”* 195

Nagy János: *Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (kérdésfelvetések és első eredmények)* 211

Kulcsár Krisztina: *Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál* 229

EGYÉNI (HIVATALI) KARRIEREK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

Bódai Dalma: *Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján* 247

Gillich Olivér: *Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében* 269

Borbély Zoltán: *Szemere Pál pályafutása* 285

Koleszár Krisztián: *Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)* 309

Nagy Janka Teodóra: *Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete* 325

Kötetek szerzői 343

Kötetek tartalomjegyzéke 347

Előszó

A kora újkori államfejlődés az európai történetírás figyelmének középpontjában állt az utóbbi évtizedekben. A történészek számos paradigma segítségével igyekeztek magyarázni, hogy a késő középkori dinasztikus államokból minek a hatására és milyen folyamatok során jöttek létre a 18. századra a modern államok közvetlen előzményeinek tekinthető központosított monarchiák. A rendek politikai hatalmának háttérbe szorításával és a színfalak mögötti kompromisszumok kialakításával megváltoztak a hatalomgyakorlás technikái és lehetőségei. A különféle feudális kapcsolatrendszereken alapuló késő középkori királyi udvaroktól mint a hatalomgyakorlás intézményesült központjaitól olyan kormányszervek vették át az irányítást, amelyek egyre hatékonyabban voltak képesek ellátni a feladatukat. Ezek a változások a kora újkor folyamán a Habsburg Monarchia keretei közé integrálódó Magyar Királyságot sem kerülték el, de az európai államokhoz képest sajátságos folyamatok zajlottak. A kötet a kora újkori magyar államfejlődés közigazgatás-történeti vonatkozásait állítja a központba, tükrözve annak sokszínűségét. Az alábbi tizenhét tanulmány a késő középkortól a 18. század végéig jár körül számos olyan témát, amelyek az állami, egyházi és magánföldesúri igazgatás változásaira mutatnak rá.

A szervitorok, familiárisok, „hivatalnokok" a 15–16. század fordulóján című első fejezetben a késő középkori igazgatás legjellemzőbb intézményeinek működése és az azokat működtető társadalmi kapcsolatrendszernek, a familiaritásnak a sajátosságai kerülnek bemutatásra.

Incze János *Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrier tükrében* című tanulmányában a késő középkori politikatörténet egyik máig vitatott megítélésű alakja, a 15. századi Német-római Birodalom első világi birodalmi kancellárja tevékenységének kettősségét világítja meg. Schlick pályafutása során három egymást követő német-római uralkodó kancelláriáját vezette, miközben kiterjedt diplomáciai tevékenységet is folytatott. Ugyanakkor már kortársai is gyanakodtak arra, hogy kivételes hivatali befolyását a saját és családja anyagi, valamint társadalmi gyarapodásának szolgálatába állította. A kutatás mára egyértelműen két párhuzamos életútról beszél: egy valósról és egy kitaláltról. A tanulmány e kettős életpályakép keretében vizsgálja Schlick magyarországi adományait. Ahogy birodalmi karrierjében valós és vitatott hitelességű oklevelek fonódnak egymásba, úgy magyarországi szerzeményei sem mentesek az ellentmondásoktól. Az egyes adományok vizsgálata rámutat, hogy a magyarországi kép nem kivétel, hanem visszatükrözése annak a mintázatnak, amely Schlick egész pályafutását jellemzi.

Árvai Tünde már szorosan a késő középkori magyar társadalomtörténet-írás klasszikusnak nevezhető módszereivel vizsgálja a Dorozsma nembeli Garai család nádori ágának familiárisi hálózatát, különös tekintettel annak összetételére, utánpótlására és működési mechanizmusaira. *Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában* című

tanulmányában a rendelkezésre álló okleveles források alapján több mint 250, a családhoz köthető személyt azonosít, akik különböző igazgatási és uradalmi feladatkörökben teljesítettek szolgálatot. A vizsgálata rámutat arra, hogy a familiárisi hálózat kialakulását és működését a területi kötődés, a személyes kapcsolatok, valamint a korábbi szolgálati tapasztalat együttesen határozta meg. Az alispánok és várnagyok jellemzően az adott régió köznemességéből kerültek ki, míg a nádori kúria esetében nagyobb szerepet játszott a szakértelem és az adminisztratív gyakorlat. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a familiárisi viszonyok nem voltak statikusak, mert a szolgálattevők mobilitását a karrierlehetőségek és a politikai viszonyok változásai egyaránt befolyásolták. A 15. század közepének válságai, különösen az 1440-es évek belháborúja és a család politikai pozícióvesztése jelentős átrendeződést eredményeztek a famíliában. A Garaiak példája jól szemlélteti, hogy a késő középkori bárói hatalomgyakorlás egy rugalmasan működő, folyamatosan újratermelődő szolgálattevői hálózatra épült.

Az állami és magánföldesúri hatalomgyakorlás eszközei lényegesen eltértek az egyházi intézmények, különösen az egyházi bíráskodás gyakorlatától. Erre mutat rá **Kovács Mihai** *Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)* című tanulmánya, melyben az erdélyi püspökség gyulafehérvári és tasnádi vikariátusának személyi állományát vizsgálja Hunyadi Mátyás uralkodásának második felétől a Jagelló-kor végéig tartó időszakban. Központi kérdése, hogy az egyházkormányzatban, illetve a szentszéki bíróságokon működő hivatalnokok hol helyezkedtek el a személyes lojalitáson alapuló familiárisi kötődés és a püspök személyétől részben függetlenedő hivatalnoki státus közötti skálán. A prozopográfiai módszerrel végzett elemzés feltárja a vikáriusok és helyetteseik kiválasztásának szempontjait és karrierlehetőségeit, rámutatva a kánonjogi képzettség kiemelt szerepére. Bár a püspök preferenciája meghatározó volt a vikáriusok kinevezésében és további pályájában, a kompetenciaalapú kiválasztás és a hivatalviselés folytonossága egyértelműen az intézményi működés megerősödését jelzi. A kutatás kiterjed a vikariátusok jegyzőire és írnokaira is, akiknek pályafutása – feletteseik távozása után folytatódó hivatalviselésük révén – az intézményi kontinuitás fontos jelzője.

Az egyházi és világi bíráskodás gyakorlata kiválóan összehasonlíthatóvá válik **Kádas István** tanulmánya révén. A *Persona vicecomitis – az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig* **című** tanulmánya a késő középkori Magyar Királyság északkeleti részén megjelenő különös megyei feladatkörrel, a persona vicecomitisszal foglalkozik. Ez a megyei hatóság munkáját segítő eseti megyei emberek egy sajátos típusa volt, akik az egyes helyszíni vizsgálatok során az alispánt képviselték az eljáró szolgabírák mellett. Az „in persona comitis" formula és a feladatkör a 15. század közepétől mutatható ki Ung és Zemplén megyékben, s úgy tűnik, eredetileg valóban az ispán familiárisait küldték ki vizsgálódni ezzel a kifejezéssel. Később azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a megyei törvényszéken részt vevő nemesek közül jelölték ki, s kiszállására az alispán adott megbízást. A formula és gyakorlat a Jagelló-korra a térség több megyéjében (Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör és Borsod) is meghonosodott, Mohács után pedig további megyékben is kimutatható. A Jagelló-kori persona (vice)comitisok között

többen a szolgabírákkal azonos családokból származtak, s korábbi, illetve későbbi megyei tisztségviselőket is találunk közöttük. A persona (vice)comitis feladatkör az 1550-es években kopott ki, a szolgabírókkal ettől kezdve esküdtek jártak el. Úgy tűnik, hogy az esküdtek átvették ezt a feladatot, de akár már a Jagelló-korban is valamiféle esküdtszerű csoportból kerültek ki.

A kötet második fejezetének – **Hivatalok világa a kora újkori Magyarországon –** tanulmányai a 16–18. században formálódó premodern állam kormányszerveinek, illetve a magyar rendi intézményeknek és az egyházkormányzatnak a működését és összefonódásait mutatják be, számos ponton kitérve az oktatás egyre nagyobb jelentőségére.

A fejezetet **H. Németh István** tanulmánya nyitja meg *Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában* című munkájával, melyben a kora újkori bürokratikus gondolkodás kialakulásába, különösen a városi hivatalnokokkal szemben megfogalmazódó elvárásokba ad betekintést. A 17-18. században az államigazgatás egyre szakszerűbbé válásával olyan elméleti munkák is megjelentek, amelyek közül több a mindennapi gyakorlatra, az államigazgatás megszervezésére és reformjaira kimutatható hatással bírt. Veit Ludwig von Seckendorf, akinek fő műve, az 1656-ban megjelent „Teutscher Fürsten-Staat" az ideális állam képét nyújtotta a kor olvasóinak, egyike volt e műveknek. Elfogadottságát jelzi, hogy még a 18. században is a politikai oktatás alapműve volt, melynek használatát a bölcsészképzés során éppen úgy, mint a magasabb jogi fakultásokon is bevezették, kiemelkedő helyet foglalt el az igazgatási-jogi oktatásban. A Magyar Királyság szabad királyi városainak igazgatási gyakorlata az államigazgatás nyomására a 17. század utolsó harmadában jelentősen megváltozott. A változások egy része a városvezetés katolikussá tételéhez kapcsolódott, más része az igazságszolgáltatás, az igazgatás és a gazdálkodás professzionálissá tételét célozta meg. A városi tisztújításokra kiküldött királyi biztosok rendszeresen adtak ki szabályrendeleteket, amelyek leginkább azokat az igényeket tükrözték, amelyeket az állam támasztott a városok vezetése felé. E statútumok és Seckendorf alapelveinek összehasonlítása rámutat arra, hogy a 17. század közepén lefektetett alapelvek kézzelfoghatóan hatottak a magyarországi városigazgatásra és a 18. század közepére kialakult igazgatási gyakorlatra.

A második tanulmány is az oktatás és közigazgatás összefüggéseivel foglalkozik a dunántúli vármegyék példáján. **Dominkovics Péter** *A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában* című tanulmányában a soproni jezsuita gimnázium diákságának 8000 főt meghaladó adattára alapján a dunántúli törvényhatóságokra, közülük is első sorban Sopron, Vas és Moson vármegyékre fókuszálva tanulmányozza a gimnáziumi iskoláztatás szerepét az 1707–1773 közötti megyei tisztikarokba megválasztott személyek esetében. Megállapításai szerint a korabeli vármegyei hivatalviselőkre általánosan jellemző volt a gimnáziumi tanulmányok folytatása. A szolgabírónál magasabb hivatalra megválasztottak esetében a 18. században szinte kivétel nélkül találkozunk soproni iskolai végzettséggel, főként Sopron és Vas vármegyék esetében. Két család, a Felsőbüki Nagy és a petőházi Zeke a megyei hivatalokoknál magasabb pozíciókat ért el, melyben jelentős szerepet játszott a családok gimnáziumokon

is túlnyúló, az egyetemi képzés felé mutató iskoláztatási stratégiája. Somogy és Zala vármegyék mellett jelentős a soproni iskola vonzereje a történeti felvidéki törvényhatóságok között, melyek sorából Pozsony város és vármegye kiemelésre méltó, de szórványosan még Erdélyből és Kelet-Magyarországról (Szatmár és Bihar megyékből) is jöttek diákok.

Kónya Annamária *A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása* című tanulmányával az egyházkormányzat kora újkori formálódására vezet át. A 16. század utolsó negyedében befejeződött a Tiszáninneni református egyházkerület kialakulása, majd a következő időszakban egy viszonylag békés fejlődés kezdődött, és l*étrejött négy esperesség (borsodi, zempléni, ungi és abaúj-gömöri). Az esperesség*ek, melyek a vármegyék nevét viselték, nem voltak területileg teljesen azonosak azokkal. Az egyházmegye mezővárosaiból a református egyház fontos központjai váltak, Sárospatakkal az élen. Az egyházkerületnek több sajátossága is volt. Az egyik, hogy majdnem két évszázadig esperességek szabad kötődéseként *működtek együt*t, a legfelsőbb igazgató személy, a szuperintendens nélkül. A püspök vagy szuperintendens hatáskörét az esperesek gyakorolták. A Tiszáninneni református egyházkerület másik sajátossága az evangélikus gyülekezetekkel való együttélés volt Zemplén vármegyében. Református-evangélikus unió alakult 1597-ben, és több mint fél évszázadig fennállt. Lényege az volt, hogy a zempléni esperesség területén létező kb. húsz evangélikus gyülekezet a református esperesség igazgatása alá tartozott 1663-ig. A harmadik sajátosság a Tiszáninneni kerület fejlődésében az antitrinit*árius* tanok megjelenése volt, főleg az ungi esperesség területén, de ez csak egy rövid ideig befolyásolta a térség vallási fejlődését. Radikálisabb változást az egyházkerület fejlődésében a Resolutio Carolina hozott 1734-ben, amely r*ákényszerítette a tiszáninneni espereseket, hogy püspököt válasszanak.*

A szabad királyi város igazgatásának kereteit járja körül **Kónya Péter** *Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században* című tanulmányában. Eperjes szabad királyi város önkormányzati rendszere és szervei a középkor évszázadaiban alakultak ki. Az eperjesi városi önkormányzat hasonló volt, mint más felső-magyarországi városban: élén állt a bíró, esetleg főbíró, a városi tanáccsal, ún. szenátussal. A szenátus a 17. században rendszerint tizenkét tagból állt, akik közül a legjelentősebb a jegyző és az aljegyző volt. A szenátus egyszerre működött városvezetői és bíráskodási szerveként, és a legjelentősebb városi hivatalokat is ellátta. Az önkormányzat további választott szervét képviselte a választott vagy esküdt község. A község változó tagszámmal rendelkezett, akik négy csoportba, ún. asztalokba voltak elosztva. A szenátus és a választott község egymást választották, így a polgároknak csak egy zárt csoportja vett részt közvetlenül a város irányításában. A hetvenes évek elején I. Lipót olyan intézkedéseket hozott, amelyek jelentősen megváltoztatták a városi önkormányzat működését és korlátozták a városok autonómiáját. Ezek között – a tanács hatáskörének korlátozása és az ellenreformációs intézkedések mellett – talán a legsúlyosabb az volt, hogy a városi önkormányzatokat pénzügyileg alárendelésék a Szepesi Kamarának.

Sinka Viktor Róbert *Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–oszmán diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)* című tanulmány a kora újkori Habsburg Monarchia konstantinápolyi követségének a működését mutatja be a 16. század második felében

olyan módon, hogy a diplomáciai ajándékozás szerepét vizsgálja a tizenöt éves háború előestéjén. A munka középpontjában Friedrich von Kreckwitz 1591 és 1593 közötti konstantinápolyi követsége alatti ajándékozási gyakorlat politikai, gazdasági és kommunikációs funkcióinak vizsgálata áll. A tanulmány rámutat arra, hogy míg a Habsburg fél az ajándékokat a békeszándék és a diplomáciai kapcsolatok fenntartásának eszközeként értelmezte, addig az oszmán gyakorlatban azok rendszeres járadékként, kvázi adóként jelentek meg. Az eltérő értelmezésekből fakadó feszültségek a gyakorlatban is megmutatkoztak. Az ajándékok késedelme vagy hiánya akadályozta a tárgyalásokat, rontotta a követ érdekérvényesítési lehetőségeit, és hozzájárult a vezírek elégedetlenségének növekedéséhez. A tanulmány kiemeli, hogy az ajándékozás nem csupán reprezentatív elem volt, hanem a tudatos politikai nyomásgyakorlás eszköze is, amelyet mindkét fél saját stratégiájába illesztett.

Gebei Sándor *A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis"* című tanulmányában egy rövid életű sajátságos intézmény működését járja körül. A Rákóczi-szabadságharc államszervezeti törekvéseinek középpontjában az 1705-ös szécsényi gyűlés állt, amely jogi értelemben nem országgyűlés, hanem a szövetkezett magyar rendek általános gyűlése volt. A **Rákócziék által** kialakított államszervezeti modell alapját az a felfogás jelentette, hogy az 1687-es pozsonyi országgyűlés kényszer alatt elfogadott döntései – a Habsburgok örökös magyar királyságának elismerése, valamint a szabad királyválasztás és az ellenállás jogának feladása – sértették a magyar rendi alkotmányosságot. A szabadságharc célja ezért nem egy új, független állam létrehozása, hanem az alkotmányos jogok helyreállítása volt. A konföderáció államszervezeti kísérlete így a rendi alkotmányosság helyreállítására irányuló, a lengyel mintát követő ideiglenes politikai rendszerként értelmezhető, melynek legfontosabb döntéshozó szerve a „conventus generalis" volt.

Nagy János munkájával ism**é**t visszatérünk a városi igazgatás immár 18. századi kérdéseihez. *Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (Kérdésfelvétések és első eredmények)* című tanulmányában a városi igazgatási elit legmarkánsabb részének, Pest város belső tanácsának 1705 és 1790 között szolgáló tagjait (bírókat, helyettes bírókat, polgármestereket, tanácsosokat, szindikusokat/főjegyzőket) vizsgálja társadalomtörténeti, elsősorban prozopográfiai módszerekkel. A tanulmányban megállapítja, hogy a kirobbanó városigazgatási válságokra, a polgárság és a tanács viszályára a felettes hatóságok a városigazgatás professzionális alapokra helyezésével válaszoltak. Ennek személyi konzekvenciái is voltak: a hagyományos kézműves-iparos városvezetők visszaszorulása és az addig is erősen jelen lévő tisztviselő-értelmiség réteg, különösen a jogtudók előretörése. A teljes vizsgált periódusban a tanácsnokoknak a fele bírt nemesi címmel, de valószínűleg származáshelyi, vagyoni, mentalitásbeli sokszínűségük miatt saját kollektív csoporttudattal nem rendelkeztek, a városvezetésen belül elkülönült csoportot nem alkottak. A tanácsosok származáshelyeit tekintve az látható, hogy a legnagyobb arányban Alsó-Ausztria és Bécs térségéből, a Magyar Királyság nyugati vármegyéiből, illetve a Duna menti mezővárosokból és szabad királyi városokból érkeztek. A század első felében jellemzően a bel- és külföldről bevándorló személyek határozták

meg a magisztrátust, a 18. század második felére már a pesti születésű tanácsnokok alkották a többséget.

A professzionalizálódó hivatalok kérdéseivel foglalkozik **Kulcsár Krisztina** *Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál* című tanulmánya. A szerző a 18. századi központi kormányszervek felvételi módszereit vizsgálja meg, részben – Olga Khavanova kutatásaihoz kapcsolódva – az álláskeresők saját kérvényei, részben a hivatali iratok alapján. A Magyar Királyi Helytartótanácsnál törvény szabályozta a tanácsosok számát és rendi állását, bár ezektől időnként eltértek. Ha nem volt megfelelő jelölt, akkor a főpapok álláshelyeit nem töltötték be. A főnemes és köznemes tanácsosok személyére a Magyar Királyi Udvari Kancellária tett javaslatot általában a kérvényezők közül, de arra érdemes személyt is javasolhatott. A helytartótanácsban az 1720-as évek végétől egyre több ún. létszámfeletti hivatalnokokot alkalmaztak, akik néha évekig fizetés és szavazati jog nélkül látogatták a tanácsüléseket, ahol tapasztalatot szerezhettek. Az 1750-es évek végétől a fiatal nemeseket gyakornoknak vették fel. A tanácsosok utánpótlását részben e két csoportból biztosították. Sokan azonban kérvények révén kerültek be, amelyekben hatásosnak tartott érveket és taktikai fogásokat alkalmaztak, például családjuk érdemeire, patrónusuk támogatására, szociális rászorultságukra hivatkoztak. A források a családi és személyes kapcsolatok, a 18. század második felétől pedig a szaktudás jelentőségét is mutatják. A leghatásosabb módszer azonban az állandó, kitartó kérelemírás volt, amely révén a kérvényezők előbb-utóbb a megélhetést biztosító állami álláshoz juthattak.

Az **Egyéni (hivatali) karrierek a kora újkori Magyarországon** címet viselő harmadik fejezetben mélyfúrásszerű esettanulmányokon keresztül kapunk bepillantást a 17. századi főúri udvarok és gazdaságok működésébe, diplomáciai karrierekbe, a vármegyei élet és a rendi országgyűlések, valamint a központi kormányszervek tisztviselőinek életébe.

A fejezetet **Bódai Dalma** tanulmánya nyitja: *Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján*. A tanulmány Thurzó György (1567–1616) nádor (1609–1616) biccsei rezidenciájú udvarának személyi összetételét és működését, valamint az udvar fenntartásával járó költségeket vizsgálja a fennmaradt számadáskönyek alapján, kiegészítve a rendtartások tanulságaival. A munkából megtudhatjuk, hogy a Thurzó György környezetében élő familiárisok, illetve más udvari feladatokat ellátó tisztviselők pontos feladatkörének meghatározása több szempontból is nehézséget jelent. Ez egyrészt a hiányos és töredezett forrásadottságból, másrészt pedig az egyes kifejezések jelentéstartalmát illető szakmai vitákból ered. A biccsei gazdaság számadáskönyveinek, az ünnepi rendtartásoknak, valamint a főúr fia, Thurzó Imre által 1617-ben kiadott udvari rendtartásnak az együttes vizsgálatával újabb mintázatok rajzolódnak ki Thurzó György biccsei központú udvarának működését illetően.

Gillich Olivér *Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében* című tanulmánya társadalomtörténeti szempontból közelít a kora újkori Habsburg Monarchia diplomáciájához**.** A

Habsburg-uralkodók a 16. század második felében, kisebb-nagyobb megszakításokkal állandó követséget tartottak Konstantinápolyban. A képviseletek élén a mindenkori követek álltak, míg rangban utánuk a követségi titkárok következtek, akik átlagosan nyolc–tíz éven keresztül viselték a tisztséget. Fő feladataik közé tartozott a követség levelezésének és egyéb írásbeli tevékenységeknek az intézése, valamint a legfontosabb kimenő iratok titkosítása. A titkárok – a követségi tolmácsokkal ellentétben – nem helyi származásúak voltak, hanem a követekkel együtt érkeztek Konstantinápolyba. Általában egyszerre ketten töltötték be a hivatalt. A tanulmány számba veszi az 1570-es évek végén és az 1580-as évek első felében titkári tisztséget betöltő személyeket. Az első Ambrosius Schmeisser, aki 1574–1582-ig, három követ alatt látta el a titkári feladatokat. A korszakban egyértelműen a legnagyobb karriert dr. Bartholomaeus Pezzen futotta be, aki 1578-ban Joachim von Sinzendorf követ (1578–1581) kíséretének tagjaként érkezett Konstantinápolyba. A titkári feladatokat 1587-ig látta el, amikor is – a században egyedülálló módon – a követi tisztségbe emelkedett. A harmadik személy Paul Rosa volt, aki Schmeisser utódaként 1582-től 1586-os haláláig viselte a tisztséget. A szerző megemlít egy negyedik személyt, név szerint Niklas (Nicolas) von Haunoldot is, akit a források bár sosem neveztek titkárnak, azonban feladatköre nem sokban térhetett el a fentebb felsorolt személyekétől.

A kora újkori magyar rendi politika működését szemlélteti **Borbély Zoltán** *Szemere Pál pályafutása* című tanulmányában. Szemere Pál a 17. század első felében a magyar országgyűlések egyik meghatározó szereplője volt. Sáros, Abaúj és Borsod vármegyék követeként vett részt az országgyűlések vitáiban, és naplókat is vezetett az eseményekről, amelyek az első és legteljesebb leírásai a korabeli diétáknak. Szemere azonban nemcsak vármegyei követként vett részt ezeken a gyűléseken, hanem 1635-től a Királyi Tábla tagjaként az országgyűlés hivatali működésének, bürokratizálódásának is formálója lett. Ezzel párhuzamosan három vármegye jegyzői hivatalát is viselte közel másfél évtizeden keresztül, és egyfajta regionális közjogi méltóság lett. Tehetsége azonban a vagyongyűjtésben is megnyilvánult, ugyanis élete folyamán egy kisebb főúri vagyont sikerült összegyűjtenie, elsősorban az ügyvédi tevékenységéből. Szemere munkásságának egy igen meghatározó eleme, hogy pályafutása folyamán végig kapcsolatban volt a Rákóczi-család tagjaival, hol konvenciós familiárisként, hol regionális ügyintézőként, hol pedig országgyűlési követként. Az 1646-47. évi országgyűlésen Szemere volt I. Rákóczi György egyik követe, így ő tárgyalta meg a linzi béke törvénybe iktatását a magyar rendekkel. Szemere tevékenységének egyik legmeghatározóbb eleme a szilárd református hite volt, ami további szoros szálakkal fűzte a Rákócziakhoz. Mind a saját birtokain, mind a vármegyékben, mind pedig a rendi országgyűléseken a református hit gyakorlásának szabadsága állt a politikájának középpontjában. A 17. századi országgyűlések és a magyar közélet Szemere Pál tevékenységén keresztül kézzel fogható közelségből megismerhető.

Egy kora újkori nagybirtok gazdálkodásának nehézségeit vizsgálja **Koleszár Krisztián** *Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)* című tanulmányában. A szádvári uradalom 16–18. századi irataiból több tisztviselő

visszaéléseit rögzítő vizsgálati jegyzőkönyv is ismert, melyek a távol élő földesúr elől rejtve maradó állapotok egyéni érdekek irányította kihasználásáról árulkodnak. A legkorábbi ilyen sérelmek már Szádvár 1570-es urbáriumában felbukkannak, de részletekbe menően az almási jobbágyok Terbócs Istvánnal szembeni 1680-ban megfogalmazott panaszai adnak képet a visszaélésekről. A Thököly-felkelés alatt Czobor Mária Regina (Csáky Pál özvegye) familiárisa, Becskeházi Zsigmond ellen (1686), illetve az ő kérésére (1688) folytattak le két vizsgálatot is. 1697-ben ismét Esterházy Pál provizora, ezúttal Horváth Ferenc tevékenységét veszik nyomozat alá. Az 1710-es pestisjárvány traumája után újrasarjadó uradalomban Miticzky Mihály tiszttartó visszaéléseinek néznek utána két ízben is (1714, 1720). Majd az 1745 és 1760 közötti időszakot követően, melyben az Eszterházyak grófi ága a birtokos, Fekete István kerül a vizsgálatok középpontjába (1762). A forrásokban szereplő csalások és pozícióval való visszaélések jól tükrözik, milyen lehetőségei voltak a gazdatiszteknek a különböző időszakokban, ha saját vagyonuk gyarapítását ily módon kívánták elősegíteni.

Az első kötet zárótanulmányában **Nagy Janka Teodóra** *Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete* című tanulmányában mutatja be egy 18. századi erdélyi értelmiségi tevékenységének sokszínűségét**.** Nagy-ajtai Cserei Farkas életpályája a 18. századi Habsburg-adminisztráció új erdélyi jogásznemzedékének sorsát példázza. Ifjúkorától a birodalom központjában, Bécsben élt, ahol az erdélyi udvari kancellárián vállalt hivatalt, de örökös honvágya volt szülőföldje, Erdély után. A felvilágosult abszolutizmus és Mária Terézia királynő feltétlen híve volt, ugyanakkor széles látókörű államférfi, akinek műveltségét, jogi tudását, politikai szerepét, hazaszeretetét, Erdély iránti feltétlen odaadását nemcsak barátai, de ellenfelei is elismerték. Udvari tanácsosként és referendáriusként a korabeli erdélyi irodalmi életnek is ismert alakja volt. Gazdag életművét ma több tudomány- és kutatási terület is magáénak tekinti – különös tekintettel a 18. második felében keletkezett, a magyar jogi szaknyelv, a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz területén egyaránt számontartott „*A magyar és székely asszonyok törvényei*" jogszabálygyűjteményére. A tanulmány Nagy-ajtai Cserei Farkas családi és szakmai pályaképének ismertetésével a felvilágosult abszolutizmus első jogásznemzedékének életét meghatározó kettős kihívásra is felhívja a figyelmet: a 18. századi Habsburg-adminisztráció kínálta, szakmai ismereteken és professzionális hozzáértésen alapuló karrierlehetőség és a szülőföldtől, Erdély történeti hagyományaitól, kultúrájától való fájdalmas elszakadás ellentmondásoktól sem mentes folyamatára.

A kötet tanulmányai mind időben, mind pedig az igazgatás különféle formáinak tekintetében igen változatosak, de korántsem fedik le a kora újkor magyar intézményeinek egészét. Láthatjuk, hogy a 15-16. század fordulóján a hivatali pálya egyre több lehetőséget kínált, és a familiárisi kapcsolat mellett egyre nagyobb hangsúly került az adott tisztség betöltéséhez szükséges kompetenciák és tudás meglétére. A mérleg nyelve azonban csak a korszak végén kezdett előbb oldalról, vagyis a középkorból átörökített familiaritásról a tényleges hivatali szaktudás felé billenni. A magyar főúri udvarokban és a nagybirtok igazgatásában éltek legtovább a társadalmi kapcsolatokon nyugvó igazgatási struktúrák,

amelyek számos visszaélésre is lehetőséget teremtettek. A tanulmányokból kiválóan kirajzolódnak a középfokú közigazgatás rendi intézményeinek, a nemesi vármegyéknek a korszakban végbement változásai, amelynek folyamán a késő középkori bíráskodási szerepkör számos (köz)igazgatási funkcióval bővült. Az egyre szofisztikáltabban működő vármegyei hivatalokat már nemcsak a képességeik alapján betölteni képes személyek viselték, hanem a 18. századra meghatározóvá vált az iskolában megszerezhető tudás, noha a társadalmi rangállás továbbra is fontos szempont maradt. Hasonlóan számottevő változásokon ment keresztül az egyházi igazgatás is a kora újkor folyamán, melyek közül a protestáns egyházak megjelenése és szervezeti kereteinek kiépülése volt talán az egyik legmeghatározóbb, ami nem csupán egyháztörténeti, hanem tágabb értelemben véve társadalom- és politikatörténeti szempontból is vizsgálandó.

A szabad királyi városok egészen a 17. század második feléig sikeresen megőrizték önkormányzati működésük önállóságát, ami az irányító testületek személyi összetételének vizsgálata alapján is egyértelműen látszik. A változások I. Lipót uralkodása alatt, de különösen a török elleni visszafoglaló háborúk során indultak meg azzal, hogy a városok nagy része pénzügyileg elveszítette önállóságát, és kamarai felügyelet alá került, illetve a tisztviselőket is egyre inkább az udvar érdekeinek megfelelően jelölték ki az addigi szabad választással szemben. Ennek azonban előnyös oldalai is voltak, ugyanis a 17. század végén még csak elméletben megjelenő professzionális hivatalnokok a 18. századra már ténylegesen átvették a városok vezetését.

A kötetben csak érintőlegesen jelenik meg a kora újkori Magyar Királyság integrációjának folyamata a Habsburg Monarchia központi kormányzatába. Az erre vonatkozó tanulmányokból azonban egyértelműen látszik, hogy a Magyar Királyság sorsát igen jelentős mértékben meghatározó diplomáciában már nem a magyar rendek, hanem a Habsburgok központi kormányszervei voltak ráhatással az eseményekre. A központi kormányzat azonban magyar belpolitikai életben csak a 18. században tudott némi rést ütni a rendi intézmények pajzsán.

A kötet tanulmányai akár egy-egy intézmény működésének bemutatása vagy esettanulmányok révén, de modern szempontokat alkalmazó komplex elemzéseket nyújtanak a választott témában. Ennek köszönhetően a kötet számos ponton gazdagítja a kora újkori magyar közigazgatás új szempontokat és módszereket felvonultató eredményeit.

Borbély Zoltán

A szervitorok, familiárisok, „hivatalnokok” a 15–16. század fordulóján

Incze János

Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrierje tükrében

Abstract: Kaspar Schlick's Grants in Hungary in the Light of His Real and Virtual Career. Kaspar Schlick, the first lay imperial chancellor of the fifteenth-century Holy Roman Empire, remains one of the most debated figures of late medieval political history. Over the course of his career, he headed the chancelleries of three successive Holy Roman rulers while also engaging in extensive diplomatic activity. At the same time, even his contemporaries suspected that he used his exceptional influence to advance the material and social position of himself and his family. Scholarship now clearly distinguishes between two parallel career narratives: one real and one fabricated. The present study examines Schlick's Hungarian grants within the framework of this dual career image. Just as genuine charters and documents of disputed authenticity are intertwined in his imperial career, his Hungarian acquisitions are likewise marked by contradictions. An analysis of the individual grants demonstrates that the Hungarian case was not an exception, but rather a reflection of the broader pattern that characterised Schlick's entire career.

Keywords: Kaspar Schlick; charter forgery; Holy Roman imperial chancery; corruption; Sigismund of Luxembourg

A 15. századi Német-római Birodalom politikatörténet egyik megkerülhetetlen alakjának, az első világi birodalmi kancellárnak, Kaspar Schlicknek a rendkívüli életútja már a kortársak körében is csodálatot váltott ki. Luxemburgi Zsigmond önjelölt krónikása, Eberhard Windecke is csodálkozva tette fel a kérdést művében: miként lehetséges, hogy egy polgári származású személy ilyen mértékű hatalomra tegyen szert a birodalomban.[1] Valóban, Schlick végigjárta a birodalmi kancellária ranglétráját, és nemcsak egy, hanem egymást követő három német-római uralkodó kancelláriájának a vezetőjévé vált, miközben diplomataként is meghatározó tevékenységet fejtett ki. Sőt, elnyerte az itáliai Bassano del Grappa grófi címét is, amely ranggal meglepő módon életében sohasem

[1] A tanulmány a GF19-29622L "Grey Eminences in Action: Personal Structures of Informal Decision-Making at Late Medieval Courts" nemzetközi kutatási projekt támogatásával készült, amelyet a Cseh Tudományos Alap és az Osztrák Tudományos Alap finanszírozott, és amelynek megvalósítására a Masaryk Egyetem Bölcsészettudományi Karán került sor. Skorka (ford.) 2008: 151.

élt.[2] Nem véletlenül, hiszen e nem mindennapi életútra már nem sokkal halála után gyanú vetült, miszerint a néhai kancellár hivatali befolyásával visszaélve, hamisítások révén mozdította elő saját és családja társadalmi felemelkedését és anyagi gyarapodását. Jellemző, hogy 1449 júliusában bekövetkezett halála után néhány hónappal testvére egy levelében egyenesen arról írt: nem szabad hinni annak a szóbeszédnek, amely szerint a kancellár egyik várában több mint száz, előre lepecsételt üres oklevelet találtak, hiszen testvére istenfélő (*from mann*) emberként halt meg.[3] Az okirat-hamisítási vádak ezzel nem értek véget: egy VI. Albert (1424–1463) osztrák herceg számára készült névtelen jelentés Kaspar Schlicket nevezte meg Albert király (1438-1439) végrendeletének meghamisításáért felelős egyik fő személyként.[4] Mindennek ellenére egészen a 19. századik nem merült fel alapos gyanú a történészek körében a Schlick-iratok hitelességével kapcsolatosan.[5] Majd a századforduló után, 1901-ben két egymással párhuzamosan végzett kutatás jelent meg, amely a kancellár életével foglalkozott, és amelyek ugyanarra a következtetésre jutottak, miszerint több esetben is bizonyíthatóan hamis oklevelek kapcsolódnak hozzá. Sőt, a szerzők szerint számos esetben komoly gyanú merül fel további iratokkal kapcsolatosan is, mindezek miatt pedig a teljes életút átértékelésére van szükség.[6] Ugyan a második világháború során történt egy kísérlet a kancellár életútjának a rehabilitációjára,[7] a mai történeti kutatás egyértelműen két párhuzamos életútról beszél Kaspar Schlick kapcsán, egy valósról és egy kitaláltról.[8]

Kaspar egy kevésbé vagyonos szövetkészítő és szövetkereskedő családban született Eger városában (ma Cheb, Csehország). A fennmaradt források 1413-ban említik először, ekkor a lipcsei egyetem hallgatójaként. A tanulmányait ugyan nem fejezte be, de a bölcsészeti fakultáson elvégzett szemeszterek jó kiindulási alapot biztosítottak a kancelláriai munkához. Feltehetően a konstanzi zsinat alkalmával csatlakozott a birodalmi kancelláriához, amikor megnőtt az igény a kancelláriai munkaerő iránt. A zsinatra érkezők nagy száma miatt ugyanis jelentősen megszaporodott az oklevélkiadási igény, emellett a zsinathoz kapcsolódóan felerősödő diplomáciai tevékenység is nagyszámú levél megfogalmazását tette szükségessé. 1416–1425 között előbb írnokként, majd jegyzőként végezte munkáját, és legkorábban már 1416-ban Luxemburgi Zsigmond kíséretében lehetett találni, ekkor az uralkodót az angliai útjára kísérte el. Ez az 1416 és 1425 között eltöltött időszak a kancelláriában egy szokványos, a pályatársaihoz hasonló ívű karrierként írható le. Ám 1426-ban, amikor is királyi titkárrá nevezték

[2] Nemcsak ő nem élt ezzel a címmel, hanem mások sem használták ezt vele kapcsolatban. Heinig 1988: 255.

[3] Elbel–Zajic 2013a: 174.

[4] Dvořáková 2025: 62–63.

[5] Dvořák 1901: 51; Heinig 1988: 250; RI XI/2 7730.

[6] Dvořák 1901: 52; Pennrich 1901: 41–42; Elbel–Zajic 2013a: 59.

[7] Zechel 1939. Artur Zechel sem vitatja könyvében, hogy vannak Schlick kancellárhoz kapcsolódó hamis oklevelek, de ő ellenben azt hangsúlyozza, hogy ezek száma jóval kevesebb, mint amit az 1901-ben közzétett kutatások állítanak. Továbbá véleménye szerint a hamisítások gyakran Luxemburgi Zsigmond tudtával történtek. Elbel–Zajic 2013a: 60–61.

[8] Elbel–Zajic 2012: 49.

ki, egy példa nélküli felemelkedés vette kezdetét. Kinevezésével megnyílt a lehetőség, hogy a királyi tanács ülésein részt vehessen, bár ekkor még nem is tartozott a tanács döntéshozó tagjai közé.[9] A tanács teljes jogú tagjává akkor vált,[10] amikor Zsigmond római császári koronázását követően (1433. 05. 31.) néhány nappal teljes egészében rábízta a birodalmi kancellária vezetését. A tanácsüléseken való részvételnek azért is volt kiemelt jelentősége, mert ezáltal pontosan megismerhette az uralkodó szándékait, a folyamatban lévő ügyeket, a különféle tárgyalásokat, valamint közvetlen hozzáférést szerzett a döntéshozatalhoz, amelyre akár még befolyással is lehetett. További súlyt adott személyének, hogy kancelláriai szerepe révén összekötő kapocsként működött a döntéshozatal és az oklevélkiadás között. Mindez egyúttal lehetővé tette, hogy információforrásként szolgáljon mások, például fejedelmek és követek számára, akik gyakran rajta keresztül próbáltak az uralkodó szándékáról többet megtudni vagy akár döntéseire hatással lenni. Jól szemlélteti a helyzetet, hogy még főjegyzői pozícióban, mielőtt még állandó jelleggel töltötte volna be az alkancellári tisztséget, 1429 nyarán a brandenburgi választófejedelem amellett, hogy az uralkodónak levelet írt, párhuzamos levelezésben állt Schlickkel is, akitől a király huszitákkal folytatott tárgyalásairól kapott tájékoztatást. Ez a szerepe a későbbiekben még inkább hangsúlyossá vált, rendszeresen levelezésben állt a birodalmi városokkal, fejedelmekkel, külföldi diplomatákkal. Csak idő kérdése volt, hogy ezt az informális hatalmi pozícióját mikor állítja anyagi érdekei szolgálatába.[11]

A kancellár ebbéli tevékenysége magyar történeti szempontból is releváns vetülettel bír, amely Luxemburgi Zsigmond és Velence viszonyában, valamint Dalmácia kapcsán érhető tetten. Zsigmond és Velence viszonya már azelőtt megromlott, hogy Zsigmondot német-római királlyá választották volna, mivel a köztársaság megtagadta az 1381-es torinói szerződésben rögzített évi 7.000 dukátos adó megfizetését, sőt Dalmácia meghódításába kezdett.[12] Miután Zsigmondot német-római királlyá koronázták, az ellentét új dimenzióval bővült, hiszen Velence észak-itáliai terjeszkedése a Német-római Birodalom rovására történt. A katonai nyomás mellett Zsigmond különböző megszakításokkal 1411 és 1433 között még kereskedelmi blokáddal is sújtotta ellenfelét.[13] A hosszan tartó konfliktus ideje alatt hosszabb-rövidebb ideig sor került fegyverszünetre, de a kapcsolatok tartós rendezése rendszerint megakadt azon, hogy Zsigmond nem volt hajlandó Velence dalmáciai és észak-itáliai foglalásait elismerni. Ebben hozott változást Zsigmond azon törekvése, hogy császárrá koronáztassa magát. Ugyanis nem utazhatott

[9] Feltehetően a titkári feladatokból adódóan a tanácskozások során folytatott tárgyalásokról készített leiratokat, valamint a kancellária számára előkészítette az ügyeket és a kapcsolódó szövegtervezeteket. Elbel–Zajic 2012: 63–64.

[10] Bizonyítékok hiányában egyelőre csak feltételezhető, hogy már az alkancellári kinevezése előtt, tehát 1429 nyara előtt is teljes jogú tagja lehetett a tanácsnak. Alkancellárrá Az ideiglenes kinevezést követően 1430 tavaszától töltötte be véglegesen a tisztséget. Elbel–Zajic 2012: 66–68.

[11] Elbel–Zajic 2012: 69–72.

[12] E. Kovács 2017: 46–56, 70–76.

[13] Štefánik 2015: 3; E. Kovács 2023: 159. A Velence ellen indított kereskedelmi háborúról bővebben lásd: Štefánik 2004.

úgy Észak-Itálián át Rómába, hogy Velencével háborúban áll, ráadásul annak a IV. Jenő pápának kellett volna őt megkoronáznia, aki velencei származású volt, és aki nagyon is szorgalmazta a viszony rendezését a koronázás előtt.[14] Ezért az 1420-as évek végén tárgyalások indultak, amelyek 1433 nyarán ugyan fegyverszünethez vezettek, ám mivel a köztársaság nem érte el legfontosabb célját, hogy foglalásait a császár elismerje, ezért Zsigmond római koronázását követően továbbra is törekedett arra, hogy a tárgyalások folytatódjanak. Nem is sikertelenül, hiszen nem sokkal halála előtt Zsigmond elismerte Velence fennhatóságát Dalmácia felett.[15] Az egész folyamatban, jelentős szerepet töltött be Kaspar Schlick,[16] aki már korábban is több fontos diplomáciai szolgálatot teljesített Zsigmondnak,[17] és az 1420-as évek végén megkezdődő tárgyalások egyik kulcsszereplője is ő volt. Többek között azért is, mert kiváló kapcsolatokat ápolt a köztársasággal. Nem érkezett olyan velencei követ a birodalmi udvarba, akivel ne állt volna kapcsolatban.[18] Jellemző, hogy rajta keresztül jelezte Zsigmond Velencének, hogy már nem ragaszkodik Dalmácia visszaadásához.[19] Csakhogy ő nem csupán a birodalom érdekeit képviselte Velence felé, hanem egyúttal a velencei érdekek legfontosabb képviselője is volt Zsigmond udvarában. Ezt az érdekérvényesítési tevékenységét természetesen Velence busásan meg is jutalmazta, több alkalommal is.[20] Szerepét pontosan megvilágítják a velencei tanács 1433 novemberében készült utasításai a Bázelbe béketárgyalásokra utazó követei számára. A szöveg kihangsúlyozza, hogy Schlick mennyit fáradozott Velence érdekeiért, és hogy mind a császár, mind a köztársaság nagyra tartja. Továbbá amennyiben sikerülne békét vagy hosszú távú fegyverszünetet kötni, akkor a fáradozásait 1.000 arannyal kell jutalmazni.[21]

A császárkoronázásnak volt egy olyan fontos hozadéka is a kancellária szempontjából, hogy mivel a császári oklevél jóval nagyobb presztízsnek örvendett a királyi oklevélnél, és mivel több mint ötven éve nem volt koronázott császára a birodalomnak, ezért nagy számban érkeztek be a kancelláriához a császári pecsét alatt kiadott okleveleket igénylő kérelmek. Ezt a kivételes keresletet Schlick ügyesen ki is aknázta. A birodalmi

[14] Proske 2018: 68; Elbel–Zajic 2012: 77; Áldásy 1909: 151–152; Štefánik 2015: 12.

[15] Proske 2018: 76; Petrovics 2005: 71–72.

[16] A Schlicknek juttatott jelentős pénzösszegek jól mutatják szerepének súlyát a fegyverszünet megkötésében. Proske 2018: 105; Elbel–Zajic 2012: 77–80.

[17] Egyik első diplomáciai megbízatása Poroszországba szólította 1427-ben, ahol a Német Lovagrend magyarországi visszatelepítésének kérdésében folytatott tárgyalásokat a király nevében lovagrendi képviselőkkel. Pósán 2019: 258–259.

[18] Elbel–Zajic 2012: 107-108.

[19] Proske 2018: 69.

[20] RTA XI, Nr. 74, 183; RTA XII, Nr. 124, 133.

[21] *Verum quia in hujusmodi arduis rebus aliquotiens opus est habere favores et media aliorum, ut ad bonum exitum facilius deducantur, scientes quantum dominus Gaspar Slick cancellarius sue serenitatis pro nobis et nostris negotiis operatus est et quantum nobis afficitur quantumque gratus est imperiali majestati: volumus, quod dextro et bono modo promittatis, quod habentibus his tractatibus aut pacis aut longarum treugarum bonam conclusionem nos sibi donabimus ducatos mille.* RTA XI, Nr. 74; Elbel–Zajic 2012: 105–06.

kancellária működésétől a Schlick előtti időkben sem állt távol a korrupció, a személyes kapcsolatokon és pártfogáson alapuló érdekérvényesítés, valamint az, hogy a kancelláriai dolgozók sokszor a hivatalukat a vagyonszerzés szolgálatába állították. Schlick hivatali ideje alatt azonban mindez új szintre lépett, a kancelláriai díjak számottevően emelkedtek, amit az érintett felek nem is hagytak szó nélkül.[22] Mindezt a kancellária haszonszerzési célú működtetéseként lehet legpontosabban leírni.[23]

Hivatali pozícióját Schlick más módon is igyekezett anyagi haszon forrásává tenni. Az 1420-as évek közepétől egészen halálig számos alkalommal részesítették az uralkodók kisebb-nagyobb adományokban. Ám jellemző, hogy ezen adományokkal kapcsolatban is többször az ő pénzszerzési szándékát lehet felfedezni.[24] Kancelláriai munkája lehetőséget biztosított arra, hogy vitatott birtokjogi ügyeket kutasson fel,[25] amelyekre felhívta az uralkodó figyelmét[26] abban a nem megalapozatlan reményben, hogy ezeket adományul kérheti. Ilyen adományokban kancelláriai karrierjének első felében (többször másokkal közösen) részesült, és ezek általában szülőföldjétől messze fekvő, a birodalom különböző részein elhelyezkedő hűbérbirtokok voltak. A megszerzett uralkodói adománylevél nem jelentett automatikusan birtokszerzést is, sok esetben az adományozásokat az akkori birtokosok nem ismerték el, ezért Schlicknek jogi úton kellet érvényt szerezni nekik, amiben az uralkodó teljes támogatását élvezte. Jól mutatja igazi szándékát ezen új birtokaival, hogy amikor sikerrel járt (néha peren kívüli megegyezéssel), akkor sokszor ezeket a birtokszerzés után rövidesen pénzé is tette.[27]

Schlick ugyan számos adományban részesült Luxemburgi Zsigmondtól, ám az előkelő származású udvari tanácsadók, akiknek hűségét az uralkodó szintén adományok révén igyekezett biztosítani, kevesebb szolgálatért jóval nagyobb birtokokat kaptak.[28] Schlick joggal érezhette úgy, hogy az uralkodó nem bánt vele elég bőkezűen. Ez azonban

[22] Schmidt 2023: 37, 46-47; Elbel–Zajic 2012: 71–72, 98–99.

[23] Heinig 1988: 248; Elbel–Zajic 2012: 73.

[24] Elbel–Zajic 2012: 87–88.

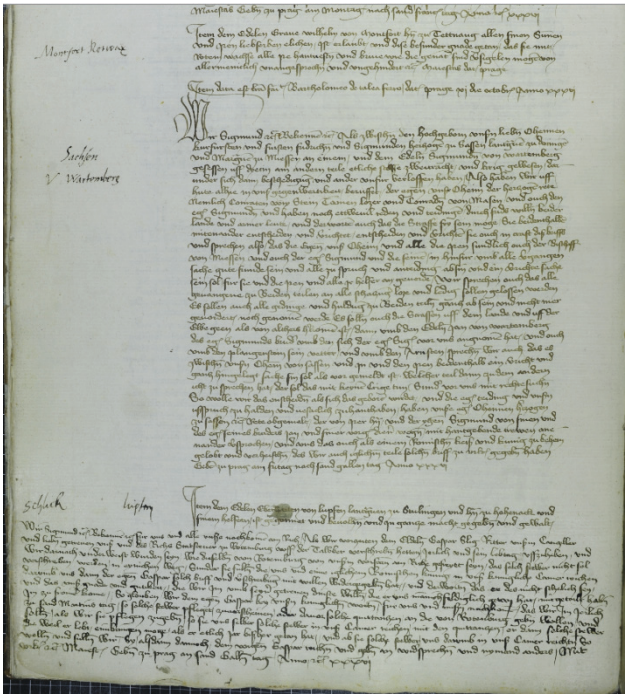
[25] Zechel 1939: 61.

[26] 1430 januárjában Strasbourg Goldgiesen (ma Rue d'Or) utcájában levő kőházat adományozta Zsigmond király Schlick és Herman Hecht királyi jegyzőnek örökíthető hűbérül, mivel az akkori birtokos a hűbér egy részét eladta, mintha a saját tulajdona lett volna. Erről Zsigmondot az adománylevél fogalmazása szerint az ő saját és a birodalom alattvalói értesítették. *"Wir Sigismund etc. bekennen etc. das wir von vil insern und des heiligen Romischen Reichs getruen und undertane eigentlich underweist sein …"* Nem alaptalan feltételezni, hogy ezen alattvalók között voltak maguk az adományozottak is. Archives Départementales Strasbourg, E 1112/5d. Az oklevél másolata megtalálható a darmstadti levéltárban: HStAD Fonds A 14, nr. 1341. ÖSTA HHStA , RR I (J), fol. 74r. RI XI/2 7620.

[27] A strasbourgi kőházon felül Schlick más birtokadományokban is részesült Elzász területén. Ezek közül a legfontosabb a Blicksburg (ma Pflixburg) nevű vár volt tartozékaival. 1431 júliusában kapta Schlick a várat adományul, és még ugyanabban a hónapban egy strasbourgi polgárt, Wenzel Weidenecket bízta meg azzal, hogy keressen vevőket a várhoz tartozó falvaknak. Ugyan később, de a vár is a falvak sorsát követte. Archives départementales du Haut-Rhin, E 816 (17. századi másolat). ÖSTA HHStA , RR. I (J), fol. 167r. RI XI/2 8727. Rappoltsteinisches UB. III 694, 695. Weideneck és Strasbourg város kapcsolatára lásd: Archives de la ville et de l'Eurométropole de Strasbourg, AA 147 nr. 86–87.

[28] Elbel–Zajic 2012: 118.

csupán egyike volt azoknak az okoknak, amelyek hamisításra sarkallhatták. Zsigmond nemcsak adományokban részesítette, hanem közreműködött abban is, hogy kancellárja 1437-ben a Piast-dinasztiából származó Agnes von Oels sziléziai hercegnőt vette feleségül. Ez egy aszimmetrikus házasság volt, ahol a feleségnek volt címe és előkelő származása, míg a férjnek hatalma és rendkívüli befolyása. A hamisítások másik feltételezett oka épp ezen társdalami egyenlőtlenségek feloldása lehetett.[29] Egy további ok a birokadományok és címek hamisításáraaz lehetett, hogy Albert király halála után veszélybe került Schlick karrierje, aki a hamisított birtokadományok, valamint címek révén próbálhatta megszerzett pozícióit tartósan biztosítani, egyúttal családja társadalmi státuszát hosszú távra biztos alapokra helyezni.[30]

Ahogy az már fentebb említésre került, Schlick előre lepecsételt üres okleveleknek volt a birtokában, a diplomáciai utakra is gyakran vitt ilyeneket magával. Emiatt, valamint Schlick kancellárián eltöltött sokéves tapasztalata folytán nem meglepő, hogy a kutatás által hamisnak gondolt oklevelek kancelláriai szempontból szakszerűek.[31] Olyannyira, hogy többet közülük az iratot kiállító uralkodó utódai meg is erősítettek. Csak ritkán merültek fel kételyek az okiratokkal kapcsolatban ezek formai jellemzői

[29] Dvořák 1901: 70–73.
[30] Elbel–Zajic 2012: 120–121; Elbel–Zajic 2013a: 118–119.
[31] Heinig 1988: 252.

alapján.[32] Ellenben arra már több példát találni, hogy egy oklevelet utólag másoltak be a birodalmi udvari kancelláriai regiszter (Reichregisterbücher) valamely kötetébe – oda, ahol épp üres helyet lehetett találni –, mégpedig olyan kézírással, amely teljesen elüt az adott oldal többi bejegyzésétől. Erre szemléletes példa az itt látható Rothenburg ob der Tauber város adójának eladományozásához kapcsolódó okirat.[33] Szintén gyanúra adnak okot azok az esetek, amikor datálási probléma merül fel,[34] de a legtöbb esetben tartalmi okok adnak okot a kételkedésre,[35] vagy a tartalmi okok kiegészülve más gyanús körülményekkel engednek hamisításra következtetni.[36]

A számos német-római birodalmi adományon felül Schlick kancellár Magyarországon is részesült adományokban. A fentebb ismertetett kontextus miatt felmerül a kérdés, hogy mennyiben érintették Schlick hamisításai ezeket a magyarországi adományokat, mennyire képezték az ő valós vagy a virtuális karrierjének a részét. Az első adomány, amelynek magyarországi vonatkozása volt, az Schlick egyik legfontosabb szerzeményéhez köthető. Ez a nyugat-csehországi Elbogen várához kapcsolódó várgondnoki tisztség (Burgpflege) zálogba vétele volt, amelyet a kancellárnak 1434 szeptemberében sikerült megszereznie. Az eredeti zálogösszeget az uralkodó két alkalommal is megemelte, 1.000 schock prágai garassal, illetve 7.500 magyar aranyforinttal. Ez utóbbira 1437. április 6-án került sor, amikor a királyi pár ezt az összeget adományozta hozományként Agnes von Oels hercegnőnek Schlickkel kötött házassága alkalmából. A királyné 3.000 forint kifizetését vállalta, míg Zsigmond a fennmaradó 4.500 aranyforint fedezésére kötelezte magát. A történetet bonyolítja, hogy az eredeti adománylevél nem ismert, ellenben az adományhoz kapcsolódóan két, azonos napon és helyen, de különböző nyelven kiállított (német, illetve latin) oklevél is fennmaradt. A német nyelvű dokumentum

[32] Például az oklevél pecsétjének elő- és hátlapja utólag lett összeillesztve. Elbel–Zajic 2013a: 173–174.

[33] ÖSTA HHStA , RR. L, fol. 14v. SOA Zámrsk, RA Šliků, Inv. Nr. 491; Sign. X.2, Kart. 60. RI XI/2 12129. RI XI NB/2 178. Zsigmond cseh kancelláriájának egyetlen fennmaradt, 1436 szeptemberétől a császár haláláig vezetett regiszterében is vannak Schlick-adományoklevelek amelyek utólag lettek üres helyre bemásolva. Ezek közül egyet egy olyan helyre, amely azért maradt üresen, mert egy adott oklevélnek csak a kezdetét másolták be. Több Schlick-oklevél pedig a regiszter végén, az utolsó oldalakon szerepel. Dvořák 1901: 81–82.

[34] Például a már említett Blicksburg adománya kapcsán az oklevél kiadásának éve és Zsigmond trónra lépése óta eltelt idejének az éve nincs összhangban. Rappoltsteinisches UB. III 642. RI XI/2 7730. Pennrich 1901: 71.

[35] Erre a legnyilvánvalóbb példa egy állítólagos 1437 augusztusában kiadott császári oklevél, amely szerint a kancellár a nála akkor zálogban levő Elbogen (ma Loket) uradalmához kapcsolódó területeken, többek között Sankt Joachimsthalon (ma Jáchymov, Csehország) nemesfémlelőhelyet talált. Mivel ebből nemcsak a kancellár személyesen, hanem a Cseh Királyság is bevételhez jut, ezért az uralkodó Schlicknek és rokonainak magánpénzverési jogot adományoz örök időkre. Csakhogy az oklevélben használt titulusa Schlicknek eltér a megszokottól. Továbbá Joachimsthal nevű település 1437-ben még nem létezett, csak a 16. század elejétől használták ezt a megnevezést. Az oklevél állítólagos kiadásának idején a környékbeli települést még Konradsgrünnek nevezték. RI XI NB/2 177; RI XI/2 12063; Pennrich 1901: 74–75; Zechel 1939: 297–299; Dvořák 1901: 51.

[36] Ilyen például az egeri várgondnokság zálogösszegének a megemelése. Dvořák 1901: 82; RI XI NB/6 536; RI XI/2 12144.

szerint[37] a királyi pár az adományt arra szánta, hogy Agnes számára élete végéig biztos jövedelmet nyújtson. A király utasításának megfelelően Schlick feladata volt a 7.500 forint átvétele, majd annak hozzáadása Elbogen vagy más, általa és Agnessel közösen birtokolt zálogbirtok értékéhez, mégpedig olyan módon, hogy az összeg Agnes élete végéig járó ellátását fedezze. Ez az okirat nem maga az adománylevél, hanem egy olyan rendelkezés, amely a hozomány sorsát szabályozza különböző esetekben, például a hercegnő vagy férje halála, illetve az özveggyé vált Agnes újraházasodása esetén. Ezzel az oklevéllel kapcsolatban nem, sokkal inkább a másik, latin nyelvű dokumentummal kapcsolatosan merültek fel hitelességi kérdések.[38]

A latin nyelvű okirat szerint Zsigmond garantálta, hogy amennyiben a királyné nem fizetné ki az ígért 3.000 aranyforintot, akkor azt ő maga fogja kifizetni, sőt az összeghez további 4.500 forintot is hozzátesz. Az oklevél azt is megvilágítja, hogy a király milyen módon kívánta biztosítani ezt az pénzösszeget. A szöveg szerint az uralkodó erre a célra az erdélyi szászok egyévi adóját kívánta felhasználni,[39] mégpedig oly módon, hogy ha Schlicknek sikerült a hozomány alapján az őt és feleségét megillető összegnél több pénzt behajtani, a fennmaradó részt is beszedhette és megtarthatta (részben kölcsönként).[40] Ezenkívül hogy Schlick és felesége rangjukhoz méltó életet élhessen, a király a maga és örökösei nevében ígéretet tett arra, hogy egy magyarországi várat vagy birtokot adományoz nekik. Végül Zsigmond felhatalmazta Schlicket és örököseit, hogy amennyiben nem tartaná meg ezeket az ígéreteket, elégtételt vehessenek Zsigmond magyarországi alattvalóin, bebörtönözve és fogva tartva őket javaikkal együtt mindaddig, amíg a Schlickek kára teljes mértékben meg nem térül. Eredeti oklevél nem maradt fenn, hanem a Reichregisterbücher egyik másolatából ismert az okirat. Már a másolás helye hitelességi kérdéseket vet fel,[41] de ezeket csak tovább fokozza az oklevél tartalma. Némiképp meglepő, hogy a német oklevéllel ellentétben ebben Schlick címei között nem szerepelnek a szokásos egeri és elbogeni várgondnoki titulusok, és a szászok adójával kapcsolatban is felmerülnek kérdések. Az erdélyi szászok ezüstben fizetett éves adóját nem mindig fizették be egyenesen és teljes egészében a királyi kincstárba, hanem az uralkodó számos alkalommal bizonyos személyeknek kiutalta azt, vagy egyes településektől nem hajtotta be, hogy ezáltal fedezze az irányukban fennálló saját és kincstári adósságát. 1435-ben például Zsigmond hat, illetve tizenkét évre elengedte bizonyos szász

[37] SOA Zámrsk, RA Šliků, Inv. Nr. 72; Sign. II a/1, Kart. 4; Lünig 1719: 1184–1185; RI XI NB/2 158; RI XI/2 11752.

[38] ÖSTA HHStA , RR. L, fol. 47r–v; Elbel–Zajic 2013b: 130–132.

[39] *"...promisimus et promittimus quatuor milia quingentos florenorum auri supradicti, pro quibus sibi omne argentum et census regios festi sancti Martini proxime affuturi universorum et singulorum Saxonum parcium nostrarum transsilvarum deputavimus et assignavimus et tenore presencium deputamus…"* Elbel–Zajic 2013b: 131.

[40] *"...eciam si in summa illius argenti quicque residui accresceret et remaneret, hoc tamen ex gracia speciali et pro expensis per dictum) Gasparem factis et fiendis atque in parte mutuatis sibi superaddentes…"* Elbel–Zajic 2013b: 131.

[41] Dvořák 1901: 86–87.

települések adóját az oszmán betörések miatt.[42] Emiatt a gyakorlat miatt szokatlannak hat, hogy ebben az esetben a teljes évi adót egyetlen személynek ígérte oda Zsigmond. Ráadásul rendkívül különös az, hogy a király ilyen könnyen lemondott volna a befolyt adó fennmaradó részéről. Az adófizetésről csak töredékes feljegyzések maradtak fenn, ezért nem tisztázott pontosan, hogy az adományozást követően kinek is fizették be az 1438. évi adót. Az adó teljes összege a 15. század közepéről ismert, amikor azt 13.000 magyar aranyforintra becsülték,[43] amely összeg feltehetően a rendkívüli adót is magában foglalta.[44] Mivel nem ismert pontosan, hogy mekkora volt a rendes és a rendkívüli adó abban az évben,[45] amikor azt Schlicknek adományozták, az sem deríthető ki, hogy a hozományon felül mennyi pénz maradt volna számára.

Az erdélyi szászok adójával szemben több adat maradt fenn Zsigmond másik ígéretére vonatkozóan, amely szerint ő Magyarországon váradományban részesítené a friss házaspárt. A császár halála után Schlick meg tudta őrizni pozícióját a birodalmi kancellária élén, és sikerült elnyernie Zsigmond utódának, Albert királynak bizalmát is. Albert rövid uralkodása alatt a kancellár még tovább gyarapította adományai számát, ám a korábbiakkal ellentétben, amelyek a Német-római Birodalom különböző, olykor egymástól több száz kilométerre fekvő pontjain szóródtak szét, Albert király adományai egy új területet is megnyitottak Schlick előtt: a Magyar Királyságot. Itt röviddel Albert trónra lépése után, 1438 márciusának elején a magyar nemesek, világi és egyházi urak gyűltek össze a budai ferences kolostorban, hogy soraik közé fogadják őt. Ezáltal nemcsak *regnicolává* és az ország nemesei közé tartozóvá vált, hanem vélhetően vagyona és rangja révén a főnemesek sorába is felvételt nyert.[46] Ettől fogva Schlicket a magyarországi oklevelekben báróként (*magnificus*) emlegették, annak ellenére, hogy a birodalmi kancellár nem töltött be egyetlen országos méltóságot sem.[47] Ugyanabban a hónapban bárói címe mellett egy váruradalmat is sikerült szereznie. Ez volt a holicsi vár (Újvár, Holíč, Novum Castrum, Weiskirchen, Neuhaus), amelyet Albert király 1438. március 31-én adományozott neki.[48] Az adománylevél részletesen felsorolja mindazon szolgálatokat, amelyeket a kancellár

[42] Simon 2012: 148–149; Simon 2009: 255, 257, 259–260. Már csak emiatt sem szedhette be Schlick a teljes egyévi adót az erdélyi szász közösségtől.

[43] Bak 1987: 380–384; Simon 2009: 257–258, 262–264;

[44] Simon 2009: 258.

[45] Töredékes adatok állnak rendelkezésre a rendkívüli adóra vonatkozóan is. Például a 15. század közepén Nagyszeben városának 2.500 magyar forintot kellett fizetnie. Simon 2009: 258.

[46] *"...in numerum et cetum et catervam dicti Regni nostri Hungarie nobilium, baronum et magnatum bono et liberali animo acceptaverunt."* MNL OL DL 107525; Dvořáková 2022: 198. Összehasonlításképpen: *"…in cetum et catervam verorum regni Hungarie nobilium et membrum speciale duximus agregandum collocandum et connumerandum…"* MNL OL DL 24761. *"…in membrum huius regni ac cetum et catervam verorum regni nobilium duximus agregandum et connumerandum…"* MNL OL DL 63157.

[47] MNL OL DL 36293, 107526; MNL OL DF 248423. Arra vonatkozóan, hogy ki volt jogosult a *magnificus* cím viselésére, lásd: Kubinyi 1988: 195–196. Fennmaradt egy 1422–re datált oklevél, amely Schlicket bárói rangra emeli a Német-római Birodalomban, azonban a kutatás ezt az oklevelet hamisítványnak tartja. Elbel–Zajic 2013a: 81–93.

[48] MNL OL DL 36293; SOA Zamrsk, RA Šliků, Inv. Nr. 492; Sg. X.3, Kart. 61; Dvořák 1901: 103–107; RI XII 4.

Zsigmond királynak tett, megemlíti rövidebben, hogy miként szolgálta Albert királyt,[49] illetve azt is, hogy az öreg császár szeretett kancellárját veje, Albert és Magyarország bárói kegyelmébe ajánlotta.[50] Ellenben egyetlen utalás sem található arra vonatkozóan, hogy a császár a kancellár házasságkötése alkalmából magyarországi birtokot vagy várat ígért volna neki. Bár az adománylevelet az év elején állították ki, Schlick csak ősszel tudta birtokba venni a várat, miután beiktatták. Albert 1438 júliusában adta ki a Schlick beiktatására vonatkozó parancsot, amelyet szeptemberben hajtottak végre.[51]

A helyszín minden bizonnyal meghatározó tényező volt abban, hogy melyik várat kérje a királytól. Holics Magyarország északnyugati részén, a morva–magyar határon feküdt. Schlick tehát olyan várat akart megszerezni, amely ugyan messze volt saját és családja szűkebb hazájától (Egerland), de a cseh területekhez legközelebb eső magyarországi várak egyike volt. A vár 1435 óta volt a magyar király birtokában, miután a tulajdonos Stiboriczi család férfiágon kihalt.[52] Tehát Schlick már Zsigmond életében kérhette volna, hogy az uralkodó a korábbi ígéretére hivatkozva adományozza neki ezt a várat, ám erre sohasem került sor.

A külföldi szakirodalom hitelesnek tartja a holicsi adománylevelet. Kiemeli, hogy a hamisnak vélt oklevelekkel szemben ez az oklevél hitelesen, túlzások nélkül mutatja be Schlick Zsigmond uralkodása alatti szolgálatait.[53] A magyar kutatásban fogalmazódott meg olyan vélemény, amely óvatosságra int az adományozással kapcsolatban. Az érvelés szerint gyanúra ad okot az a tény, hogy a holicsi várhoz tartozó Szakolca mezőváros röviddel az adományozást követően nem volt a Schlick família kezén, valamint hogy az iktatási parancs és a birtokba bevezetés csupán újkori másolatban maradt fenn.[54] A fallal övezett Szakolcát Albert király halála után, a trónharcok idején, az adományozást követő év tavaszán foglalták el a lengyel király hívei,[55] majd 1441-ben a szintén I. Ulászlót támogató Szentmiklósi Pongrác irányítása alá került és maradt egészen 1450-ig.[56] Mindezek alapján, ha sikerült is ténylegesen birtokba venni a mezővárost, ez csak rövid ideig tarthatott. Az adomány körüli bizonytalanságot tovább növeli, hogy az

[49] Ez összhangban is van a birtokba iktatási parancsban olvasható, az adományra vonatkozó indoklással: *"Cum nos pro fidelitatibus et fidelium serviciorum gratuitis meritis et sinceris conplacenciis fidelis nostri sincere dilecti magnifici Caspari Schlick alias quondam excellentissimi recolende memorie principis domini Sigismundi Romanorum imperatoris semper augusti ac Ungarie etc regis patris nostri charissimi imperialis et regni nostri Boemie cancellarii per ipsum primum eidem quondam Domino Sigismundo imperatori et tamdiu a tempore nostre electionis et coronationis in regem factarum maiestati nostre laudabiliter exhibitis et impensis…"* MNL OL DL 107526.

[50] *"…cum et in mortis sue articulo prefata maiestas ipsum Gaspar nobis et baronibus regni Hungarie bene tractandum et propter servicia sua nunquam deserendum tenerrime et cordialiter comendavit…"* Dvořák 1901: 105.

[51] MNL OL DL 107526.

[52] Engel 1996: 327–328; Dvořáková 2009: 402–406.

[53] Dvořák 1901: 78–79.

[54] Neumann 2009: 196.

[55] Lukačka–Štefánik (szerk.) 2010: 428.

[56] Majláth 1878: 96; Lukačka–Štefánik: 428–429; Neumann 2009:193. Szakolca nem az egyetlen Schlick-birtok volt, amely Szentmiklósi Pongrác kezére került: egy 1445-ben kelt levelében maga Schlick említi,

adománylevél kiállítása és a beiktatási parancs kibocsátása között szokatlanul hosszú idő, több hónap telt el.

Az adomány egyes részleteivel kapcsolatban felmerülő, gyanúra okot adó körülmények ellenére kétségtelen, hogy a kancellár valóban részesült ilyen adományban, amelyet minden bizonnyal egyik, ha nem a legfontosabb szerzeményének tekintett. Erre utal, hogy az adományozás után a korábban használt *miles* címét Holics urára cserélte.[57] Több oka is volt annak, hogy Schlick valamennyi megszerzett vára közül végül a holicsi birtok kapott ilyen kiemelkedő helyet a címei között. Pályafutása során Schlick közel egy tucat váradományt kapott, ezek jelentős részét azonban nem sikerült megszerezni (Vogogna, Schomburg, Toggenburg, Werle), vagy csak egy kisebb részt kapott belőlük (Limburg), esetleg hűbérként vagy zálogként adományozták neki (Schöneck; Elbogen és Eger esetében a várakhoz kapcsolódó tisztséget kapott), illetve kis méretű és jelentőségű várakról volt szó (Pflixbourg, Seeberg). Ezzel szemben Holics birtoklása a térség jelentős kereskedelmi útvonalai feletti ellenőrzés lehetőségét kínálta,[58] továbbá egy kiterjedt birtokkomplexumot foglalt magában, mezővárosokkal és nagyszámú faluval együtt. Egy 1452-es oklevél, amely a vidék adóköteles jobbágytelkeit rögzítette, a holicsi uradalmat 464 lakott telekből állónak írja le.[59] Ráadásul a kancellár mindezt *perpetuo iure* szerezte meg, szemben a korábban ideiglenes jogon (hűbérként vagy zálogként) szerzett több várával. Albert halála után Erzsébet királyné a várra és tartozékaira vonatkozó örökíthetőségi jogot Schlick fivéreire is kiterjesztette.[60] Ekkor még a kancellárnak nem volt férfi örököse,[61] így Erzsébet királyné ezen oklevele biztosította, hogy Kaspar halála esetén a vár a Schlick család kezén maradjon. Szintén Albert király halálát követően történt, hogy Borbála császárné hívei megtagadták az úrnő magyarországi birtokainak átadását a magyar koronának. E hívek egy része az ország északi részein fosztogatásba kezdett. Schlick birtokai sem kerülték el ezt a sorsot, azokat Szentmiklósi Pongrác fosztotta ki. Maga a holicsi vár sem kerülte el a pusztítást, amint maga Schlick is leírja egyik levelében.[62] Az uradalom területén egy castellum is állt amelyet Strázsának neveztek és amelynek már 1442-ben cseh kapitánya volt már 1442-ben cseh kapitánya volt, 1451-ben pedig Nicholas Schlick töltötte be ezt a tisztséget.[63] Holics nem maradt hosszú ideig a család birtokában, a század második felében királyi birtok lett. Ennek pontosabb hátteréről egy,[64] a Sankt Joachimsthal (Jáchymov) bányaváros történetéhez

hogy Szentmiklósi Pongrác a holicsi uradalomban jelentős károkat okozott, sőt vélhetően erőszakos foglalásokra is sor került. Majláth 1878: 100; Neumann 2009: 202; Dvořáková 2022: 189, 210–211.

[57] Elbel–Zajic 2012: 126. Már a birtokba való beiktatása előtt is *herr zu Weiskirchennek* nevezte magát Schlick. Neumann 2009: 196; Elbel–Zajic 2013a: 116.

[58] Neumann 2007: 23.

[59] Neumann 2009: 205.

[60] MNL OL DF 248423. Péterfi Bencének szeretném megköszönni a hivatkozást.

[61] Kaspar Schlick első fia 1443-ban született. Elbel–Zajic 2012: 129.

[62] Majláth 1878: 100; Neumann 2009: 202; Dvořáková 2022: 189, 210–211.

[63] Neumann 2007: 23–24.

[64] A magyarországi forrásanyag pontosan nem tárja fel, hogy az uralkodó miért kobozta el a várat a családtól, csupán a család lojalitásával kapcsolatos aggályokra enged következtetni. Erre utalhat, hogy a

kapcsolódó 16. századi munka tudósít, amely többek között a város és alapítói, a Schlick család történetéhez kapcsolódó oklevelek másolatait tartalmazza. Az itt található egyik bejegyzés szerint Mátyás király elkobozta a várat a családtól, mivel a Schlickek a korábbi cseh trónharcokban hűségesek maradtak Podjebrád György (1458–1471) cseh királyhoz.[65] A vár történetének következő ismert állomása 1489. május 18., amikor Mátyás király 3.000 aranyért zálogba adta a holicsi várat Strázsával együtt Czobor Imrének és Mártonnak. A záloglevél elbeszélése szerint a királyi birtok nem fedte le Holics összes tartozékát, mivel a Coboroknak Kropáč Miklóstól és rokonaitól kellett visszaváltaniuk a vár egyes tartozékait.[66] A szóban forgó birtokok (Felsőrados mezőváros, Felsőlopassó falu stb.), amelyeket Czobor Imre 1.100 forintért váltott vissza,[67] szinte biztosan a Schlick famíliától kerültek valamilyen módon a Kropáčok kezére, mivel Kaspar Schlick 1439-ben Holics tartozékaiként kapta őket.[68] Mindennek ellenére a kancellár utódai nem mondtak le a várról, hanem a későbbi évtizedek során is használták a holicsi (Weissenkirchen, de Novo Castro) előnevet.[69]

Holicson kívül a Schlick család egy másik magyarországi várat is szerzett. Halála előtt néhány nappal Albert király a Pozsony megye északi részén fekvő Borostyánkő várát (Pozsonyborostyánkő) adományozta kancellárjának utolsó oklevelei egyikével.[70] Ha Holics esetében csupán az adományozás bizonyos részletei körül merülnek fel kérdések, Borostyánkő esetében még az sem bizonyos, hogy egyáltalán történt ilyen adományozás. Az adománylevél látszólag a Német-római Birodalom kancelláriai gyakorlatának megfelelően készült. Erre utal az oklevél német nyelve, a tanúk felsorolása (ami a magyarországi adománylevelek esetében szokatlannak hat), valamint az oklevél külső kancelláriajegyei is. Ez nem feltétlenül ad okot hitelességi gyanúra, különösen mivel az oklevél kimondja, hogy Albert kötelezte feleségét egy új, Magyarország szokásainak megfelelő, pecsétes oklevél kiállítására.[71] Arra azonban nincs bizonyíték, hogy ez valaha megtörtént volna. Arra sincs bizonyíték, hogy ez az adományozás egyáltalán megvalósult, annak ellenére, hogy Albert halála után Schlick az özvegy királyné szolgálatába lépett. A holicsi esettel ellentétben nem ismert beiktatási parancs vagy beiktatási jelentés, és a Schlick család tagjai sem szerepeltetik Borostyánkőt a címeik között. Arra sincs utalás, hogy a kancellár bármilyen okból lemondott volna erről az adományról. Ezzel szemben a források azt bizonyítják, hogy a várat Zsigmond király 1390-ben a Szentgyörgyi (Svätý Jur) famíliának adományozta, és miután a família férfiága 1439-ben

várat megszerző Czobor család csak országlakosnak adhatta volna tovább Holicsot, idegennek nem, és amennyiben az uralkodó mégis úgy döntött volna, hogy a várat visszaadja a Schlickeknek, ennek feltételéül szigorú eskü letételét szabta. MNL OL DF 266071. A hivatkozást Neumann Tibornak szeretném megköszönni.

[65] Joachims–Thalische Geschicht, folio 10; Tresp 2009: 177–178.

[66] MNL OL DF 266064; Neumann 2007: 48.

[67] MNL OL DF 266071.

[68] MNL OL DL 107526.

[69] MNL OL DL 19047, MNL OL DF 288416.

[70] MNL OL DL 13454; RI XII 1177.

[71] Elbel–Zajic 2012: 126; Dvořáková 2025: 59–60.

kihalt,[72] a vár rokonaik, a Bazini család tulajdonába került,[73] és a következő években is az ő kezükön maradt.[74]

Kaspar Schlick magyarországi adományainak vizsgálata szervesen illeszkedik abba a kettős életpályaképbe, amelyet a kutatás az egykori német-római birodalmi kancellárral kapcsolatban feltárt. Ahogy birodalmi karrierjében is valós és vitatott hitelességű oklevelek fonódnak egymásba, úgy magyarországi szerzeményei sem mentesek az ellentmondásoktól. A holicsi váruradalomhoz kapcsolódó oklevél, bár egyes részletei kérdéseket vetnek fel, minden valószínűség szerint hiteles adományozást tükröz, és Schlick valós karrierjének részét képezi. A borostyánkői adomány ezzel szemben jóval bizonytalanabb talajon áll, hiszen az adománylevél kibocsájtásán kívül semmi nyoma nem maradt az adományozásnak. A magyarországi kép tehát nem kivétel, hanem visszatükrözése annak a mintázatnak, amely Schlick egész pályafutását jellemzi.

Források

Archives départementales du Haut-Rhin, Colmar (E)
Archives départementales Strasbourg (E)
Archives de la ville et de l'Eurométropole de Strasbourg (AA)
Hessisches Staatsarchiv Darmstadt (HStAD)
    Fond A–B
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
    DL Diplomatikai Levéltar
    DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (ÖSTA HHStA)
    Reichsregisterbücher (RR)
Státní oblástní archiv v Plzni (SOA Zámrsk)
    Šliků Kopidlno (RA)
Universitätsbibliothek Bergakademie Freiberg (UB Freiberg)
    Joachims-Thalische Geschicht und ander denkwürdige Historien von den alten Herrn David Hütern, weilandt Bergschreiber in St. Joachimsthal, aufgezeichnet und mit einem Register von Johanne Jano Schneebergensi. Kézirat, 1591.

[72] 1440-ben, a már említett fosztogatások során Szentmiklósi Pongrác sikeresen elfoglalta Borostyánkő várát, de az nem derül ki, hogy pontosan kitől. MNL OL DF 241787.

[73] Albert király egyik, 1439-ben kelt oklevele szerint a Bazini család tagjai bejelentették bizonyos Pozsony megyei birtokaikhoz kapcsolódó okleveleik elvesztését. Az oklevél e birtokok között a család váraként említi Borostyánkő várát is. MNL OL DL 2863.

[74] Engel 1996: 285.

Lünig, Johann Christian (Hg.) 1719: *Das teutsche Reichs-Archiv. Spicilegium seculare.* Tl. 2. Leipzig.

Rappoltsteinisches UB. III = Albrecht, Karl (Hg.): *Rappoltsteinisches Urkundenbuch 759–1500. Quellen zur Geschichte der ehemaligen Herrschaft Rappoltstein im Elsass. Vol. 3: Enthaltend 1200 Urkunden und Nachrichten aus den Jahren 1409–1442.* Colmar, 1894.

RTA XI = Altmann, Wilhelm (Hg.): *Regesta Imperii. Vol. 11: Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437.* 1–2. Innsbruck, 1896–1900.

RI XI NB/2 = Elbel, Petr – Bárta, Stanislav – Bar, Přemysl – Reitinger, Lukáš (Hgg.): *J. F. Böhmer, Regesta Imperii XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Herausgegeben von Karel Hruza. Vol. 2: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken West-, Nord- und Ostböhmens.* Wien–Köln–Weimar, 2015.

RI XI NB/6= Bar, Přemysl et al. (Hgg.): *J. F. Böhmer, Regesta Imperii XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Herausgegeben von Petr Elbel, Karel Hruza, Andreas Zajic. Vol. 6: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken Prags und Mittelböhmens (1436–1437).* Wien–Köln–Weimar, 2021.

RTA XII= Böhmer, Johann Friedrich – Hödl, Günther (Hgg.): *J. F. Böhmer, Regesta Imperii XII. Albrecht II. 1438–1439.* Wien, 1975.

Skorka Renáta (ford.) 2008: *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról.* Budapest.

Hivatkozott irodalom

Áldásy Antal 1909*: Zsigmond király viszonya Milánóhoz és Velencéhez római útja idejében.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 22/5.) Budapest.

Bak János M. 1987: Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (Hgg.): *Studying Medieval Rulers and Their Subjects.* (Variorum collected studies series 956.) Farmingham, 347–384.
https://doi.org/10.4324/9781003420729-12

Dvorák, Max 1901: Die Fälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (22.) 51–107.
https://doi.org/10.7767/miog.1901.22.1.51

Dvořáková, Daniela 2022: *Barbara of Cilli (1392–1451): a Hungarian, Holy Roman, and Bohemian queen.* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 77.) Leiden.
https://doi.org/10.1163/9789004499164

Dvořáková, Daniela 2025: *Elisabeth of Luxembourg (1409–1442): A Hungarian Queen of the 15th Century*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 96.) Leiden.
https://doi.org/10.1163/9789004722552

E. Kovács Péter 2017: *Zsigmond király és Velence (1387–1437). Az oroszlán ugrani készül (1387–1411)*. Budapest.

E. Kovács Péter 2023: *Zsigmond király és Velence (1387–1437). Az oroszlán ugrott*. Debrecen.

Elbel, Petr – Zajic, Andreas 2012: Die zwei Körper des Kanzlers? Die "reale" und die "virtuelle" Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema I. *Mediaevalia Historica Bohemica* (15.) 2. 47–143.

Elbel, Petr – Zajic, Andreas 2013a: Die zwei Körper des Kanzlers? Die "reale" und die "virtuelle" Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema II. *Mediaevalia Historica Bohemica* (16.) 1. 55–212.

Elbel, Petr – Zajic, Andreas 2013b: Die zwei Körper des Kanzlers? Die "reale" und die "virtuelle" Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema III. *Mediaevalia Historica Bohemica* (16.) 2. 73–157.

Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest.

Heinig, Paul-Joachim 1988: War Kaspar Schlick ein Fälscher? In: *Fälschungen im Mittelalter. Vol. 3: Diplomatische Fälschungen (I)*. (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 33/3.) Hannover, 247–281.

Kubinyi András 1988: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* (122.) 147–215.

Lukačka, Ján – Štefánik, Martin (zost.) 2010: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava.

Majláth Béla 1878: Szentmiklósi Pongrácz: életrajz a XV. századból. *Századok* (12.) 90–118.

Neumann Tibor 2007: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai – Források, feldolgozások 5.) Győr.

Neumann Tibor 2009: Nyitra megye hegyentúli járásának kamrahaszna-összeírása 1452-ből. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa: tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, 183–234.

Petrovics István 2005: Hungary and the Adriatic coast in the middle ages: power aspiration and dynastic contacts of the Árpádian and Angevin kings in Adriatic region. *Chronica* (5.) 62–73.

Pósán László 2019: *Magyarország és a német lovagrend a középkorban*. (Memoria Hungariae 10.) Debrecen.

Pennrich, Alfred 1901: *Die Urkundenfälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick nebst Beiträge zu seinem Leben*. Gotha.

Proske, Veronika 2018: *Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433): politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und –rezeption*. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 44.) Wien.

Schmidt, Ondřej 2022: Negotiating Privileges at the Imperial Court: Sigismund of Luxembourg's Charters for Italian Recipients and their Financial Dimension. *Studia historica Brunensia* (70.)1. 33–66.
https://doi.org/10.5817/SHB2023-1-3

Simon Zsolt 2012: Az erdélyi szászok adói Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 145–154.

Simon Zsolt 2009: Die finanziellen Verpflichtungen der Siebenbürger Sachsen zwischen den Herrschaften von Sigismund von Luxemburg und Matthias Corvinus (1438–1458). In: Dumitran, Ana (ed.): *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time; in memoriam Zsigmond Jakó.* (Mélanges d'histoire générale. Nouvelle série. Section 1, Between worlds 2.) Cluj-Napoca, 255–274.

Štefánik, Martin 2015: Guerra commerciale. Il blocco economico del Re Sigismondo contro Venezia. Il ruolo delle città e dei mercanti nella lotta fra gli stati. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Âge* (127.)
https://doi.org/10.4000/mefrm.2820

Štefánik, Martin 2004: *Obchodná vojna krála Žigmunda proti Benátkam*. Bratislava.

Tresp, Uwe 2009: Zwischen Böhmen und Reich, Ständen und Königtum. Integration und Selbstverständnis der Grafen Schlick in Böhmen um 1500. In: Schlotheuber, Eva (Hg.): *Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich*. München, 177–202.

Zechel, Artur 1939: *Studien über Kaspar Schlick. Anfänge, erstes Kanzleramt, Fälschungsfrage. Ein Beitrag zur Geschichte und Diplomatik des 15. Jahrhunderts*. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 15.) Prag.

Árvai Tünde

Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában

Abstract: Career Opportunities in the Service of the Garais. The study examines the familiaris network of the palatine branch of the Garai family of the Dorozsma kindred, with particular attention to its composition, recruitment, and mechanisms of operation. Since the available charter evidence, more than 250 individuals connected to the family can be identified, serving in various administrative and manorial capacities. The analysis shows that the formation and functioning of the familiaris network were shaped by a combination of territorial ties, personal connections, and previous experience in service. Vice-counts and castellans were typically recruited from the lesser nobility of the given region, whereas expertise and administrative practice played a more prominent role in the palatine court. The study emphasises that familiaris relationships were not static, since the mobility of those in service was influenced both by career opportunities and by changes in the political environment. The crises of the mid-fifteenth century, especially the civil war of the 1440s and the family's loss of political position, brought about a significant reorganisation within the familia. The example of the Garais clearly demonstrates that late medieval baronial power rested on a flexible and continuously reproduced network of service.

Keywords: Garai family; baronial power; prosopography; palatine court; familiaris network

Tanulmányom célkitűzése annak bemutatása, hogy a Dorozsma nembeli Garai család nádori ágának tagjai[1] az egyes tisztségek betöltésekor milyen munkatársakra támaszkodhattak, és kikre bízhatták magánuradalmaik irányítását. Jelen munka az érintettek feltételezhető származási hátterének, korábbi szolgálati tapasztalatainak, valamint karrierútjuk főbb állomásainak és ívének vizsgálatára vállalkozik, egyúttal kísérletet tesz e személyek tipologizálására. Elemzi továbbá a familiárisi utánpótlás forrásait, a szolgálat öröklődésének mértékét, valamint az egyes tisztségek párhuzamos betöltésének gyakorlatát. Végül arra is kitér, hogy a Garai család válságaiból és fiági kihalásából mely bárói famíliák „profitáltak" leginkább. A felvetett kérdések nem példa nélküliek,[2]

[1] Engel 2001: Dorozsma nem 4. tábla: Garai (nádori ág).

[2] A familiaritás összetett rendszerének általános jellemzőiről értekezett Szekfű Gyula, Bónis György és Fügedi Erik. Több esettanulmány született egy-egy bárói család famíliájának összetételéről. Kubinyi András az Újlakiak kaposújvári uradalmának példáján mutatta be, miként gyarapították a szolgálattevők birtokai a bárói család territoriális hatalmát, valamint ismertette a Szapolyaiak servitorait. Kálniczky László a Hunyadiak korának várnagyait, várkapitányait lajstromozta, Bessenyei József pedig Török

ugyanakkor a rendelkezésre álló kútfők lehetővé teszik, hogy a korábbi feldolgozások eredményeit kiegészítsék, árnyalják vagy éppen illusztrálják. Fő tézisem, hogy a Garai család nádori ágának hatalomgyakorlása egy kiterjedt és rugalmas familiárisi hálózatra épült, amelynek működését egyszerre jellemezte a helyi köznemességre való támaszkodás, a tapasztalt szolgálattevők tudatos kiválasztása, valamint a politikai és dinasztikus változásokhoz való gyors alkalmazkodás.

A Garai család nádori ágának politikai szerepvállalását a magas tisztségek tartós birtoklása és azok generációkon átívelő koncentrációja jellemezte, amely szükségszerűen kiterjedt és jól szervezett familiárisi háttérre támaszkodott. Forrásaink szerint a család felnőttkort megért férfi tagjai közül mindössze hárman nem kaptak tisztséget életük során. Nem tudjuk, hogy az ágalapító András (†1340. május 10. e.) miért maradt távol az effajta szerepvállalástól, legifjabb Miklós (†1436. június 8. e.) feltehetően természete, sértettsége vagy alkalmatlansága okán nem lépett apja nyomdokaiba, Jób (†1481) mellőzöttségének forrását pedig édesapja Hunyadi-családhoz fűződő feszült viszonyában kell látnunk, valamint abban, hogy Mátyás uralkodása idején nem volt üresedésben olyan tisztség, amely arányban állt volna a család presztízsével és korábbi politikai súlyával.[3] A macsói báni tisztség és a nádori méltóság volt az, amely tulajdonképpen három generáción keresztül „öröklődött" a családon belül, de ennek megvalósulása korántsem volt természetes és gördülékeny. Az igazgatási feladatok maradéktalan teljesítése nem valósulhatott volna meg egy megbízható és szakavatott személyi állomány nélkül, ahogy a magánuradalmak koordinálása is népes szolgálattevői bázist követelt. A kutatás során több mint 250 olyan személyt találtam, aki feltehetően a Garai család nádori ágának famíliájához tartozott. A terjedelmi korlátokhoz igazodva jelen írásban nem tárgyalom a bandérium és kíséret összetételét, a família klerikus tagjait, és hogy a familiárisok birtokai miként erősítették egy-egy régióban a Garaiak territoriális hatalmát.

Összefoglalva, hogy hivatalviselésük során a Garaiaknak a bírói irodák vezetése mellett mely területek kormányzását kellett ellátniuk, megfigyelhető, hogy az idősebb Miklós 1359 és 1375 között volt macsói bán,[4] tehát egyúttal Bács, Baranya, Bodrog, Valkó és Szerém megye ispánja. 1375 és 1385 között nádor,[5] párhuzamosan pedig barsi, csanádi, krassói, kevei, mosoni, temesi[6] és pozsonyi ispán (1375–1377),[7] majd élete végén 1385 és 1386 között dalmát–horvát bán.[8] Ifjabb Miklós 1387 és 1390 között,[9] majd 1394-ben

Bálint, C. Tóth Norbert az ecsedi Bátoriak udvartartását, Novák Ádám a Perényiek, Farkas Csaba a Lackfiak szolgálattevőit mutatta be. Szekfű 1912; Bónis 2003; Fügedi 1999; Kubinyi 1973; Kubinyi 2008; Kálniczky 1982; Bessenyei 1994; C. Tóth 2017; Novák 2020; Farkas 2022.

3 C. Tóth Norbert szóbeli közlése, 2024. április 3.

4 Engel 1996: I. 28.

5 Engel 1996: I. 4.

6 A temesi ispánságot a csatolt krassóival és keveivel egészen haláláig megtartotta. Engel 1996: I. 203.

7 Engel 1996: I. 107, 122, 144, 139, 156, 203, 167. Az ispáni várakon túl várnagy kellett az alábbi erősségekbe: mosoni Óvár, Pozsony megyei Borostyánkő, Detrekő, temesi Hodos és krassói Érsomlyó, Illyéd, Haram, Mezősomlyó és Kövesd vára. Uo. 386, 285, 299, 327, 309, 332, 324, 342, 352.

8 Engel 1996: I. 24.

9 Engel 1996: I. 28.

volt macsói bán.[10] A szokott öt megyén túl 1388-tól Verőcét is kormányozta.[11] 1394-től 1402-es nádori kinevezéséig volt dalmát–horvát[12] és 1397-től egyúttal szlavón bán is.[13] Ekkor kellett segesdi és zágrábi alispánról is gondoskodnia.[14] 1402 és 1433 között volt az ország nádora.[15] 1406 és 1409 között párhuzamosan több vármegye ispáni teendőit látta el: abaúji, árvai, borsodi, hevesi, sárosi, szabolcsi, szepesi és trencséni ispán lett, ami által 11 királyi vár jutott honorként a kezére.[16] Ezek után pedig megkapta egy rövid időre Liptó megyét,[17] a veszprémi püspöki szék üresedése idejére annak kormányzóságát és a megye ispánságát (1412),[18] majd 1417 és 1424 között fejéri ispánként is előfordult.[19] 1416-tól egészen haláláig viselte a budai várnagyi tisztséget.[20] 1422 és 1433 között a komáromi ispánságot is a kezén tartotta zálogjogon a korábban a királynak adott kölcsönösszegek fejében.[21] Garai János 1402–1403-ban állt Temes élén,[22] 1412 és 1417 között volt ozorai vajda, majd 1417-ben pozsegai ispán.[23] László 1431 és 1440,[24] majd 1445 és 1447 között állt a macsói bánság[25] és a hozzá tartozó öt vármegye élén, majd 1447 és 1458 között volt nádor.[26] 1440-ben ő volt a visegrádi várnagy és a koronaőr,[27] 1438 és 1440 között Liptó,[28] 1453 és 1456 között Csepel ispánja,[29] majd 1456 és 1458 között Buda várnagya.[30]

A Garaiak familiárisi körének kialakulását és utánpótlását több, egymással összefonódó gazdasági, társadalmi és kapcsolati tényező határozta meg. A közigazgatási struktúra 14. századi átalakulása, a magánuradalmak felszaporodása megnövelte a familiárisok iránti igényt. A tekintélyes megyei nemesek számára a magasabb fizetés és az előnyösebb birtokgyarapítási lehetőségek miatt vonzó perspektívának tűnhetett

[10] Engel 1996: I. 29.
[11] Engel 1996: I. 230.
[12] Engel 1996: I. 25.
[13] Engel 1996: I. 19.
[14] Engel 1996: I. 174, 258.
[15] Engel 1996: I. 5.
[16] Engel 1996: I. 96, 99, 120, 135, 172, 185, 197, 213.
[17] Adomány: 1406. augusztus 1. Visszacserélték 1407. július 1-jén. Engel 1996: I. 150. Ispán 1409. február 26. ZsO: II. 6615. sz. Három váruradalom tartozott hozzá: Likava, Nagyvár és Újvár. Engel 1996: I. 360, 373, 452.
[18] Kormányzó. Súri Lőrinc képviseli 1412. június 15. Engel 1996: I. 232.
[19] 1417. június 22. Engel 1996: I. 128.
[20] 1416. augusztus 28. Engel 1996: I. 287.
[21] 1426. április 9-én alispánja Csévi János. Engel 1996: I. 142; C. Tóth 2020: 149.
[22] Engel 1996: I. 204.
[23] Engel 1996: I. 165.
[24] Engel 1996: I. 30. 1441. március 25-én Ulászló már volt bánnak nevezte, de magát még 1442. szeptember 5-én is bánnak címezte. MNL OL DF 238 204; Borsa 1979: 83. 154. sz; MNL OL DL 80 769.
[25] Engel 1996: I. 30.
[26] Engel 1996: I. 6.
[27] Engel 1996: I. 461. 1440. július 2-án lengyel várnagy helyette. Kronológia 2023: II. 427.
[28] Magát még 1442. szeptember 5-én is liptói ispánnak címezte. MNL OL DL 80 769. Az archontológiában csak 1438. június 23-tól. Az 1442-es oklevél ott tévesen február 7-iként szerepel. vö. Engel 1996: I. 152.
[29] Engel 1996: I. 124.
[30] Engel 1996: I. 288.

a Garai család valamelyik tagjának szolgálatába szegődni. Motivációs tényezőnek számított a magasabb társadalmi hovatartozás és presztízs várható elérése.[31] A famíliába jutást jótékonyan befolyásoló szempont lehetett, ha a potenciális familiárist rokoni szálak fűzték a *dominus* feleségéhez vagy valamelyik távolabbi rokonához. Minden esetben jó pontnak számított, ha a leendő szolgálattevő rendelkezett tapasztalattal, amelyet egy kisebb (vagy éppen hasonlóan befolyásos) úr szolgálatában szerzett.[32] Nem volt ritka a „felmenőktől öröklés" jelensége sem, hiszen Miklós–Miklós/János, Miklós–László és László–Jób vonatkozásában is több generációkon átívelő familiárisi szolgálatteljesítés mutatható ki. Ugyancsak nem példa nélküli a gazdátlanul maradt kíséret átvétele,[33] hiszen egy báró halála vagy egy felségsértés miatti jószágvesztése egyaránt több tucat familiárist késztetett arra, hogy új *dominus* után nézzen.

A késő középkori főúri famíliák összetétele jelentős társadalmi és funkcionális sokszínűséget mutatott, amely csak több szempont együttes figyelembevételével ragadható meg. Nemesek, katonák és uradalmi tisztviselők, udvari szolgák, iparűző és földműves jobbágyok egyaránt megtalálhatóak voltak soraikban.[34] Ha kategorizálni kívánjuk őket működésük színtere és az általuk betöltött funkció alapján, akkor egy meglehetősen színes paletta tárul elénk. Kubinyi András aszerint csoportosította a familiárisokat, hogy az udvartartásban, a közigazgatásban, a birtokigazgatásban vagy a katonai vállalkozások során teljesítettek-e szolgálatot.[35] E kategorizálás tarthatónak tűnik, hangsúlyozva azt a megfigyelést, hogy ezek a halmazok nem váltak el élesen egymástól, volt közöttük átjárhatóság, és előfordult, hogy egyesek párhuzamosan több területen is elláttak feladatot. Kálniczky László várnagyokra fókuszáló kutatásában leginkább aszerint különböztette meg alanyait, hogy a birtokosváltásoktól függetlenül az adott várhoz kapcsolódtak-e inkább, vagy nagyobb mértékben kötődtek urukhoz, akit követtek akár az ország távoli részében fekvő uradalmaikba is.[36] A példák alapján megfigyelhető, hogy a familiárisi szolgálat nem statikus szerepköröket, hanem rugalmasan alakuló feladatrendszert jelentett.

Udvartartás

A Garaiak udvartartásának vizsgálatát a források töredékes volta jelentősen megnehezíti, ugyanakkor az elszórtan fennmaradt adatok mégis lehetővé teszik bizonyos funkciók és szerepkörök körvonalazását. Ahogy C. Tóth Norbert rámutatott az ecsedi

[31] Neumann 2007: 120.
[32] Neumann 2007: 125.
[33] Szaszkó 2013a: 95.
[34] Bónis 2003: 167.
[35] Kubinyi 2008: 235–236.
[36] Kálniczky 1982: 70.

Bátoriak udvartartását bemutató tanulmányában: „*a rezidenciákon folyó udvari élet lényegét jelentő mindennapi események megismerése az 1526 előtti időszakra vonatkozóan nem lehetséges*."[37] Rendkívül esetleges, hogy az egyes középkori főúri udvarok személyzetére vonatkozóan előkerülnek-e források. Sajnálatos módon a Garaiaktól nem maradtak fenn számadáskönyvek (ahogy a Bátoriaknál), familiáris-névsorok (akárcsak a Szapolyaiknál), ezért udvartartásukra vonatkozóan csak töredékes információkkal rendelkezünk. Egyedül 1472-ből van tudomásunk Garai Jób siklósi ajtónállómesteréről, Porkoláb Bálintról, aki birtokadománnyal látta el a Jób kegyurasága alá tartozó bajcsi pálos kolostort.[38] Továbbá Pekeri István feleségéről tudjuk, hogy két kiskorú fiával együtt a 15. század eleji zavaros időkben is idősebb Garai Miklós özvegyét szolgálta a siklósi várban.[39]

Garai János megbízta familiárisát, Szakálos Pétert, hogy számára 32 forintért posztót vásároljon, de Péter Kőszeg mezőváros bírója volt, feltehetően nem udvari méltóságviselő.[40] Cillei Anna a Veszprém megyei Nyárádról címzett levelet Kállói Lőkös Miklósnak, hogy számára tekintsen meg egy Gömör megyében található 100 forint értékű lovat. Megkérte, hogy amennyiben olyan jó állapotú a ló, mint ahogy híresztelik, vegye meg számára további két lóval együtt.[41] 1432-ben Garai Miklós nádor lovászainak nevezte a Bébi fivéreket, Domokost és Sebestyént, akiket Kövér András deákkal együtt azzal bízott meg, hogy két jó lovat vigyenek neki Kőszegről Budára.[42]

Egy külön csoportot alkotnak azok a feltehetően írás- és jogtudó személyek, akiket a család tagjai küldönci, követi vagy jogi képviseleti feladattal bíztak meg. 1389-ben Takácsi Antal volt Garai Miklós macsói bán jogi képviselője egy peres ügyben.[43] 1409-ben Miklós nádor káplánját, Péter pápai főesperest bízta meg, hogy Berzétei Miklós özvegyének, Annának egy levelet kézbesítsen.[44] Külföldi távolléte során ifjabb Miklós nádort Teremhegyi Bika János képviselte a rabkiváltásról döntő pécsi gyűlésen 1416 őszén.[45] 1420-ban László pozsegai kanonok képviselte Garai Jánost egy, a káptalan előtti ügyben.[46] 1426-ban Harastyáni György ügyvéd a nádor helyett volt jelen egy tárgyaláson.[47] 1448-ban László helyett vicsadali várnagya, Szentmártoni Mihály jelent meg egy, a kői káptalan előtt zajló ügyben.[48] 1455-ben László Némai Kolos Jeromost

[37] C. Tóth 2017: 122.
[38] Kisbán 1938: 124.
[39] ZsO: IV. 2700. sz. A Pekriek 16. századi történetére: Pálosfalvi 2010: 71–76.
[40] Házi: II/6. 12. 15. sz; ZsO: I. 2753. sz.
[41] ZsO: V. 1377. sz.
[42] MNL OL DL: 43 909.
[43] 1389. május 7. ZsO: I. 1013. sz.
[44] ZsO: II. 7074. sz.
[45] ZsO: V. 2255. sz.
[46] ZsO: VII. 1629. sz.
[47] ZsO: XIII. 934. sz.
[48] MNL OL DL: 83 074.

küldte követként Kapisztrán Jánoshoz.[49] Szentiváni András volt Jób procuratora a birtokbecsü 1478-as adatfelvétele során.[50]

Még ha személyi összetétele nem is ragadható meg teljes egészében, az adatok töredékessége ellenére a példák arra utalnak, hogy az udvartartás működése sokrétű és feladatközpontú volt.

A bánságok és a kapcsolt megyék irányítói

A méltóságot viselő Garai családtagok többsége bánként kezdte karrierjét, így elsőként a báni kúria alkalmazottainak (vicebán, ítélőmester, jegyző) kiválasztásáról kellett gondoskodniuk. Idősebb Miklós nádor a báni ág tagjainak köszönhette, hogy Nagy Lajos bizalmat szavazott számára, és rábízta a macsói bánság irányítását. Kiváltképp nagy kihívást jelenthetett egy kb. 20 éves ifjú számára, hiszen a déli határ védelmén túl ispánként öt megyében kellett képviselni a királyi hatalmat. A báni bíráskodáshoz jogtudó értelmiségiekre volt szüksége.[51] 1369-ből ismerjük András bírót[52] és Szomajomi Tamás ítélőmestert.[53] Utóbbit hozzáértése és megbízhatósága érdemesíthette arra, hogy ítélőmesteri tevékenységét a nádori kúriában is kamatoztathatta 1376 és 1381 között.[54] Saját házzal rendelkezett Visegrádon, amelyet egy felakasztott gonosztevő társai felgyújtottak, minek következtében iratai elégtek.[55] Fiával, Jánossal, testvérével, Mátyással és annak István nevű fiával együtt volt ura a Szabolcs megyei Szomajom, Korpád és Gehter, valamint a Bihar megyei Szenttó birtoknak.[56]

A megyék élére alispánok, a honorvárakba várnagyok kellettek az állandó jelenlét és a folyamatos ügyintézés biztosítása érdekében. A nemesi előnevek alapján feltételezhető, hogy az alispánok többnyire az adott megye köznemesi közösségéből kerültek ki. Idősebb Miklós macsói bánsága idején adott alispánt megyéjének a baranyai Csokma[57]

[49] Pettkó 1901: 175–176.
[50] MNL OL DL: 18 145; Horváth 2024: 73.
[51] Bónis 1971.
[52] AO: LIII. 616. sz.
[53] AO: LIII. 648. sz; Engel 1996: I. 28. Az Ördögházi/Szomajomi család leszármazására C. Tóth 2008: 199.
[54] Engel 1996: I. 4.
[55] Mészáros 2009: 73. A telekre uo. 181.
[56] Szomajomi Tamást már egy 1355-ös megyei oklevél deákként említi. AO: XXXIX. 225. sz; MNL OL DL: 41 256. A család leszármazása Engel 2001: Szomajomi (Szabolcs m.).
[57] Csokmai János, 1368. AO: LII. 349, 498. sz; Engel 1996: I. 103.

és Szentlászló,[58] a bodrogi Baja,[59] Gergely[60] és Szántó,[61] a szerémi Bázaköz[62] és a valkói Bátya.[63] Több tisztség párhuzamos betöltéséről esetükben nincs tudomásunk.

Idősebb Miklós báni embereinek karrierépítéséről igen csekély forrásokkal rendelkezünk. Miklós fia Demeterről ismert, hogy baranyai alispáni megbízatását (1359–1367) követően (1375) a harsányi vár várnagyi teendőit látta el.[64] Bázaközi Imre szerémi ispán pedig biztosan maradt Garai Miklós szolgálatában annak nádori kinevezését követően is, hiszen amikor a nádor Temes megye ispánja volt, akkor Imre lett Hodos officialisa.[65] Szolgálattevői közül Miklóst az egyik legszemélyesebb kapcsolat Besenyő Imréhez fűzhette, aki kezdetben nagyanyjának, Nevnai Treutel László nejének, Kórógyi Jolántának[66] volt hű embere. Már 1339-ben képviselte őt Visegrádon egy peres ügyben.[67] 1340. május 10-én pedig az akkor már özvegy Jolánta Szentiváni Péter fia Besenyő Imrének és Garai András fiainak, Pálnak és Miklósnak adományozott több Baranya megyei birtokot. Imre a Dráva és Karasó folyók között fekvő Dersfalva és Fenékfalva birtokokat nyerte el. Azzal érdemelte ki mindezt, hogy Garai András halála után megmaradt fiainak szolgálatában, és az elárvult fiúkat mindenben segítette.[68] Hogy Miklós is fontosnak tartotta a jótéteményeket meghálálni, annak bizonyítéka, hogy a báni tisztségre emelkedve családja kiváló szolgáját, Besenyő Imrét megtette valkói ispánjává (1361).[69]

Ifjabb Miklós macsói báni kúriájának személyi összetételéről nem maradt ránk forrás, de ismerjük három baranyai alispánját, akik közül kettőnek azonosítható származási helye. A jelek szerint a lázadó Horvátiak leverését követően nemcsak az elkobzott birtokból kaptak a Garaiak, hanem szolgálattevőikből is többen „igazoltak át". Ilyen volt például Gacsalkéri István, aki 1376 és 1380 között még Horváti János bán embereként volt a Baranya megyei Harsány várnagya,[70] tíz évvel később pedig Garai Miklós megbízásából irányította alispánként a megyét.[71] Tisztségében Hetényi János követte.[72] A három ismert bodrogi alispán közül csak Fürfalvi Lőrinc Bács megyei származása valószínűsíthető.[73]

[58] Szentlászlói Balázs, 1370–1374. Engel 1996: I. 115.
[59] Bajai Tamás, 1360–1364. AO: XLIV. 495. sz, XLVIII. 527. sz; Engel 1996: I. 115.
[60] Gergelyi Pál, 1373–1374. Engel 1996: I. 115.
[61] Szántói Mihály, 1364. AO: XLVIII. 534. sz. Nem említi Engel 1996: I. 115.
[62] Bázaközi Imre, 1370. Engel 1996: I. 199.
[63] Bátyai János, 1365–1367. AO: XLIX. 383. sz, LI. 660. sz; Engel 1996: I. 221.
[64] Engel 1996: I. 122, 374.
[65] Engel 1996: I. 327.
[66] Kórógyi Gergely lánya, édesanyja ismeretlen. Engel 2001: Kórógyi.
[67] 1339. január 19. AO: XXIII. 41. sz.
[68] Anjou: IV. 18. sz.
[69] AO: LI. 625. sz; Engel 1996: I. 221.
[70] Engel 1996: I. 325.
[71] Engel 1996: I. 103.
[72] Engel 1996: I. 103.
[73] Engel 1996: I. 115.

Ifjabb Miklós báni méltóságviselése idejéből 12 személy ismert, aki honorként bírt vár élén állt, ebből kilenc esetben azonosítható a származás. 2-2 várnagyot adott Baranya, Pozsega és Körös megye, egyet-egyet Somogy, Veszprém és Belső-Szolnok megye. Hárman korábbi karrierállomásukat is Garainak köszönhették. Patócsi Tamás kosvári várnagyból lett verőfélyi officiális,[74] Tapsonyi Antimus János Segesdről került Vrána élére,[75] Nyéki Balázs Medvevár előtt a család cseszneki uradalmát irányította.[76]

Ifjabb Miklós nagy megkönnyebbüléssel vehette tudomásul, hogy édesapja két kulcsembere annak halála után is a família tagja maradt. Dalmát–horvát vicebánként (1395–1401) szolgálta őt tovább apja egykori óvári várnagya és alnádora, Szencsei Pál.[77] Így tett a Pozsega megyei származású Gnojnicai Bakó, apja (idősebb Miklós) ítélőmestere (1382–1385) is, aki miután egy ideig irányította az ugodi uradalmat (1391), Zágráb megye élére került. 1402-ben már az udvar tagja volt.[78]

Ifjabb Miklós szlavón báni helyetteseit Pozsega (Podvinnai György) és Somogy megyéből (Tapsonyi Antimus János) verbuválta.[79] Utóbbi az egyik vezető familiárisának tekinthető a 14. század végén, 15. század elején, hiszen miután segesdi alispánként, majd vránai várnagyként működött, szlavón vicebánként Körös és Zágráb megyéket is koordinálta ispánként. Karrierje csúcsán 1404 és 1419 között ifjabb Miklós alnádoraként és budai várnagyként (1416–1419) tevékenykedett.[80]

Garai László macsói vicebánja a Valkó megyei származású Petykei László volt (1435–1440), akire párhuzamosan Bodrog megye alispáni teendőit is bízta (1438–1440).[81] A bánság irányításában Petykei korábban (1428) Lévai Cseh Péter vicebánjaként szerzett tapasztalatot.[82] László második macsói bánsága idején a Somogy megyei származású Osztopáni Perneszi Pált tette meg helyettesének, aki egyik legjelentősebb emberévé vált.[83] 1420-tól tűnik fel a forrásokban[84] királyi jegyzőként a litteratus Perneszi Pál alakja.[85] Az 1430-as, 1440-es években Marcali Imre famíliájának volt tagja, és somogyi alispánként, szolgabíróként szerzett tapasztalatokat.[86] 1439. június 5-én Albert királytól címeradományt nyert.[87] 1447 nyarán már Garai László macsói vicebánja, majd Garai

[74] Engel 1996: I. 347.
[75] Engel 1996: I. 174, 463.
[76] Engel 1996: I. 366, 294.
[77] Engel 1996: I. 4, 25, 386. Pálosfalvi Tamás nem említette a szlavóniai származású Szencsei család történetéről szóló írásában és a leszármazási táblában sem szerepeltette, így feltehetően egy másik Szencséről (Zyncse) nevezett család tagja volt. Pálosfalvi 2010: 77.
[78] Engel 1996: I. 4, 19, 450, 494.
[79] Engel 1996: I. 19.
[80] Engel 1996: I. 5, 258, 287; ZsO: II. 3273. sz, V. 2268. sz, VI. 385. sz, VII. 39. sz.
[81] Engel 1996: I. 30, 116.
[82] ZsO: XV. 1244. sz. Nem említi Engel 1996: I. 116.
[83] 1447. június 23. MNL OL DL 59 367.
[84] ZsO: VII. 1726, 1859. sz, IX. 662. sz, X. 1274. sz, XI. 648, 1192, 1377. sz; Zichy: VIII. 368, 392.
[85] Pető fia Péter fia Pál 1435. november 30. MNL OL DL: 44 093, Engel 2001: Osztopáni (Somogy m.).
[86] Engel 1996: I. 177–178.
[87] MNL OL DL: 13 394.

nádori kinevezését követően helyettese.[88] 1448-ban Hunyadi Jánosnak és a koronának tett szolgálataiért cserébe kapta meg a korábban Ozorai Pipo által birtokolt Somogy megyei területeket.[89] A nádor halálát követően még néhány esztendeig simontornyai várnagyként megmaradt özvegye, Alexandra és fia, Jób szolgálatában.[90] 1464-ben azonban már Újlaki Miklós szlavóniai bírságszedőjeként, majd vicebánjaként, körösi ispánként bukkan fel forrásainkban.[91] 1469-ben még említik tisztség nélküli egregiusként, majd 1470-ben már néhai.[92] Perneszi Pál fia, Zsigmond maradt Újlaki Miklós szolgálatában, és feltehetően tanácsosaként volt jelen végrendelkezésénél 1471-ben.[93] Nem ismert, hogy milyen rokoni kapcsolat fűzte Osztopáni Zöld Istvánhoz, aki 1472-ben Garai Jób somlói,[94] majd 1478-ban cseszneki várnagya volt.[95]

A Garaiak báni igazgatása tudatosan felépített személyi politikára támaszkodott, amelyben a tapasztalt, gyakran helyi kötődésű szolgálattevők kiválasztása és előléptetése meghatározó szerepet játszott.

A nádori kúria alkalmazottai

A nádori kúria személyzete csak részben azonosítható a Garaiak familiárisi körével, mivel kiválasztásukban a bárói kötődés mellett a hivatalhoz szükséges tapasztalat és szakértelem is döntő szempont volt. A nádori kúria[96] működtetését és a nádori közgyűlések lebonyolítását alnádorok, ítélőmesterek, írnokok,[97] pecsétőrök, kiküldött nádori emberek, bírságszedők tették lehetővé. A kúria személyi összetételére rendre hatással volt az új nádor kinevezése, ugyanakkor leginkább az alnádorok és az ítélőmester kiválasztásában fogható meg az a tendencia, hogy a nádorrá előlépő báró legközelebbi familiárisai, a korábban akár várnagyi teendők ellátásában tapasztalatot szerzett emberei közül emelt valakit maga mellé helyettesnek. Szabályt erősítő kivételként említhető Hahóti Miklós fia Miklós karrierje, aki László oppelni herceg familiárisaként már két évtizede jelen volt a magyar közigazgatási struktúra különféle színtereiben, mikor 1382-ben alnádorként tűnt fel Garai Miklós irodájában.[98] Oppelni László nádorsága

[88] Engel 1996: I. 6, 31.
[89] 1448. február 26. MNL OL DL: 49 320.
[90] 1460. szeptember 15. MNL OL DL: 106 559, 1461. február 5. MNL OL DL: 106 614, 1461. március 17. MNL OL DL: 106574.
[91] Világi Archontológia 1458–1526: 421.
[92] 1469. január 23. MNL OL DL: 49 339, 1470. május 4. MNL OL DL: 49 341.
[93] Kubinyi 1973: 29. Zsigmondot nem szerepeltette az Osztopániakról készített táblán: Engel 2001.
[94] Horváth 2010: 352; Gyöngyössy 2016: 59.
[95] MNL OL DL: 18 145; Horváth 2024: 19; Kálniczky 1982: 93.
[96] A kúriai irodák működésére, személyi összetételére Bónis 1963; Szőcs 2014.
[97] Idősebb Garai Miklós nádori kúriájának ismert jegyzőire: Bónis 1963: 203–204.
[98] 1382. február 10. Engel 1996: I. 4.

idején (1367–1372) annak alnádoraként[99] és vasi alispánjaként[100] dolgozott. Birtokai Zala és Somogy megyében feküdtek.[101] Nem kizárt, hogy Hahóti Miklós alnádor elhagyta László oppelni herceg famíliáját, hogy Garai Miklóshoz csatlakozzon. Mérlegre kellett tennie, hogy vajon az uralkodó rokonát szolgálja-e tovább, aki már nem nádor, hanem „csak" zempléni ispán, vagy elköteleződik a karrierje csúcsára érkező Garai mellett. 1378 és 1380 között az egykori nádor Lengyelország kormányzását kapta feladatul. Feltehető, hogy Hahótit a meglévő szaktudása, tapasztalata egyszerűen a pozícióhoz kötötte irodavezetőtől függetlenül.

Idősebb Miklós alnádorai közül ismerjük még Zsidó nembeli Nézsai Tamás fia Miklóst (1382),[102] aki 1378-ban még Byter fia Györgyöt képviselte a váci káptalan előtt.[103] 1389-ben atyafiaival osztozkodott nemzetségi birtokokon (Zsidó, Bottyán). 1393. január 24-én rokonaival együtt nyerte el a Nógrád megyei Kiskér birtokot.[104] 1393 nyarán a sági konvent oklevele az országbírói emberek között említette.[105] 1398-ban bedegi és töfételői viceofficiálisáról, Barnabásról tudunk.[106] 1399 és 1412 között ítéletlevelek a bírótársak között említik.[107] 1399. december 29-én Zsigmond király udvari milesének új adományként adta Kiskér birtokot.[108] 1405-ben a Heves megyei Sáp falut ítélték neki.[109]

Ifjabb Miklós is csak kipróbált embereket emelt maga mellé bírói helyettesnek. A Dorozsmával rokon[110] Becsegergely nemzetségből származó Somkeréki Erdélyi Antal Knin, Somló és Rohonc várak élén egyaránt helyt állt várnagyként, mielőtt alnádori kinevezését kézhez vehette.[111] Ahogy láthatjuk, jellemzően ispáni várak éléről kerültek a bírói helyettesi pozícióba. Ugyanakkor több hivatali helyettes került magánuradalom élére a közös nádori kúriai munka végeztével. Teremhegyi Bika János 1414-ben már Siklós várnagya volt.[112] Alnádori megbízatásának végeztével egyaránt ugodi várnagyként folytatta karrierjét Tapsonyi Antimus János és Szanai Miklós.[113] Elmondható, hogy amíg az alispáni és várnagyi pozíciókban nagyobb arányban találunk az adott megyéből származó familiárisokat, akik akár atyafiságban is álltak a Garaiakkal, addig a nádori kúriai alkalmazottak kiválasztásában meghatározóbb szempont volt a szakirányú tudás és tapasztalat megléte. Ez indokolja, hogy miként maradhatott meg egy-egy tehetséges

[99] 1371. február 21. – 1372. szeptember 25. Engel 1996: I. 4.
[100] 1368. március 27. AO: LII. 225. sz. – 1369. június 11, LIII. 289. sz; Engel 1996: I. 4.
[101] Csánki 1894: 676.
[102] Engel 2001: Zsidó nem 2. tábla Nézsai és Csövi.
[103] Engel 1996: I. 4.
[104] ZsO: I. 2800 sz.
[105] ZsO: I. 3015. sz.
[106] ZsO: I. 5465. sz.
[107] ZsO: II. 98, 1575, 3678. sz, III. 553, 1766. sz.
[108] ZsO: I. 6210. sz.
[109] ZsO: II. 4239. sz.
[110] Csoma 1902: 9.
[111] Engel 1996: I. 5, 343, 402, 415.
[112] ZsO: IV. 1774. sz. Nem említi: Engel 1996: I. 410.
[113] Engel 1996: I. 450.

ítélőmester vagy jegyző pozíciójában az „irodavezetők" cserélődésétől függetlenül. E ponton felmerül a kérdés, hogy kétely nélkül tekinthetünk-e minden a nádori kúriában dolgozót a „főnök" familiárisának. Bónis György kapcsolódó megállapításaira és az eddig feltárt adatokra alapozva be kell látni, hogy nem.[114] Kubinyi András szerint az új ítélőmesterek többnyire a kúria korábbi jegyzői közül kerültek ki, nem tartoztak az új „főnök" famíliájához.[115] Kétségtelenül adott volt azonban a lehetőség a kúriai dolgozók számára, hogy a befolyásos főúri család szolgálattevőivé lépjenek elő. Bokodi György az 1410-es évek elején kezdett el kúriai írnokként tevékenykedni.[116] Egy évtized múlva már várnagyként irányította a Garaiak cseszneki uradalmát Veszprém megyében.[117] 1431-től adatolható nádori ítélőmesteri pozícióját Garai halála után is megtartotta. Nem maradt azonban a Garai család szolgálatában. 1441-ben Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán arra hivatkozva intette tolnai alispánjait Bokodi bátai jobbágyainak zaklatásától, hogy a nádori ítélőmester a továbbiakban igen hasznos és kedvére való szolgálatokat tehet.[118] Szintén a Garaiakkal és ezzel a belháború idején Erzsébettel és V. Lászlóval szembeni pártállás bizonyítéka, hogy a királyné az Ulászló iránti hűség okán fosztotta meg Bokodit egy Győr megyei birtokától.[119] Úgy tűnik, hogy 1441-ben Bokodi elhagyva Garai László famíliáját Újlaki Miklós szolgálatába szegődött, és vele együtt Ulászló király uralkodását támogatta. A nádori kúriai ranglétra alacsonyabb fokáról indult Súri Lőrinc, aki 1412-ben még nádori bírságszedőként tevékenykedett Abaúj és Sáros megyékben.[120] Később a Garaiak két magánuradalmuk irányítását is rábízták. 1417-ben cseszneki,[121] 1430 körül lánzséri várnagyként működött.[122]

Az Osztopáni család adta László egyik nádori jegyzőjét is.[123] Zöld István a notariusi feladatok ellátása mellett egyúttal a nádor cseszneki[124] és somlói[125] uradalmát is irányította várnagyként. A nádor másik jegyzője, Szvinnai Albert kúriai megbízása végeztével került Újvár,[126] majd Atyina élére várnagyként.[127] A nádor halála vetett véget Hanyiki János nádori ítélőmesteri tevékenységének,[128] amelyet követően Simontornya élére került várnagyként.[129]

[114] Bónis 1963: 230.
[115] Kubinyi 2008: 236.
[116] Bónis 1963: 208.
[117] 1423. szeptember 3. Engel 1996: I. 294.
[118] Szakály 1998: 104. sz.
[119] Teleki: X. 114.
[120] ZsO: II. 2270, 2380. sz.
[121] Engel 1996: I. 294.
[122] Házi: II/6. 107, 110, 111. sz.
[123] 1468: Bónis 1963: 222.
[124] 1478: MNL OL DL: 18 145; Horváth 2024: 19; Kálniczky 1982: 93.
[125] Gyöngyössy 2016: 59.
[126] 1462 MNL OL DL: 15 710.
[127] 1476 MNL OL DL: 17 875; Kálniczky 1982: 82.
[128] Engel 1996: I. 6.
[129] C. Tóth 2000: 73. sz.

A nádori kúria személyzete tehát nem pusztán a familiárisi kapcsolatok mentén szerveződött, hanem az intézményi működésből fakadó szakmai követelmények is meghatározó szerepet játszottak kiválasztásukban.

A nádorok alispánjai és várnagyai

A Garaiak igazgatási gyakorlatában a szolgálattevők kiválasztása és mozgatása nem esetlegesen, hanem jól azonosítható szempontok mentén történt, amiben a tapasztalat, a területi kötődés és a lojalitás egyaránt meghatározó szerepet játszott. Akárcsak Hahóti Miklós alnádor, egy másik famíliájából igazolt át Cseklészi Lőkös Miklós, aki idősebb Miklós pozsonyi alispánjaként, várnagyaként (1376),[130] majd detrekői várnagyaként (1378) működött,[131] korábban Kont Miklós nádornak volt soproni alispánja (1357–1358),[132] majd Oppelni Lászlónak pozsonyi alispánja és várnagya (1367–1371).[133] 1383-ban már az udvari lovagok sorában találjuk.[134] Miután elkerült Pozsony éléről, a nádor délebbi megyékből vezényelt Pozsonyba szolgálattevőket. A garai uradalom tartozékának tekinthető Palináról származhatott az a Demeter, akit Miklós nádor 1376-ban helyezett oda alispánnak.[135] Őt a Somogy megyei Zicsi Gál fia Paska,[136] a később igen magasra emelkedett család kihalt ágának képviselője követte (1377).[137]

Idősebb Garai Miklós honorbirtokainak várnagyait vizsgálva kitűnik, hogy legtöbbször egyszeri és pusztán keresztnévvel vagy apja nevével való előfordulás jellemző, esetleges a nemesi előnevek használata, és ennek nyomán nehézkes az egyes szolgálattevők származási helyének azonosítása. Kétszer fordul elő Krassó megye igazgatása kapcsán Kis Demeter neve, aki 1376-ban a nádor kövesdi alvárnagya, majd 1382-ben kevei várnagy volt.[138] Ugyancsak többször kerül elő Monchow magister neve, aki 1376-ban Krassó megyének volt alispánja és egyúttal a harami vár castellanusa is.[139] A tizenegyből hat esetben azonosítható a származási megye, ami elég nagy szórást mutat: Valkó, Abaúj, Körös és Veszprém egyszer, Pozsony kétszer szerepel. Közülük négyen korábban már alispánként szolgálták Miklóst. Demeter baranyai alispánból lett harsányi várnagy (1375),[140] Korompai János pozsonyi alispáni tisztségviselésével párhuzamosan került

[130] Engel 1996: I. 167, 394.
[131] Engel 1996: I. 299.
[132] Engel 1996: I. 180.
[133] Engel 1996: I. 167.
[134] Engel 1996: I. 488.
[135] Engel 1996: I. 167.
[136] Engel 2001: Zicsi (Zichy).
[137] Engel 1996: I. 167.
[138] Engel 1996: I. 140, 352.
[139] Engel 1996: I. 144, 325; Szaszkó 2013b: 62.
[140] Engel 1996: I. 325.

Óvár élére (1378–1380),[141] Cseklészi Miklós pedig azt követően Detrekő élére (1378).[142] Ahogy láthattuk, Bázaközi Imre pedig szerémi alispánból lett hodosi officiális.[143]

Több helyen utaltam már az 1406 és 1409 közötti rendkívüli kormányzati megoldásra, amely értelmében erre a néhány évre Miklós nádor 9 megye és hozzá kapcsolódó 11 vár irányítását kapta meg annak érdekében, hogy ott a király hatalmát konszolidálja. A küldetés fontossága a nádor által alkalmazott személyi politikában is megmutatkozott. Abaúj megyébe korábbi kőszegi, cseszneki várnagyát, Gersei Tamást helyezte.[144] Balai Domokos éppen az árvai alispánság után került Csesznek, majd Somló élére várnagyként.[145] Borsod élére a Komárom megyei Vérti Jánost[146] és a Baranya megyei Kozári Jánost helyezte,[147] utóbbira bízta Heves megyét is, testvérével, Kozári Bertalannal együtt.[148] Sáros megye élére a korábban Knin és Somló várnagyaként már bizonyított Erdélyi Antal került,[149] aki ezt követően nyerte el Rohonc várnagyságát.[150] Kollégája a megye élén a Veszprém megyei Zsörki Demeter volt, aki egyúttal Sáros várnagya lett.[151] Szabolcs megye vezetésével a honti Hosszúfalusi Rakolupi Sebestyént bízta meg,[152] Palásti Egyeddel együtt, aki az ispáni megbízatást követően ebben a megyében lett nádori bírságszedő.[153] Szepes megye élére azt a Baranya megyei származású Kisasszonyfalvi Istvánt helyezte, aki korábban a cseszneki uradalmat koordinálta.[154] Szepes vezetésében kapott szerepet a rokon nemzetségből származó Somkeréki Erdélyi Gergely, aki ezt követően a család somlói magánuradalmát vezethette.[155] Torontál megyébe a baranyai Tomasóci Szász Mátyás[156] és a somogyi Dombai György került,[157] akik egyúttal Becse várnagyai is lettek.[158] Trencsén ispánja lett a kőrösi Dobrakucsai Nelepec Benedek,[159] aki később követi megbízást kapott a Garaiaktól, illetve a pozsegai Szanai Miklós,[160] aki utóbb Miklós alnádoraként és ugodi officiálisaként is működhetett. Összességében megállapítható, hogy az 1406 és 1408 közötti időszakból ifjabb Miklós nádor 18 alispánját

[141] Engel 1996: I. 386.
[142] Engel 1996: I. 299.
[143] Engel 1996: I. 327.
[144] 1406. március 31. – 1407. október 5. Engel 1996: I. 96.
[145] 1407. január 10. – 1409. február 26. Engel 1996: I. 99, 294.
[146] 1406. január 21. Engel 1996: I. 120.
[147] 1407. április 21. – 1408. október 11. Engel 1996: I. 120.
[148] 1407. november 28. – 1408. november 19. Engel 1996: I. 135.
[149] 1406. március 15. – 1408. augusztus 15. k. Engel 1996: I. 172.
[150] Engel 1996: I. 402.
[151] 1406. november 1. – 1408. március 16. Engel 1996: I. 172.
[152] 1406. november 19. – 1409. március 13. Engel 1996: I. 185.
[153] 1408. március 17. –1409. március 13. Engel 1996: I. 185. 1412. január 6–28. ZsO: II. 6003, 6647, 5160. sz.
[154] 1406. december 18. – 1408. március 29. Engel 1996: I. 197, 294.
[155] 1408. június 25. – 1409. március 11. Engel 1996: I. 197, 415.
[156] 1405. szeptember 15. Engel 1996: I. 210.
[157] 1405. szeptember 15. Engel 1996: I. 210.
[158] Engel 1996: I. 275.
[159] 1409. február 25. Engel 1996: I. 213.
[160] 1409. február 25. Engel 1996: I. 213.

ismerjük, 15-nek azonosítható a származási megyéje, egyharmaduk a család rezidenciájának is otthont adó Baranya megyéből származott. Hárman korábban már bizonyítottak a nádor szolgálatában, hatuk számára ez a küldetés jelentette az ugródeszkát további tisztségek, megbízások felé. Tehát kifizetődő volt számukra az áldozat, hogy néhány évre származási helyüktől távol kellett szolgálatot teljesíteniük.

Mindez arra utal, hogy a Garaiak személyi politikája rugalmasan alkalmazkodott a politikai kihívásokhoz, miközben alapvető kiválasztási szempontjai hosszabb távon is érvényesültek.

A magánuradalmak igazgatói

I. Lajos uralkodása idején még a szolgálati birtok volt a bárói réteg hatalmának alapja, a magánuradalmaknak meglehetősen alárendelt szerep jutott, ahogy Engel Pál fogalmazott: „*akinek kettőnél több vára volt, az rendkívüli hatalmasságnak számított*."[161] Közéjük tartozott idősebb Miklós nádor is, akinek az 1380-as évek elején már három vára (Orbova, Cserög és Ugod) volt.[162] Ifjabb Miklós halálakor a család 16 várat birtokolt,[163] bár László szerzett hozzá továbbiakat (Atyina, Solymár), az ő halálakor mégis 15 várral, 23 mezővárossal és 590 faluval rendelkezett,[164] mert az 1441. évi trónviszály nyomán III. Frigyes kezére került Kőszeg, Rohonc és Lánzsér. Ezeken túlmenően a család története során előfordult, hogy csak átmenetileg bírtak egy-egy uradalmat,[165] több birtokuk központjában pedig nem castrum, hanem castellum állt.[166]

Könnyen belátható tehát, hogy generációról generációra a családnak egyre népesebb familiárisi körre volt szüksége, hogy ezeket a hatalmas birtokokat igazgatni tudja. A megismert életpályák, összhangban a korábbi kutatásokkal, azt mutatják, hogy a tekintélyes megyei nemesek elsősorban alispáni kinevezésre és várnagyságra számíthattak, hiszen a hatalom helyi megtestesítőjeként szükség volt kapcsolatrendszerükre, tekintélyükre, birtokaik közelségére, illetve együttműködésüket erősítette a birtokok közeli fekvéséből fakadó közös érdekeltség.[167] A közeli megbízatás előnye volt, hogy nem kellett költséges utazásokat vállalniuk annak teljesítéséhez. A magánuradalmak

[161] Engel 1985: 405.

[162] Ezenkívül bírta a garai és a sarádi uradalmat.

[163] Cserög (Szerém), Újvár (Pozsega), Cerna és Vicsadal (Valkó), Ugod és Pápa (Veszprém), Szentlőrinc (Valkó), Somló (Veszprém), Csesznek (Veszprém), Siklós és Nekcse (Baranya), Futak (Bács), Dévény (Pozsony), Lánzsér (Sopron), Simontornya (Tolna), Szaplonca (Körös). Engel 2003: 59.

[164] Engel 1968: 352.

[165] Például Tállya 1410–1422, Nagykemlék 1419–1428, Szrebernik 1422–1430, Sziget 1461–1473 e, Pata 1461–1466. Engel 2003: 59.

[166] Például Boró/Mikola (Valkó), Berzétemonostora (Valkó), Kerekegyháza/Fellak (Arad), Mórichida (Győr), Sarád (Temes), Váradia (Arad).

[167] Kálniczky 1982: 70.

központját jelentő várak irányítását ellátó várnagyok általában az adott megyéből, sok esetben a rájuk bízott uradalom tartozékait jelentő települések egyikéről származtak. Így lett például Bébi Sebestyén és Domokos a Veszprém megyei Ugod,[168] Nyéki Balázs Csesznek,[169] Sólyagi János,[170] Miklós,[171] majd Benedek[172] a Tolna megyei Simontornya,[173] Szentmártoni Miklós pedig a Baranya megyei Siklós várnagya.[174] Ugyanakkor arra is találni példát, hogy a szűkebb pátriájukból, Valkó megyéből származó familiárisok egy-egy távolabbi állomáshelyen kaptak feladatot. A Temes megyei Berekszói László Cseszneken lett várnagy (1464),[175] a Valkó megyei származású Gabonyasi Pál pedig Simontornyán (1468).[176]

A család nem feltétlenül maga nevelte ki a legjobb embereket. Mintegy Ozorai Pipo örökségének tekinthető Némai Kolos Jeromos[177] személye, aki László egyik legjelentősebb szolgálattevője lett. Apja, Némai Kolos Jakab udvari ifjú, majd allovászmester volt (1379).[178] Jeromos 1424-ben viselte a szegedi várnagyságot,[179] október 16-án Ozoraival volt távol a déli végeken, és a szörényi vár javításában segédkezett. Erre hivatkozva nyert felmentést a husziták elleni hadjáratban való részvétel alól.[180] 1426 októberében Ozorai csongrádi alispánja és egyúttal szegedi várnagy volt Fedémesi Szobonyával együtt.[181] Ozorai 1426. december 27-én bekövetkezett halála után királyi familiárisként szerepel egy forrásban.[182] 1427. augusztus 16-án ott volt Zsigmond király orsovai táborában.[183] Nem sokkal ifjabb Miklós nádor halála előtt szegődhetett a Garai család szolgálatába, és a nádor halálát követően sem nézett új úr után. Némai Kolos Jeromos 1432-ben volt somlói[184] és 1437-től cseszneki várnagy.[185] Tekintettel arra, hogy 1432-ben László bátyja, legifjabb Miklós kapta meg Somló erősséget, elképzelhető, hogy néhány évvel később bekövetkező haláláig Jeromos őt szolgálta. Nem volt ritka, hogy egy-egy familiáris nem egyetlen személyt, hanem esetleg egy testvérpárt vagy családot szolgált.[186] Garai László hűtlenségben való elmarasztalása természetesen familiárishálózatát sem hagyja

[168] 1426. augusztus 28. – 1427. január 24. Engel 1996: I. 450; ZsO: XI. 557. sz.
[169] 1394. szeptember 4. Engel 1996: I. 294.
[170] 1447. május 5. – július 17. C. Tóth 2000: 66–68. sz; Szakály 1998: 46; Kálniczky 1982: 137.
[171] 1447. május 22. – december 18. C. Tóth 2000: 66–68. sz; Szakály 1998: 46.
[172] 1458–1459. MNL OL DL: 106 363, 106 564.
[173] MNL OL DL: 106 363.
[174] ZsO: V. 638. sz.
[175] Kálniczky 1982: 93.
[176] C. Tóth 2000: 88. sz.
[177] Engel 2001: Kolos rokonsága 2. tábla Kolos (némai).
[178] Károlyi: I. 476.
[179] ZsO: XI. 552. sz.
[180] ZsO: XI. 1160. sz; HO I. 317.
[181] 1427. október 21. ZsO: XIII. 1237. sz.
[182] 1427. szeptember 17. ZsO: XIV. 1017. sz.
[183] ZsO: XIV. 909. sz.
[184] Engel 1996: I. 415.
[185] Engel 1996: I. 294.
[186] Szekfű 1912: 63.

érintetlenül. Némai 1440 végén még bizonyosan kitartott László oldalán, aminek bizonyítéka, hogy Ulászló elkobozta tőle a Pest megyei Vác birtokot azzal az indoklással, hogy Némai korábban cinkostársaival együtt befészkelte magát a veszprémi várba, ahonnan kiindulva Székesfehérvár ellen ostromot kísérelt meg, mindeközben pedig jelentősen felprédálta a vidéket.[187] 1441. szeptember 9-én Ulászló király Szigliget adományozásával próbálta meg az oldalára állítani, de a vár elfoglalására nem került sor.[188] Miután Garai László visszatért az országba, és újra birtokba vehette várait, Némai újfent cseszneki várnagy lehetett.[189] 1447-ben jelen volt Buda átvételénél. 1452 és 1455 között pápai, majd pályája csúcsán 1457-ben budai várnagyként működött.[190]

Sokáig a Rozgonyiak kötelékében működött Fajszi Ányos Mihály, úgy tűnik, hogy idősebb István szolgálattevője volt. 1426-ban veszprémi alispán,[191] majd 1429 és 1431 között egyúttal veszprémi várnagy is volt.[192] Követte urát Temesbe is, ahol 1436-ban alispánja és várnagya lett.[193] 1439-ben és 1440-ben a királynéi udvar lovagjaként tűnt fel.[194] 1450-ben kapta vissza Rozgonyi György pozsonyi ispántól azt az 50 forintot, amelyet kölcsön formájában korábban rendelkezésére bocsátott.[195] A Rozgonyiakkal való kapcsolat tehát 1450 nyaráig kitapintható. Ennek okán gyanút kelt somlói várnagyként való néhány hónappal későbbi feltűnése.[196] Arra utalhatna ugyanis ez, hogy nem szereztek érvényt annak a megállapodásnak, miszerint Garai László visszakapja a belháborúban elvesztett Veszprém megyei erősségét. Az oklevél azonban egyértelműen azt mutatja, hogy Mihály már a nádor várnagyaként működött. Annak halálát követően pedig sokakhoz hasonlóan dominust váltott, és 1464-ben Újlaki Miklós vajda kiküldött embereként szerepelt egy peres ügyben.[197]

Kimutatható több olyan familiáris, akinek közelebbi, távolabbi családtagjai is a Garaiak szolgálatában maradtak. Van olyan család, ahonnan apa és fiú, esetleg több testvér egyszerre töltött be pozíciót. Például 1424-ben Bébi Domokos és Sebestyén együtt voltak Garai János ugodi officiálisai.[198] Domokos még két évtizeddel később is a család szolgálatában volt, akkor (1447) pápai várnagyként.[199] Vati László 1404 és 1425 között állt várnagyként a kőszegi uradalom élén,[200] innen a továbblépést a dévényi uradalom

[187] 1440. december 21. MNL OL DL: 13 601.
[188] Mészáros 2005: 329–330.
[189] Engel 1996: I. 294.
[190] Engel 1996: I. 288.
[191] ZsO: XIII. 135. sz.
[192] Engel 1996: I. 458.
[193] Engel 1996: I. 204.
[194] MNL OL DL: 102 085; FMH 2019: III. 62. sz. 129.
[195] MNL OL DL: 14 380.
[196] 1450. október 12. MNL OL DL: 44 581.
[197] MNL OL DL: 16 012.
[198] Engel 1996: I. 450. 1432-ben mindketten Garai Miklós nádor lovászai. MNL OL DL: 43 909.
[199] Süttő 2002: 34; Süttő 2003: I. 166.
[200] Engel 1996: I. 350.

jelentette,[201] amelyet 1428-ban két fiával, Miklóssal és Pokfussal együtt irányított.[202] Testvérük, Mihály 1452-ben már Hunyadi pozsonyi alispánjaként tevékenykedett.[203] Ahogyan azonban a politika élvonalát jelentő családok egyes ágai sem voltak feltétlenül egységes álláspontonon,[204] úgy a köznemesi családok egyes tagjai is szegődhettek más-más helyre. Szemléletes példa erre a Veszprém megyéből származó Jári Baróc család esete.[205] Tagjai közül legkorábban Jári Baróc Mihállyal találkozunk, aki 1418-ban Újlaki Imre baranyai alispánja volt.[206] Később éppen ő értesítette Garai Lászlót, hogy a király kinevezte macsói bánná.[207] 1436-ban már Garai Dezső és László baranyai alispánjaként működött.[208] 1441-ben Balázs fivérével és Némai Kolos Jeromossal együtt kapta (volna) meg Ulászlótól Szigliget várát, amely adomány Mészáros Orsolya szerint soha nem lépett érvénybe.[209] Később Újlaki Miklós szolgálatába szegődött, és várnagyaként irányította Újlakot (1438).[210] Éppen Garai László macsói báni kinevezésével párhuzamosan tűnik fel az ugodi vár élén Jári Baróc Balázs, Mihály fivére.[211] 1436-ban Balázs már Miklós nevű fiával együtt volt Dévény várnagya.[212] 1440. május 18-án ő volt Visegrád castellanusa.[213] Balázs Ambrus Jolah nevű fia 1460-ban Ugod várnagya volt.[214] Balázs másik fivére, István azonban a Rozgonyiak szolgálatában érvényesült. 1436-ban Rozgonyi Simon püspök veszprémi alispánjaként működött.[215] Hasonlóan a Jári Barócokhoz, a Gordovai Fáncsiak is különböző bárók szolgálatában építettek karriert. Amíg Frank a Garaiak cseszneki (1452),[216] addig István és Péter a Tallóciak szentgyörgyi (1445 k.),[217] János pedig a Marótiak velikei (1447) várnagya volt.[218]

[201] Engel 1996: I. 300.
[202] Vö. Engel 2001: Vati (Veszprém m.).
[203] Engel 1996: I. 169.
[204] Rozgonyiak a zavaros időkben Pálosfalvi 2003.
[205] Nemzedékrendjére és birtokaira Petrik 2016.
[206] Engel 1996: I. 104.
[207] Szerbia 1907: 132. sz.
[208] Engel 1996: I. 105.
[209] Az adománnyal Ulászlónak az volt a célja, hogy átpártoltassa V. László híveit: Mészáros 2005: 329–330.
[210] 1438. augusztus 10. Engel 1996: I. 452.
[211] Engel 1996: I. 450.
[212] Engel 1996: I. 300–301.
[213] Engel 1996: I. 461.
[214] Engel 1996: I. 450.
[215] Engel 1996: I. 233.
[216] Engel 1996: I. 294.
[217] Engel 1996: I. 426.
[218] Engel 1996: I. 456.

A szolgálat vége

A familiárisokat azonban nem lehetett visszatartani, ha távozni kívántak, hiszen sikeres karrierépítésük alapvető feltétele volt, hogy szabadon szegődhettek annak az dominusnak a szolgálatába, aki által kedvezőbb előmenetelt remélhettek. A szolgálati viszony megszüntetéséhez szükséges volt a felek kölcsönös beleegyezése, és a szolgálattevő elszámolással tartozott ura felé. Amennyiben tartozásait rendezte, minden további nélkül megkezdhette működését új urának környezetében.[219] A Garai család familiárispolitikáját vizsgálva megfigyelhető egy törés az 1440-es évek elején a belháborús helyzetben, amikor László egy időre birtokait vesztette, valamint az 1460-as években, hiszen László halálát követően többen szegődtek egy-egy, a politikai életben nagyobb súllyal rendelkező báró mellé, semmint megmaradtak volna az onnan kiszoruló Jób mellett. Példaként említhető a Hont megyei Palásti család esete.[220] Egyed 1406 és 1408 között nádori bírságbehajtó és szabolcsi alispán volt.[221] Palásti Pétert 1406-os oklevél Perényi Péter székely ispán és máramarosi ispán embereként említi, annak ellenére, hogy 1407–1408-ban többször kiküldött nádori emberként járt el.[222] Esete is bizonyítja, hogy nem minden kúriai alkalmazott volt a nádor familiárisa. Palásti István 1452-ben még Csesznek élén állt várnagyként,[223] ám 1472-ben már Újlaki Valkó megyei adószedőjeként szolgált.[224]

Tekintettel arra, hogy jelentős volt az átfedés a territoriális érdekeltségben, leginkább Újlaki Miklós famíliája volt az, ahol a Garaiak egykori szolgálattevői megtalálták számításaikat. Nem feltétlenül kellett megvárni a család fiági kihalását ahhoz, hogy többek elpártoljanak, és dominusváltásra adják a fejüket. Aranyáni Józsa János már 1445-ben Garai Lászlót szolgálta siklósi várnagyként.[225] Később az egyik Valkó megyei birtokközpont, Szentlőrinc várának élére került,[226] ahol Alexandra és Jób megbízható embereként tevékenykedett adatolhatóan legalább 1461 végéig. 1464 nyarán azonban már Újlaki Miklós macsói vicebánjaként és bodrogi alispánjaként tűnik elő forrásainkban.[227] Meglehetősen kalandosan alakult Lekcsei Sulyok György pályafutása.[228] Az 1430-as évek közepén még Garai László és Dezső baranyai,[229] majd tolnai alispánjaként találkozhatunk nevével.[230] A belháború idején, László távollétében Újlaki Miklóshoz

[219] Bónis 2003: 175–177.
[220] Engel 2001: Palásti (Alsópalásti, Hont m.).
[221] Engel 1996: I. 185.
[222] ZsO: II. 5562, 6490. sz.
[223] Engel 1996: I. 294.
[224] Kubinyi 1973: 30.
[225] Engel 1996: I. 410.
[226] MNL OL DL: 15 382, 15 383, 15 655.
[227] 1464. augusztus 20. Zichy: X. 316; Világi archontológia 1458–1526: II. 75.
[228] Engel 2001: Hánta nem.
[229] 1436. szeptember 9. Engel 1996: I. 105.
[230] 1437. augusztus 5. Engel 1996: I. 208.

szegődött, és 1442-ben annak nándorfehérvári várnagyaként szolgált.[231]1447-ben őt választotta Bács megye országgyűlési küldöttévé.[232] 1447 és 1450 között kimutatható Újlaki macsói vicebánjaként és bodrogi alispánjaként.[233] Évekkel később talán nem értett egyet Újlaki azon döntésével, hogy elfogadta Mátyás uralmát. Mindenesetre az 1460-as évek legelején Garai László özvegyének és fiának, Jóbnak cserögi várnagya volt,[234] majd az évtized végén újfent visszatérve Újlaki Miklóshoz macsói vicebánként fordul elő.[235] Nem zárható ki, hogy Újlaki szívén viselte 1459-ben elhunyt szövetségese, Garai László fiának és özvegyének (leendő vejének és nászasszonyának) sorsát. Gondoskodásának jeléül pedig támogatójuknak ajánlhatta megbízható emberét, Lekcseit, aki megvárva Jób nagykorúvá válását visszatért eredeti urához.[236] Megfogalmazódott a kétely, hogy esetleg nem keverednek-e össze életpályájának állomásai azonos nevű fiának adataival, de a birtokörökléssel kapcsolatos iratok András nevű testvérének említésével egyértelművé teszik, hogy idősebb Lekcsei György személyéről van szó. 1464-ben még a cseszneki vár élén állt várnagyként Berekszói László,[237] de 1471-ben már Újlaki Miklós macsói vicebánja,[238] ilyen minőségben pedig 1474-ben bodrogi alispánja volt.[239]

Belátható, hogy a familiárisi kapcsolatok fenntartását nem kizárólag a lojalitás, hanem legalább ennyire a politikai helyzethez igazodó racionális döntések is alakították.

*

Tanulmányomban áttekintettem, hogy a Garai család nádori ágának tagjai milyen tisztségeket viseltek, és azokhoz mely területek kormányzásának kötelezettsége tartozott. Összefoglaltam, hogy milyen tényezők motiválhatták a nemeseket arra, hogy a család szolgálatába álljanak. Néhány példa azt mutatja, hogy egyesek számára a legszorosabb értelemben vett túlélési stratégia volt a család védelme alá helyezkedni. Kubinyi András kategorizációja mentén tárgyaltam az udvartartás, a közigazgatás és a birtokigazgatás területéről fellelt szolgálattevőket a teljesség igénye nélkül. Sajnálatos módon a főúri udvartartás a leginkább forrásszegény kategória. Az alispánokat és a honorvárak várnagyait generációnként tekintettem át. Jellemzően az adott megye köznemeseiből kerültek ki a nevezett tisztségviselők. Kivételt képezett ezalól az a rendkívüli kormányzati szituáció, amikor Zsigmond hatalmának megszilárdítása érdekében 1406 és 1409 között ifjabb Miklós nádor kezében összpontosult 9 északi vármegye, benne pedig 11 vár kormányzata. A feladat megoldása csak kipróbált és a saját magánuradalmak

[231] 1442. december 17. Engel 1996: I. 374.
[232] Engel 1996: I. 523.
[233] 1447. december 11. – 1450. március 23. Engel 1996: I. 117.
[234] MNL OL DL: 88 364, 15 895.
[235] 1469. december 14. MNL OL DF 252 613, 1470. augusztus 23. MNL OL DL: 17 057.
[236] 1469. december 14. MNL OL DF 252 613. 7. dia, 1470. augusztus 23. MNL OL DL: 17 057.
[237] 1464. február 24. MNL OL DL: 15 916, Kálniczky 1982: 93.
[238] 1471. február 14. MNL OL DL: 17 162.
[239] 1474. augusztus 29. MNL OL DL: 88 563, Világi Archontológia 1458–1526: II. 76.

közeléből származó familiárisok „bevetésével" volt kivitelezhető, többen éppen a sikeres teljesítést követően jutottak valamelyik Garai-uradalom élére. Magánuradalmak irányítása tekintetében elmondható, hogy minden megyében volt néhány család, ahol apa és fia vagy több fivér egyszerre kötelezte el magát a Garaiak mellett. Ami a szolgálat lezárását illeti, a legnagyobb arányú távozásra az 1440-es évek eleji belháború és Garai László halála után került sor. Újlaki Miklós volt az, aki „humánerőforrás" tekintetében a legtöbbet profitált a család válságaiból, majd kihalásából.

A familiárisi hálózat elemzése a későbbiekben bővíthető a territoriális hatalom birtokszintű elemzésével, a köznemesi családok famílián belüli házasságpolitikájának vizsgálatával, illetve az egyes karrierek hosszú kifutásának kutatásával, hiszen a Garaiak szolgálatában tűntek fel olyan családok a 15. században, akik a kora újkorban országos jelentőségre tettek szert (pl. Lekcsei Sulyok).

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
DL Diplomatikai Levéltár

AO = Kristó Gyula – Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – B. Halász Éva – Kordé Zoltán – Kőfalvi Tamás – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Szőcs Tibor – Teiszler Éva – Tóth Ildikó (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szeged–Budapest, 1990–.

C. Tóth Norbert 2000: *Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543)*. Levéltári Közlemények 71. 93–127.

FMH 2019 = Novák Ádám (szerk.): *Fontes Memoriae Hungariae III. Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek (1439–1489)* Debrecen, 2019.

Házi Jenő (szerk.): *Sopron szabad királyi város története I–II*. Sopron, 1921–1943.

HO = (szerk.): *Hazai Okmánytár*. Codex diplomaticus patrius I–VIII. Győr–Budapest, 1865–1891.

Károlyi 1882: Géresi Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. I. Budapest.

Szakály Ferenc 1998: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*. Szekszárd.

Szerbia 1907: Thallóczy Lajos – Áldásy Antal (szerk.): *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Budapest.

Teleki: Teleki József (szerk.): *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár*. X–XII. Pest, 1853–1857.

Zichy: Nagy Imre – Nagy Iván – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál – Véghely Dezső (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*. Pest–Budapest, 1871–1931.

ZsO = Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Mikó Gábor, Lakatos Bálint (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, Forráskiadványok, Budapest, 1951–.

Hivatkozott irodalom

Bónis György 1963: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények* (34.) 2. 197–246.

Bónis György 2003: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest.

Borsa Iván 1979: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei (Második, befejező közlemény) *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 10*. Kaposvár. 59–150.

Csánki Dezső 1894: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest.

Csoma József 1902: A Dorozsma és Becse-Gergely nemzetség címere. *Turul* (20.) 1. 9–10.

Engel Pál 1968: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 4.* Budapest. 337–358.

Engel Pál 1985: Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle* (28.) 3. 393–413.

Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5. Budapest.

Engel Pál 2001: Középkori magyar genealógia. In: Engel Pál: *Magyar középkori adattár* (CD-ROM). Budapest.

Engel Pál 2003: Gyurgyák János – Pótó János – Csukovits Enikő (szerk.): Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok. Budapest.

Gyöngyössy Márton 2016: Egy kora újkori katalán éremlelet középkori magyar aranyforintjai nyomában. Numizmatikai, prozopográfiai, genealógiai és gazdaságtörténeti elemzés. *Turul* (89.) 2. 54–68.

Horváth Richárd 2010: Pápától a pápáig. (Garai–Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban) In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém. 345–368.

Horváth Richárd 2024: *A DL 18 145. sz. alatti oklevél latin nyelvű átírása*. Kézirat. Budapest.

Kálniczky László 1982: Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában. *Tudományos Diákköri Füzetek*. Budapest. 65–164.
Kisbán Emil 1938: *A magyar pálosrend története I. (1225–1711)* Budapest.
Kronológia 2023: Weisz Boglárka (főszerk.): *A középkori Magyar Királyság történeti kronológiája 997–1526*. I–II. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest.
Kubinyi András 1973: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 4. Kaposvár. 3–44.
Kubinyi András 2008: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* (13.) 3. 227–265.
Mészáros Orsolya 2005: Szigliget várának története a középkorban. *Fons* (12.) 3. 299–377.
Mészáros Orsolya 2009: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád.
Neumann Tibor 2007: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV-XVI. században*. A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5. Győr.
Pálosfalvi Tamás 2003: A Rozgonyiak és a polgárháború. *Századok* (137.) 4. 897–928.
Pálosfalvi Tamás 2010: A Szencsei és Pekri családok a 15. században és a 16. század első harmadában. *Turul* (83.) 3. 65–78.
Petrik Iván 2016: A Jári atyafiság nemzedékrendje és birtokai a középkorban. *Acta Papensia* (16.) 1–2. 3–28.
Pettkó Béla 1901: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. *Magyar Történelmi Tár* 4. sorozat 2. kötet. 161–222.
Süttő Szilárd 2002: Adalékok a 14-15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez. *Levéltári Szemle* (52.) 4. 28–39.
Süttő Szilárd 2003: *Az Anjou Magyarország alkonya I–II. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*. Szeged.
Szaszkó 2013a: A Szeri Pósafi család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században. Doktori értekezés. Budapest.
Szaszkó 2013b: Adalékok Krassó megye történetéhez. Krassó megye archontológiája (1319–1439). *Turul* (86.) 2. 60–65.
Szekfű Gyula 1912: Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány– és közigazgatástörténet köréből. Értekezések a történeti tudományok köréből (23.) 3. Budapest.
Szőcs Tibor 2014: *A nádori intézmény korai története*. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5. Budapest.
C. Tóth Norbert 2008: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza.
C. Tóth Norbert 2017: Egy főúri udvar a késő középkori Magyarországon: az ecsedi Bátoriak. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 59. 113–134.
Világi Archontológia: C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András (szerk.): *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. Megyék. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest.

Kovács Mihai

Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)

Abstract: The Personnel of the Vicariates of the Transylvanian Diocese at the End of the Middle Ages, 1472–1527. The study examines the personnel of the Gyulafehérvár and Tasnád vicariates of the Diocese of Transylvania from the second half of the reign of Mátyás Hunyadi to the end of the Jagiellonian period. Its central question is where officials serving in ecclesiastical administration and in the episcopal courts can be placed on the scale between familiaris ties based on personal loyalty and an official status that had become partly independent of the bishop's person. Using a prosopographical method, the analysis explores the criteria governing the selection of vicars and their deputies, as well as their career opportunities, highlighting the prominent role of training in canon law. While the bishop's preference remained decisive in the appointment and subsequent careers of vicars, competence-based selection and continuity in office clearly indicate the strengthening of institutional operation. The study also extends to the notaries and scribes of the vicariates, whose careers, especially their continued service after the departure of their superiors, provide an important indicator of institutional continuity. Significance is attached to the examination of seal usage. The Tasnád vicariate, located outside the episcopal seat, preceded the Alba Iulia centre by almost a century in using its own seal, a development presumably connected to the fact that, in the absence of a place of authentication, it was also compelled to issue private legal documents.

Keywords: ecclesiastical governance; episcopal court jurisdiction; canon law; prosopography; ecclesiastical society; institutionalisation

Gabriel Le Bras francia jogtörténész találó megjegyzése szerint a középkor embere „kettős állampolgársággal" rendelkezett, mivel egyszerre tartozott a világi és egyházi bíráskodás hatáskörébe.[1] Már a 14. század óta az egész keresztény világban a főpapok helyetteseikre, vikáriusaikra ruházták át bíráskodási feladataikat. A vikáriusok ezenfelül más egyházkormányzati feladatokat is elláttak. Kompetenciáik földrajzi térségenként különböztek. A német nyelvterületen csak a spirituális joghatóságot gyakorolták,

[1] Le Bras 1973–1974: I. 302–303.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.57

Franciaországban viszont bármilyen ügyben helyettesíthették feletteseiket. Az Alpoktól északra a vikáriusnak alárendelt kánonjogász, az officiális gyakorolta a bírói hatalmat, míg Itáliában a püspök helyettese személyesen ítélkezett.[2] A Magyar Királyságban a *vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis* címet viselő helynökök ez utóbbi modellhez álltak legközelebb, a püspök egyházigazgatási és bírói hatalmát gyakorolták.[3]

A vizsgálat időkerete nagyjából a középkor utolsó fél évszázadát öleli fel, Hunyadi Mátyás uralkodásának második felét, illetve a teljes Jagelló-kort. Erdély szempontjából ez a korszak azért is különösen érdekes, mert a bő fél évszázad alatt itt tevékenykedő nyolc püspök mindegyike javadalmat váltott pályája során, azaz más egyházmegye éléről érkezett, vagy erdélyi püspökségét követően más főpapi székbe távozott. Ráadásul, ha leszámítjuk Geréb László (1476–1501) és Várdai Ferenc (1513–1524) mandátumát, a többi hat főpap átlagban kevesebb mint három évet töltött az erdélyi egyház élén.

Az erdélyi egyházszervezet sajátos, bár nem egyedülálló vonása, hogy a középkor folyamán két püspöki helynöke is működött párhuzamosan. A gyulafehérvári az erdélyi ügyekben intézkedett, a tasnádi pedig a Meszesen túli főesperességekben (Szatmár, Kraszna, Ugocsa és Szolnok) képviselte a püspöki auktoritást.

A következő sorok első célja az erdélyi egyházmegyében működő vikáriusok, illetve helyetteseik (*surrogatus in officio vicariatus*) prozopográfiai elemzése. Milyen szempontok szerint választották ki helynökeiket az erdélyi püspökök? Milyen társadalmi, gazdasági és kulturális háttérrel rendelkeztek a vikáriusok és helyetteseik, illetve milyen kilátásaik voltak erdélyi hivatalviselésüket követően? Mennyire kapcsolódtak össze a vikáriusok karrierjei az őket kinevező főpapokéval?

A kutatást jelentős mértékben könnyítik az utóbbi évtizedek eredményei, elsősorban C. Tóth Norbert főpapi archontológiája,[4] amely a késő középkori vikáriusokat is figyelembe vette. A vikáriusok pályafutásával kapcsolatos ismeretek is jelentős mértékben bővültek a különféle archontológiai, értelmiségtörténeti, illetve művészettörténeti munkáknak köszönhetően. Jelen elemzés „melléktermékei" a vikáriusok archontológiájának szerény kiegészítése, illetve néhány életrajzi adat pontosítása. Ugyancsak a vikáriusi hivatal fejlődésének mélyebb megértését szolgálja a gyulafehérvári és tasnádi helynökség pecséthasználatának vizsgálata.

A vikárius komplex feladatainak ellátásához további személyzetre is szükség volt. Az iratok előállításában közreműködő jegyzők és írnokok esetében nem áll rendelkezésre elégséges adat egy részletes prozopográfiai vizsgálathoz, azonban a meglevő információk is néhány érdekes adalékkal szolgálnak. Így például kiderül az, hogy milyen karriert futhatott be egy-egy tehetségesebb írástudó hivatalnok, illetve mennyiben befolyásolta a püspök vagy a vikárius távozása a neki alárendelt jegyző pályáját. A tanulmány

[2] Fournier 1922: 33–37, 78–113; Le Bras 1973–1974: I. 304–318, II. 526–530; Dincă 2008: 29–35.

[3] A magyarországi vikariátusok működéséről általában: Szentirmai 1962/2021: 148–154; Bónis 1963/1997: 647–651; a lengyelországi helyzettel való összehasonlítás: Erdő 2001: 89–126; helyi vikariátusokra vonatkozó elemzések: Fedeles–Sarbak–Sümegi (szerk.) 2009: 163–167; C. Tóth 2021: 69–73, 76–86.

[4] C. Tóth 2017: 60–68.

központi kérdését tehát, a kötet tematikájához kapcsolódva, így lehet megfogalmazni: a vikariátusok keretében tevékenykedő személyek inkább a püspök személyes szolgálattevői vagy pedig egy autonóm intézményi struktúra hivatalnokai, illetve hol helyezkedtek el a két véglet közötti skálán?

Gyulafehérvári és tasnádi vikáriusok: származás, tanulmányok, kilátások

A vizsgált korszakban eddigi ismereteink szerint 20 személy fordult meg az erdélyi egyházmegye valamely vikáriusi székében. Hárman mindkét vikariátus élén álltak pályájuk különböző szakaszaiban, így összesen 11 gyulafehérvári és 12 tasnádi vikárius nevét ismerjük.

Erdély egyik leghíresebb püspöki helynöke Stephanus Taurinus, a Dózsa-féle keresztes felkelés eposzának írója. A Morvaországból származó klerikus Thurzó Szaniszló olmützi püspök és Brandenburgi György őrgróf támogatásával tanult a bécsi egyetemen, ahol megszerezte a mindkét jog doktora címet, ezt követően pedig Bakóc Tamás esztergomi érsek szolgálatába állt jogtanácsosként. Bakóc környezetében ismerhette meg Várdai Ferenc erdélyi püspököt, aki valamikor 1518 első felében Erdélybe hívta, és rábízta a gyulafehérvári vikariátus vezetését. A következő év elején egy szebeni orvoshoz fordult súlyos betegségének kezelése végett, 1519. május 13-án immár „bágyadt kézzel" írt alá egy nyilatkozatot, június 11-én pedig Szebenben meghalt, és ugyanott temették el, a város plébániatemplomának egyik legelőkelőbb helyén.[5]

Taurinus pályája több szempontból is tipikusnak mondható. Bár 1495-ben és 1500-ban is az országgyűlés megtiltotta a külföldi származású klerikusok kinevezését a vikáriusi székekbe, sőt azt is meghagyta, hogy az ilyen egyházi bírók ítéletei semmisnek számítsanak,[6] ez egyáltalán nem akadályozta meg Várdai Ferencet a morvaországi jogász meghívásában és abban sem, hogy néhány évvel később a sziléziai Görlitzből származó Pelch Gergelyt kinevezze a tasnádi szék élére. Az országgyűlési tiltást egyébként más korabeli magyar püspökök sem tartották magukra nézve kötelezőnek.[7]

Úgy tűnik, hogy a származásnak semmilyen szerepe nem volt a vikáriusok kiválasztásában. Az erdélyi püspökök gyulafehérvári és tasnádi helynökei közül három társadalmi hátteréről egyelőre semmit sem lehet tudni. A többiek között egyaránt voltak nemesi (11,76%), polgári (23,52%), kiváltságolt szász (5,88%) vagy székely (11,76%), jobbágy (35,28%) és külföldi (11,76%) származásúak. Egyelőre azt lehet megállapítani,

[5] V. Kovács 1959: 451–473; Kovács M. 2019: 31–40; Hegyi–Kovács M. 2021: 19–22, 28–29; Ekler 2021: 11–18.

[6] DRMH, XXXII/1495 tc, 897; XXXV/1500 tc, 983.

[7] Erdő 2001: 119; C. Tóth 2021: 78–81.

hogy a bárói családok sarjai nem igazán pályáztak a vikáriusi méltóságra, hogy miért, az a későbbiekből fog kiderülni. A földrajzi origónak sem volt különösebb jelentősége. A két külföldi és az öt ismeretlen térségből érkező személyt leszámítva, a többiek körülbelül fele-fele arányban érkeztek az egyházmegye területéről vagy Magyarország más régiójából.

Nem meglepő, hogy a vikáriusok kiválasztásának egyik legfontosabb szempontja a kánonjogi képzettség volt. Az itt elemzett csoport öt tagjának egyetemjárása nem ismert, a többiek háromnegyede viszont – Taurinushoz hasonlóan – megszerezte a kánonjogi doktori fokozatot. A morva humanista azzal tűnt ki elődei és utódai sorából, hogy ő római jogból is doktorált. Meglehetősen ritka volt az orvostudományi doktorátus, pusztán az *artes* kar sikeres elvégzése, illetve a fokozatszerzés nélküli külföldi tanulmányút. Mindegyik esetre csak egy-egy példa ismert.

A kánonjogi doktorátussal rendelkező erdélyi vikáriusok fele Itáliában, pontosabban Padovában vagy Ferrarában szerezte meg fokozatát. Alighanem az alacsonyabb költségek ösztönözték őket arra, hogy tanulmányaikat a közelebbi Bécsben vagy Krakkóban kezdjék el, és csak a doktorátus megszerzéséhez utazzanak el Itália valamely nagy presztízsű, de meglehetősen drága egyetemi központjába.[8] További két személy Bécsben doktorált, a többi esetében egyelőre nem lehet megállapítani az egyetemi tanulmányokat megkoronázó vizsga helyszínét.

A kánonjogi doktorátus jelentősége, illetve gyakorisága még jobban kidomborodik, ha a két erdélyi egyházmegyés vikariátus vezetőit külön-külön vizsgáljuk. A gyulafehérváriak esetében szinte kötelezőnek tűnik ezen fokozat megszerzése, ugyanis a 11 ismert helynök közül nem kevesebb mint kilencen rendelkeztek vele. A két kivétel – Domonkos dobokai főesperes és Tordai Pál – arra mutat, hogy hosszú évek egyházkormányzati tapasztalata szükség esetén pótolhatta a legmagasabb szintű egyetemi képzettséget. A mindössze egy késői említésből ismert Domonkos legalább két évtizede vezette a dobokai főesperességet, amikor Geréb László püspök megbízta azzal, hogy átmenetileg irányítsa az egyházmegyei közigazgatást és törvényszéket. Tordai Pál vikáriusi kinevezése előtt egy évtizeden keresztül szolgálta az egymást követő erdélyi főpapokat, végigjárva a hierarchia összes lépcsőfokát.

A gyulafehérvári vikáriusok „teljesítménye" országos összehasonlításban is kiemelkedő. Ugyanezen időszakban a Magyar Királyság 111 ismert vikáriusa közül mindössze 49-en rendelkeztek kánonjogi doktorátussal, tehát az országos átlag 44,14%-a. A gyulafehérvári 81,81%-os „doktori arányt" csak az egri vikariátus érte el. Bár az alacsony számú adat statisztikai relevanciája korlátolt, és nem lehet arra következtetni, hogy az egri vagy gyulafehérvári vikariátus nagyobb presztízsnek örvendett volna, mint a némileg alacsonyabb arányt mutató pécsi, esztergomi vagy kalocsai, mégis felsejlik egy korreláció az egyházmegye mérete, a plébániák száma és a helyi vikárius képzettsége között. Elképzelhető, hogy a Magyar Királyságban nem volt egy időben annyi legmagasabb szinten képzett jogász, amennyi egyházi bíróság, így a viszonylag

[8] Tonk 1979: 113–118.

kis létszámú kánonjogász elit számára nyilván a legtöbb esetszámmal és ebből adódóan a legmagasabb jövedelemmel kecsegtető állások voltak a legvonzóbbak.

Kisebb kiterjedése és alacsonyabb presztízse miatt a tasnádi vikariátus nem vonzott annyi doktort, mint az egyházmegye központjában található intézmény. Még így is a korszakból ismert tasnádi helynökök fele rendelkezett az említett fokozattal, ezáltal az országos átlag fölé emelkedett.

Az erdélyi vikáriusok egykori könyvtáraiból ma már csak apró töredékeket ismerünk, azonban ezek alapján is felsejlik egy sokszínű műveltséggel rendelkező csoport, amelynek érdeklődése nem korlátozódott csupán az egyházi normák ismeretére és alkalmazására. Gorbói Máté kötetei között megtalálható Aranyszájú Szent János prédikációinak egyik kiadása, illetve egy vegyes kézirat, amely egy szószedetet, orvosi recepteket és kisebb teológiai munkákat tartalmaz. Rákosi Menyhért tulajdonában volt egy reutlingeni nyomtatvány, Nicolaus Tinctor kommentárja Petrus Hispanus közismert logikai traktátusához.

A megfelelő képzettség mellett a püspökkel való kapcsolat is fontos szerepet tölthetett be a vikáriusok kiválasztásában. A Királyföld közvetlen szomszédságából származó Vingárti Geréb László püspök „kézirását" lehet sejteni legalább három dél-erdélyi szász vikárius (Szászorbói Máté, Medgyesi Guntterman Krisztián, illetve Szebeni János) kinevezése mögött. Egyértelműbb példát szolgáltat a korábban említett Taurinus esete, aki Erdélybe való érkezésekor a vikáriusi hivatal mellett megkapta a Buzlai Mózestől tisztázatlan körülmények között elvett kanonokságot, illetve a hunyadi főesperességet is.[9] Érdemes itt megemlíteni közvetlen utódja, Szőgyéni Damján esetét is, aki korábban Várdai váci vikáriusa volt. Patrónusával együtt Erdélybe költözött, 1514-ben már Várdai titkáraként jelenik meg. Pályafutása csúcsát 1520-ban érte el, amikor egy időben volt segédpüspök, vikárius, illetve éneklőkanonok. Néhány hónappal később a főpappal való konfliktusa – Pelei Tamás kanonoktársa szerint hálátlansága[10] – okozta hirtelen bukását. Már 1521-ben el kellett hagynia a püspöki udvart, természetesen minden erdélyi tisztségével együtt. Korábban kialakult váci kapcsolatait kamatoztatva néhány év múlva megszerezte az ottani segédpüspökséget.

Mivel a vikáriusi feladatok ellátása összetett képzettséget igényelt, az alkalmas személyek az egyházi társadalom megbecsült és nehezen pótolható tagjai voltak. Így gyakran előfordult az is, hogy az újonnan kinevezett püspök továbbra is alkalmazta elődje vikáriusát. Rákosi Menyhért előbb két évig volt tasnádi vikárius, ezután átvette a gyulafehérvári helynöki széket, ahol másfél évtizeden keresztül tevékenykedhetett. Ez idő alatt nem kevesebb mint hat főpap szolgálatában állt.

A püspök személyéhez, illetve a püspökség intézményéhez való ambivalens kötődést kitűnően kifejezik a vikáriusi oklevelek intitulációi. Méltóságuk megnevezése leggyakrabban *vicarius ecclesie Transsilvanensis* (vagy *Thasnadiensis*) *in spiritualibus*

[9] Kovács M. 2019: 31–33, 39–40.

[10] Lakatos 2009: 450.

et causarum auditor generalis[11], de néha a személyes kapcsolatot kifejező *reverendissimi domini N., Dei et Apostolice Sedis gratia episcopi Transsilvanensis, vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis* formula is felbukkan.[12]

A bíráskodási és egyházkormányzati feladataik ellátásából származó bevételeiket még felbecsülni sem lehet. Mindenesetre a vikáriusok más, stabil jövedelmet biztosító benefíciummal is rendelkeztek. Egy kivétellel, az összes gyulafehérvári helynök – Taurinushoz hasonlóan – az erdélyi székeskáptalan kanonokja is volt. Sőt, hárman káptalani méltóságokat is viseltek, további hárman pedig főesperesi székeket kaptak. Tasnádon ennél színesebb kép mutatkozik. A vikáriusok közül csak öten voltak kanonokok, közülük ketten főesperesek. További két személy más magyarországi káptalanban szerzett javadalmat. A többiek közül négyen plébánosi hivatalt töltöttek be. A legszerényebb javadalommal Gáspár tasnádi vikárius rendelkezett, aki csupán oltárigazgató volt a tasnádi plébániatemplomban.

A káptalani javadalomszerzés időpontját illetően nem vázolható fel egy általános tendencia, a korban mindhárom lehetséges pályamodellel találkozunk. Volt olyan vikárius, aki a káptalanban gyűjtött tapasztalata alapján került a helynöki funkcióba, illetve olyan is, aki vikáriusi szolgálatai jutalmaként lett kanonok. Taurinus példája alapján láttuk már, hogy a püspök egyszerre adhatta valamely bizalmi emberének a vikáriusi megbízatást és a káptalani stallumot.

Az egyetemi képzettség és a kanonoki állás megszerzése között szoros korrelációt figyelhetünk meg. A hét tasnádi vikárius-kanonok közül öten egyetemi tanulmányokat is folytattak, ellenben a négy plébános vagy oltárigazgató közül pusztán egy esetében bizonyítható az egyetemjárás.

A kánonjogi képzettség és valamely főpap helyettesítése komoly lehetőséget biztosított az egyházi társadalom középrétegébe való bekerüléshez. Az oszlopos kanonoki, főesperesi vagy előkelőbb plébánosi állás megszerzése jelentette egyébként a vikáriusi tisztségben megforduló értelmiségiek pályájának csúcsát. A vizsgált csoport egyik tagja sem került püspöki székbe. A korábbi kutatások már bebizonyították, hogy a főpapi karrierek teljesen más mintát követtek, amelyben az egyetemi fokozatszerzés nem volt releváns, ennél sokkal nagyobb jelentőséggel bírt az előkelő származás, illetve a királyi udvarban teljesített szolgálat.[13]

[11] Például MNL OL DF 254446, MNL OL DL 28349, MNL OL DL 65129, MNL OL DF 245511, MNL OL DL 20643, MNL OL DF 252992, MNL OL DF 277710, MNL OL DL 99240, MNL OL DF 275330.

[12] Például MNL OL DL 32443, MNL OL DF 277683.

[13] Fügedi 1965: 478–485.

A „helyettesek helyettesei”

A vikárius távolléte alatt, illetve a tisztség üresedése idején a bíráskodási és egyházkormányzati feladatokat egy helyettes látta el. Előbbi esetben maga a vikárius nevezte ki *surrogatus*át,[14] utóbbiban nyilván a püspök gondoskodott a megfelelő személy kijelöléséről.[15] A *surrogatus*ok viszonylag kevés figyelemben részesültek a korábbi szakirodalomban, a rájuk vonatkozó források feltárása azonban érdekes adalékokkal szolgálhat a késő középkori értelmiség, illetve egyházkormányzat vizsgálatához.

Megbízatásuk általában rövid időre, legfeljebb néhány hónapra szólt, ezért célszerű volt a helyi klérus soraiból választani őket. Gyulafehérváron kizárólag a székeskáptalan tagjai töltötték be ezt a funkciót, Tasnádon pedig a helyi plébános, valamely oltárigazgató, illetve egy esetben a krasznai plébános.

Mivel már az egyházi társadalomhoz tartoztak, származásuk semmilyen szerepet nem játszott kinevezésükben. Igen valószínű, hogy annál fontosabb volt a püspökkel, illetve a vikáriussal való személyes kapcsolatuk, erről azonban igen ritkán maradtak fenn adatok. Valamivel többet tudunk a gyulafehérváriak képzettségéről és műveltségéről. Bizonyára fontos szempont volt a kánonjogi ismeretek megléte, azonban a doktorok inkább ritkaságnak számítottak a helyettesek között. Hivatalviselése idején egyedül Baconi Imre gyulafehérvári *surrogatus* rendelkezett ezzel a fokozattal. Egyáltalán nem meglepő, hogy később elnyerte a tasnádi, majd a bácsi vikáriusi tisztséget.

Enyedi Wolphard Adorján példája kitűnően szemlélteti az egyetemi tanulmányok fontosságát, illetve a vikáriusok és helyetteseik képzettsége közötti alapvető különbséget. Miután fiatalkorában Bécsben megszerezte az *Artes* fakultás magiszteri fokozatát, és Várdai Ferenc püspök jóvoltából az erdélyi székeskáptalan tagja lett, 1520-ban, Taurinus halála és Szőgyéni kinevezése között, vikáriushelyettesként tevékenykedett. Ezt követően Bolognába távozott, ahol római és kánonjogból is doktorált. Visszatérése után szerezte meg legfontosabb tisztségeit, 1529-től kolozsvári plébános, 1531-től vikárius és krasznai főesperes lett.[16]

Az ismert hat gyulafehérvári és hét tasnádi vikáriushelyettes közül csak Váradi Mihály járt még a padovai egyetemre, a jelek szerint anélkül, hogy fokozatot szerzett volna. Tévedés volna azonban a magas szintű műveltség iránti érdektelenséggel vádolni a vikáriushelyetteseket, különösen a gyulafehérváriakat. Ehhez a csoporthoz tartozott a nagydisznódi plébánia egykori könyvállományát gazdagító Pál kanonok, illetve Lázói János is, a korai erdélyi reneszánsz egyik legjelentősebb képviselője.

[14] MNL OL DL 99263: „*Andreas, plebanus de Thasnad, per venerabilem et egregium dominum Emericum de Beregzaz, artium et decretorum doctorem, canonicum ecclesie Albensis Transsilvane necnon wicarium foraneum Thasnadiensem in spiritualibus et causarum auditorem generalem, in officio vicariatus, auctoritate qua fungitur ordinaria, surrogatus specialiter deputatus.*”

[15] C. Tóth 2021: 71–72.

[16] Ernuszt 1939: 47–48; Firea 2020: 227–237.

A tasnádi vikáriushelyettesek többségének társadalmi hátteréről, illetve műveltségéről nagyon kevés adat maradt fenn. A tisztségük megkövetelte a *litteratus* státusnak megfelelő műveltséget, azaz a latin nyelvű írás és olvasás, illetve az alapvető jogi ismeretek elsajátítását. Egyikük, Hercegszőllősi András, közjegyzőként is tevékenykedett.

Hercegszőllősi egyébként 1512-ban vagy 1518-ban néhány hónapig a vikáriusi tisztséget is viselte. Az ő esete felveti a *surrogatusok* továbblépési perspektíváinak kérdését. Rajta kívül csak a már korábban említett Baconi és Wolphard lett teljes jogú vikárius. Döntő többségük tehát az alkalmi helyettesítés szintjén maradt.

További érdekes eset a Hercegszántói Mihályé. Miután Bodrog megyei jobbágyok sarjaként, a jelek szerint egyetemi képzettség híján, a korszak leghosszabb ideig hivatalban levő tasnádi vikáriusa volt, 1489-ben kanonoki stallumot kapott Gyulafehérváron, két év múlva pedig be is költözött az egyházmegye központjába. A jelek szerint ott is hasonló tevékenységet folytatott, de csak vikáriushelyettesi címmel. Mindössze négy említése ismert, 1491-ből, 1496-ból és 1497-ből,[17] mindegyik alkalommal *surrogatus*ként szerepel. Az első alkalommal kétségtelenül Szebeni Jánost helyettesítette, aki 1493-ig biztosan megmaradt a vikáriusi tisztségben. Mivel azonban az adatok sora rendkívül hiányos, egyelőre nehéz megállapítani, hogy végig a tisztségében megmaradt Szebeni helyében tevékenykedett, csak néhány alkalommal helyettesítette vagy esetleg Szebeni lemondása és Kolozsvári Jakab 1498. évi kinevezése között egy ideig ő maga vezette a vikáriusi hivatalt.

Jegyzők, írnokok, pecsétek

A fenti sorokban összegzett információk többsége a gyakran ismeretlenségbe burkolózó vikariátusi jegyzők és írnokok tollából származik. Közreműködésük nélkülözhetetlen volt mind az alsópapsággal való kapcsolattartáshoz, mind a perek különböző fázisainak dokumentálásához, végső soron a püspök spirituális hatalmának érvényesítéséhez.

A jegyzők koordinálták a vikariátus írásbeli tevékenységét, valószínűleg a peres ügyek jegyzőkönyvbe foglalását is felügyelték, míg a nekik alárendelt írnokokra hárult a szövegek tulajdonképpeni lejegyzése. A jegyzők ellenőrizték az írnokok által kiállított iratokat és elvégezték a szükséges javításokat, majd – a pápai kúria mintájára – feljegyezték nevüket az iratok jobb alsó sarkában. Ez utóbbi gyakorlat azonban korántsem volt általános, így néhány vikariátusi jegyző nevét csak esetleges, munkakörükkel nem összefüggő említések alapján ismerjük. Amikor a jegyzők személyesen szerkesztették meg az iratokat, a vikáriusra hárult a szövegek javítása.[18]

[17] ANR, SJ SB, CEB, 10; ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U II, 575. sz; MNL OL DL 26941; ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 5.

[18] MNL OL DL 82569.

A jegyzők kiválasztása esetében sem számított a társadalmi háttér, soraikban egyaránt találhatók köznemesek, városiak, illetve jobbágyok sarjai. Bár a földrajzi származás önmagában nem volt releváns, az állás nem vonzotta távoli vidékek írástudóit, így óriási többségük a Magyar Királyság keleti feléből érkezett Gyulafehérvárra vagy Tasnádra.

Képzettségüket tekintve a jegyzők inkább a vikáriushelyettesekhez álltak közel. A tizenkét ismert személy közül csak öten fordultak meg valamely külföldi egyetemen, és egyik sem szerzett *baccalaureus artium*nál magasabb címet. Az egyetemjárt jegyzők kivétel nélkül a mérsékeltebb költséggel járó krakkói vagy bécsi egyetemet választották. Bizonyára elhamarkodott általánosítás volna egyszerű *litteratus* formulamásolóknak tekinteni mindannyiukat. Szászsebesi Krisztiánt például még diákévei alatt, az 1490-es évek közepén egy Vergilius-kötet ellopásával vádolták, mire ő azzal védekezett, hogy a könyvet egy helyi kereskedőtől szerezte be.[19] Akárhogy is történt a dolog, az antik műveltség iránti érdeklődése tagadhatatlan. Humanista elkötelezettségének további jele, hogy egy 1515. évi oklevélben Szászsebesi *Bacchus* Krisztiánként említik.

Bár a jegyzők képzettsége nem összehasonlítható a vikáriusokéval, egyértelműen az értelmiségiek körébe juttatta őket, tudásuknak köszönhetően a társadalom megbecsült tagjai voltak. A vikariátusi jegyzők presztízsét jelzi a következő eset: Tordai Bontha Mihály halála után rokonai hosszasan pereskedtek a hátramaradt javaiért. Az általuk kiállíttatott oklevelek a meglehetősen ritka *scientificus* (= tudós) jelzővel illették az elhunytat.[20]

A korszakból ismert 12 vikariátusi jegyző háromnegyedéről bizonyítható, hogy önálló közjegyzői tevékenységet is folytatott. Az is előfordult, hogy a felettesük bírói székétől történő fellebbezéseket ők maguk foglalták, illetve foglaltatták írásba.[21] A fent említett Szászsebesi Krisztián példája arra mutat, hogy némelyikük ügyvédként is juthatott némi jövedelemkiegészítéshez.[22] A vikariátusi jegyzők rendszeres jövedelméről egyelőre nem sikerült közvetlen forrást azonosítanom, azonban elképzelhető, hogy nagyságrendjében megközelíthette a hasonló presztízsű káptalani jegyző évi 20 aranyforintos bevételét.[23] Bár életszínvonaluk nem volt olyan magas, mint a kanonokok sorába kerülő feletteseiké, pályájuk során némi ingatlan vagyonhoz is juthattak, illetve jelentős mértékben javították utódaik anyagi helyzetét. Bontha Mihály után egy tordai háza és szőlőse maradt a pereskedő rokonokra, Királyhegyi Mihály pedig legalább két tasnádi szőlőst hagyott hátra.

A nyilvánvaló anyagi haszon mellett a jegyzők további személyes célkitűzések megvalósítására is hasznosíthatták tudásukat, illetve kapcsolataikat. Nyíresi Tamás például több oklevelet hamisított régen elkobzott nemesi birtokai visszaszerzése végett. Tettére

[19] Tonk 1979: 164.

[20] MNL OL DL 36397: 86, regesztája: Jakó 1990: 2655. sz; MNL OL DL 36398: 77, regesztája: Jakó 1990: II. 2803. sz; MNL OL DL 36903, regesztája: Jakó 1990: II. 2767. sz.

[21] Például MNL OL DL 89068; ANR, SJ CJ, Bánffy, 533.

[22] MNL OL DL 36402: 221-227, regesztája: Jakó 1990: II. 3834–3835. sz; MNL OL DL 36400: 26, regesztája: Jakó 1990: II. 3884. sz; MNL OL DL 36817, regesztája: Jakó 1990: II. 3955. sz.

[23] EKmlt, III. lad, 29 = MNL OL DF 277553, regesztája: Beke 1896: 321. sz.

csak a modern forráskritika vetett fényt.[24] Életében akkora befolyásnak örvendett, hogy fiát, Jánost, bejuttatta az erdélyi káptalan tagjai közé.

Ugyancsak Nyíresi környezetéből indulhatott Tordai Pál pályája. Először 1511-ben tűnik fel a vikáriusi bíróságon a szerénynek mondható jogügyigazgatói pozícióban. A következő években immár az éppen Bolognában tanuló Nyíresi János kanonok ügyvédje volt, illetve Nyíresi Tamás jegyző vezetése alatt tevékenykedett vikariátusi írnokként. Nyíresi halála után Tordai vette át a jegyzői posztot, közjegyzői jogosítványt is szerezve. Pályája csúcsát 1520-ban érte el, amikor Szőgyéni Damján menesztését követően, a korábbi gyakorlatot figyelmen kívül hagyva, Várdai Ferenc kinevezte a vikáriusi állásra az egyetemi fokozattal nem rendelkező jegyzőt. Ugyancsak Várdai kegyéből nyerte el négy évvel később a hunyadi főesperességet is. Tordai Pál Várdai két főpaputódjának bizalmát is élvezte, így 1530-ig – minden bizonnyal haláláig – maradhatott gyulafehérvári vikárius. Rajta kívül egy jegyző sem szerezte meg a vikáriusi méltóságot.

Tordai Pál vikáriust az utóbbi évek szakirodalma Pál tordai plébánossal és alesperessel azonosította, aki az aradi káptalanban is rendelkezett egy stallummal 1524-ben.[25] Különös volna, hogy a vikáriusi tisztséget viselő és ebből adódóan leginkább az egyházmegye székhelyén tartózkodó személy alesperes is legyen, hiszen utóbbi funkciója szinte folyamatos tordai jelenlétét kívánta volna meg. Az azonosítással szemben felhozható fő érv azonban az, hogy egy 1515-ben kiadott, ma már csak átírásból ismert, de kétségtelen hitelességű oklevél egyszerre említi Pál tordai plébánost, illetve Pál jegyzőt, a későbbi vikáriust. A jegyző a plébános kérésére írt át egy korábbi oklevelet.[26]

Az illusztris pályát befutó jegyzők sorában meg kell említeni továbbá Homonnai Farna Mihályt. Az eddig feltárt forrásokban először 1517-ben tűnik fel tasnádi közjegyzőként. Három évvel később immár biztosan ő vezette a vikariátus kancelláriáját. A Várdai család bizalmi embereként 1524-ben átvette a gyulafehérvári uradalom igazgatását, a későbbiekben pedig – az udvarbíróknál meglehetősen szokatlan jelenségként – Gosztonyi János püspök idejében is gyakorolhatta tisztségét.

Nyíresi Tamás jegyzőhöz visszatérve, karrierje még egy szempontból figyelemre méltó. Három vikárius és több *surrogatus* irányítása alatt dolgozott. Dúl Márton és a már korábban említett Tordai Pál szintén több felettessel találkozhatott jegyzői pálya során. Az említett példák alapján joggal lehet feltételezni, hogy vikáriusváltás esetén a jegyző megőrizhette hivatalát, ami a vikariátus intézményesülésének további jele.

Az írnokok csak igen ritkán hagytak identitásukra utaló nyomokat. A vizsgált bő fél évszázadból eddig mindössze három nevet sikerült azonosítanom. A fennmaradt dokumentumok változatos írásképe alapján arra lehet következtetni, hogy a vikariátusok több írnokot is foglalkoztattak egy időben. További vizsgálatokat igényel, hogy ezek folyamatosan álltak-e a vikáriusi hivatal, illetve a vikariátusi jegyző szolgálatában, vagy inkább alkalmi megbízásokat kaptak. Azt sem lehet a kutatás jelenlegi stádiumában

[24] Tagányi 1893: 49–51.
[25] Weisz 2008: 105–106; Gálfi 2011: 25–26.
[26] MNL OL DL 63006.

megválaszolni, hogy mekkora átfedés volt a püspöki, káptalani/hiteleshelyi, illetve vikariátusi *scriptorium* személyzete között.

A 15. század második felében kezdtek megjelenni Magyarországon a vikáriusi hivatalok saját pecsétjei.[27] Bár Tasnádról nem lehetett Gyulafehérvárra fellebbezni, mivel mindkét helyen tevékenykedő vikárius ugyanazon püspök nevében gyakorolta hatalmát, az eddigiek alapján egyértelművé vált, hogy az egyházmegye első számú központjában levő állás előkelőbbnek számított, mint a Meszesen túli. A jóval kiterjedtebb terület minden bizonnyal több pert és ezzel együtt nagyobb bevételt jelentett, ami képzettebb, illetve előkelőbb egyházi státusban levő hivatalnokokat vonzott Gyulafehérvárra. Ezek alapján joggal számíthatnánk arra, hogy az intézményesülés fontos jelét képező önálló vikariátusi pecsét is előbb Gyulafehérváron jelent meg. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy az 1490-es években Szebeni János még mindig saját nyolcszög alakú gyűrűspecsétjét használta vikáriusi okleveleinek hitelesítésére.[28] A 15. század végén a helyettesek is saját pecsétjükkel hitelesítették bírói kiadványaikat.[29] A következő évtized elején Rákosi Menyhért kiadványain előbb egy ovális alakú – talán Szent Mihály arkangyalt profilból ábrázoló – gyűrűspecsét szerepel.[30] Mivel a máig fennmaradt lenyomatok alapján nehéz pontosan rekonstruálni a pecsét minden elemét, az sem kizárt, hogy Rákosi első pecsétje egy angyalra emlékeztető alakot ábrázoló ókori gemmából készült.[31] A kör alakú vikariátusi pecsétet – amelynek mezejében a püspökség védőszentje frontális ábrázolásban, a sárkány fölött diadalmaskodva látható, körirata pedig S[IGILLUM] VICARIA[TUS ECCLESIE] TRANSS[ILVANE][32] – valamikor 1509 októbere és 1510 márciusa között vésette.[33]

Ha a tasnádi vikariátus kiadványait vesszük szemügyre, meglepő, hogy itt közel egy évszázaddal korábban, 1416-ban már használatban volt egy külön intézményi pecsét. A pecsétmező szintén Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, balra hajtott fővel. Mindkét kezében tartott lándzsáját a lábánál heverő sárkányba szúrja. Körirata S[IGILLUM] ECCL[ES]IE DE THASNAD.[34] Ez a pecsét került a középkor végéig a tasnádi helynökség okleveleire. A tasnádi helyzet azért is figyelemre méltó, mert a 15. század elején még a legjelentősebb egyházi központok közé számító Esztergom és Pécs sem rendelkeztek vikariátusi pecséttel.[35]

Elképzelhető, hogy a különös jelenség azzal állhat összefüggésben, hogy a Meszesen túli helynökök alkalmanként különböző magánjogi okiratokat állítottak ki – a

[27] Bónis 1963/1997: 638; Fedeles–Sarbak–Sümegi (szerk.) 2009: 164; C. Tóth–Lakatos–Mikó 2014: 25–28.
[28] ANR, SJ CJ, Bánffy, 427 = MNL OL DF 261066; ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U III, 242 = MNL OL DF 245548.
[29] ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 5 = MNL OL DF 244437.
[30] Kolozsmonostori konvent mlt, LXXVII. lad, 114.
[31] A gemmapecsétek használatához és elterjedéséhez lásd Gesztelyi–Rácz 2006: 5–64.
[32] Legjobban megőrződött lenyomata: MNL OL DL 82565.
[33] Régi, ovális alakú pecsét 1509. októberében: MNL OL DL 99242; Új, kerek pecsét 1510. márciusában: MNL OL DL 67253.
[34] MNL OL DL 79350.
[35] Fedeles–Sarbak–Sümegi (szerk.) 2009: 164; C. Tóth–Lakatos–Mikó 2014: 25–28.

hiteleshelyi gyakorlatra emlékeztető formában. Így például 1483-ban Hercegszántói Mihály átírta Szántói Becsk László zálogosítással kapcsolatos levelét,[36] 1511-ben pedig Beregszászi Imre Csög birtok bizonyos részeinek elidegenítéséről állított bizonyságot.[37]

További jogtudósok a vikáriusi bíróságon: jogügyigazgatók, ülnökök, ügyvédek

A szokásjogban gyökerező jogügy-igazgatóság intézménye a 14. század legvégén jelent meg Magyarország egyházi bíróságainak környezetében, állandósulása azonban a 15–16. század fordulójára tehető. Feladata az egyház jogainak védelme, illetve az ezek megsértésére vonatkozó vádak emelése.[38] Bár egy 1500-ban elfogadott országgyűlési határozat tiltotta a jogügyigazgatók közreműködését az egyházi törvényszékek munkájában,[39] a tisztség viselői továbbra is felbukkannak a magyarországi oklevelekben. Az erdélyi források ebben az esetben sem kényeztetnek el. Mégis, a meglévő adatok összevetése lehetővé tesz néhány következtetést.

Akárcsak más magyarországi egyházmegyékben, az erdélyi püspöki szentszéken is a 16. század elején sűrűsödnek a tisztség említései. A korábban bemutatott Tordai Pál 1511-ben tűnik fel jogügyigazgatóként. Ugyanazon évtized legvégén Vásárhelyi Bálint emelt vádat egy Várdai Ferenc püspököt érintő tizedperben. Hét évvel később egy bizonyos Szebeni *Molitoris* Mihály oltárigazgató viselte ezt a tisztséget. Ő a szász plébániák által fizetett cenzus beszedésére kapott alkalmi megbízást.

Úgy tűnik tehát, hogy 1510 után a jogügy-igazgatóság Gyulafehérváron is állandósult. A tisztség viselői az alsópapsághoz tartoztak, a feladatok elvégzése utáni jövedelmük is meglehetősen szerény lehetett. Tordai Pál példája viszont azt mutatja, hogy ez a pozíció ugródeszkát képezhetett az ambiciózus fiatal klerikusok számára.

Az állandó személyzet mellett a vikáriusi bíróságok munkájában számos alkalmi megbízott is közreműködött. Az egyházi központokban tevékenykedő, a kánon- és szokásjogot egyaránt ismerő ülnökök (*assessores*) segítettek a vikáriusnak az ítélethozatalban. A korábbi szakirodalom megállapította már, hogy a 15. század folyamán a világi ülnökök fokozatosan kiszorultak ebből a szerepből, 1500 körül immár csak a kisebb bíróságokon jelentek meg.[40] A két erdélyi egyházmegyés szentszék gyakorlata teljes mértékben tükrözi ezt a folyamatot. Ha Gyulafehérváron az 1470-es évek elején

[36] MNL OL DL 65129.
[37] MNL OL DL 82324.
[38] Szentirmai 1962/2021: 157–158; Bónis 1963/1997: 649–650; Erdő 2001: 124.
[39] DRMH, XXXIV/1500 tc, 983.
[40] Szentirmai 1962/2021: 156; Bónis 1963/1997: 648–650; Erdő 2021: 124.

az ülnökök szinte kizárólag kanonokok,[41] Tasnádon még 1506-ban is találkozunk világi nemes *assessor*okkal.[42]

A gyulafehérvári és tasnádi egyházak alsópapságának jogban jártas tagjai gyakran ügyvédként is feltűnnek a vikáriusok előtt tárgyalt perekben. Mivel nem tartoztak a vikariátusok állandó személyzetének körébe, nem képezik jelen elemzés tárgyát. A rájuk vonatkozó adatok elemzése a későbbi kutatás feladata. Elképzelhető, hogy egy ilyen vizsgálat további adalékokkal szolgál a fent bemutatott tisztségviselők karrierjéhez is.

Következtetések

Mindamellett, hogy a püspök nevezte ki és váltotta le őket, a középkor utolsó fél évszázadában tevékenykedő vikáriusok sokkal inkább tekinthetők egy hivatal vezetőiként, mint az őket foglalkoztató főpap klienseiként. Kiválasztásuk legfontosabb szempontja a kánonjogi képzettség, amelyet az esetek döntő többségében a legmagasabb egyetemi fokozat megszerzése is bizonyított. A vikáriusok kompetenciaalapú kiválasztása természetesen nem zárta ki a püspöki kegy szerepét, azonban ez nem volt annyira hangsúlyos, mint például az udvarbírók esetében, akiknél a patrónus iránti lojalitás volt a döntő szempont. A kanonoki stallummal gyakran járó püspöki helynökség jelentette pályájuk csúcsát, a legtöbbször a püspök halála vagy előléptetése után is hivatalban maradtak.

A helyi klérus számos más tagja is részt vett a vikariátus munkájában. Ha hosszabb-rövidebb időre el kellett hagyniuk székhelyüket, a vikáriusok helyettest állítottak a helyi klérus sorából. Ezek a helyettesek, bár a kánonjog valamilyen szintű ismeretével rendelkeztek, általában nem szerezték meg a doktori címet. Talán emiatt is, a legtöbben csak ideiglenesen vezették az egyházmegyei szentszéket.

A vikariátus hivatali jellegének megszilárdulását jelzi a jegyzők karrierjének vizsgálata is. Feletteseik távozását követően is hivatalukban maradtak, ezáltal biztosítva az intézmény működésének folytonosságát. A jogtudó, közjegyzői engedéllyel is rendelkező vikariátusi jegyzők némelyike figyelemre méltó karriert futott be, kivételes esetekben akár a vikáriusi vagy udvarbírói méltóságig is eljuthatott.

A tasnádi vikariátus közel egy évszázaddal hamarabb rendelkezett hivatali pecséttel, mint az elvileg előkelőbb gyulafehérvári – talán azért, mert közeli hiteleshely hiányában magánjogi okiratokat is bocsátott ki.

A kutatás távlati célja az ideiglenes, de annál fontosabb szerepet betöltő ülnökök és ügyvédek karrierjének vizsgálata, illetve a vikáriusi, hiteleshelyi és püspöki kancellária

[41] ANR, SJ SB, CDPS, Cisnădie, 15, kiadása: UB: VII. 4097. sz; EK mlt, III. lad, 159 = MNL OL DF 277683, regesztája: Beke 1896: 1074. sz; Kolozsmonostori konvent mlt. LXXVII. lad, 114 = MNL OL DF 275330, regesztája: Beke 1897: 350. sz.

[42] MNL OL DL 82240; MNL OL DL 99194, regesztája: Bónis 1997: 3787. sz.

közötti átfedések feltárása. A vikáriusi hivatal működésében megfigyelhető személyi változások és kapcsolati hálók mélyebb ismerete mellett az elemzés kiterjesztése a késő középkori erdélyi értelmiség múltjának megértését is nagyban elősegítené.

Mellékletek

Rövidítések:
? – bizonytalan azonosítás; art. lib. – artium liberalium; bacc. – baccalaureus; decr. – decretorum; dr. – doctor; mgr. – magister; e. – előtt; k. – körül; med. – medicinae; Morvao. – Morvaország; philos. – philosophiae; utr. iur. – utriusque iuris; vm. – vármegye.

Név	Tisztség betöltésének ideje	Származás
Szászorbói Máté	1455. máj. 13.–1457. feb. 16.; 1478. jan. 6. – ápr. 14.[1]	Szász
Domonkos	1474. jan. 29.[7]	?
Farkasfalvi Tamás	1474. júl. 21. – 1476. feb. 19.[11]	Nemes (?)[12]
Homoródaróci Székely (?)[17] Simon	1477. aug. 24. e.	Székely (?)
Medgyesi Guntterman Krisztián	1481. máj. 14. – 1481. okt. 24/ 1487. nov. 15.[24]	Városi
Szebeni János	1488. dec. 10. – 1493. dec. 18.[30]	Városi
Kolozsvári Jakab	1498. aug. 27. – 1500. szept. 20.[35]	Városi

	Egyetemi tanulmányok	Karrier	Egyéb információk
	dr. decr. (Bécs, 1449)[2]	Szászorbói plébános (1445–1457) Erdélyi kanonok (1457–1478) Erdélyi őrkanonok (1457–1473) Nagydisznódi plébános (1473–1478)[3] Erdélyi éneklőkanonok (1475–1480)[4]	Könyvek: 1. Johannis Chrysostomi Homiliae super Johannem, Romae, [Georg Lauer], 1470 (Kolozsvár, Biblioteca Academiei Române, Inc. 56)[5] 2. Vegyes kézirat, amely egy szószedetet, orvosi recepteket és teológiai munkákat tartalmaz (Nagydisznódi Evangélikus Egyházközség könyvtára, ms. D. 12).[6]
	?	Erdélyi kanonok, dobokai főesperes (1449–1474)[8] Váradi kanonok (1460–1470)[9]	1474-ben zálogba vette a Kolozs vármegyei Ajton birtokot.[10]
	bacc. et mgr. philos. (Krakkó, 1456, 1460)[13] dr. decr. (Padova, 1472)[14]	Erdélyi kanonok (1476–1477)[15] Tasnádi vikarius (1476–1477)	Padovában megtanult horgászni.[16]
	Bacc. phil. (Bécs, 1465)[18] dr. decr. (Ferrara, 1470)[19]	Igeni plébános (1470)[20] Besztercei plébános (1474–1480)[21] Tasnádi vikarius (1470–1475)	Veress Endre Hanvai Darvas Simonnal azonosítja, aki azonban 1466 előtt már meghalt.[22] A besztercei plébánia építtetője.[23]
	bacc. art. lib. (Bécs, 1461)[25] dr. art. lib. (Padova, 1474) dr. decr. (Padova, 1476)[26]	Berethalmi plébános (1475–1476)[27] Erdélyi kanonok (1481–1494) Pápai legátus által delegált bíró (1486–1487)[28] Pápai legátus által delegált ügyhallgató (1494)[29]	
	Bécsi egyetem hallgatója (1446)?[31] dr. decr. (Padova, 1468)[32]	Feketehalmi plébános (1468–1488) Brassói dékán (1483–1488)33 Erdélyi éneklőkanonok (1493–1499)[34]	
	bacc. et mgr. philos. (Bécs, 1463, 1468)[36] dr. decr. (Padova, 1481)[37]	Kolozsvári plébános (1481–1515)[38] Erdélyi kanonok (1496–1515)[39] Tordai főesperes (1501–1515)[40]	Péter kolozsvári jegyző fia. A római Szentlélek-társulat tagja (1482).[41] A végrendeletében szereplő javak hozzávetőleges értéke 1060 aranyforint.[42]

Rákosi Menyhért	1502. júl. 24. – 1517. jún. 15.[43]	?
Stieröchsel (Taurinus) István	1518. ápr. 1. k.– 1519. jún. 11.[48]	Külföldi (Svitavy, Morvao.)[49]
Szőgyéni (Iercinus) Damján	1520. nov. 24. – 1521. ápr. 4.[56]	Jobbágy (Esztergom vm.)
Tordai Ethele Pál	1521. ápr. 26. – 1530. júl. 1.[63]	Városi

1. Gyulafehérvári vikariusok

	bacc. et mgr. philos. (Krakkó, 1487, 1490)[44] dr. decr. (1493. e.)	Nagyenyedi plébános (1503)[45] Erdélyi kanonok (1504–1517)[46]	Könyv: Nicolaus Tinctor, Commentum super Summulas Petri Hispani, [Reutlingen], Michael Greyff, 1486 (Nagyszeben, Brukenthal Múzeum, Inc. 145).[47]
	dr. utr. iur. (Bécs, 1511. k.)[50]	Bakóc Tamás esztergomi érsek jogtanácsosa (1511–1518)[51] Erdélyi kanonok, hunyadi főesperes (1518. ápr. 1. k. – 1519. jún. 11.)[52]	Tanulmányai alatt Thurzó Szaniszló olmützi püspök és Brandenburgi György őrgróf támogatta Joachim Vadianus neves humanistával levelezett[53]. Az 1514. évi lázadásba torkollt keresztes hadjáratot elbeszélte Stauromachia c. epikus költeményében[54]. Nagyszebenben halt meg 1519. június 11-én, az ottani plébániatemplom szentélyében temették el.[55]
	bacc. et mgr. philos. (Krakkó, 1498, 1502)[57] dr. decr. (1513. e.)[58]	Váci vikarius (1513) Váci kanonok (1513)[59] Várdai Ferenc erdélyi püspök titkára (1514)[60] Erdélyi éneklőkanonok (1520–1521) Erdélyi segédpüspök (1520–1521) Váci segédpüspök (1525)[61]	Fennmaradt az antik gemmából készült magánpecsétjének lenyomata[62].
	A krakkói egyetem hallgatója (1510. e.)[64]	Az erdélyi püspök jogügyigazgatója (1511)[65] A gyulafehérvári vikariusi hivatal írnoka (1513)[66] A gyulafehérvári vikariusi hivatal jegyzője (1515–1520)[67] Közjegyző, erdélyi egyházmegyés klerikus (1520)[68] A tordai plébániatemplom Szent János és Ilona-oltárának rektora (1519)[69] Erdélyi kanonok (1520-1530)[70] Hunyadi főesperes (1524–1530)[71]	Nyíresi János kanonok ügyvédje (1512).[72] 1522-ben megszervezte a Kézd- és Kozd-széki plébániák vizitációját.[73] 1524-ben Szentmihályi Tamás és András volt püspöki udvarbírókért vállalt kezességet.[74]

Név	Tisztség betöltésének ideje	Származás
Homoródaróci Székely (?) Simon	1470. ápr. 30 – 1475. jan. 9.[75]	Székely
Farkasfalvi Tamás	1476. szept. 15. – 1477. márc. 5.[76]	Nemes (?)
Hercegszántói Mihály	1478. júl. 13 – 1491. okt. 29.[77]	Jobbágy (Bodrog vm.)
Bécsi Jakab	1492. jún. 25. – 1495. feb. 12.[83]	Külföldi (Ausztria)
Rákosi Menyhért	1498. jan. 20. – 1499. nov. 20.[88]	?
Baconi Máté	1503. márc. 14. – dec. 12.[89]	Székely
Szentgyörgyi Mihály	1506. feb. 18.[93]	Jobbágy (Szlavónia)
Vince	1508. feb. 19. – márc. 31.[97]	?
Beregszászi Imre	1511. feb. 18. – 1512. máj. 4.[99]	Jobbágy (Bereg vm.)
Hercegszőllősi András	1512/1518. máj. 24.[104]	Jobbágy (Baranya vm.)
Gáspár	1512. jún. 23. – 1518. máj. 10.[108]	Nemes[109]
Szileziai Pelch Gergely	1519. szept. 1. – 1524. dec. 31.[112]	Külföldi (Szilézia)

2. Tasnádi vikariusok

	Egyetemi tanulmányok	Karrier	Egyéb információk
	Bacc. phil. (Bécs, 1465) dr. decr. (Ferrara, 1470)	Lásd az 1. mellékletet	
	bacc. et mgr. philos. (Krakkó, 1456, 1460) dr. decr. (Padova, 1472)	Lásd az 1. mellékletet	
	?	Hunyadi főesperes (1483–1497)[78] Tasnádi plébános (1483–1491)[79] Budai kanonok (1483)[80] Erdélyi kanonok (1489–1497)[81] Gyulafehérvári vikariushelyettes (1491–1497)[82]	
	Dr. art. lib. et med. (1481 e.)[84]	Nagyszeben város orvosa (1481 e.)[85] Erdélyi kanonok (1483–1496)[86] Krasznai főesperes (1492–1495)[87]	
	bacc. et mgr. philos. (Krakkó, 1487, 1490) dr. decr. (1493 e.)	Lásd az 1. mellékletet	
	dr. decr. (1499 e.)[90]	Gyulafehérvári vikariushelyettes (1498–1499)[91] Erdélyi kanonok (1503) Bácsi őrkanonok (1508–1520) Bácsi vikarius (1510–1514)[92]	
	A bécsi egyetem hallgatója (1487)[94] dr. art. lib. (Ferrara, 1497 k.)[95]	Székesfehérvári kanonok (1506–1507)[96]	
	?	Tasnádi plébános (1508)[98]	
	Bacc. philos. (Krakkó, 1487)[100] Dr. art. lib. et decr. (Ferrara, 1509)[101]	Erdélyi kanonok (1496–1514)[102] Erdélyi dékánkanonok (1503–1504)[103]	
	?	Tasnádi plébános (1512–1516)[105] Tasnádi vikariushelyettes (1512)[106] Közjegyző, pécsi egyházmegyés klerikus (1526)[107]	
	?	A tasnádi plébánia Szentlélek-oltárának igazgatója (1506–1516)[110] Tasnádi vikariushelyettes (1522)[111]	
	dr. decr. (1519. e.)[113]	Győri kanonok (1505–1526)[114] Tasnádi plébános (1520-1524)[115]	

Név	Hivatalviselés ideje	Tanulmányok (egyetem, év)	Karrier	Egyéb információk
Nagydisznódi Pál	1478. ápr. 14; 1503. feb. 18.[116]		Erdélyi kanonok (1478–1503)	Lehetséges, hogy azonos azzal a Hirschman Pállal, aki egy különféle nyelvtani szövegeket tartalmazó könyv birtokosa volt (Kolozsvár, Biblioteca Academiei Române, Inc. 45).[117] 1492-ben VIII. Ince pápa engedélyezte számára a szentföldi zarándoklatot.[118]
Hercegszántói Mihály	1491. okt. 29. – 1497. feb. 26.[119]		Lásd a 2. mellékletet.	
Baconi Máté	1497–1499 k.[120]	dr. decr. (1499 e.)[121]	Lásd a 2. mellékletet	
Lázói János	1510. júl. 31. – 1512. jún. 23.[122]		Erdélyi kanonok és telegdi főesperes (1482–1523)[123] A gyulafehérvári székesegyházban levő Szent Kereszt-oltár igazgatója (1493–1499)[124] Apostoli gyontató (1517–1523)[125]	1489-ben kapott nemességet, rokonával, Sánkfalvi Antal pozsonyi prépposttal együtt.[126] 1483-ban elzarándokolt a Szentföldre és Egyiptomba. Epigrammaszerző. 1512-ben befejezte a róla elnevezett reneszánsz stílusú kápolna építését.[127]
Váradi Mihály	1518. jan. 4. [128]	A padovai egyetem hallgatója (1500)[129]	Székesfehérvári kanonok (1500)[130] Erdélyi kanonok (1504–1519)[131]	
Enyedi Wolphard Adorján	1520. jan. 30 – máj. 9.[132]	Bacc. Art. (Bécs, 1510)[133] Mgr. Art. (Bécs, 1511)[134] Dr. utr. iur. (Bologna, 1523)[135]	Erdélyi kanonok (1516–1544) Szászt örpényi plébános (1516–1529) Kolozsvári plébános (1529–1544) Krasznai főesperes (1531–1533) Gyulafehérvári vikarius (1531–1544) Hunyadi főesperes (1534) Dobokai főesperes (1534–1540) Kolozsi főesperes (1541–1544)[136]	Több klasszikus irodalmi alkotást, illetve Janus Pannonius költészetét kiadatta. Latin nyelvű irodalmi alkotások szerzője. Kolozsváron reneszánsz stíluselemeket tartalmazó házat építtetett.[137] Várdai Ferenc püspök végrendeletének egyik végrehajtója.[138]

3. Gyulafehérvári vikariushelyettesek

Név	Hivatalviselés ideje	Karrier
László	1491. júl. 4.[139]	Krasznai plébános (1491)[140]
István	1491. nov. 2.[141]	Tasnádi oltárigazgató (?) (1491)[142]
Imre	1512. máj. 4. e.[143]	A tasnádi plébániatemplomban levő Szent Mihály Arkangyal Megjelenése-oltár igazgatója (1512)[144]
Hercegszőllősi András	1512. máj. 14. – okt. 9.[145]	Tasnádi plébános (1512–1516) Tasnádi vikarius (1512/1518) Közjegyző, pécsi egyházmegyei klerikus (1526)
Pál	1520. jún. 5.[146]	A tasnádi plébániatemplomban levő Szent Katalin-oltár igazgatója (1520)[147]
Balázs	1520. jún. 16.[148]	A tasnádi plébániatemplomban levő Keresztelő Szent János-oltár igazgatója (1520)[149]
Gáspár	1522. márc. 17.[150]	A tasnádi plébániatemplomban levő Szentlélek-oltár igazgatója (1506–1516) Tasnádi vikarius (1512–1518)

4. Tasnádi vikariushelyettesek

Név	Hivatalviselés ideje	Tanulmányok (egyetem, év)	Karrier	Egyéb információk
Tordai Bontha Mihály	1474. aug. 27. – 1476. feb. 19.[151]			1487. jún. 27-én már halott.[152] 1487-ben és 1492-ben egy peres ügy kapcsán említésre kerülnek ingatlan javai, egy ház és egy szőlős.[153]
Nyíresi Tamás	1491. máj. 6. – 1514. márc. 23.[154]		Közjegyző, erdélyi egyházmegyés klerikus (1490–1513)[155] Az erdélyi káptalan jegyzője (1491–1516 e.)[156]	1485-ben már *litteratus*-ként említik.[157] Számos oklevelet hamisított azért, hogy visszaszerezze a családja korábban elkobzott birtokait.[158] Fia, Nyíresi János, erdélyi kanonok (1512–1526)[159]
Tordai Ethele Pál	1515. aug. 27 – 1520. máj. 9.[160]	A krakkói egyetem hallgatója (1510. e.)	Lásd az 1. mellékletet	
Váradi László	1520. nov. 24. – 1521. márc. 26.[161]	Bacc. artium (Krakkó, 1500?)[162] A bécsi egyetem hallgatója (1505?)[163]	Közjegyző (1521)[164]	
Siri Imre	1521. jan. 28.[165]		Várdai Ferenc püspök titkára (1523–1524)[166] Közjegyző, egri egyházmegyés klerikus (1521–1524)[167]	Pelei Tamás többször is említi közismert bejegyzéseiben. Azzal vádolja, hogy a püspöki szék megszerzésének ígéretével pénzt csalt ki tőle.[168]
Szászsebesi *Bacchus*[169] Krisztián	1521. szept. 28[170]	Bacc. artium (Krakkó, 1489)[171]	Közjegyző, erdélyi egyházmegyés klerikus (1516–1521)[172]	Egyetemi évei alatt megszerezte Vergilius római költő műveinek egyik kommentárokkal ellátott kiadását.[173] 1522-ben és 1523-ban a csucsai plébánia és több nemes ügyvédje.[174]

5. A gyulafehérvári vikáriátus jegyzői

Név	Hivatalviselés ideje	Tanulmányok (egyetem, év)	Karrier	Egyéb információk
Enyedi Balázs	1474. dec. 24.[175]	Bacc. artium (Krakkó, 1477)?[176]		
Szatmári Pozsár István	1489. jan. 22.[177]	A krakkói egyetem hallgatója (1450)[178]	Közjegyző, erdélyi egyházmegyés klerikus (1463)[179]	
Miklós	1489 máj. 9.[180]		Közjegyző, esztergomi egyházmegyés klerikus (1488)?[181]	
Királyhegyi Mihály	1494. aug. 8. k.[182] – 1507. okt. 23. e.		Közjegyző, esztergomi egyházmegyés klerikus (1490–1494)[183]	Két szőlőst birtokolt Tasnád közelében[184].
Gyulai Dúl Márton	1498. szept. 26. – 1503. dec. 26.[185]		Közjegyző, erdélyi egyházmegyés klerikus (1502)[186]	
Homonnai Farna Mihály	1520. szept. 3.[187]		Közjegyző, egri egyházmegyés klerikus (1517)[188] Gyulafehérvári udvarbíró (1524–1525, 1527, 1544–1546) Gyalui udvarbíró (1525–1526)[189]	

6. A tasnádi vikáriátus jegyzői

Név	Hivatalviselés helye és ideje	Tanulmányok (egyetem, év)	Karrier
Károlyi István	Tasnád, 1494. szept. 3. e.[190]		Beregardói plébános (1513)[191] Apostoli protonotárius (1514)[192]
Tordai Pál	Gyulafehérvár, 1513. febr. 23.[193]	A krakkói egyetem hallgatója (1510. e.)	Lásd az 1. mellékletet
Tövisi János	Gyulafehérvár, 1525. máj. 16.–1529. jún. 8.[194]		Közjegyző[195]

7. A gyulafehérvári és tasnádi vikáriátusok írnokai

Vikáriátus	Vikariusok összesen	Kánonjogi doktorátussal rendelkező vikariusok	Kánonjogi doktorátus nélküli vikariusok	Kánonjogi doktorátussal rendelkező vikariusok aránya
Esztergom	6	4	2	66%
Kalocsa	3	2	1	66%
Bács	4	2	2	50%
Bosznia	3	0	3	0
Csanád	1	0	1	0
Eger	11	9	2	81,81%
Győr	9	5	4	55,55%
Gyulafehérvár	11	9	2	81,81%
Máramaros	1	0	1	0
Nyitra	4	0	4	0
Pécs	7	5	2	71,42%
Szepes	6	0	6	0
Szerém	1	0	1	0
Tasnád	12	6	6	50%
Vác	7	2	5	28,57%
Várad	8	2	6	25%
Veszprém	12	2	10	16,66%
Zágráb	5	1	4	20%
Összesen	**111**	**49**	**62**	**44,14%**

8. A magyarországi vikariusok kánonjogi tanulmányai – összehasonlító táblázat
Adatok forrása: C. Tóth 2017: 23–143.

Név	**Hivatalviselés ideje**	**Tanulmányok (egyetem, év)**	**Karrier**
Tordai Pál	1511. jan. 31.[196]	A krakkói egyetem hallgatója (1510. e.)	Lásd az 1. mellékletet
Vásárhelyi Bálint	1520. nov. 24. – 1521. márc. 14.[197]		
Szebeni *Molitoris* Mihály	1527. jan. 7.[198]		A gyulafehérvári székes-egyházban található Szent Máté-oltár igazgatója (1527)[199]

9. A gyulafehérvári vikáriátus jogügyigazgatói

Endnotes

1 C. Tóth 2017: 59, 61.
2 Tüskés 2008: 3049. sz.
3 Dincă 2019: 341.
4 Köszönöm Hegyi Gézának a kiadatlan adattárából származó adatokat!
5 Schatz–Stoica 2007: J-45. sz.; Dincă 2019: 344, 32. lábjegyzet.
6 Dincă 2019: 347–348.
7 ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 15.
8 MNL OL DL 36391: 48, regesztája: Jakó 1990: 645. sz.; ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 15.
9 Kristóf 2014: 201.
10 ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 15.
11 C. Tóth 2017: 61.
12 A források említik az azonos nevű nemesi családot, de Tamás vikarius ehhez való tartozása egyelőre nem bizonyítható. Engel 1998: Farkasfalvi (Szepes m.).
13 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: 961. sz.
14 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: 488. sz.
15 ANR, SJ SB, CDPS, Cisnădie, 15, kiadása: UB: VII. 4097. sz.; MNL OL DF 280923; vö. Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 488. sz.
16 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: 961. sz.
17 Firea 2013: 165 azonosítja – valószínűleg helyesen – a későbbi vikariust és besztercei plébánost a korábban Bécsben tanuló Homoródaróci Székely Simonnal.
18 Tüskés 2008: 4161. sz. Firea 2013: 164–165.
19 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 856. sz.
20 MNL OL DL 30045.
21 MNL OL DL 84538, 28349; Firea 2013: 164–165; vö. Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 229. sz.
22 Veress 1941: 45; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 443. sz.
23 Firea 2013: 164–165.
24 C. Tóth 2017: 61; 1486–1487 között Geréb László erdélyi püspök és pápai legátus által delegált bíró. Mivel ezekből az évekből nem ismert más gyulafehérvári vikarius, elképzelhető, hogy ezen tisztségét is megtartotta. Uo, 35. lábjegyzet.
25 Tüskés 2008: 3967. sz.
26 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 493. sz.
27 Czaich 1899: 11.
28 Bónis 1997: 3506, 3561. sz.
29 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 493. sz.
30 C. Tóth 2017: 62.
31 Tüskés 2008: 3089. sz.
32 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 474. sz.

33 MNL OL DF 286635; MNL OL DF 234707.
34 ANR, SJ CJ, Bánffy, 427. = MNL OL DF 261066; Vekov 2003: Anexa 7; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 474. sz.
35 C. Tóth 2017: 61.
36 Tüskés 2008: 4255. sz.
37 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 509. sz.
38 Hegyi 2006: 758–759.
39 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 509. sz.
40 MNL OL DF 216510; EK mlt., III. lad., 148 = MNL OL DF 277672, regesztája: Beke 1896: 392. sz., Bónis 1997: 3974. sz.; MNL OL DL 82437.
41 Bunyitay 1889: 7–8.
42 GyFL, Kolozsvár, Oklevélgyűjtemény, 1/1515, kiadása: Jakab 1870: 353–354.
43 C. Tóth 2017: 64, 65.
44 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 2455. sz.
45 EK mlt., III. lad., 159. = MNL OL DF 277683, regesztája: Beke 1896: 1074. sz.; Bónis 1997: 3958. sz.
46 Vekov 2003: Anexa 7; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 1352 sz.
47 Csapodi–Csapodiné Gárdonyi 1988–1994: II. 2189. sz.; Schatz–Stoica 2007: T-70. sz..
48 C. Tóth 2017: 66.
49 V. Kovács 1959: 451–452.
50 V. Kovács 1959: 452–455.
51 V. Kovács 1959: 455–458; Hegyi–Kovács M. 2021: 19–22.
52 Kovács M. 2019: 31–40; Hegyi–Kovács M. 2021: 19–22.
53 V. Kovács 1959: 452–455.
54 Taurinus 1944; V. Kovács 1959: 453–473; Vekov 2003: 358–361.
55 Müller 1880: 53.
56 C. Tóth 2017: 66.
57 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: 3869. sz.
58 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 1371. sz.
59 C. Tóth 2015: 19, 21.
60 MNL OL DF 209054.
61 C. Tóth 2017: 65, 106–107.
62 MNL OL DL 82413.
63 C. Tóth 2017: 66.
64 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 3869 sz.
65 MNL OL DL 99253.
66 MNL OL DL 74343, kiadása: SzOklt: VIII. 239–240.
67 MNL OL DL 63006; ANR, SJ SB, CDE, 55 = MNL OL DF 246283.
68 MNL OL DL 82554.
69 EK mlt., IV. lad., 63–64 = MNL OL DF 277758, 277759; Gálfi 2011: 25.
70 MNL OL DF 286736; Gálfi 2011: 25.

71 C. Tóth 2017: 66; Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 3869. sz.
72 EK mlt., IV. lad., 31 = MNL OL DF 277729, regesztája: Beke 1896: 424 sz.
73 MNL OL DL 32596, kiadása: Kovács M. 2022: 218–222.
74 EK mlt., IV. lad., 92 = MNL OL DF 277786, kiadása: ETE I. 149–150.
75 C. Tóth 2017: 61; A további adatok forrásainak megjelöléséhez lásd az 1. mellékletet.
76 C. Tóth 2017: 61; A további adatok forrásainak megjelöléséhez lásd az 1. mellékletet.
77 C. Tóth 2017: 62.
78 MNL OL DL 65129, MNL OL DF 244437.
79 MNL OL DL 65129, MNL OL DF 292089.
80 MNL OL DL 65129.
81 MNL OL DL 19464, MNL OL DF 244437.
82 MNL OL DF 292089, MNL OL DF 244437.
83 C. Tóth 2017: 62.
84 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 64.
85 ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U III sorozat, 43, kiadása: UB: VII. 4449. sz.; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 64.
86 Vekov 2003: Anexa 7; Barabás 1911: 420–439.
87 MNL OL DF 278568; MNL OL DF 245218.
88 C. Tóth 2017: 62.
89 C. Tóth 2017: 63.
90 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 1360. sz.
91 MNL OL DL 32547, a fogalmazvány keltezése Garai Bereck bácsi vikarius ismert hivatalviselésének idején alapszik. C. Tóth 2019: 60.
92 C. Tóth 2019: 46, 60, 71; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 1360. sz.
93 C. Tóth 2017: 64.
94 Tüskés 2008: 5294. sz.
95 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 559. sz.
96 MNL OL DL 82240; Köblös 1995: 358; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 559. sz.
97 C. Tóth 2017: 63.
98 MNL OL DL 38449.
99 C. Tóth 2017: 65.
100 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 2210. sz.
101 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 625. sz.
102 Vekov 2003: Anexa 7.
103 Gálfi 2011b: 19; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 625. sz.
104 MNL OL DL 39616. Az évszámot tartalmazó rész kiszakadt. Az 1518-ra való keltezés egy újkori bejegyzésen alapszik; Az 1512-as keltezés melletti érvekhez lásd C. Tóth 2017: 66. Bármely megoldás helyes lehet, ugyanis a lehetséges keltezési időpontok egyikében sem ismert más vikarius, illetve ez a forrás az egyetlen, amely Hercegszőllősi Andrást vikariusként említi.
105 MNL OL DL 99263, MNL OL DF 210847.
106 MNL OL DL 65200, MNL OL DL 99263; C. Tóth 2017: 66.

107 MNL OL DL 49528.
108 EK mlt., IV. lad., 31 = MNL OL DF 277729, regesztája: Beke 1896: 424. sz.; C. Tóth 2017: 66.
109 ANR, SJ CJ, Bánffy, 533 = MNL OL DF 260882, kiadása: Varjú–Iványi 1908–1928: II. 474–477. Az egyik peres fél állítása szerint Gáspár vikarius a Károlyi Lánc család rokona.
110 MNL OL DL 82240; MNL OL DF 254522.
111 MNL OL DF 210874.
112 C. Tóth 2017: 66.
113 Köblös 1995: 428.
114 Köblös 1995: 428.
115 MNL OL DL 56416; MNL OL DL 69916; MNL OL DF 210873.
116 ANR, SJ SB, CDPS, Cisnădie, 15, ediție: UB: VII. 4241. sz.; ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U IV, 17.
117 Schatz–Stoica 2007: D-27 sz.; Dincă 2019: 346.
118 Beke 1899: f. 107r.
119 ANR, SJ SB, CEB, 10 = MNL OL DF 292089, regesztája: UB: VIII. 5148* sz.; ANR, SJ CJ, Körösi Bethlen, 5 = MNL OL DF 244437; A további adatok forrásaihoz lásd a 2. mellékletet.
120 MNL OL DL 32547, a fogalmazvány keltezése Garai Bereck bácsi vikarius ismert hivatalviselésének idején alapszik. C. Tóth 2019: 60. A további adatok forrásaihoz lásd a 2. mellékletet.
121 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 1360. sz.
122 MNL OL DF 292125; ANR, SJ CJ, Suky, 140; EK mlt., IV. lad., 31 = MNL OL DF 277729, regesztája: Beke 1896: 424. sz.
123 Vekov 2003: Anexa 7; Lakatos 2010: 412–426.
124 Hegyi–Kovács M. 2021: 30.
125 Érszegi 2013: 207–218
126 Nagy 1890: 208–210.
127 Balogh 1943: 189–191; V. Kovács 1971: 344–366; Vekov 2003: 352–354, 374–377; Kovács A. 2018: 514–517.
128 MNL OL DL 82489.
129 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 584. sz.
130 Köblös 1995: 374.
131 Vekov 2003: Anexa 7.
132 MNL OL DL 31026; ANR, SJ SB, CDE, 55 = MNL OL DF 246283
133 Firea 2020: 229.
134 Tüskés 2008: 6345. sz.
135 Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 327 sz.; Firea 2020: 229.
136 Ernuszt 1939; Firea 2020: 229; Hegyi–Kovács M. 2021: 31.
137 Ernuszt 1939; Balogh 1943: 206–207; Vekov 2003: 356–358; Tüskés 2008: 6345. sz; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 327. sz; Kovács A. 2018: 515; Firea 2020: 227–241.

138 MNL OL DL 108294, f. 6r, kiadása: Bunyitay 1893: 32.
139 MNL OL DL 65148.
140 MNL OL DL 65148.
141 MNL OL DL 65150.
142 MNL OL DL 65150 – az oklevél szakadozott, a címzésből csak ennyi olvasható: *Nos, Stephanus,* […] *Thasnad, ac in officio vicariatus eiusdem iudex in spiritualibus generaliter surrogatus*. Mivel ekkor Hercegszántói Mihály volt a tasnádi plébános, István pap minden valószínűség szerint valamely oltár igazgatója lehetett.
143 MNL OL DL 99263.
144 MNL OL DL 99263
145 MNL OL DL 99263; MNL OL DL 65200; A további adatok forrásaihoz lásd a 2. mellékletet.
146 MNL OL DL 65473.
147 MNL OL DL 65473.
148 MNL OL DL 65473.
149 MNL OL DL 65473.
150 MNL OL DL 210874. A további adatok forrásaihoz lásd a 2. mellékletet.
151 MNL OL DF 286635: f. 180v-181r; ANR, SJ SB, CDPS, Cisnădie, 15, kiadása: UB: VII. 4097. sz.
152 MNL OL DL 36397: 86, regesztája: Jakó 1990: II. 2655. sz.
153 MNL OL DL 36397: 86, regesztája: Jakó 1990: 2655. sz.; MNL OL DL 36398: 77, regesztája: Jakó 1990: II. 2803. sz.; MNL OL DL 36903, regesztája: Jakó 1990: II. 2767. sz.
154 MNL OL DL 29547: *utriusque stili notarius*-ként említi (káptalani és vikáriátusi); vö: MNL OL DL 65992, C. Tóth 2019: 80; A legkorábbi ismert, vikáriátusi jegyzőként kiadott oklevele 1491. október 29-én kelt: ANR, SJ SB, CEB, 10 = MNL OL DF 292089, regesztája: UB: VIII. 5148* sz.; Utolsó ismert említése: ANR, SJ CJ, CG, BCU, 139 = MNL OL DF 253764, regesztája: Szabó 1890: 468. sz.
155 EK mlt., III. lad., 84, regesztája: Beke 1896: 355. sz.; EK mlt., III. lad., 159 = MNL OL DF 277683, regesztája: Beke 1896: 1075. sz.; EK mlt., IV. lad., 15 = MNL OL DF 277713, regesztája: Beke 1896: 412. sz.; EK mlt., IV. lad., 18 = MNL OL DF 277716, regesztája: Beke 1896: 415. sz.; MNL OL DL 74343, kiadása: SzOklt: VIII. 239–240.
156 MNL OL DL 29547; MNL OL DF 252987, regesztája: W. Kovács–Valentiny 2006: 510. sz.; Bogdándi–Gálfi 2006: 11.
157 MNL OL DL 36396: 7–8, regesztája: Jakó 1990: II. 2514. sz.
158 Tagányi 1893: 49–51; Tonk 1980: 45–46.
159 Hegyi–Kovács M. 2021: 31.
160 MNL OL DL 63006; ANR, SJ SB, CDE, 55 = MNL OL DF 246283; A további adatok forrásaihoz lásd az 1. mellékletet.
161 ANR, SJ CJ, CG, BCU, 1 = MNL OL DF 253778; MNL OL DL 82569.
162 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 3043. sz.
163 Tüskés 2008: 6195. sz.

164 Theil–Werner 1870: 69–71; Tonk 1980: 58.
165 ANR, SJ CJ, CG, BCU, 153 = MNL OL DF 253780.
166 Lakatos 2009: 441–442, 459–461.
167 Theil–Werner 1870: 69–71; MNL OL DL 108294, f. 6v, kiadása: Bunyitay 1893: 32.
168 Lakatos 2009: 459–461.
169 MNL OL DL 63006.
170 MNL OL DL 47434, regesztája: Bónis 1997: 4299. sz.
171 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 2576. sz.
172 MNL OL DL 89068; MNL OL DL 47434, regesztája: Bónis 1997: 4299 sz.; Tonk 1980: 56.
173 Tonk 1979: 164, 221; Csapodi–Csapodiné Gárdonyi 1984–1995: III. 1281 sz.; Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 2576. sz.
174 MNL OL DL 36402: 221-227, regesztája: Jakó 1990: II. 3834–3835. sz.; MNL OL DL 36400, 26, regesztája: Jakó 1990: II. 3884. sz.; MNL OL DL 36817, regesztája: Jakó 1990: II. 3955. sz.
175 MNL OL DL 84538.
176 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 1669. sz.
177 MNL OL DL 19464, regesztája: Bónis 1997: 3566. sz.
178 Haraszti Szabó–Kelényi–Szögi 2017: II. 874. sz.
179 MNL OL DL 65418; Tonk 1980: 60.
180 MNL OL DL 82009.
181 MNL OL DL 65431; Az időbeli és földrajzi közelségen alapuló, bizonytalan azonosítás. *Nicolaus, natus Laurentii de Pryna* 1488-ban adott ki oklevelet Bánffyhunyadon.
182 1494-ben ad ki először közjegyzői oklevelet Tasnádon: MNL OL DL 65163. 1507-ben, amikor már elhunyt, kerül említésre vikáriátusi jegyzői tisztsége. MNL OL DL 36402: 206, regesztája: Jakó 1990: II. 3434. sz.
183 EK mlt., III. lad., 84 = MNL OL DF 277708, regesztája: Beke 1896: 355. sz.; MNL OL DL 65163; Tonk 1980 tévesen keltezi a második oklevelet 1499-re és gyulafehérvári jelenléte alapján feltételezi, hogy az ottani vikáriátus jegyzője lehetett.
184 MNL OL DL 36402: 206, regesztája: Jakó 1990: II. 3434. sz.
185 MNL OL DL 99185, kiadása: Géresi 1882–1897: III. 30–31; ANR, SJ CJ, Sennyei, 161 = MNL OL DF 253272.
186 MNL OL DL 105214.
187 MNL OL DL 65473.
188 ANR, SJ CJ, Bánffy, BCU, 533 = MNL OL DF 260882, kiadása: Varjú–Iványi 1908–1928: II. 474–477, regesztája: Bónis 1997: 4202. sz.
189 C. Tóth 2017: 68; Gálfi 2021: 82.
190 MNL OL DL 65163, regesztája: Bónis 1997: 3654. sz.
191 MNL OL DF 278538.
192 MNL OL DL 99267.
193 MNL OL DL 74343, kiadása: SzOklt: VIII. 239–240. A további adatok forrásaihoz lásd az 1. mellékletet

194 MNL OL DL 82699; ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U V, 312.
195 MNL OL DL 82699; ANR, SJ SB, MOSS, CDM, U V, 312.
196 MNL OL DL 99253.
197 ANR, SJ CJ, CG, BCU, 1 = MNL OL DF 253778; Theil–Werner 1870:74.
198 ANR, SJ SB, CDE, 83.
199 ANR, SJ SB, CDE, 83.

Források

Arhivele Naţionale ale României (ANR)
Serviciul Judeţean Cluj (SJ CJ)
Colecţia Generală, seria II – BCU (CG, BCU)
Fond Familial Bánffy (Bánffy)
Bethlen Fond Familial Bethlen de Criş (Körösi)
Fond Familial Sennyei (Sennyei)
Fond Familial Suky (Suky)
Serviciul Judeţean Sibiu (SJ SB)
Capitlul Evanghelic C.A. Bistriţa (CEB)
Colecţia de Documente ale Parohiilor Evanghelice C.A. Săteşti
Preluarea 1, Seria 1, Parohia Cisnădie (Cisnădie)
Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania
Colecţia de Documente Episcopale (CDE)
Magistratul Oraşului şi Scaunului Sibiu (MOSS)
Colecţia de Documente Medievale (CMD)
Biblioteca Naţională a României, filiala Batthyaneum, Alba Iulia
Arhiva Capitlului din Alba Iulia (EKmlt)
Arhiva Conventului din Cluj-Mănăştur (Kolozsmonostori konvent mlt.)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL Diplomatikai Levéltár

Barabás Samu 1911: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. Huszti András levele. *Történelmi Tár* (4. sorozat) 12. 401–442.
Beke Antal 1896: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Budapest.
Beke Antal 1897: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Budapest.
Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke 2006: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Kolozsvár.
Bónis György 1997: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. (Szerk. Balogh Elemér.) Szeged.
Bunyitay Vince 1893: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest.
Bunyitay Vince 1889: *Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe/ A római Szentlélek-társulat anyakönyve*. Budapest.
Czaich Gilbert 1899: Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. *Magyar Történelmi Tár* (3. sorozat) 22. 1–17, 235–272.

DRMH = Bak János et al. (eds.): *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*. Logan – Utah, 2019. https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4/ – utolsó letöltés: 2026. március 28.
ETE = Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I–V. kötet. Budapest, 1902–1912.
Gálfi Emőke 2011: *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518)*. Kolozsvár. https://doi.org/10.36240/etf-270
Géresi Kálmán 1882–1897: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. I–V. kötet. Budapest.
Jakab Elek 1870: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda.
Jakó Zsigmond 1990: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I–II. kötet. Budapest.
W. Kovács András – Valentiny Antal 2006: *A Wass család cegei levéltára*. Kolozsvár.
Müller, Friedrich 1880: Gleichzeitige Aufzeichnungen von Thomas Wal, Johannes Mildt und einem Heltauer aus den Jahren 1513-1532. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (15.) 1. 47–62.
Szabó Károly 1890: *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata*. Budapest.
SzOklt = Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu: *Székely oklevéltár*. I–VIII kötet. Kolozsvár – Budapest, 1872–1934.
Taurinus, Stephanus Olomucensis 1944: *Stauromachia, id est Cruciatorum servile bellum (Servilis Belli Panonici Libri V)*. (Ed. Juhász Ladislaus.) Budapest.
Theil, Rudolf – Werner, Carl 1870: *Urkundenbuch zur Geschichte des Mediascher Kapitels bis zur Reformation*. Hermannstadt.
UB = Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Gündisch Gustav et al.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. I–VII. Hermannstadt – Bukarest – Köln, 1892–1992; Bd. VIII online: https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/ – utolsó letöltés: 2026. március 28.
Varjú Elemér – Iványi Béla 1908–1928: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez*. I–II kötet. Budapest.

Hivatkozott irodalom

Balogh Jolán 1943: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár.
Beke Antal 1899: *Római emlékek a magyar egyház XV. századi történetéből. Második csoport. A VIII. Incze pápához [1484-1492 július 25-ig] intézett magyarországi vonatkozású kérelmek – supplicationes kijelölése*. kézirat. Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum, Alba Iulia. ms. IX/181 I.
Bónis 1963/1997: Bónis, György, *Az egyházi bíráskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon*. In: Uő: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. (Szerk., ford. Balogh Elemér). Szeged, 1997. 621–658.

Első megjelenése: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* (80.) 1. 1963. 174–235. https://doi.org/10.7767/zrgka.1963.49.1.174

Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára 1988–1994: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I–III. kötet. Budapest.

Dincă, Adinel C. 2008: Vicarii generali ai episcopului Transilvaniei în secolul al XIV-lea. Considerații generale. *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca*" (47.) 29–42.

Dincă, Adinel C. 2019: The University and the Parish. The Medieval Books from Cisnădie/Heltau. *Philobiblon* (24.) 2. 337–352. https://doi.org/10.26424/philobib.2019.24.2.12

Ekler Péter 2021: Stephanus Taurinus autográf kéziratai. In: Békés Enikő – Kasza Péter - Kiss Farkas Gábor (szerk.): *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. Szeged, 11–18.

Engel Pál 1998: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM.

Erdő Péter 2001: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest.

Ernuszt Johanna 1939: *Adrianus Wolphardus*. Budapest–Pécs.

Érszegi Géza 2013: A Paenitentiaria Apostolica dokumentumai „in partibus". *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* (75.) 1. 199–221.

Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.) 2009: *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai*. Pécs.

Firea, Ciprian 2013: Preoți parohi și artă în orașul Bistrița la sfârșitul Evului Mediu. *Revista Bistriței* (27.) 1. 160–172.

Firea, Ciprian 2020: Adrianus e Hilarius Wolphard – due ammiratori dell'Italia nella Transilvania della prima metà del Cinquecento. In: Damian, Iulian M. – Fekete, Monica (ed.): *Convergenze culturali: Umanesimo e spazio romeno (secoli XIV-XV). Atti del Convegno di studio (Cluj-Napoca, 24-25 maggio 2018)*. Cluj-Napoca, 225–241.

Fournier, Edouard 1922: *Les origins du vicaire générale. Étude d'histoire et e droit canon*. Paris.

Fügedi Erik 1965: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle* (8.) 4. 477–498.

Gálfi Emőke 2011b: Az erdélyi káptalan és hiteleshelyének kapcsolata a XVI. század elején. *Fons* (18.) 1. 3–24.

Gálfi Emőke 2021: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. Kolozsvár. https://doi.org/10.36240/etf-295

Gesztelyi Tamás – Rácz György 2006: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon*. Debrecen.

Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László 2017: *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken*. II. kötet. Budapest.

Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála 2019: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken, 1100–1526*. Budapest.

Hegyi Géza – Kovács Mihai 2021: Taurinus Erdélyben In: Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor (szerk.): *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. Szeged, 19–32.

Kovács András 2018: Arta în Transilvania în secolele XVI–XVII. In: Theodorescu, Răzvan – Porumb, Marius (ed.): *Arta din România. Din preistorie până în contemporaneitate*. vol. I. București – Cluj-Napoca, 511–592.

Kovács Mihai 2019: Un caz de numire a arhidiaconilor de Hunedoara în prima parte a secolului al XVI-lea. *Banatica* (29.) 2. 31–40.

Kovács Mihai 2022: *Egyházmegyei zsinat és vizitáció Erdélyben a 16. század első negyedében. Gondolatok Várdai Ferenc püspök egyházkormányzati tevékenységéről*. In: Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen IX. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi-Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Kolozsvár, 205–222. https://doi.org/10.51384/cert-09.14

V. Kovács Sándor 1959: A Dózsa-háború humanista eposza. *Irodalomtörténeti Közlemények* (63.) 3–4. 451–473.

Kristóf Ilona 2014: *Egyházi középréteg a késő-középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs.

Lakatos Bálint 2009: Az erdélyi káptalan és a püspöki udvar tagjai görbe tükörben. Történeti bejegyzések Pelei Tamás főesperes Erasmus-kötetében (1515–1530 k.). *Fons* (16.) 4. 431–469.

Lakatos Bálint 2010: Kálnai Imre főesperesi és királyi titkári kinevezése (1523–1525). Adalékok a pápaság magyar személyi politikájához Mohács előtt. *Századok* (144.) 2. 412–426.

Le Bras, Gabriel 1973–1974: *Le istituzioni ecclesiastiche della Christianità medievale*. vol. I–II. Torino.

Nagy Gyula 1890: Lázói János címere. *Turul* (8.) 1. 208–210.

Schatz, Maria-Elena – Stoica, Robertina 2007: *Catlagogul colectiv al incunabulelor din România*. București.

Szentirmai Sándor 1962/2021: A magyar egyházmegyei hatóság a késő-középkorban (ford. Buják Gábor). In: Uő: *A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok*. (Szerk. Thoroczkay Gábor). Pécs, 2021, 145–191. Első megjelenése: Die ungarische Diözesankurie im Spatmittelalter. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* (48.) 1. 1962. 164–221. https://doi.org/10.7767/zrgka.1962.48.1.164

Tagányi Károly 1893: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band (recenzió). *Századok* (27.) 41–57.

Tonk Sándor 1979: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest.

Tonk Sándor 1980: A középkori közjegyzőség Erdélyben. In: Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, 36–61, 271–275.

C. Tóth Norbert 2015: A váci székeskáptalan archontológiája 1378–1526. *Studia Comitatensia* (új sorozat) 2. 7–33.

C. Tóth Norbert 2017: *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr.

C. Tóth Norbert 2019: *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája*. Kalocsa.

C. Tóth Norbert 2021: A veszprémi egyházmegyei szentszéki bíróság a középkorban. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *„Capella reginalis". A veszprémi püspökség a középkorban. A Veszprémi Érseki Főiskolán 2020. augusztus 27-én rendezett konferencia előadásai*. Veszprém. 69–92.

C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor 2014: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya. A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Budapest.

Tüskés Anna 2008: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között*. Budapest.

Vekov Károly 2003: *Locul de adeverire din Alba Iulia*. Cluj-Napoca.

Veress Endre 1941: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest.

Weisz Attila 2008: Biserica Romano-Catolică din Turda Veche. Etapa gotică. *Ars Transsilvaniae* (18.) 1. 75–108.

Kádas István

Persona vicecomitis. Az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig

Abstract: Persona vicecomitis: From the Vice-Count's Familiaris to the Institution of the County Juror. The present study examines a distinctive county function that appeared in the north-eastern part of the late medieval Kingdom of Hungary: the persona vicecomitis. This was a specific type of ad hoc county delegate assisting the work of the county authority, representing the vice-ispán during on-site investigations alongside the acting noble judges. The formula in persona comitis and the associated function can be documented from the mid-fifteenth century in Ung and Zemplén counties, and it seems that, originally, the familiares of the ispán were indeed sent out to conduct inquiries under this designation. Later, however, it appears more likely that such persons were selected from among the nobles participating in the county court, while their dispatch was authorised by the vice-ispán. By the Jagiellonian period, the formula and the practice had become established in several counties of the region, including Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör, and Borsod, and after Mohács they can also be documented in further counties. Several of the personae (vice)comitis of the Jagiellonian period came from the same families as the noble judges, and former or later county office-holders can also be found among them. The function of the persona (vice)comitis disappeared in the 1550s; from that point onward, jurors acted together with the noble judges. It seems that the jurors took over this role, though already in the Jagiellonian period the persons performing it may have been drawn from some form of juror-like group.

Keywords: county history; North-Eastern Hungary; county self-government; comital familia

A Terebes mezővárosában ülésező Zemplén megyei törvényszéket 1549. január 14-én Monoki Ferenc az ügyben kereste fel, hogy a Tomoriakkal szembeni három figyelmeztetést követően a megye a *persona vicecomitis* és a szolgabíró révén vezesse be őt Felsőlúc település korábban Monoki Tibor által bírt részébe. Zemplén megye hatósága így is tett, és Abonyi Tamás mint *vicecomitis persona,* valamint Abonyi Máté szolgabíró a szomszédok és határosok (köztük Abonyi Péter) jelenlétében be is vezették Monokit.[1] E meglehetősen hétköznapi megyei ügy számunkra az eljárásban szereplő

[1] MNL OL E 148 a Fasc. 1567. no. 28.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.97

persona vicecomitis miatt érdekes. E kifejezés ez esetben ugyanis nem az alispán konkrét személyére – ekkor Rákóczi János – utal, hanem egy olyan személyre, aki az alispánt képviseli. Ez a feladatkör, melyet magyarul talán a fenti forrás alapján leginkább *alispáni személy*ként adhatunk vissza, ekkora már mintegy száz esztendeje része volt a Zemplén megyei gyakorlatnak, s talán már egyfajta hivatalibbá válás útján is elindulhatott volna, ha az 1550-es évek során nem tűnik el.

Az effajta megbízásnak korábban a Sáros megye – ahol szintén élt ez a gyakorlat – szolgabírói hivatalát s annak viselőit tárgyaló monográfiámban már szenteltem némi figyelmet,[2] s ezen megfigyeléseimet röviden a középkori nemesi vármegyéről írt tudományos ismeretterjesztő kötetemben is összefoglaltam.[3] Maga a feladatkör lényegében a megyei emberi megbízás egy speciálisabb formája, mely eddigi kutatásaim szerint a Magyar Királyság északkeleti megyéiben adatolható, körülbelül az 1440-es évektől az 1550-es évekig. Az *in persona comitis/vicecomitis* formulával olyan megyebéli nemest jelöltek, aki egy konkrét ügyben az alispánt képviselve szállt ki. Általában helyszíni vizsgálatokat folytattak le, többnyire egy vagy több szolgabíró társaságában. Jelen tanulmányomban – az újabb kutatás fényében – alaposabban górcső alá vetem az *alispáni személy* megbízás (vagy nevezzük úgy, feladatkör) kialakulását, jellemzőit, valamint eltűnését. A téma ugyanis a késő középkori, 16. század közepi megyei átalakulási folyamatnak is látlelete, melyben a familiaritáson működő s gyakran eseti megoldásokkal operáló hagyományos világot felváltotta egy szakszerűbb, a nemesi közösség által választott tisztségviselők bővülésével járó rendszer.

Az (al)ispáni személy feladatkör kialakulása

Korábban arra a következtetésre jutottam, hogy ez a feladatkör először Zemplén megyében tűnt fel, méghozzá az 1440-es évek végén.[4] Az első általam akkor ismert ide sorolható eset egy szokatlan vizsgálati eljárás volt 1448-ból. Ekkor a megye egy szolgabíróját küldte ki vizsgálódni, Kisezsenyi Fodor Istvánt Lasztóci Ambrus szolgabíró pecsétjével.[5] A zavaros helyzetet ma már úgy oldanám fel, hogy Fodor – akinek szolgabíró hivatalára nincs más adat – inkább megyei ember lehetett, aki Lasztóci pecsétjével képviselte a szolgabírói kart. Ez a fajta szolgabíró-helyettesítés az 1460-as évektől már bizonyosan adatolható Zemplénben.[6] 1448-ban azonban nem csupán Fodor István szállt ki a helyszínre, hanem egy társat is kapott maga mellé, az ispán személyében eljáró nemes férfiút,

[2] Kádas 2020: 73–80.
[3] Kádas 2025: 198–199.
[4] Kádas 2020: 75–76.
[5] Kádas 2020: 71. 93. jegyzet.
[6] Vö. Kádas 2020: 71.

Vékei Gált.[7] Legközelebb öt évvel későbbről ismerünk Zemplénből ispáni személyt, Kamonyai Pétert, akit mint az ispán személyében eljáró megyebéli nemest *(in persona comitis nobilis conprovincialis)* küldött ki Zemplén megye hatósága.[8] Azt feltételeztem, hogy az új gyakorlat kialakítása a 15. század közepének nagy hatalmú tárnokmesteréhez, idősebb Perényi Jánoshoz és az ő zempléni alispánjaihoz köthető.[9]

A további kutatás azonban rávilágított, hogy a Zemplén megyei első előfordulással közel egy időben, ám annál néhány évvel korábban már a szomszédos Ung megyében is adatolhatók az *in persona comitis* kitétellel kiküldött személyek. Ráadásul a korai ungi adatok milyensége, s nem csak időbeli sorrendje is arra utal, hogy inkább itt keresendő a később szélesebb körben elterjedt formula, illetve gyakorlat eredete. Ung megyében ugyanis 1445-ben egy olyan hatósági kiadványban bukkan fel először, melyet az ispánok, Pálóci László ajtónállómester, valamint unokatestvére, Pálóci János (s nem alispánjaik), illetve a szolgabírák nevében bocsátottak ki.[10] Ebben az egyik szolgabíró, Beke György, valamint négy további nemes, Veres László, Dacsó György, Dobó Domokos és Bajánházi Miklós, akik *in persona comitum* jelentek meg a hatóság – ráadásul maguk az ispánok – előtt, számoltak be a Csicseri Zsigmond ügyében lefolytatott vizsgálatukról. Jelentésük szerint Csicseri az ispánoknak panaszkodott az őt megsebesítő Csicseri Ormos Péterrel szemben, ezért a szolgabíró és a négy nemes a panaszra és az ispánok parancsából kiszálltak Csicserre vizsgálódni, illetve Zsigmond úr sebeit megszemlélni.[11]

Elképzelhető, hogy ez volt az első konkrét eset, ahol a szolgabíró mellett az ispánt képviselő személyek is eljártak. Az ügyből egyértelműen kiderül, hogy a Pálóciak bizonyos fokig maguk is érintettek voltak benne. Három évvel később, 1448-ban az immár országbírói méltóságot viselő Pálóci László parancsára küldte ki Ung megye hatósága Horkai János szolgabírót, valamint vele együtt Beke György megyebéli nemest *(nobilis conprovincialis),* illetve Bajánházi Miklós megyei embert az ispán személyében *(hominem in persona comitis nostri)* abból a célból, hogy Csicseri Zsigmondot beiktassa Iskei Péter bajánházi és iskei birtokrészeibe.[12] A hasonló feladatok általában inkább a királyi emberekre és a hiteleshelyi tanúbizonyságra hárultak, Pálóci *László országbíró azonban a megyei hatósághoz fordult.*[13] A két megyei ember az ügy tanúbizonyságaként járhatott el. A következő évben ráadásul maga Csicseri Zsigmond is ilyen pozícióban találta magát, amikor őt küldték ki az ispán személyében három szolgabíró társaként vizsgálódni Salgai Bíró Péter panaszában.[14]

Érdemes alaposabban megvizsgálni az ispán személyében kiküldött nemeseket, s elsősorban Csicseri Zsigmondot, aki mindhárom ügyben érintett volt valamiképpen.

[7] MNL OL DF 234293.
[8] MNL OL DL 31643.
[9] Kádas 2020: 75–76.
[10] Engel 2001: Pányoki rokonság 1. tábla: Pálóci, Engel 1996 I.: 220–221.
[11] MNL OL DL 31520; Kárffy 1901: 561.
[12] MNL OL DL 31574; Kárffy 1902: 66.
[13] A megyék egyéb hiteleshelyi tevékenységére lásd Kádas 2025: 163–165; C. Tóth 2008: 93–99.
[14] MNL OL DL 32150.

Csicseri Zsigmond a Pálóciak vezető familiárisának számított, karrierjét még Pálóci György esztergomi érsek szolgálatában kezdte, az érseki bandériumban vitézkedett a csehek ellen. Az érsek elhunytát követően annak unokaöccse, Pálóci László szolgálatába állt, s 1447 és 1450 között – tehát ispáni személyi kiküldése idején is – a Pálóciak kezén lévő Zemplén megyei Újhely várnagyaként tevékenykedett, majd 1459–1460-ban Pálóci László Ung megye alispánjává is megtette. Megjegyzendő, hogy az 1440-es években, tehát amikor az *in persona comitis* formula és feladatkör megjelent a megyében, az alispáni tisztséget az a Csebi János töltötte be, aki különben Csicseri Zsigmond veje volt.[15]

A szintén ispáni személyként említett Bajánházi Miklós 1450-ben Zemplén megye alispánjaként bukkant fel.[16] Engel Pál nem kötötte ispánhoz, ám felvetette, hogy egy alispán másodalispánja volt, a kronológia alapján a szintén ispánhoz nem kötött Kozmafalvi (Kozmai) Gálé.[17] A zavaros időszak zempléni problémáira még visszatérünk, ám ezt az adatot ki kell vennünk a Zemplén megyei archontológiából. A leleszi konventnek címzett parancslevélben ugyanis minden bizonnyal hibát vétettek, s nem Zemplénre, hanem valójában Ung megyére vonatkozik. Egyrészt az ügy egy Ung megyei település, Botfalva határaival kapcsolatos. Másrészt az oklevél Bajánházi mellett a négy szolgabírót is felsorolja: Tarnóci Mihály, Horkai János, Ninaji Mihály és Korcsvai László. Ők Ung megyei kisbirtokos családok tagjai, melyek a késő középkorban több szolgabírót adtak a megyének.[18] Ráadásul Tarnóci Mihály 1450. évi ungi szolgabíróságára egyéb adatunk is van,[19] míg Horkai János 1446 és 1448 között és 1453-ban is kimutatható Ung megye szolgabírójaként.[20] Az alispánként szereplő Bajánházi tehát szintén a Pálóciak ungi ispánsághoz köthető, akár tényleges alispán volt, akár az ekkor a hatósági oklevelek élén szereplő Pányi Demeter *vicecomes* másodalispánja.[21] Személye akár megegyezhet az 1449-ben, illetve később is szolgabíróként tevékenykedő Bajánházi Lóránt Miklóssal.[22]

Az 1445-ben Bajánházi mellett említett három további ispáni személy közül Ruszkai Dobó Domokost határozottan a Pálóci famíliához köthetjük, 1460 és 1462 között Pálóci László ungi alispánná is megtette.[23] Őri Dacsó György ekkor szintén a Pálóciak famíliájába tartozhatott, s 1454 és 1455 között Pálóci János alispánjaként tevékenykedett.[24] Ezek fényében joggal azonosíthatjuk a felsorolás élén álló Veres Lászlót is Jenkei/Leszteméri Veres Lászlóval, aki 1440-ben volt Pálóci László ungi alispánja.[25] Ung megye első ispáni személyei tehát határozottan az ispán familiárisainak tűnnek, méghozzá többségük olyan megyebéli vezető familiáris, akiket előbb-utóbb az alispáni tisztségre is kineveztek.

[15] Kádas 2021: 16–17.
[16] MNL OL DF 222404.
[17] Engel 1996 I.: 220.
[18] Engel 1998: 124–125; C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 304–308.
[19] MNL OL DL 31606. 1453-ban is szolgabíró. MNL OL DL 31650.
[20] MNL OL DL 31536, 31562, 31574, 31640.
[21] Engel 1996 I.: 221.
[22] MNL OL DL 32150; C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 304.
[23] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 301.
[24] Engel 1996 I.: 221.
[25] Engel 1996 I.: 220.

Itt érdemes visszatérni Zemplén megyéhez. Az említett 1448. évi első előfordulás (vagy a gyakorlat első fennmaradt emléke) Butkai András alispánságához köthető. Az 1440-es évek vége s az 1450-es évek első fele Zemplén megyében is zűrzavaros helyzetet teremtett, az ispánokat nehéz meghatározni. Engel Pál archontológiája alapján annyi állapítható meg, hogy 1447-ben Rozgonyi Osvát, 1449-ben pedig Homonnai Druget István is előfordul zempléni ispánként, míg 1446-ban, valamint 1454–1455-ben a Perényiek régi familiárisa, Sztáncsi Miklós töltött be alispáni tisztséget, így ez leginkább idősebb Perényi János tárnokmesterhez köthető.[26] Az adat azonban kérdőjeles, ahogy más esetekben is csupán az alispánok személyéből indulhatunk ki. Butkai András Engel feltételesen – minden bizonnyal a kronológia alapján – Rozgonyi Osvát ispánhoz kötötte. Butkai 1459-ben már egyértelműen Pálóci László famíliájában szolgált,[27] s az országbíró egyik vezető familiárisának is számított, az 1460-as években már alországbíróként tevékenykedett.[28] Ebből kifolyólag felvetném annak a lehetőségét, hogy az 1440-es évek végén valamelyik Pálóci is betöltötte a zempléni ispáni tisztséget, akár Rozgonyi Osváttal párhuzamosan is.

Egy halovány további érv ahhoz, hogy Butkai már a zempléni alispánsága idején is a Pálóciak emberének számított, az első ispán személyében eljáró nemes, Vékei Gál. Vékeiről sok adatunk nincs, ám 1446-ban királyi emberként bukkan fel az emlegetett Csebi János ungi alispán ügyében.[29] A királyi embereket általában a kedvezményezett (vagy panaszos) jelölte meg,[30] így akár Vékei is valamiképpen kapcsolatba hozható Csebivel és esetleg a Pálóci famíliával. E feltételezés szépséghibája, hogy Csebi éppen olyan birtokokba akarta magát bevezetni, amelyek Véke közelében feküdtek.

Az in persona (vice)comitis formula elterjedése

Az *in persona comitis* kiküldöttek tehát az 1440-es évek második felétől érhetők tetten Ung és Zemplén megyékben, s ettől kezdve a 16. század közepéig kimutathatók. Fontos megjegyezni, hogy nem kizárólagos gyakorlatról beszélünk, továbbra is előfordult, hogy egy vagy több szolgabíró vizsgálódott. Zemplénben az a megoldás is kimutatható, hogy egy megnevezett szolgabíró helyetteseként, annak személyében járt el alkalmi kiküldött.[31] A 16. század eleji Ung megyében is megfigyelhető hasonló, hogy egy kiküldött az alispán, egy másik pedig a szolgabíró személyében vizsgálódott.[32]

[26] Engel 1996 I.: 243.
[27] 1459: ZO XII. 259.
[28] C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás 2017: 89.
[29] MNL OL DL 13921.
[30] Engel 1999: 82–86.
[31] Kádas 2020: 71.
[32] MNL OL DL 67186; P 608 1. 1531. no. 2.

A két megyében eleinte az *in persona comitis* formulát használták, ám Zemplénben 1486-tól kezdve ezt az *in persona vicecomitis* váltotta fel, igaz, nem szorította teljesen ki, a régebbi kifejezés is előfordul.[33] Ung megyében ez a váltás 1504-et követően érhető tetten, 1504-ben Nyárádi János deák még az ispán, 1510-ben Tarnóci Lázár viszont már az alispán képviselőjeként járt el.[34] A dátumok beszédesek. Mátyás király 1486. évi nagydekrétuma sokat tett a megyei működés szakszerűsítése érdekében, és reflektált az erősödő megyei öntudatra is. E törvényben fektették le először, hogy az alispánnak a megye nemességének sorából kell származnia, míg 1504-ben óvatosan fogalmazva, de törvényileg is rendelkeztek arról, hogy az alispán kiválasztásakor szükséges az ispán és a megyei nemesség valamiféle konszenzusa is.[35] Feltehetően ez a szemléletváltás is befolyásolhatta a formulát, mindazonáltal az ispánra való hivatkozás sem szűnt meg.

Az először Ungban és Zemplénben megfigyelt formula 1469-től Abaúj megyében is adatolható. Ekkor Berzevici István és Gagyi Balázs panaszára küldték Papi Gergelyt Szendi Vad Mihályt szolgabíró, valamint Papi Kelement az alispán személyében.[36] Rögtön látszik, hogy itt Zemplénnel és Unggal ellentétben az alispánt, és nem az ispánt említik. Ezen alispán különben Buclói Miklós volt, Szapolyai Imre helyettese.[37] A következő évben, Rozgonyi Rénold ispán alispánjai idején Fügödi Mihály szolgabírót, valamint *in persona comitis* Kinizsi Antalt küldte ki a megyei hatóság.[38] A 15. század második felének Abaúj megyéjében azonban inkább az vált jellemzővé, hogy a szolgabíró munkáját egy egyszerűen csak megyebéli nemesként *(nobilis conprovincialis)* nevezett személy segítette.[39] Az 1520-as években újfent megszaporodtak az *in (vice)comitis persona* kiküldött megyei emberek, s a formula a Mohács utáni forrásokban gyakran egyszerűen *in comitis*re rövidül.[40]

Abaújban ráadásul az 1480-as években egy sajátos kifejezés is megjelent az alispán nevében eljáró kiküldöttre, őket az alispán bírói ügyvivőjének *(in iudicatu vicegerens)* nevezték.[41] A szomszédos Sárosban pedig ekkoriban az a gyakorlat mutatható ki, hogy az alispán „vidéki" képviseletére kiküldött személyekre egész egyszerűen csak *vicecomes*ként utaltak. Ez az 1470-es évektől érhető tetten, s megjelenése itt is Szapolyai Imre ispánsága idejére – azon belül is Fricsi Márton és Roskoványi Miklós alispánságára – tehető.[42] Újabb változás Perényi Imre ispánsága kezdetén zajlott le (legalábbis a szóhasználat terén), 1506-ban Varjúfalvi Varjú Jánost már az *in persona comitis* formulával szerepeltették.[43] Sárosban ettől kezdve kifejezetten gyakran tűntek fel efféle személyek,

[33] Lásd *Függelék*.
[34] Lásd *Függelék*.
[35] Neumann 2021: 107–121.
[36] MNL OL DL 16866.
[37] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – *W. Kovács* 2017: 20.
[38] MNL OL DL 88491.
[39] Kádas 2020: 75.
[40] Lásd *Függelék*. 1489-ben is felbukkan: MNL OL DL 102926.
[41] MNL OL DL 107339; DF 233017, 251363, 251359, 269928.
[42] Kádas 2020: 61–62, 208.
[43] MNL OL DF 216770; DL 69170.

felváltva hol *in persona comitis,* hol *in persona vicecomitis,* hol pedig *homo vicecomitis* kitétellel. Ezek minden bizonnyal ugyanazt jelölték, amire jó példa Terjékfalvi Terjék Mihály, aki rövid időn belül így is, úgy is megjelenik.[44]

Sároshoz hasonló tapasztalható Szepes megyében is. Itt már 1451-ből ismerünk alispáni embert *(homo vicecomitis).*[45] A magában álló adatot követően az alispán helyszíni képviselete ezen megyében is az 1470-es évektől szaporodik meg, ráadásul a Szapolyaiak által uralt megye történetén belül is akkor, amikor a Sáros kapcsán említett Fricsi Márton vette át a megye irányítását. Ezek az ispáni/alispáni kiküldöttek különféle megnevezéssel szerepeltek, melyen erősen tetten érhető a Szapolyai-família szerepe: Szapolyai Imre jegyzője, Rohodi István vagy András szepesi alvárnagy éppúgy felbukkan kiküldöttként, mint Görgei Miklós későbbi szepesi alispán, akit 1479. évi kiküldésekor az ispán *specialis* embereként neveztek meg.[46] 1484-ben Aranyasi Csudak János Felfalui László *vicecomes* pecsétjével tiltakozott egy földdarab ügyében Görgei Miklós szepesi alispán oklevelében.[47] Felfalui alispántársa vagy akár másodalispánja is lehetett Görgeinek. 1507-től kezdve azonban Szepesben is az *in persona comitis* kifejezés rögzült.[48] Mindazonáltal a későbbiekben is előfordult az is, hogy a szolgabíróval kiküldött személyre egyszerűen megyei emberként, megyebéli nemesként *(homo noster, nobilis conprovincialis, frater noster)* utaltak.[49]

Gömörben a formula az 1490-es évektől adatolható,[50] akár épp az említett Felfalui Lászlónak köszönhetően, aki ekkor a megye egyik alispánja volt.[51] A szomszédos Borsodból 1519-től tudtam kimutatni ezt a gyakorlatot.[52] Az bizonyos, hogy a 16. század első évtizedében még a hagyományosabb *homo noster* kifejezést alkalmazták a megyei embereikre.[53] 1520-as években viszont már a *tamquam persona (vice)comitis* vált gyakorlattá.[54] A formula Mohács utáni sorsával kapcsolatos eddigi gyűjtésem alapján – mely azonban a későbbiekben még jócskán bővítésre szorul – tovább lehet követni terjedését, keletre és nyugatra egyaránt. 1528-ban például Máramaros megyéből adatolható, míg 1549-ből Nógrádból, 1552-ből pedig Hevesből is van adatom e formulára és kiküldöttre.[55] E megyék hatósági kiadványai azonban jóval csekélyebbek, mint Sáros, Abaúj vagy

[44] Kádas 2020: 77–78.
[45] MNL DF 281470. A *homo vicecomitis* kifejezés nem új keletű, már az Anjou-korban is használták. Gábor 1908: 88.
[46] MNL OL DF 264512, 272245; DL 63867.
[47] MNL OL DF 272588.
[48] Lásd *Függelék*.
[49] Például MNL OL DL 63884, 32180, MNL OL P 52 A 1 1537. no. 1, MNL OL P 540 I. AS no. 274, MNL OL P 540 I. AS no. 275.
[50] Lásd *Függelék*.
[51] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 107.
[52] MNL OL DL 67523.
[53] Például: MNL OL DF 292800; DL 90283, 21667, 67495, 67498. Az 1510-es évek első felében pedig efféle kitétel nélkül: MNL OL DL 67512, 84081, 67519.
[54] Lásd *Függelék*.
[55] Lásd *Függelék*.

Zemplén esetében, elképzelhető, hogy ezekben is már a Jagelló-korban megjelent ez a gyakorlat.

Alispáni familiárisok vagy megyei emberek?

Az első ismert Ung megyei ispáni személyek esetében egyértelmű, hogy az ispánok familiárisai közül kerültek ki, s hasonló a helyzet Szepes megye első ispáni kiküldöttjei kapcsán is. Sáros megye esetében igyekeztem ezt a kérdést alaposan körül járni, ez esetben ugyanis bőséges adattal rendelkezünk az ispáni személyekre, ám a familiárisi kapcsolatok vizsgálatára ez a forrásanyag is elégtelennek bizonyult. Egyes kiküldöttek esetében feltételezhető ilyesmi, másoknál nem.[56] Zemplén megyéből 1546-ból ismerünk egy ide vonható adatot, miszerint ekkor a szolgabíró személyében Azari Lénárdot, az alispán személyében pedig Nagy Jakab gálszécsi tiszttartót küldték ki.[57] Zemplén megye alispánja ekkor Kázméri Gáspár volt, ispánja pedig Perényi Gábor, aki ekkoriban Gálszécset is bírta.[58]

Az is kérdéses azonban, hogy az ispán személyében kiküldöttek mennyiben különíthetők el az egyéb megyei emberektől. 1452-ben például Ung megyében Haraszti Pétert és Jánost egyszerűen *nobilis provincialis*ként küldte ki a megyei hatóság, méghozzá egy harmadik Harasztival, Balázs szolgabíróval együtt egy Haraszti Dacsó Tamást érintő ügyben.[59] A szolgabíró mellé tehát két olyan megyei embert választhattak, akik akár a szolgabíróval, akár a panaszossal is közelebbi kapcsolatban állhattak, de legalábbis helyismerettel bírtak. A királyi emberekhez hasonlóan a megyei emberek kiválasztásakor is szerepet kaphattak ezek a szempontok.[60] Ung és Zemplén megyében a legelején olykor megkülönböztették az ispán személyében kiküldött megyei embert az egyszerűen csak megyebéli nemesként említettektől. Ungban 1448-ban a szolgabíró melletti két kiküldött egyikét megyebéli nemesnek, a másikat pedig ispáni személynek nevezték,[61] míg Zemplénben 1455-ben találkozunk olyannal, hogy két kiküldött esetében az egyikre az egyik, a másikra a másik megnevezést használták.[62] Természetesen az ispáni személy – sőt a szolgabíró is – megyebéli nemes volt,[63] inkább az az érdekes, hogy ezek szerint a két kiküldött közül csak az egyikük járt el az ispán nevében. Ugyancsak megkülönböztették a kiküldöttek „milyenségét" 1483-ban Szepes megyében is, amikor a három

[56] Kádas 2020: 78–80.
[57] MNL OL P 608 1. 1546. no. 3.
[58] Fallenbüchl 1994: 113; Maksay 1990. II.: 1055.
[59] MNL OL DF 222476.
[60] Kádas 2015: 119–121.
[61] MNL OL DL 31574.
[62] MNL OL DL 66942.
[63] Vö. MNL OL DL 20221.

szolgabíró mellett két további személyt is megbíztak, András szepesi várnagyot mint alispáni embert *(homo vicecomitis),* valamint Réti Szervácot mint a megyei nemesi közösség emberét *(homo universorum nobilium).*[64]

Ungban és Zemplénben a két kifejezés később egymás mellé került, az ispáni személyek neve mellé a 15. században általában odabiggyesztették, hogy ők megyebéli nemesek. Később, illetve máshol ez a kitétel elmaradt, még ha természetesen ekkor is a megyei nemesség sorából kerültek ki.[65] Azt is felvethetjük, hogy a kezdeti ispáni familiárisokat követően az ispán személyében eseti megyei embert is kijelölhettek, szorosabb familiárisi kötelék nélkül is, például rokonság, helyismeret okán. Zemplénben például 1453-ban Kamonyai János szolgabíró társaságában egy másik Kamonyait, Pétert küldtek ki ispáni személyként Újőr birtokra vizsgálódni, míg 1462-ben Kamonyai Miklós kísérte el ebbéli minőségében János szolgabírót és egy másik tisztségviselőt.[66] 1467-ben pedig nemcsak hogy Butkai István volt az ispáni személyként eljáró megyebéli nemes, hanem még a két szolgabírót is egy-egy Butkai, János és László képviselte egy vizsgálat során.[67] A két „szolgabírói személy" esetében kevéssé valószínű bármiféle familiárisi kapcsolat a tisztségviselő és kiküldött között.

Amennyiben ezek a kiküldöttek eseti megyei emberek voltak, érdemes megvizsgálni, hogy mire utal az alispán személyére való hivatkozás. Felvethetjük, hogy ezen alispáni személyekben a kora újkori alispáni ügyvivő, azaz a *vicegerens* tisztség előzménye rejlik. Annyiban mindenképp, hogy e helyettesek is többnyire szintén helyszíni vizsgálatok során képviselték az alispánt.[68] Feltehetően az alkalmi helyettesítéseket váltotta fel az állandó alispáni ügyvivői tiszt. Ráadásul Abaúj megyében az 1480-as és 1490-es években már meg is jelenik a *vicegrens* kifejezés, az azonban kérdéses, hogy ez mennyiben jelentett volna állandó helyettesítést, inkább eseti megbízottakra gondolhatunk. Szintén gyanakodhatunk alispánhelyettesekre – ahogyan azt a késő középkori archontológia készítői is tették – a Sárosban egyszerűen csak *vicecomes*ként kiküldött személyeknél.[69]

A 15. század végi, illetve 16. század eleji Magyar Királyság más területeiről is megemlíthetők szórványos adatok. 1483-ban Kisköröskény Mihályt említik Nyitra megyében *subvicecomes*ként,[70] míg Varasd megyéből több adatot is ismerünk alispáni kiküldöttekre, akikre – a korai sárosi gyakorlathoz hasonlóan – egyszerűen csak *vicecomes*ként utalnak.[71] A helyszíni vizsgálatok mellett Varasdban Koskovci Kos Balázs alispán(helyettes) a füstpénz behajtásában is részt vett szolgabírák társaságában.[72] 1550-es években is segéd-

[64] MNL OL DL 63867.
[65] Lásd *Függelék.*
[66] MNL OL DL 31643, 66995.
[67] MNL OL DL 31888.
[68] Dominkovits 2005: 875.
[69] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 202–205.
[70] MNL OL DL 59725.
[71] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 316–320.
[72] MNL OL DL 38035.

keztek *vicegerens*ek a varasdi adószedésben,[73] s hasonló szerepet láthatott el Baranyában az a Mikócsai Illés is, aki egy 1499. évi panasz szerint néhány évvel korábban alispáni familiárisok társaságban végezte a *contributio* behajtását, amikor megtámadták őket.[74] A Dunántúl más megyéiben adójegyzékek őrizték meg az alispánhelyettesek ebbéli tevékenységét, az 1530-as években Veszprém és Zala megyékben ugyancsak részt vettek az adóztatásban alispáni *vicegerens*ek.[75] Ez is egyfajta helyszíni, alkalmi kiküldetés volt, az alispán egy hagyományos feladatában vettek részt helyettesek.

Az alispán helyszíni képviselete kapcsán szólni kell az alispáni pecsétről is. Bizonyos ügyekben ugyanis az alispán pecsétje is „kiszállt" a helyszínre, sőt az ezzel szembeni tiszteletlenséget büntették is, 3 márka bírságot szabtak ki ilyenkor.[76] Elképzelhető, hogy a középkori alispáni személyek feladata az alispáni pecséthez kötődött. 1524-ben Gömör megyében bizonyos Kisfaludi Tar György vitte magával az alispáni pecsétet, hogy beidézze és megintse Zsófia asszonyt, Haraszti János feleségét, ő azonban az alispán emberének és személyének szavára tiszteletlenül felelt. Holott a szolgabírák vagy más, a hatósági pecsétekkel eljáró megyei emberek által megidézetteknek, megintetteknek és eltiltottaknak engedelmeskedniük kell bírság terhe mellett.[77] Ilyen megyei emberek más megyékben is tetten érhetők, ám olykor csupán annyit tüntetnek fel róluk, hogy az alispán pecsétjével jártak el, s nem nevezik őket alispáni személynek.[78]

Mindenesetre ilyenkor valóban az alispán személyében jártak el, mint 1509-ben Zemplén megyében Nátafalvi Imre *homo vicecomitis,* aki Ráskai György alispán ráskai rezidenciájából szállt ki az alispán pecsétjével, annak személyében.[79] A szolgabírák társaiként eljáró alispáni személyek esetében azonban ritkán említik a források az alispáni pecsétet. Sárosban 1523-ban Prócsi Gyármán Antal megyei jegyzőt küldték ki az alispán személyében Kálnási Simon szolgabíró társaként, ők magukkal vitték az alispáni pecsétet is.[80] Hasonlóképpen 1502-ben, amikor Abaúj megyében Szebenyei Bakó Tóbiás szolgabíróval Kércsi Fuló Balázs megyebéli nemest rendelték ki, ők is vitték magukkal az alispán törvényszéken használt pecsétjét.[81] A két kiküldött, úgy tűnik, együtt vitte magával a pecsétet, s nem az alispáni személy különleges feladata volt ez, Fulót nem is nevezik ekképpen. Zemplénben ráadásul 1469-ben, amikor a szolgabírák nevében kiküldött megyei embereknél megemlítik, hogy azok pecsétjeivel jártak el, addig a velük együtt, az ispán személyében kirendelt Nátafalvi Csontos Rénold esetében már nem jegyeztek fel ilyesmit.[82] Sőt, Sáros megyéből 1502-ből arra is van adat, hogy a

[73] Adamček – Kampuš 1976: 163, 174.
[74] MNL OL DL 82154. – A Jagelló-kori adószedéssel kapcsolatos kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
[75] MNL OL E 158 50. köt. 9, 82. (Veszprém), 52. köt. 90, 236–237. (Zala).
[76] Kádas 2020: 38–39.
[77] MNL OL DL 69584.
[78] MNL OL DF 272588; DL 85127, 84179.
[79] MNL OL DL 85186.
[80] MNL OL DL 64566.
[81] MNL OL DL 86033.
[82] MNL OL DL 31915.

szolgabíró egymagában eljárva vitte magával az alispáni pecsétet.[83] Hasonló a későbbiekben is előfordult, 1564-ben például Salgói Nagy Ferenc szolgabíró által tiltották el az alispáni pecséttel Harsági Farkas Wolfgangot.[84] Borsodban pedig egy 1520. évi vizsgálati beszámolóból derül fény arra, hogy az alperest az egyik tanú korábban már eltiltotta az alispáni pecséttel.[85]

A kérdés tisztázásában Zemplén megye 16. század közepi jegyzőkönyvei szolgálnak segítségül. Ezekben is gyakran olvashatunk arról, hogy egyes ügyekben a panaszos fél a szolgabíró és esküdt mellett vagy akár azokon kívül az alispán pecsétjét is kérhette.[86] 1558-ban például Gyulafi Fruzsina asszony és Eszéki György kérték el az alispán pecsétjét a köztük vitás Őrmező birtoklásával kapcsolatos vallomásukhoz.[87] Az alispáni pecsétet a szolgabíró is elkérhette,[88] hasonlóan ahogy Sárosban. A pecséttel intézkedő személy az alispánt is képviselte, amire jó példa Görbe Vince ügye 1560-ból. Görbe maga is elkérte az alispán pecsétjét, ám vita adódott abból, hogy ez tanúvallatás végzéséhez kellett-e neki, vagy hogy az *ispán személyében* eltiltsa vele Kázméri Lajost.[89]

Az alispáni pecséttel tehát az alispán személyében jártak el, a szolgabíróval együtt kiküldött *alispáni személy* feladata azonban, úgy tűnik, nem feltétlenül a „pecséthordozás" volt, mint láttuk, ezt egy szolgabíró vagy más megyebéli nemes is megtehette. Az elnevezésre talán Ung megye 1526. évi kiadványai nyújtanak további fogódzót. Mindkettőben Pinkóci Bertalant rendelte ki a megye, az egyik alkalommal az alispán küldte ki alispáni személyként, aki visszatérve neki jelentett, melyet az alispán tárt a sedria elé.[90] A másik esetben nincs efféle formula, de a törvényszéken a megye nemesei közül állt fel Pinkóci, s beszámolt arról, hogy mi történt abban ügyben, amely miatt az alispán rendeléséből és parancsára kiszállt Őrre.[91] Pinkóci tehát ugyanúgy az alispántól kapott megbízást a kiszállására, ahogy kezdetben a Pálóciak familiárisai. Mindazonáltal ő magában intézkedett, mint a fentebb említett pecsétes emberek. 1510-ben azonban a szintén Ung megyei Tarnóci Lázár kiküldetése esetében – aki egy szolgabíróhoz és egy szolgabírói emberhez társult – az „in persona comitis superintendens" kifejezés szerepel.[92] Ez alapján ő felügyelte az eljárást az ispán személyében. A *superintendens* kitétel azonban egyéb megyei emberek esetében is felbukkan Ungban: 1497-ben Pinkóci Jánost, míg 1505-ben Nyárádi János későbbi megyei jegyzőt ugyancsak ebbéli ellenőrzői feladatkörben küldte ki a megyei törvényszék két szolgabíró mellé, ám náluk nincs *in*

[83] MNL OL DL 70339.
[84] MNL OL E 148 a Fasc. 1571. no. 28.
[85] MNL OL DL 67529.
[86] Tóth 1990: 49, 50, 60, 225, 298, 299, 309, 488, 763, 808, 810, 824, 859, 967, 1086,1122. sz; Tóth 2001: 1340, 1359, 1508, 1559, 1622, 1813, 1886. sz.
[87] Tóth 1990: 71. sz.
[88] Tóth 1990: 221. sz.
[89] Tóth 1990: 1109. sz, „personam (!) comitis", ZVM I. 157.
[90] MNL OL DF 284563.
[91] MNL OL DL 24272.
[92] MNL OL DL 67186.

persona (vice)comitis kitétel.[93] Ennek ellenére efféle ellenőrző szerep az ispáni személyeknél is feltételezhető, az ő jelenlétük nagyobb bizonyosságot adhatott az alispán, illetve a megyei közösség számára.

Az alispáni személyek és az esküdtek

A Sáros megyei elemzésem alapján úgy tűnik, hogy legkésőbb a Jagelló-korra az *in persona (vice)comitis* kiküldöttek mögött tetten érhetők a megyei működésben aktívabb szerepet vállaló nemesség tagjai. Nem feltétlenül a csak a helyismerete miatt kijelölt, éppen a sedrián tartózkodó nemesekről van szó esetükben (bár ilyenek is lehettek közöttük), hanem inkább egy megyei közéletben részt vevő nemesi körről. E kiküldöttek többnyire a szolgabírákkal azonos családokból származtak, sőt korábbi, illetve későbbi szolgabírákat is megtalálunk sorukban. Egyfajta átjárhatóság is tapasztalható. Ugyancsak megfigyelhető hasonló az 1486–1492 között létező esküdti hivatal betöltői kapcsán, illetve a megyei jegyző, Prócsi Gyármán Antal is szerepel ezzel a formulával. Sőt, olyan, később jelentősebb megyei karriert befutó személyek is kimutathatók (al) ispáni személyként, mint a későbbi alispán Varjúfalvi Varjú János, a későbbi megyei követ Füssi János vagy az előbb megyei kapitányságot, majd Mohács után ispáni hivatalt is betöltő Harsági Farkas László.[94]

Mi a helyzet a többi megyében? A Jagelló-kori Ung megyei ispáni személyek esetében annyi állítható, hogy általában a szolgabírákkal azonos rokonságokból származtak (Pinkóci, Tarnóci), ámbár az 1497-ben a szolgabírák mellé *superintendens*ként kiküldött Pinkóci János maga is szolgabíró volt korábban és a későbbiekben is.[95] Az 1541-ben ispáni emberként eljáró Monyorósi Gergely pedig feltehetőleg azonos azzal a Monyorósi Tompa Gergellyel, aki később is kiküldöttként bukkan fel, csak épp efféle kitétel nélkül, s 1539-ben szolgabírói hivatalt is elláthatott Ungban.[96] Zemplén, Gömör és Szepes esetében is tetten érhető, hogy korábbi szolgabírák (Zemplénben Zádorházi László, Kisrozvágyi Szúti János, Rozvágyi Antal, Gömörben Mihályfalvi László, míg Szepesben Körtvélyesi Jakab) ispáni személyként bukkannak fel kiküldetések során, Borsodban pedig Mátyus Benedek előbb ispáni személyként, majd szolgabíróként tűnik elénk.[97] Zemplén megyében találunk átfedéseket az 1486–1492 között működő esküdtekkel is.[98]

[93] MNL OL DF 234567; MNL OL DL 73429.

[94] Kádas 2020: 77–78.

[95] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 307–308.

[96] MNL OL P 80 1. 1539. no. 1; MNL OL E 148 a Fasc. 449. no. 28.

[97] Lásd *Függelék*, illetve C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 108–111. (Gömör), 261–263. (Szepes), 374–379. (Zemplén). Talán a szepesi Krompachi Miklós is ide sorolható, ám az 1462-ben szolgabíró és az 1507-ben ispáni ember két különböző Miklós is lehet.

[98] Lásd *Függelék*, illetve C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 379–381.

Tehetősebb, középbirtokos családok is akadnak a sorban, Zemplénben a Csicseri Orosz, Csebi, Butkai, Rákóci és Zbugyai famíliák tagjai közül egyaránt kerültek ki ispáni kiküldöttek, de ide sorolhatjuk az Ung megyében 1531-ben eljáró Sztritei Györgyöt is.[99]

Abaúj esete külön szót igényel. Itt a 15. század második felében a szolgabírákkal együtt kiküldött személyekre leginkább csak *nobilis conprovincialis*ként utaltak.[100] Ezen megyei emberek között is találunk azonban olyan személyeket, akik szorosabb kapcsolatot ápoltak a megyei hatósággal. Ilyen például Szendi István és Szebenyei Bakó Tóbiás. Szendi az 1480-as években, illetve az 1490-es évek elején viselt szolgabírói hivatalt. 1489-ben nemesi esküdtté is választották,[101] 1498-ban „alispánhelyettes" volt, vagy pontosabban egy helyszíni vizsgálat során az alispán bírói *vicegerens*ének nevezték meg.[102] A következő évben pedig mint „megyebéli nemes" küldték ki vizsgálódni a szolgabírákkal.[103] Bakó Tóbiás esete hasonló. Őt is nemesi esküdtté választották 1490-ben,[104] 1492-ben „megyebéli nemesként" járt el egy vizsgálat során, majd 1495-ben alispáni *vicegerens*ként említik.[105] Az 1500-as évek elején szolgabírói hivatalt is viselt.[106] Megemlíthetjük Kányi Andrást is, aki 1488-ban még választott megyei esküdt volt, az intézmény eltörlését követően, 1492-ben már csupán megyebéli nemesként szállt ki.[107] Ungban Nyárádi János deákról is elmondható, hogy míg 1504-ben ispáni személynek nevezik, a következőben viszont csak megyebéli nemes és *superintendens*.[108]

A fentiek alapján a 15. század végére a szolgabírói kar mellett megfogható egy aktívabb nemesi réteg korábbi és „potenciális" szolgabírákból. Feltehetően ők lehetettek bírótársak is a sedrián, s kiküldöttként is jelölték őket a szolgabírák társaként, akár ispáni személyként, akár egyszerű megyebéli nemesként. Az abaúji alispáni *vicegerens*ek is ehhez a csoporthoz tartoztak, ahogyan a 15. század végi helyszínen eljáró sárosi *vicecomes*ek is. Az is feltételezhető, hogy az efféle „alispánhelyetteseket" már a sedria választotta ki, akár eseti feladatok elvégzésére is.[109] Egy olyan korszakban, amikor a megyei nemesség fontos követelése, hogy az alispánok választásába is beleszóljanak,[110] még inkább elképzelhető, hogy annak helyszíni képviselőjét saját kebelükből válasszák. A más területekről származó adatok esetében is ez a nemesi csoport fogható meg. A nyitrai Köröskényi Mihályt a kiküldetését követően esküdtté választották, míg az egyik

[99] MNL OL P 608 1. 1531. no. 2.
[100] Például MNL OL DL 45500, 83807, 88597, 88614, 45780, 46494, 75952, 75953, 85171, 21204; MNL OL DF 233012, 233009, 233011, 265417.
[101] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 23–24, 28.
[102] MNL OL DF 269928.
[103] MNL OL DL 75952, 75953.
[104] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 28.
[105] MNL OL DF 233017.
[106] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 25.
[107] MNL OL DF 233012; C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 27.
[108] MNL DL 21275, 73429.
[109] Kádas 2020: 62.
[110] Neumann 2021: 107–108.

varasdi alispánhelyettes, Konszkai Péter később megyei jegyző lett.[111] Zalában 1536-ban a két alispán, Pölöskei Ördög László és Hosszútóti Miklós saját *vicecomes*eikként nevezik meg Bebesi Bertalant és Gyömörei Kelement.[112] Bebesi (már amennyiben ugyanazon Bertalanról van szó) a későbbiekben szolgabírói tisztséget is viselt,[113] mindazonáltal kapcsolatba hozható Ördög László alispánnal is.[114]

Feltehetően ehhez a csoporthoz tartozhattak a szolgabírák személyében kiküldött nemesek is. Az 1510-ben Ung megyében Helmeci János szolgabíró személyében eljáró Fekesházi János egy évvel korábban még szolgabíró volt, az 1469-ben Zemplénben szolgabírói személyként említett Kamonyai Gergely pedig 1497-ben töltötte be maga is a hivatalt.[115] Abaújban is előfordult a szolgabírák efféle képviselte, alaposabb elemzéshez azonban szórványosak ezek az adatok. Amit viszont meg kell jegyeznünk, hogy Zemplén megyének az 1550-es évek végéről, 1560-as évek elejéről származó jegyzőkönyveiben arra is találunk adatot, hogy valamely megyei esküdt járt el egy szolgabíró személyében.[116] Máshol az alszolgabírói tisztség fejlődhetett ki hasonló előzményekből.[117]

Az alispáni személyek feladatait az 1550-es évek közepétől a szolgabíró társaiként az esküdt nemesek vették át. Az 1550-es évek elején még megtaláljuk az ispáni személyként eljáró kiküldötteket,[118] annak ellenére is, hogy a megyei kiadványok a sedria kapcsán már ekkor is egyre többször tesznek említést az esküdt ülnöktársakról. A váltás az évtized második felére már úgy tűnik, megtörtént.[119] Az alispáni személy feladatkörének 1555 utáni gyors eltűnése minden bizonnyal annak köszönhető, hogy feloldódott az esküdt ülnöki tevékenységben. E folyamatban vélhetően az 1540-es évek végének, 1550-es évek elejének törvényei – s különösen is az 1550. évi – is szerepet játszottak, melyek szabályozták az esküdti tevékenységet is.[120]

A megyei esküdti intézmény kialakulásának és megszilárdulásának egy különleges időszaka a Jagelló-kor, illetve az 1550-ig terjedő évek. Az 1486. évi nagydekrétum által létrehozott választott nemesi esküdti tisztséget ugyan 1492-ben megszüntették, de úgy tűnik, hogy a hivatalos felszámolása ellenére is megmaradhatott valamilyen esküdtszerű

[111] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 177, 326.
[112] MNL OL E 158 52. köt. 236–237.
[113] Például MNL OL P 430 1. 1558. no. 3; MNL OL P 235 1. no. 252. b-5; MNL OL P 235 1. no. 252. b-10; MNL OL P 235 1. no. 277. a.
[114] Bilkei 2008: 468. sz.
[115] C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 308, 378.
[116] Tóth 1990: 389, 565. sz; Tóth 2001: 1258, 1556, 1700. sz. – Sőt, 1562-ben az esküdt személyében (in persona iurati) járt el Cselei János. ZVM I. 313.
[117] Kádas 2025: 199–201.
[118] Lásd *Függelék*.
[119] Például MNL OL E 148 a Fasc. 807. no. 31. (Sztritei Miklós, Ung), Fasc. 1748. no. 36. (Besenyei Gergely, Zemplén), MNL OL P 608 1. 1557. no. 6. (Csuda György, Sáros), AMK AS K 7–8. (Fuló Imre, Abaúj), K 8 (Fancsali István, Abaúj), MNL OL P 1826 Fasc. 73. no. 1. (Pöresi Jó Benedek, Borsod).
[120] CHJ 174–175. (1546. 32. tc.), 240–241. (1548. 42. tc.), 244–245. (1548. 50. tc.), 270–271. (1550. 24–25. tc.), 276–279. (1550. 37–38. tc.) 292–295. (1550. 67. tc.), 344–345. (1553. 13. tc.), 408–409. (1556. 28. tc.), 411–412. (1556. 30. tc.) Vö. Kádas 2025: 204.

csoport bizonyos megyékben.[121] Sőt, Neumann Tibor Nyitra megyében 1515-ből adatolt királyi emberként eljáró esküdt nemest is.[122] Az 1486-os esküdtek ugyanis a királyi emberi feladatokat is átvették, a törvény ezt is a megyei hatósághoz kötötte.[123] S bár ezt a rendelkezést eltörölték, a Jagelló-korban Sáros megye esetében is megfigyelhető, hogy a megyei hatóság tagjai gyakran tűnnek fel királyi emberi minőségben.[124] Ugyancsak meg kell jegyeznünk, hogy Abaúj megyében 1519-től a megyei törvényszék munkájában már kimutathatók az esküdt ülnökök.[125] Az 1530-as, 1540-es években a térség többi megyéjének okleveleiben is egyre gyakrabban felbukkan az esküdt ülnökökkel való tárgyalás említése, akik a későbbiekben lassan az intitulációba is bekerültek.[126] A sedriai ülnöktársak mellett a kora újkorban kiforrott esküdti tisztség fontos előzményének számítottak a gonosztevők felkutatására szintén a Jagelló-korban kialakuló cirkálás eljárásához választott esküdtek is.[127]

Sáros, Szepes, Gömör és Borsod megyékben éppen a Jagellók korában terjedt el a *persona vicecomitis* feladatkör, s Abaúj megyében is ekkortól szilárdult meg az 1460-as évekbeli rövid jelenlétét követően. Az alispáni személyek a sedriai vizsgálatok során lényegében azonos feladatot láttak el a szolgabírák kísérőiként, mint az esküdtek. Ung és Zemplén megyében ellenben e feladatkör jócskán megelőzte az 1486. évi törvényt, ott talán a *comitis/vicecomitis* váltás kapcsán sejthetünk valamiféle bizonytalan kapcsolatot. Az 1440-es években megjelenő ispáni személyek esetében meg kell azonban említenünk az 1444. évi X. törvénycikket, amikor először próbálkoztak megyei esküdti hivatal létrehozásával.[128]

Óvatosan felvethető, hogy a Jagelló-kori *in persona vicecomitis* kiküldöttek esetében már egy kezdetleges esküdt ülnöki kör érhető tetten, őket bízhatták meg az egyes eseti kiküldetések során is. Hasonló figyelhető meg a megyei jegyzők esetében. Sáros megyében Prócsi Gyármán Antal jegyzőt is *in persona (vice)comitis* küldték ki, míg Abaúj megyében az 1550-es években is előfordult, hogy a jegyzőt, Szegedi Máté deákot rendelték a szolgabírák mellé, 1552-ben például az *in persona comitis* formula nélkül, 1553-ban pedig azzal együtt.[129] Ung megye esetében is elképzelhető hasonló, bár nem tudjuk, hogy Nyárádi János deák már a kiküldöttsége idején is viselte-e a jegyzői

[121] Neumann 2005: 287–288; Kádas 2025: 202–203.
[122] Neumann 2005: 288.
[123] Neumann 2005: 264–267.
[124] Kádas 2020: 222–224.
[125] „nonnulis nobilibus iuratis videlicet et assessoribus istius comitatus" – MNL OL DL 84140. Vö. Kádas 2020: 66.
[126] Például: Sáros: MNL OL P 346 1534. no. 1, 1536. no. 3, 1550. no. 2. (Ezúton köszönöm Borbás Benjámin segítségét.), Gömör: MNL OL E 148 a Fasc. 1741. no. 28, Fasc. 1035. no. 77; MNL OL P 1833 4. no. 3; Zemplén: MNL OL P 608. 1. 1546. no. 3; Ung: MNL OL P 644 1. no. 47; MNL OL P 644 1. no. 63, 64.
[127] Rácz 2023: 116–117; Kádas 2025: 202–206.
[128] Erre részletesen lásd Kádas 2015b: 45–49.
[129] MNL OL E 148 a Fasc. 550. no. 28; Fasc. 471. no. 9; MNL OL P 72 Fasc. 52. no. 8. – 1558-ban Bölzsei Mihály jegyzőt is kiküldték szolgabíróval és esküdttel. AMK AS K no. 7–8.

hivatalát, vagy sem, az ugyanis csak későbbről adatolható biztosan.[130] A jegyző eleinte ugyan az ispán alkalmazásában állt, a késő középkorban viszont már a megye jegyzőjévé vált, s a fizetéséről különadókkal gondoskodtak.[131] Hasonlóképp válhattak a kiküldöttek az ispán familiárisaiból a megyei nemesség tanúbizonyságaivá?

A 16. század közepi megyei esküdtekre is kiváló forrást nyújtanak Zemplén megye jegyzőkönyvei, melyek már 1558-tól kezdve tartalmaznak adatokat. A legkorábbi jegyzőkönyvbejegyzésekben gyakran olvashatunk arról, hogy a megye hatósága előtt megjelenők egy szolgabíró és egy (vagy több) esküdt kiküldését kérték például bizonyos malomrész, szántóföld, erdő, szőlő, illetve ingóságok visszavételéhez,[132] de leginkább az 1550-es törvénynek megfelelően szökött jobbágy visszakövetelésére.[133] A megye által saját hatáskörben végzett vizsgálatok lebonyolítása hasonló módon zajlott.[134] Jó néhány zempléni esküdt nevét is ismerjük. Az 1550-es végén az esküdtek között több olyan famíliával (Abonyi, Kamonyai, Deregnyői, Vékei, Butkai, Rákóci, Csapi) találkozunk, melyekből korábban is választott a megye kiküldöttet, az (al)ispán személyében.[135] 1559-ből ráadásul az esküdtek megválasztására is maradt fenn adat, eszerint a járások is szerepet játszottak ebben.[136] Érdekes bepillantást enged a tisztségviselésbe Bacskai Ferenc esküdt ügye is, aki 1559 nyarán le akarta tenni az esküdti hivatalt, amelyet állítása szerint csaknem hat éve töltött be (tehát 1553-tól). A megye azonban ezt nem fogadta el arra hivatkozva, hogy nemrég választották meg és eskették fel.[137] Ez az ügy az esküdtek hosszú hivatalviselésére és gyakori tisztújításra utal.

Az 1550-es évek megyei okleveleiben szereplő kiküldött esküdtek személye szintén összevethető a *persona (vice)comitis*ként említettekkel, részben azokból a családokból kerültek ki.[138] Az *in persona (vice)comitis* kiküldöttek és az esküdtek közötti kapcsolatot néhány további 16. század közepéről származó adat is erősíti. 1544-ben az Ung megyei Mogyorósi Gergely alispáni személy kiküldése esetében megjegyezték, hogy választott (electus),[139] 1554-ben pedig, amikor Sáros megyében Kendi Gergely szolgabíró társaként Csuda Bálintot küldték ki alispáni személyként, őt már egyben esküdtnek is nevezték.[140] Abaúj megyében is hasonlóképp gondolkoztak, 1553-ban úgy fogalmaztak, hogy a

[130] MNL OL DL 21275; C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 309.
[131] Föglein 1936: 149–155; Kádas 2025: 219.
[132] Tóth 1990: 69, 272, 290, 369, 371, 372, 460, 461. sz. stb.
[133] Tóth 1990: 189, 90, 163, 277, 278, 297, 298, 308, 332. sz. stb.
[134] Tóth 1990: 112, 859, 860, 880. sz.
[135] Tóth 1990: 610. sz; ZVM I. 610. Vö. Tóth 1990: 224.
[136] Tóth 1990: 55. sz. – A regesztákban többször olvasható a szolgabíró és „esküdtje" szófordulat, az eredeti bejegyzésekben viszont nincs birtokviszony a két tisztségviselő között. Például Tóth 1990: 278. sz; ZVM I. 58; 1559: Tóth 1990: 338–339. sz. ZVM I. 58; Tóth 1990: 349. sz. ZVM I. 59; Tóth 1990: 410. sz; ZVM I. 68; Tóth 1990: 645. sz; ZVM I. 100. stb.
[137] Tóth 1990: 340–341. sz.
[138] Lásd *119. jegyzet.*
[139] MNL OL E 148 a Fasc. 1692. no. 11. Korábban is kiválasztották persze a kiküldöttet (például MNL OL DL 47476.), itt azonban mintha már többről lenne szó.
[140] MNL OL E 148 a Fasc. 367. no. 21.

szolgabírót és az ispán személyében egy esküdtet küldenek. Ez utóbbi végül a jegyző lett.[141] Ezek az adatok ékesen mutatják a folyamatot, ahogy az alispáni személy korábbi feladatkörét az esküdtek veszik át. Igaz, ez esetben sem lehet megfeledkezni a helyi sajátosságokról sem, például a dél-alföldi Valkó megyében már 1525-ben is esküdteket küldtek ki a szolgabírákkal vizsgálódni.[142]

Összegzés

A kutatás jelen állapota szerint a 1440-es évek közepén Ung megyében jelent meg a megyei kiküldöttek esetében az *in persona comitis* formula, mely az ispán különleges megbízottjaira utalt helyszíni vizsgálat során. Ezek az első ungi ispáni személyek a megye élén álló Pálóciak vezető familiárisai voltak. A kifejezés és az ispáni személyek kiküldésének gyakorlata hamar megjelent Zemplénben is, s a két megyében lényegében végig kimutatható a késő középkorban, illetve a Mohácsot követő évtizedekben. Abaúj, Sáros és Szepes megyékben a 15. század második felében ugyancsak találunk ispáni kiküldötteket, ám ezeket különféle megnevezéssel illették. A Jagelló-korra azonban a régió megyéiben (Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör és Borsod) már egységesen elterjedt az *in persona (vice)comitis* kifejezés a szolgabírákkal kiküldött alispáni emberek esetében, mindazonáltal a szolgabírák továbbra is eljárhattak magukban, illetve egyéb megyei emberekkel.

Az alispáni személyi megbízás lényegében az alispán helyszíni képviseletét jelentette az egyes vizsgálatok során, segítette s egyben ellenőrizte is a szolgabíró munkáját. Jelentős különbség azonban nem mutatható ki az ispáni személyek és más megyei emberek között. Bár az első ispáni személyek az ispáni famíliából kerültek ki, később ez a feladatkör már inkább sedriai választáshoz kötődhetett. Legkésőbb a Jagellók korára (de már korábban is) a feladatkörben több olyan személy kimutatható, akik korábban már szolgabírói, esküdti feladatokat láttak el, vagy éppen „potenciális" megyei tisztségviselőként jöhettek számításba. Elképzelhető, hogy már ekkor létezett egy esküdtszerű csoport a hagyományos tisztikar segítésére. Az alispáni személyek az 1550-es évek közepéig mutathatók ki, azt követően már az esküdtek jártak el a szolgabírák társaiként helyszíni vizsgálatok során. Az is nyomon követhető, ahogy az esküdtek átvették az ispán képviseletét ezen esetekben.

[141] MNL OL E 148 a Fasc. 471. no. 9; MNL OL P 72 52. no. 8.
[142] MNL OL DF 285362, 285363.

Függelék

Az alábbi táblázat az ispán vagy alispán megbízásából, annak személyében, helyetteseként, illetve az alispáni pecséttel kiküldött megyei embereket tartalmazza (egyéb megyei embereket nem). Az egyes kiküldöttekre alkalmazott formulák esetében a „nobilem conprovincialis", „hominem vicecomitis" stb. alakokat alanyesetben vettem fel. A jelzetek rövidítve szerepelnek, a nem az MNL OL állományába tartozókat dőlten szedtem. A táblázat az eddigi gyűjtést öleli fel, még valószínűleg bővíthető és bővítendő további adatokkal.

Év	Név	Megnevezés	Jelzet
		UNG	
1445	Veres László, Dacsó György, Dobó Domokos, Bajánházi Miklós	in persona dictorum comitum	DL 31520.
1445	Lack Jakab	subvicecomes	DL 31358.
1448	Bajánházi Miklós	homo in persona comitis	DL 31574.
1449	Csicseri Zsigmond	nobliis provencialis in persona comitis	DL 32150.
1460	Veskóci Guta János	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 31736.
1480	Guta János	noster conprovincialis in persona comitis	DL 18374.
1494	Kaponyás Mihály	in persona comitis	DL 20231.
1504	Nyárádi János deák	in persona comitis	DL 21275.
1510	Tarnóci Lázár	in persona vicecomitis superintendens	DL 67186.
1522	Tarnóci Gáspár és Pinkóci István	in persona vicecomitis	DL 47476.
1526	Pinkóci Bertalan	in persona vicecomitis; vicecomes	DF 284563.
1526	Pinkóci Bertalan	iuxta destinationem et comissionem iamfati vicecomitis	DL 24272.
1531	Sztritei György	in vicecomitis persona	P 608 1. 1531. no. 2.
1544	Monyorósi Gergely	in dicti domini vicecomitis persona electus	E 148 a Fasc. 1692. no. 11.
1545	Korcsvai Bölzsei Gergely	in domini vicecomitis persona	ŠAP Uz, Fasc. CXXXIII. No. 16.
é. n.	Tarnóci Lázár	in persona vicecomitis	P 96 1. 16. sz. no. 29.

ZEMPLÉN			
1448	Vékei Gál	nobilis vir in persona comitis	DF 234293.
1453	Kamonyai Péter	in persona comitis nobilis conprovincialis	DL 31643.
1455	Deregnyői Besenyő János	in persona comitis	DL 66942.
1460	Pelejtei Gergely és Nagyazari György	nobiles conprovinciales, nostris in personis	DF 284190.
1462	Kamonyai Miklós	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 66995.
1463	Tamásfalvi Péter	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 84972.
1466	Zbugyai Sandrin	nobilis conprovincialis in persona comitis	DF 266289.
1466	Butkai János és Frank	nobiles conprovinciales in personis comitum	DF 268436.
1467	Butkai István	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 31888.
1467	Butkai László és István	nobiles conprovinciales in personis comitum	DL 31890.
1469	Nátafalvi Csontos Rénold	nobilis conprovincialis, in persona comitis	DL 31915.
1475	Csebi Lőrinc	in comitis persona	DL 85057, 85058.
1486	Újfalusi László és Mihály	in vicecomitum personis	DL 85122.
1487	Komjáti Kelemen	mediante sigillo dicti vicecomitis	DL 85127.
1494	Kisrozványi Szúti János	nobilis conprovincialis, in persona vicecomitis	DL 20221.
1494	Ragályi Balázs	in persona vicecomitis	DL 32019.
1495	Csebi János	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 67135.
1497	Gatályi Gáspár	in personis vicecomitis (nobilis conprovincialis)	DL 67144.
1498	Zádorházi László	nobilis conprovincialis in persona comitis	DL 85162.

1508	Rozvágyi Antal	pro homine et in persona vicecomitis	DF 234613.
1509	Nátafalvi Imre	in persona ipsius actoris [=vicecomitis], tamquam homo vicecomitis cum sigillo suo...	DL 85186.
1509	Csicseri Orosz Tamás	in persona vicecomitis	DF 224697.
1519	Rákóci László	in persona comitis	DL 105124.
1543	N.	persona vicecomitis	E 148 a Fasc. 1566. no. 25.
1546	Azari Lénárd és Nagy Jakab gálszécsi officiális	in iudlium et vicecomitis personis	P 608 1. 1546. no. 3.
1549	Abonyi János	vicecomitis persona	E 148 a Fasc. 1567. no. 28.
ABAÚJ			
1469	Papi Kelemen	vicecomitis in personis	DL 16866.
1470	Kinizsi Antal	in persona comitis	DL 88491.
1485	Kéri Ramocsa Péter	in iudicatu vicegerens noster	DL 107339.
1489	Bölzsei Benedek	nomine et in persona vicecomitis	DL 102926.
1495	Szebenyei Bakó Tóbiás	in iudicatu vicegerens noster	DF 233017.
1495	Szebenyei Bakó Tóbiás	in iudicatu vicegerens noster	DF 251363, 251359.
1498	Szendi István	in iudicatu vicegerens noster	DF 269928.
1520	Szakolyi Lőrinc	in nostri vicecomitis persona	DF 269544.
1524	Szentgyörgykinizsi Szabói István	cum sigillo ipsius vicecomitis nostri	DL 84179.
1525	Kupai Antal	in comitis personis	DL 24182.
1526	Bernátfalvi Bernát	in comitis personis	DF 210857.
1544	Vatai Ferenc	in comitis	E 148 a Fasc. 936. no. 22.
16. sz.	Uza Benedek	in comitis	P 69 1. 16. sz. no. 3.
1552	Gecsei András	in comitis	E 148 a Fasc. 550. no. 28.
1553	Cékei Mihály	in comitis	P 11 XIII. SubAV no. 141/3
1553	Máté megyei jegyző	in persona comitis	E 148 a Fasc. 471. no. 9; P 72 52. no. 8.

SÁROS			
1474	Nyomárkai Benedek	vicecomes	DF 228886.
1474	Lucskai Miklós	vicecomes	DF 228888.
1474	Lucskai Miklós	vicecomes	DL 71756.
1478	Varjúfalvi Pál	nostris in personis unus vicecomes	DF 285923.
1486	Szerencsi Gergely	vicecomes	DL 95227.
1489	Gombosfalvi Gombos Egyed	vicecomes	DL 102926.
1505	Rákosi Gombos Lőrinc	vicecomes	DF 216770.
1506	Varjúfalvi Varjú János	in persona comitis	DL 69170.
1507	Enyickei Gergely	in persona comitis	DF 229285.
1507	Enyickei János	in persona comitis	DF 270892.
1507	Varjúfalvi Varjú János	in persona comitis	DL 69171.
1507	Harsági Farkas László	in persona comitis	DL 57854.
1507	Raszlavicai Mihály	homo vicecomitis	DF 250511.
1508	Terjékfalvi Terjék Mihály	in persona vicecomitis	DL 57868.
1508	Terjékfalvi Terjék Mihály	in persona comitis	DF 229325.
1510	Terjékfalvi Terjék Mihály	homo vicecomitis	DL 102933.
1511	Enyickei Zsigmond	in persona vicecomitis	DF 229402.
1515	Kellemesi Ferenc	in persona vicecomitis	DF 229494.
1516	Terjékfalvi Mihály	in persona vicecomitum	DL 57916.
1517	Kendi Mihály	in persona vicecomitum	DF 270997.
1518	Ásgúti Illés	in persona comitis	DL 67198.
1520	Prócsi Gyármán János	in persona vicecomitis	DF 217891.
1522	Prócsi Gyármán Antal	in persona vicecomitis	DL 64560.
1522	Szakolyi Benedek	in persona vicecomitis	DL 23649.
1522	Füssi János	in persona comitis	DL 23300.
1523	Prócsi Gyármán Antal	in persona vicecomitis	DL 64566.
1523	Kendi György	in persona vicecomitis	DF 229702.
1524	Prócsi Gyármán Antal	in persona vicecomitis	DL 64589.
1525	Balpataki György és Raszlavicai Balázs	in persona comitis	DF 218382, 218381, 218379.
1525	Kellemesi Ferenc	in persona vicecomitis	DL 64618.
1526	N.	comitis persona	ŠAP MP Sign. 5474, 5475, 5477.

1526	Balpataki György	in persona vicecomitis	DL 64620., DL 57965.
1534	Kükemezei Balázs	in persona comitis	P 96 1. 1534. no. 2.
1540	Enyickei Sató Imre	in comitis persona	P 96 1. 1540. no. 1.
1546	N.	in personis comitis	P 11 XIII. SubAV no. 17. a
1546	Roskoványi Ferenc	in comitis persona	P 52 A 1. 1546. no. 3.
1548	Roskoványi Granchy Tamás	in comitis personis	P 52 A 1548. no. 2.
1549	Kellemesi Ferenc	in persona comitis	P 608 1. 1549. no. 11.
1549	Kakasfalvi Csuda Bálint	in comitis persona	P 608 1. 1549. no. 17., és 1549. no. 35.
1551	Ternyei Lipolt György	in persona vicecomitis	P 608 1. 1551. no. 40.
1551	Gyármán Kristóf	in vicecomitis persona	P 608 1. 1551. no. 36.
1551	Kükemezei Gergely	in persona vicecomitis	P 608 1. 1551. no. 22.
1552	Trocsányi Péter	in comitis persona	P 608 1. 1552. no. 3.
1552	Kükemezei Gergely	in comitis persona	E 554 1552. VII. 14.
1554	Kakasfalvi Csuda Bálint	iuratus in persona vicecomitis	E 148 a Fasc. 367. no. 21.
SZEPES			
1451	Nagy Pál	homo vicecomitis	DF 281470.
1479	Rohodi István	notarius prefati spectabilis et magnifici domini Emerici comitis	DF 264512.
1479	Görgei Miklós	homo specialis dicti domini comitis	DF 272245.
1483	András szepesi várnagy	homo vicecomitis	DL 63867.
1484	Aranyasi Csudak János	mediante sigillo nobilis Ladislai de Felfalu vicecomitis	DF 272588.
1507	Krompachi Miklós	in persona comitis	DL 84048.
1512	Ábrámfalvi Sáska János	in persona comitis	DF 281621.
1513	Granci Kolin László	in persona comitis	DL 26727.
1513	Granci Kolin László	in persona comitis	DL 26725.
1513	Körtvélyesi Jakab	in persona comitis	DL 63887.
1522	Svábi Gáspár	in persona comitis	DF 244281.
1542	Rétkei Mátyás	in persona comitis	P 540 II. 1/A 1542.
1543	Tőkei Gergely	frater noster, homo comitis	P491 I. no. 239, 240/a

1543	Görgei Gáspár	frater noster, in persona comitis	P491 I. no. 240.
GÖMÖR			
1496	Sőregi László	in persona vicecomitum	DL 93661.
1512	Mihályfalvai Füzesi László, Csoltói László, Uraji Bolki Ferenc	in personis vicecomitum	DF 269914.
1521	Csenteházi Boza Simon	in persona nostra scilicet vicecomitum	DL 86093.
1524	Kisfaludi Tar György	mediante sigillo nostro vicecomitum	DL 69584.
1533	Zabari Balázs és Cikóházi Cikó Pál	in persona nostra videlicet vicecomitum	E 148 a Fasc. 734. no. 12.
1536	Ablonci Mihály	in comitis persona	E 148 a Fasc. 1741. no. 28.
BORSOD			
1519	Mátyus Benedek	nostri scilicet vicecomitis in persona	DL 67523.
1520	Lökös Pál	tamquam persona comitis	DL 67529.
1520	Berentei Ferenc	tamquam persona comitis	DL 47390.
1520	Lökös Pál	tamquam persona vicecomitis	DL 67527.
1522	Szalontai Bozás Damján	tamquam persona comitis	DF 268696.
1522	Négyesi János	tamquam persona comitis	DL 47484.
1524	Kércsi Miklós	tamquam persona comitis	DF 268674.
MÁRAMAROS			
1528	Mercse István	persona vicecomitis	P 1960 24. no. 1.
NÓGRÁD			
1549	Mikótelki Pál	vice et in persona nostra vicecomitis	E 148 a Fasc. 1728. no. 51.
HEVES			
1552	Csiga János	persona vicecomitis nostri	P 52 A 1. 1552. no. 1.

Források

Archív Mesta Košice (AMK)
Archivum Secretum (AS)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
DL Diplomatikai Levéltár
DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
E 148 Neo-regestrata acta (1527–1900)
E 158 Conscriptiones portarum (1529–1774)
E 544 Városi és kamarai iratok (1527–1894), Jankovich gyűjtemény
P 11 A Balassa család által lajstromozott iratok (1527–1833)
P 52 Berzeviczy család berzevicei ága (1527–1944)
P 69 brezoviczai Bugarin-Horváth család (1535–1975)
P 72 Csáky család, Kassai levéltár (1529–1860)
P 80 Csicsery család (1527–1799)
P 96 Dessewffy család margonyai ágának levéltára (1528–1898)
P 235 Gersei Pethő család (1528–1939)
P 346 Kapivári Kapy család (1526–1875)
P 430 Kisfaludy család ifjabb ága (1527–1864)
P 491 Máriássy család (1529–1893)
P 540 Petróczy család (1527–1931)
P 608 sóvári Soós család (1527–1928)
P 644 Sztáray család (1526–1834)
P 1826 kellemesi Melczer család levéltára, Családi iratok (1542–1872)
P 1833 Divényi család (1528–1794)
P 1960 A bethleni Bethlen család bethleni levéltára, Rokon és idegen családok (1527–1901)
Štátny Archív v Prešove (ŠAP)
Magistrát Prešov, Listy (MP)
Fond Uz z Uzovce (UZ)

Adamček, Josip – Kampuš, Ivan (Hgg.) 1976: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Zagreb.
Bilkei Irén 2008: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545–1548*. Zalaegerszeg.
CJH = Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.) – Márkus Dezső (szerk.): *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. 1526–1608. évi törvényczikkek*. Budapest,1899.
Kárffy Ödön 1901: Csicsery család levéltára. I–III. közlemény. *Magyar Történelmi Tár* (4. 2.) 2. 41–70., 223–238., 554–564., 4.

Kárffy Ödön 1902: Csicsery család levéltára. IV. közlemény. *Magyar Történelmi Tár* (4.3.) 58–80.
Tóth Péter 1990: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok) I. 1558–1560.* Miskolc.
Tóth Péter 2001: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1561–1563.* Miskolc.
ZO = Áldásy Antal – Barabás Samu – Dőry Ferenc – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál – Nagy Imre – Nagy Iván –Véghely Dezső (szerk.) *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII.* Pest–Budapest, 1871–1931.
ZVM = Zemplén vármegye közgyűlése adatbázis https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/static/documents/testulet/varmegyek/Zemplen – utolsó letöltés 2026. március 30. A jegyzőkönyv eredeti őrzési helye: MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár IV. 2001a. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek (1558–1786).

Hivatkozott irodalom

Dominkovits *Péter* 2005: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. *Századok* (139.) 855–888.
Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Budapest.
Engel Pál 1998: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Budapest.
Engel Pál 1999: Királyi emberek Valkó megyében. *Mediaevalia Transilvanica* (3.) 71–88.
Engel Pál 2001: Középkori magyar genealógia. CD–ROM. Budapest. (digitálisan: https://adt.arcanum.com/hu/view/Engel_MoKozepkoriAdattara_Genealogia/ – utolsó letöltés: 2026. március 23.)
Fallenbüchl Zoltán 1994: *Magyarország főispánjai 1526–1848.* Budapest.
Föglein Antal 1936: A vármegyei notárius. *Levéltári Közlemények* (14.) 149–171.
Gábor Gyula 1908: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* (Oklevelek alapján). Budapest.
Kádas István 2015: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: Gál Judit – Kádas István – Rózsa Márton – Tarján Eszter (szerk.): *Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Budapest, 107–122.
Kádas István 2015b: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: Ternovácz Bálint (szerk.) *Opuscula historica I.* Budapest, 45–58.
Kádas István 2020: *A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545).* Budapest.
Kádas István 2021: Csicseri Zsigmond és az Ung megyei adószedés (1448–1467). In: Germuska *Pál* – Ö. Kovács József (szerk.): *Adózás és adóelkerülés Magyarországon a 15–20. században.* Budapest, 15–39.

Kádas István 2025: *A középkori nemesi vármegye.* Budapest.
Maksay Ferenc 1990: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I–II.* Budapest.
Neumann Tibor 2005: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében: 1486. évi 8. tc. végrehajtása. *Századok* (139) 261–289. https://doi.org/10.1016/B0-12-369397-7/00235-1
Neumann Tibor 2021: Alispánválasztás a középkor végi Magyarországon. *Századok* (155.) 99–134.
Rácz Balázs Viktor 2023: A cirkálás késő középkori előzményei. In: Rudolf Veronika – Hunyadi Sándor – Illés Kornél András (szerk.): *Micae Mediaevales XII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Budapest, 105–121.
C. Tóth Norbert 2008: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza.
C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I.* Főpapok és bárók. Budapest.
C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András 2017: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II.* Megyék. Budapest.

Hivatalok világa a kora újkori Magyarországon

H. Németh István

Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában[1]

Abstract: State and Municipalities: The Emergence of Officialdom in the Administration of Free Royal Towns in Hungary. In the seventeenth and eighteenth centuries, as state administration became increasingly professionalised, several theoretical works appeared that had a demonstrable impact on everyday administrative practice, as well as on the organisation and reform of government. Among them was Veit Ludwig von Seckendorff's principal work, 'Teutscher Fürsten-Staat', published in 1656, which presented contemporary readers with an image of the ideal state. Its wide acceptance is indicated by the fact that it remained a foundational text of political education even in the eighteenth century. Its use was introduced both in arts education and at higher faculties of law, and it occupied a prominent place in administrative and legal instruction.

The administrative practice of the free royal towns of the Kingdom of Hungary changed significantly in the last third of the seventeenth century under pressure from state administration. Some of these changes were connected to the Catholicisation of urban leadership, while others aimed at the professionalisation of justice, administration, and financial management. The royal commissioners delegated to supervise urban elections regularly issued regulatory statutes, which most clearly reflected the expectations imposed by the state on town governments. A comparison of these statutes with Seckendorff's basic principles shows that the ideas formulated in the mid-seventeenth century had a tangible influence on urban administration in Hungary and on the administrative practice that had taken shape by the mid-eighteenth century.

Keywords: fiscal-military state; bureaucracy; official intelligentsia; theories of state administration

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

A 20. század utolsó két évtizedében a hivatalnoki gárdának, a közigazgatás tevékeny szereplőinek vizsgálata a korábbinál is nagyobb hangsúlyt kapott. Ez a tendencia talán összefüggött azokkal a kutatási irányokkal, amelyek az állam, az államigazgatás és az uralkodó viszonyát vizsgálták, mint a Bildungsbürgertum vagy a Residenzstadt.[2] A németországi, metodológiailag is megalapozott vizsgálatokat a magyarországi történettudomány is követte, igaz, mintegy két évtizedes késéssel.[3] Éppen ezért – jóllehet az európai trendek azóta más irányba fordultak – igen fontosnak és hiánypótlónak érzem e konferencia megszervezését. Azt gondolom, hogy a kora újkori és újkori állam szerepét nem lehet reálisan megítélni, ha nem ismerjük annak működését és az azt működtetők társadalmi hátterét. Ez utóbbi egyben a magyarországi polgárosodás, a hivatalnok értelmiségi réteg létrejöttének és megerősödésének jelentős motorjára is fényt derít.[4] Ellentétben a hivatalnokok társadalmi hátterével, a hivatalok működésének felderítése már jóval ismertebb annak köszönhetően, hogy egy nagy levéltáros-generáció (Maksay Ferenc, Trócsányi Zsolt, Nagy István és mások), nem utolsósorban Ember Győző hathatós nyomására sorra készítette el igazgatástörténetileg jelentős műveit,[5] melynek hatásait az alsóbb igazgatási szintekre is sikerült kiterjeszteni.[6]

A németországi hivatal(nok)történet az 1980-as évek közepétől jelent meg erőteljesebben, melynek legfontosabb képviselője Wolfgang Weber.[7] A német kutatások egyik fontos tézise volt, hogy a kora újkori fejedelemségek politikai struktúrája az államigazgatás kiszélesedésével jelentős differenciálódáson ment keresztül, és a hivatalnokréteg mind nagyobb számban történő megjelenésével együtt az államigazgatás felső szintje köré összpontosuló magas közszolgálatnak viszonylagos önálló szerepe volt.[8] Az államról alkotott új narratívákkal párhuzamosan nem csupán az abszolutista államról alkottak új képet, hanem a hivatalnoksággal kapcsolatban is.[9] A kutatás megállapította, hogy a vezető köztisztviselők függetlenségét figyelhetjük meg, amelyet alátámasztanak a csoport regionális és társadalmi eredetére, társadalmi összefonódására, oktatási profiljára és vertikális mobilitására vonatkozó társadalomtörténeti elemzések.[10] E tanulmányok a

[2] Az 1990–2014 között Werer Paravicini, majd mellette Gerhard Fouquet által vezetett göttingeni kutatócsoportról lásd: https://adw-goe.de/forschung/forschungsprojekte-akademienprogramm/residenzstaedte/ – utolsó letöltés: 2025. 09. 17. Legújabban: Hirschbiegel-Rabeler-Winter 2025. A Bildungsbürgertumról összefoglalóan: Conze-Kocka 1985; Engelhardt 1986, ill. legutóbb: Pifster 2000; Dowe 2006; Schwinges 2020.

[3] Hanák 1997: 165; Gyáni 2000; Keller 2006; Keller 2015.

[4] Legutóbb: H. Németh 2022a.

[5] A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet sorozat tagjai.

[6] Bónis – Degré 1971.

[7] A Wolfgang Weber által az augsburgi egyetemen vezetett munkacsoport kiindulási pontja: Weber 1971.

[8] Vann 1984: 22; Moraw 1988: 13; Lanzinner 1992; Kunisch 1980: 118–128.

[9] Az abszolutista állam újszerű felfogása leginkább a hatalom megosztásáról, a hatalmi csoportok és az uralkodó viszonyáról, illetve az állam működésének sokszintűségéről szóló diskurzusban testesül meg, amely egyben az „abszolút" hatalom kritikáját is magában rejti. Beik 1989; Bonney 1995; Swann 2003; Swann 2013. Az abszolutizmusról indított vita: Asch-Duchhardt 1996; Hinrichs 1996.

[10] Weber 2007.

diploma megszerzésére, az önállósodásra és az önállóságra irányuló masszív tendenciák bizonyítékait mutatták be. A magas rangú köztisztviselők kinevezésében, utasításaiban és megbízatásaiban a 17. század végétől kezdve ugyanis a köztisztviselők és a tisztséget adó uralkodók közötti kapcsolat formalizálódása figyelhető meg, ami legalábbis a 18. századtól kezdve az uralkodók mozgásterének korlátozásaként és ezáltal a köztisztviselők pozíciójának megszilárdulásaként és megerősödéseként is értelmezhető. Ez utóbbi tényezőt támasztják alá a hivatalnokok eszmetörténetére vonatkozó kutatások is, amelyek rámutattak arra, hogy a középkorias támogató-segítő-tanácsadó szerepkört hogyan váltotta fel a „köztisztviselői öntudat".[11] Ennek eszmei hátterét az jelentette, hogy az államiság fogalmának recepcióját heves alapviták kísérték a hivatalnoknak Istenhez, a világi uralkodóhoz és az államhoz mint az élet felettes egységéhez való viszonyáról. A többnyire protestáns szerzők tézisei a 18. századra eljutottak odáig, hogy a vitát immáron a természetjog, a felvilágosodás, a politikai ökonómia, az állam fokozatos intézményesülése, a fejedelmek szerepében az állam „szolgáivá" válása, a szolgálati viszonyok elszemélytelenedése és az új konvenciók jellemezték.[12] Talán kissé szélsőségesen a német történettudomány a hivatalnokságot már harmadik tényezőnek mutatta be az abszolutista államban az uralkodó és a rendek mellett.[13]

A „lojális köztisztviselő modellje" az 1550 és 1650 közötti időszakban született meg, amikor a hivatalnok már sem az uralkodónak vakon elkötelezett szolgája, sem az ügynek teljesen elkötelezett funkcionáriusa nem volt, akit egyfajta belső távolságtartással elegyített hűség jellemzett. A változást különösen az utóbbi jelenítette meg, mivel ez a belső távolságtartás már az uralkodótól független erkölcsi (a lelkiismereti fenntartás) hátterű volt. Másrészt a hivatalnok szolgalelkűsége ellen ható jellegzetesség volt, hogy ez az újonnan kialakuló társadalmi csoport igényt tartott arra, hogy kifejezze saját egyenjogúságát és felsőbbrendűség-érzését, amely a különleges szellemi rang, a tanultság elismerésének elvárásán alapult. Ezzel együtt az állameszméről értekező szerzők egyértelműen amellett foglaltak állást, hogy a korszak hivatalnokainak elsődleges kötelessége az uralkodó iránti hűség megtartása. Ahogy azt Adam Rechenberg 1698-ban megfogalmazta: *„minél alacsonyabb pozíciót foglal el egy hivatalnok a hierarchiában, annál kevésbé tarthat igényt magának az ítélkezési jogkörre, amelynek meg kell előznie az engedelmesség esetleges megtagadását. Eszerint csak az uralkodónak van teljes áttekintése a dolgokról, és ezért korlátlan a felelőssége, de közvetlenül alatta a magas rangú tisztviselők rendelkeznek a legjobb ismeretekkel, így a legnagyobb felelősséggel, és ezért a legnagyobb eséllyel is arra, hogy az engedelmességet megtagadják. […] Ha kétségek között vagy, mindig a biztosabbat válaszd, vagyis az engedelmességet."* Ez azonban azt is jelentette, hogy a magasabb rangú tisztviselők megnövekedett politikai tapasztalata és felelőssége erősebb elkötelezettséget jelent az államérdek mint szakmai magatartási alapelv iránt, így az autokratikus fejedelmi uralom megkérdőjelezhetővé vált általuk, de

[11] Stichweh 1991.
[12] Weber 2012.
[13] Lanzinner 1992: 71.

csak akkor, ha a fejedelem inkompetens az állam irányításában. Ebből következik, hogy az új állameszmék magát a fejedelmet is arra kötelezik, hogy az megfelelő képzettséggel rendelkezzen, és a hatalomgyakorlást lelkiismeretesen, önmaga érdekeitől mentesen lássa el.[14]

Az állami hivatalnokokkal szembeni elvárások vizsgálata a várospolitika terén azért is indokolt, mert az államigazgatás fejlődése és kiszélesedése a városok önkormányzatára is egyre jelentősebb hatással volt. Ennek következtében a magyarországi szabad királyi városokban fontos változások kezdődtek meg, amelyekre a 18. és 19. században került sor. A városi hivatalviselők állami hivatalnokokká váltak. E változás európai háttere már a kutatásokból ismert, elsősorban a német történeti kutatások révén. Az általuk elért eredmények arra mutatnak, hogy a városok „államosításával" együtt került sor arra a folyamatra is, hogy a városi elit – városi tisztviselőként – az állami hivatalnokelit részévé vált.[15] Nekik ugyanazoknak a kritériumoknak kellett megfelelniük, mint más igazgatási ágaknál működő társainak, például ugyanolyan jellegű vizsgákat kellett tenniük a hivatal elnyerése érdekében.[16]

A magyarországi szabad királyi városokban is hasonló szakmai és kiválasztási kritériumok volt érvényben. A jogi, igazgatási és gazdasági ismeretek elvárttá váltak a magyarországi városokban is.[17] Ezek az elvárások, az állam igényei az egykori hivatali utasításokból is nyilvánvalóvá válnak, ahogy a korszak gazdaságpolitikai műveiben is. Többek között I. Lipót titkos utasításában (*Was einem Hoff Cammerrath in Rechtssachen politicis und oeconomicis zuwissen ist und obligt*), amelyeket az Udvari Kamara tanácsosaival szembeni elvárások miatt fogalmaztak meg, látszanak ezek az igények. A tanácsosoknak elsősorban a jogtudományok terén kellett biztos ismeretekkel rendelkezniük, de ugyanígy a közigazgatásban és a katonai ügyekben is tájékozottnak és képzettnek kellett lenniük. Az indoklás szerint ugyanis ezekre az ismeretekre a kamarai ügyek tárgyalása során figyelemmel kellett lenniük, ahogy ismerniük kellett a Reichshofrat, az ausztriai Udvari Kancellária, valamint az Udvari Haditanács előtt folyó témákat és az azokra hozott döntéseket is. „*Vor allem dingen aber ist vonnöthen ein studium juridicum politicum und die scientia oeconomiae militaris, dann die wüchtigisten Camersachen werden respective mit der Reichshoffrath, Röm. und Österreichische Hoffcantzley Regierung, wir auch des Khayserliche Hofkriegsrath conferirt, alwo balt was politisch, balt was juridisch, balt was militärisch vorlauff, so nun der Hof Cammerrath, khain wissenschaft davon hat, so vierdt er ein schlechtes votum zu seines heren dienst ablegen khönnen, ia villmehr zu schaden, als Nutzen sich bey solcher Conferentz befindten, ohne ist es nit, das es zum besten were, das der hofcammerrath, das völlige studium juridicum absolviert.*"[18]

[14] Weber 1994: 229–231.
[15] Gerteis 1986; Schorn-Schütte 2014: 61–110.
[16] Rügge 2000.
[17] H. Németh 2018.
[18] ÖStA FHKA AHK NÖHA, W-61/A/36/e fol. 1153–1154.

A fenti utasításra is hatással lehetett a német teoretikusok közül kiemelkedő Veit Ludwig von Seckendorf, akinek fő műve, az 1656-ban megjelent „Teutscher Fürsten-Staat" az ideális állam képét nyújtotta a kor olvasóinak.[19] Elfogadottságát jelzi, hogy még a 18. században is a politikai oktatás alapműve volt, melynek használatát a bölcsészképzés során éppen úgy, mint a magasabb jogi fakultásokon is bevezették, így 1762-ig összesen 12 kiadást ért meg, amivel kiemelkedő helyet foglalt el az igazgatási-jogi oktatásban.[20] A mű egyértelmű mintaként szolgált az igazgatás, a népességpolitika, a gazdálkodás, az igazságszolgáltatás, valamint az oktatás és egyházpolitika terén, mivel nem csupán elméleti, de még inkább gyakorlati útmutatást nyújtott a fejedelem és az igazgatás több szintjén szolgáló tisztségviselők számára. Seckendorf Hobbes alapelvei alapján egyértelmű helyzetet írt le az uralkodó és az alattvalók viszonyában. Az alattvalóknak hűségesküjükhöz híven kellett szolgálniuk a fejedelmet, aki mellett jelentős számú és igen strukturált tanácsadó testület állt, amely segítette a hatalomgyakorlásban, de a fejedelem leírásában követte a többi teoretikust, akik a kompetens fejedelmet, az állam szolgáját helyezték előtérbe.[21] A Sachsen-Gotha államigazgatásában kiemelt helyet elfoglaló Seckendorf számára elsődleges volt a megfelelő információk megléte, az ország felmérése, amelyet egy részletes térkép, valamint olyan összeírások segítségével igyekezett megvalósítani, amelyekkel felmérhetők az alattvalók adózási képességei.[22] A 17. század utolsó harmadától bevezetett magyarországi várospolitikai gyakorlatban az információk megszerzése hasonlóan fontos volt, jóllehet nem ilyen mértékben. A kirendelt királyi biztosok számára kiadott utasításokban pontosan meghatározott szempontok szerint kellett megszerezniük az adott várost jellemző adatokat, mint a lakosok és polgárok, valamint a házak és telkek számát, illetve minőségét.[23] Ugyanezek az alapelvek egyébként a korszak más államelmélettel foglalkozó tudósainál is felmerültek, mint Johann Andreas Bose vagy Hermann Conring.[24]

Seckendorf művében igen nagy teret szentel a fejedelem mellett szolgáló tanácsadó testületeknek, és az ott szolgáló hivatalnokoknak különleges szerepet szánt az állam irányításában, de kiválasztásuk szempontjait is leírta, ahogy az államot és a fejedelmet szolgáló hivatalnokokat jellemző tulajdonságokat is. Az evangélikus szerző legfontosabbnak

[19] Seckendorf 1656.

[20] Utolsó kiadása 1754-ben történt. A kiadásokra lásd: https://www.his-data.de/objekt/5/2/2/6/seckdf,fst,st,all.htm – utolsó letöltés: 2025. 09. 24. Egykori recepciójára: Ludewig 1753.

[21] Seckendorf 1656: 84. Recepciójára lásd: Stolleis 1995b; Stahlschmidt 1999; Reinhard 2002; Solveig 2005; Paulus 2008: 93–97.

[22] Seckendorf 1656: 85–89. A kataszteri térképek 16–17. századi megjelenése mutatja, hogy Seckendorf a Hollandiában megismert gyakorlatot kívánta átültetni saját állama gyakorlatába. A térképek megjelenése azonban nem elsődlegesen a tudásvágyat, hanem az adózók felmérését és pontosabb adóztatását szolgálta. Rassem, 1980; Buisseret 1992; Kain-Baigent 1992; Wesely 1995. A Habsburg Monarchiára lásd ugyanezt az aspektust: Vann 1992; Tantner 2007; Veres 2012.

[23] H. Németh 2011. Anton Špiesz 1983-ban megjelent monográfiájában a királyi biztosok jelentéseinek ezt a jellegzetességét használta ki, hogy bemutassa a mai Szlovákiában fekvő szabad királyi városokat. Špiesz 1983.

[24] Bose 1699; Zehrfel 1926; Stolleis 1983; Reinhard 2002: 314–315.

azt tartotta, hogy olyan hivatalnokokat kell alkalmazni, akik az országban használatos felekezethez tartoznak annak érdekében, nehogy a vallási nézetkülönbségek miatt ellenségeskedés érje őket. A szerző azt is kiemeli, hogy felekezeti ügyekben nem lehet olyanra bízni az ítélkezést, aki elfogultság miatt ódzkodik a döntések meghozatalától.[25] Jóllehet az egyfelekezetű államigazgatást és benne a várospolitikát a magyar történettudomány kifejezetten katolikus oldalról mutatta be, nem csupán Seckendorf leírásából, hanem más feldolgozásokból is tudjuk, hogy az egy állam-egy vallás alapismérve nem csupán a katolikus Habsburgokra volt jellemző. Ennek szellemében tették katolikussá az osztrák és cseh-morva városok vezetését éppen úgy, ahogy fél évszázaddal később erre irányuló parancsokat kaptak a magyarországi szabad királyi városok és a tisztújításukra kirendelt királyi biztosok.[26] A német teoretikus szerint a jó hivatalnok felvételénél minden tekintetben alkalmasnak kell lennie arra a tisztre, amelyre javasolják, de kiemelte, hogy a kiválasztás során nem csupán a felvételre jelölt rokonainak és barátainak a véleményét kell kikérni, hanem másokat is ki kell kérdezni a jelöltről. A tisztségre kiválasztottaknak tisztességesnek és jó hírűnek kell lennie, egyben olyannak, aki elegendő birtokkal rendelkezik. A tisztújítási jelentésekből tudjuk, hogy a királyi biztosok egy-egy tiszt megüresedése esetén a kandidált személyeket igen alaposan felmérték, nem csupán a biztos elé járuló belső tanácstagokat és a község tagjait kérdezték ki, hanem a plébánosokat is, akik a legbiztosabb információforrások voltak, ha megfelelő katolikus személyt kellett kiválasztani.[27]

Az állami szolgálat szakszerűsödését mutatják azok a fejezetek, amelyek a tanácsosok vagy beosztottjaik tulajdonságait sorolják fel. Az első és legfontosabb szempont a hivatalnokok és tanácsosok képzettsége volt, amely során a vallási kérdésekben, az igazgatásban és a jogban jelentős ismeretekkel kellett rendelkezniük, de minden olyan ügyben jártasságot kellett mutatniuk, amely a fejedelemnek hasznára lehet. Seckendorf kiemelte a jogi végzettséget és a különféle tartományi és birodalmi jogban való jártasságot, de elvárta a hivatalnokoktól, hogy más országokat is ismerjenek, a tudományok iránt elfogadóak és nyitottak legyenek annak érdekében, hogy az uralkodónak és az országnak mind nagyobb hasznára lehessenek. Előfeltételként szabta a szerző, hogy a tisztviselőknek nemesnek kell lenniük (itt elsősorban a felsőbb igazgatást érinti művében), de a hivatalnoki réteg önállósodását, egyben a rendi keretek könnyedebb kezelését mutatja, hogy olyan személyek is a fejedelem tanácsadói lehetnek, akik nemesi ranggal nem rendelkeztek, de magasabb iskolai végzettséget szereztek, és licenciátusok, de jobb esetben jogi doktorok.[28] Ez egyfajta szellemi cenzust, azaz képzettséghez kötődő mentességet hozott létre, amely a hivatalnok értelmiségi réteg különállását még inkább erősítette, és a rendi társadalmon belül egy jól elkülöníthető csoporttá tette. A magyarországi

[25] Seckendorf 1656: 89–92.

[26] Špiesz 1981; Špiesz 1991; H. Németh 2014; Mihalik 2017., ill. Mikulec 1992; Scheutz 2006; Reinhard 1983; Mörke 1996; Herzig 2000; Schilling 2007.

[27] H. Németh 2011: 129–130.

[28] Seckendorf 1656:95–108. Lásd erre: Paulus 2008: 106–110.

várospolitikában megjelent új, szakszerű hivatalnokelit kiválasztódása a német szerző által meghatározott jellegzetességek alapján ment végbe, a városvezetőkkel szemben kiemelt elvárás volt a jogi, igazgatási és gazdálkodási ismeretek megléte. A tisztújítások során felmerült jelöltek értékelésénél – az uralkodó utasításai alapján – nagy hangsúlyt kapott a képzettség (qualificatus) megléte, ahogy a 17. század közepén született műben szintén kiemelten szereplő istenfélelem, a tisztesség és hűség, amelyeken a jó és megalapozott tanácsnak és döntésnek alapulnia kellett.[29] A korabeli hivatalnok ideáltípusát fedezhetjük fel a királyi biztosok kiválasztási szempontjai között. A Seckendorf által megkövetelt emberi tulajdonságok: az istenfélelem erénye, alázatosság és könyörületesség, udvariasság, őszinteség, becsületesség, a rosszindulat elkerülése, óvatosság, diszkréció és irgalom a hivatalnoketika alapértékeiként jelennek meg a műben, amely értékek tovább élése egyben a csoporttudat mellett a fensőbbség étoszát is kölcsönözte a hivatalnokság számára.[30]

Miután városi polgárjogot csak olyan kaphatott, aki háztulajdonnal és olyan mesterséggel rendelkezett, amely elégséges megélhetést biztosított, így a Seckendorf által megkövetelt tulajdonnal való rendelkezés a városi tisztviselők esetében adott volt. Jóllehet a várospolitikai fordulat kezdetén, azaz a 18. század utolsó harmadában megfelelő katolikus híján több olyan személyt is kiemelt pozíciókba, akár bírónak is választottak, aki állami hivatalnokként postamester vagy harmincados volt, és saját belvárosi tulajdona nem volt, a királyi biztosok egy generációval később már kiemelten ügyeltek arra, nehogy olyan jelöltet válasszanak, aki a fenti előfeltételnek nem felelt meg. Amennyiben olyan tisztről volt szó, amely elszámolási kötelezettséggel is járt, vagy kiemelten a belső tanácsba választottak ki embereket, a benepossessionatusság kiemelt előfeltétel volt. Ennek okai nyilvánvalóak voltak: csak akkor lehetett az esetlegesen felfedezett hiányokat behajtani, ha elegendő vagyon állt rendelkezésre, a belső tanács tagjai pedig rendszeresen töltöttek be olyan posztokat (falugróf, templomgondnok, árvaszéki gondnok, gyám stb.), amelyek a városi jövedelmekhez kapcsolódtak. Miután a bíró és a polgármesteri tiszt – főként az utóbbi – a városi jövedelmek felügyeletével járt együtt, az ő esetükben még inkább szempont volt a vagyoni állapot.[31]

A magyarországi várospolitikai gyakorlatban is teljesen újszerű megoldás volt, hogy a megválasztott tisztviselők megszabott fizetést kaptak. Seckendorf ezt a tényezőt szintén nagyon fontosnak tartotta, de kiemelte, hogy nem szabad túl nagy fizetést húzniuk, nehogy ezzel mások irigykedését keltsék fel, valamint nehogy túlzottan megterheljék az államkasszát. A fizetést amiatt is fontosnak tartotta, hogy a megfelelő összeg esetében a hivatalnok teljes figyelme az állam szolgálatára irányuljon, ne kényszerüljön arra, hogy

[29] H. Németh 2018: 787–798; H. Németh 2021; Federmayer 2021; Benka 2023: 483–484.

[30] Seckendorf 1656: 100–101. Lásd erre: Stolleis 1980; Stolleis 1990: 197–231; Heyen 2008.

[31] H. Németh 2018: 787. A királyi biztosok általánossá tették, hogy a pénzügyekkel foglalkozó tisztviselők a vagyonukkal feleljenek: MNL OL A 20 1709. No. 8, 1734. No. 4, 1735 No. 6, 8. A kaucióra lásd: Seckendorf 1656: 343. Lásd erre: Paulus 2008: 106–110. Az általános gyakorlattá érlelődő társadalmi folyamatra lásd: H. Balázs 1987: 129–130; Szijártó 1998: 131–133; Szijártó 2021: 101–105. Későbbi hatásukra lásd: Hanák 1974: 522; Sasfi 2021: 215–216.

tisztes megélhetése miatt saját birtokaival legyen kénytelen foglalkozni.[32] A magyarországi városokban már 1671-ben van arra adatunk, hogy a királyi biztosok elrendelték Lőcse városának, hogy az addigi természetben és általában ellenőrizhetetlen mértékben kapott jutalmat váltsa fel a megszabott összegű fizetés. A gyakorlat hamarosan a teljes városhálózatban általánossá vált, és gyakorta szült ellentétet a város és a polgárság között. A község tagjai nem egyszer nehezményezték azt is, hogy a tanácsosok a 17. század utolsó harmadától kezdve a királyi biztosok által megszabott mértékben állandó fizetésben részesültek, de egyben a régi metódus szerint a különféle terményjuttatásokat (bor, gabona és fa), a város falvai által nyújtott bizonyos számú robotnapot, különféle illetékek szedését is megtartották. A kirendelt királyi biztosok mind inkább arra törekedtek, hogy a természetben kapott fizetés mértékét a lehető legkisebbre csökkentsék, sőt amennyiben a város gazdálkodása csőd előtt állt, volt eset, hogy megvonták a tanácsosok fizetését. Az állandó, a királyi biztos, valamint a pénzügyigazgatás és a kancellária által megszabott sallárium egyben azt a célt is szolgálta, hogy a városi hivatalviselők mindinkább állami tisztviselőkként érezzék magukat, akiknek a megélhetése az állam akaratától függ.[33]

Az ideális hivatalnok típusa mellett az ideális államigazgatás működését is megrajzolta a szerző. Az ügyeket a hivatalnok tudásának felhasználásával kell intézni, minden tanács, amelyet adnak, azon kell alapuljon, de emellett minden információt fel kell használni, amelyeket a fejedelem a levéltárban vagy az irattárban őriz.[34] A városi tisztújításokra megérkezett biztosok elindulásuk előtt a 18. század elejétől minden esetben tanulmányozták a korábbi biztosok jelentéseit – nem véletlen, hogy a 17. század végén az alsó-magyarországi városok esetében egy külön kötetben gyűjtötték ezeket össze –, és a város tisztviselőivel történt találkozások alkalmával külön kikérték a biztosi rendelkezéseket, illetve a külön rendelkezésekre vonatkozó iratokat.[35] Ugyanerre biztatták a városi tanácsokat is azzal, hogy felszólították őket, hogy a városi jegyzőkönyvek vezetését a korábbiaknál alaposabban végezzék el, külön jegyzőkönyvi sorozatokat vezettek be a speciális ügyekben (mint például az árvakönyvek), valamint elrendelték, hogy a város az iratait tűzvédetten és megfelelő rendben tartsa.[36] A tárgyalások rendjét Seckendorf úgy határozta meg, hogy az ügy előadóját követően a tanácsosok rangjuk szerint adják elő a javaslataikat és a szavazatokat. A városi ügyintézésben hasonló rend volt érvényben, de amint a királyi biztosok a magyarországi városokban más gyakorlattal találkoztak, mint

[32] Seckendorf 1656: 89–92, 101, 475–478, 500. Lásd erre Paulus 2008: 113–116.

[33] Németh 2020: 104; Hain 1910–1913: 392; Kolosváry-Óvári: 1885–1904. II/2. 256–259, 261, 288, 292–293, 367, 372–374, IV/2. 212–214, MNL OL A 20 1715 No. 37, 1717 No. 34. További hatásaira lásd: Csizmadia 1976: 73.

[34] Seckendorf 1656: 95–108, 625–626, Additiones 20. A magyarországi városi levéltárakra vonatkozóan: MNL OL A 20 1703 No. 14, 1715 No. 37, 1721 No. 36, 1725 No. 12, 13, 1735 No. 8. Az információk fontosságát lásd: H. Németh 2011.

[35] A korábbi jelentések felhasználásáról: MNL OL A 20 1716 No. 29. A jelentések kötete: MNL OL E 34

[36] MNL OL A 20 1715 No. 37, 1722 No. 17, 1723 No. 23, 1725 No. 12, 13, 1734 no. 4, 1740 No. 6.

Kassa esetében, azonnal elrendelték a szabálytalanság megszüntetését.[37] A Seckendorf által javasolt működést az tette állandóvá, hogy a fejedelmi tanácsoknak meghatározott rendben kellett összeülniük, ahonnan senki sem maradhatott távol.[38] A 17. század végén megjelent királyi biztosok szinte első intézkedései közé tartozott, hogy a belső tanács üléseit szigorú szabályok közé szorították, és magas büntetést szabtak ki, ha bármelyik tanácsos távol maradt az üléstől.[39] A szavazás során kiemelten fontosnak tartotta Seckendorf, hogy *„minden tanácsos annál szabadabban és lelkiismeretesebben szavazhasson, és ne akadályozza ebben a többieket, és nem szokás megengedni, hogy valamelyik tanácsos belekeveredjék egy másik tanácsos másodlagos kinevezésébe, még kevésbé, hogy egyik vagy másik fél sajátos igényeit és gondoskodását magára vegye, az is szokás, hogy a saját magát vagy közeli barátait érintő ügyekben visszavonuljon, és tartózkodjék a szavazástól és az utasítások adásától, és általában nem ad tanácsot az érdekelt feleknek olyan ügyekben, amelyek a kormány előtt vannak, vagy amelyeket a kormány elé utalnak”.*[40] A magyarországi városokban a 17. század végén tapasztalt összeférhetetlenségi problémákat a királyi biztosok már a kezdetekkor igyekeztek megszüntetni. Amíg a legtöbb városban korábban még nem okozott gondot, hogy a belső tanács tagjai között rokonok foglalnak helyet, addig a biztosok megjelenését követően erre már nem kerülhetett sor: az ilyen helyzeteket azonnal orvosolták, és a rokonságban állók közül az egyiknek mennie kellett. A tisztújítások alkalmával pedig kiemelt figyelmet fordítottak arra, nehogy összeférhetetlenség jöjjön létre a döntéshozó testületekben.[41]

A hivatalnok mint társadalmi csoport elkülönülését mutatják azok a jellemzők, amelyeket Seckendorf az alá- és fölérendeltséggel kapcsolatban írt elő a tisztviselők számára. Ennek lényege a hivatali rangsor szigorú tiszteletben tartása, az alárendelt hivatalnokoktól elvárt viselkedés és respektus megtartása, de egyben az is, hogy a felettes tisztviselő törekedjen a beosztottjaival való megfelelő viselkedésre. A hivatali munkát jó egyetértésben és mintaszerű szorgalommal végezzék, és amennyiben bármelyik oldalról valamilyen hiányosságot észlelnének „kötelesek […] keresztényi és baráti módon egymást a szükséges és a szolgálatuk által megkívánt feladatok elvégzésére buzdítani, végül azonban, ha javulás nem remélhető, azt máshol jelenteni elöljáróiknak vagy magának az uralkodónak”. Ennél a passzusnál is tetten érhető az a hivatali etika, amelyet a mű egyébként lépten-nyomon hangsúlyoz, és amely egyben a hivatalnokság összetartozását, önszabályozását és elszigetelt különállását volt hivatott tézisszerűen meghatározni.[42] A magyarországi városokban a királyi biztosok előtt a béke, nyugalom képe lebegett, amikor elrendelték a városi testületek egymás iránti kölcsönös tiszteletét, és a confusio és tumultus elleni mély ellenszenv mozgatta őket, amikor az ezt okozók

[37] Seckendorf 1656: 95–108, 516–518, 625–626; MNL OL A 20 1722 No. 15, 1725 No. 7. A központi hivatalokban kialakult tárgyalási rendről lásd: Nagy 1971: 45–46; Wellmann 1940/41.

[38] Seckendorf 1656: 95–108, 625–626.

[39] MNL OL A 20 1702 No. 28, 1722 No. 15, 1717 No. 33, 1724 No. 23, 1725 No. 2, 1740 No. 6.

[40] Seckendorf 1656: 95–108.

[41] MNL OL A 20 1703 No. 14, 1724. No. 23. Lásd erre: Ember 1946: 156, 319, 365, 457.

[42] Seckendorf 1656: 95–108, 515–518, 625–626. A németországi fejlődésre: Weber 1992: 199–209.

ellen szigorú vizsgálatokat indítottak és folytattak le. Ennek oka ugyanaz volt, mint Seckendorf esetében: nem tud úgy működni egy hatékony kormányzat, ha azt belső ellentétek és gyűlölködés ássa alá.[43]

A mű meghatározó fejezeteit alkotják a pénzügyek, aminek oka igen egyszerű: a harmincéves háborút követően a fejedelemségek még inkább rászorultak a bevételek növelésére, és ennek érdekében e téren is hatékony és jól ellenőrizhető rendszert kellett létrehozni.[44] A magyarországi városok esetében is ugyanez volt a Habsburg-kormányzat mozgatórugója, így nem véletlen, ha azt figyelhetjük meg, hogy a királyi biztosok a pénzügyekre, valamint a városi gazdálkodásra fordították a legtöbb időt és figyelmet. Mindkét esetben az ellenőrizhetőség kiemelkedő szerepet játszott, ennek megfelelően a kamarai számadások elkészítését és egyáltalán meglétét a legszigorúbb kontroll alá vonták.[45] A felelősségrevonhatóság új elemként került be a városok életébe, amikor a Seckendorf által is előírt kaució gyakorlatát a 18. század elejétől bevezették azokban az állásokban, ahol a város bevételeit nyújtó haszonvételek működésével megbízott tisztviselőket kinevezték.[46] A német elvekhez igazodva a királyi biztosok minden városban bevezették a számvevőséget, valamint az alsó-magyarországi városokban már megszokott, de máshol teljesen ismeretlen polgármester tisztét, akit a pénzügyek legfőbb szereplőjévé tettek.[47] Állami nyomásra a városgazda is megjelent, de elterjedése a legtöbb városban jelentős ellenállásba ütközött.[48] A gazdálkodás szakszerűségét segítette elő, hogy az egyes gazdálkodási területekhez külön tisztviselőket igyekeztek létrehozni. A kamarai ügyek szakszerű vezetését szolgálta az is, hogy a királyi biztosok általánosan kötelezővé tették a számadások elkészítését az alsóbb hivatalokban is, ellenőrizhetőségüket a számvitelben alapvetőnek tűnő előírásokkal (számla, ellenőr stb.) erősítették meg. A 18. század első harmadára a Seckendorf által hangsúlyozott metodológiát

[43] A városokba kirendelt biztosok szinte minden esetben hangsúlyozták ezt a tényt, ahogy például Bernard Venier a kismartoni tisztújításnál, aki szerint a város széthullását és nyomorát a városban lakók confusiója és disuniója okozta, és mindenekelőtt ezt kell megakadályozni, hogy a város növekedésnek indulhasson. MNL OL 1718 No. 40. Lásd erre még a lőcsei tisztújítási jelentést: uo. 1718 No. 36, illetve összefoglalóan Wellmann 1940/41.

[44] A szerző szerint is a legfontosabb ok az volt, hogy a harmincéves háborúban nagy károk érték az országot, amely károkat csak úgy lehetett helyreállítani, ha elsőként egy teljes felmérést készítene a birtokokról, feljegyeztetné, hol milyen nehézségek vannak, és a telekkönyvféle köteteket is bevezetné, hogy ott lehessen követni a változásokat. Tisztázni kellene a különféle jogokat, és mindenféle nehéz terhet le kellene venni a lakók válláról. Ezekben a könyvekben lehetne feljegyezni minden egyes birtokosnál az adók és szolgáltatások nagyságát, milyen földek vannak, le lehetne írni a földek milyenségét, az egyes háztartást és annak háztartásfőit össze lehetne írni a velük kapcsolatos változásokkal együtt. Seckendorf 1656: Additiones 38–43. A kötet legnagyobb része a kamara működéséről a szól, ahol pontosan meghatározta a pénzügyek rendszerét. 470–747. Lásd erre: Reinhard–Häberlein 1996; Hartmann–Morawiec–Voss 2000; Rügge 2000; Andermann–Johanek 2001; Blessing 2005.

[45] H. Németh 2018: 794–798.

[46] Seckendorf 1656: 343, 476–478, 767. A magyarországi gyakorlatra lásd: MNL OL A 20 1715 No. 37, 1721 No. 36, 1735 No. 6–8, 1740 No. 6.

[47] H. Németh 2018: 798–805.

[48] Kállay 1966: 27–61, 287–328; Kállay 1972, 48; Komoróczy 1969, 54; H. Németh 2022b.

vezették be minden városban, azaz az egyes bevételi és kiadási tételeket csoportokra osztották, részletes kimutatásokat kellett készíteni negyedévente, melyeket az előírás szerinti táblázatokban kellett bemutatni a tisztújításokra kiküldött biztosoknak.[49] Már Seckendorfnál is megjelent az a megoldás, hogy a számadások ellenőrzését a városi polgárságból vagy a választott községből delegált bizottságra bízták, ami egyaránt szolgálta a tanács ellenőrzését, valamint a belső béke megtartását.[50]

A most bemutatott szempontok a német „Beamtenethik" legszélesebb körű leírását adják, egyben arra is rámutatnak, hogy az állam irányítását hogyan alakították át a 17–18. században nem csupán a német fejedelemségekben, hanem a magyarországi városokban is. Az állam beavatkozása részben az új, fent bemutatott teoretikus és praktikus alapelveken nyugvó igazgatási elvek bevezetését szolgálta, részben létrehozta azt a szakszerű, rendileg igen vegyes, leginkább jogi képzettséggel rendelkező értelmiségi réteget, amely a 18. században döntő jelentőségűvé vált a szakszerű, a maihoz igen közel álló alapelveken nyugvó állami és önkormányzati igazgatásban, de egyben a rendi polgárság átalakulásában is.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A 20 Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae Camerae Hungaricae

E 34 Kincstári szervek, Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

FHKA AHK NÖHA Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Niederösterreichische Herrschaftsakten

Bose, Johann Andreas 1699: *De Prudentia Et Eloquentia Civili Comparanda Diatribae Isagogicae quarum haec prodit auctior sub titulo De Ratione Legendi Tractandique Historicos : Accedit Notitia Scriptorum Historiae Universalis*. Bielkius.

Ludewig, Johann Peter von 1753: *Oeconomische Anmerckungen über Seckendorff's Fürsten-Staat und Entwurff einer Fortsetzung der Germaniæ Principis samt Bedencken des Freyherrn von Senckenbergs und einigen weitern Zusätzen*. Frankfurt – Leipzig.

[49] Seckendorf 1656: 500–504, 675–677, 765. A magyarországi városokra: MNL OL A 20 1716 No. 29, 1717 No. 33, 1721 No. 36, 1722 No. 15, 19, 1725 No. 2, 13.

[50] Sopronban már a Gans báró által előírt módon így vizsgálták felül a számadásokat, amely módszert a következő évtizedekben mindenhol bevezettek. H. Németh 2018: 800, 804, 806, ill. MNL OL A 20 1712 No. 27, 1716 No. 29, 1717 No. 33, 34, 1725 No. 2.

Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1885–1904: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus juris statutorum*. Budapest.

Seckendorff, Veit Ludwig von 1656: *Teutscher Fürsten Stat Oder: Gründliche vnd kurtze Beschreibung/ Welcher gestalt Fürstenthümer/ Graff- vnd Herrschafften im H. Römischen Reich Teutscher Nation, welche Landes-Fürstliche vnnd Hohe Obrigkeitliche Regalia haben/ von Rechts- vnnd löblicher Gewonheit wegen beschaffen zu seyn/ Regieret/ mit Ordnungen vnd Satzungen/ Geheimen vnd Iustitz Cantzeleyen/ Consistoriis vnd andern hohen und niedern Gerichts-Instantien, Aemptern vnd Diensten/ verfasset vnd versehen/ auch wie deroselben Cammer- vnd Hoffsachen bestellt zu werden pflegen.*. Frankfuirt/Main.

Hivatkozott irodalom

Andermann, Kurt – Johanek, Peter (Hg.) 2001: *Zwischen Nicht-Adel und Adel*. Stuttgart.

Asch, Ronald G. – Heinz Duchhardt (Hg.) 1996: *Der Absolutismus--ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700).* Köln – Weimar – Wien.
https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412314682

Beik, William 1989: *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France. State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*. Cambridge.

Benka, Peter 2023: Slobodné kráľovské mestá a kráľ v Uhorsku v 16. a 17. storočí". In: Múcska, Vincent – Rybár, Lukáš – Rošková, Daniela (ed.): *Stredná Európa v premenách času. Štúdie k sociálnym dejinám*. Bratislava, 469–488.

Blessing, Bettina 2005: *In Amt und Würden. Bedienstete der Stadt Regensburg von 1660 bis 1802/10*. Regensburg.

Bónis György – Degré Alajos (szerk.) 1971: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest.

Bonney, Richard 1995: *The limits of absolutism in „ancien régime" France*. Aldershot.

Buisseret, David (Ed.) 1992: *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe*. Chicago.

Conze, Werner – Kocka, Jürgen (Hg.) 1985–1989: *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*. Stuttgart.

Csizmadia Andor 1976: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanács-rendszer létrejöttéig*. Budapest.

Dowe, Christopher 2006: *Auch Bildungsbürger. Katholische Studierende und Akademiker im Kaiserreich*. Göttingen.
https://doi.org/10.13109/9783666351525

Engelhardt, Ulrich 1986: *Bildungsbürgertum". Begriffs- und Dogmengeschichte eines Etiketts"*. Stuttgart.

Federmayer, Frederik 2021: Nepotizmus a kariéra kráľovského úradníka v 17. storočí (Michal Partinger – radca a pokladník Uhorskej komory z pohľadu genealógie). *Historický Časopis* (69.) 1. 49–82. https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.1.3

Gerteis, Klaus 1986: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt"*. Darmstadt.

Gyáni Gábor 2000: Middle class and Bürgertum in Hungary with special regard to Transylvania during the period of Dualism. In: Löwe, Heinz-Dietrich – Tontsch, Günther H. – Troebst, Stefan (Hg.): *Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*. Köln, 185–194.

H. Balázs Éva 1987: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*. Budapest.

H. Németh István 2011: A bezárkózó polgároktól a feljelentőkig. Állami várospolitika – széthulló rendi város? *Levéltári Közlemények* (82.) 124–145.

H. Németh István 2014: Unterdrückung oder Reform? Die Rekatholisierung in den ungarischen königlichen Freistädten". In: Ledvinka, Václav – Pešek, Jiří (ed.): *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Prahy, 435–450.

H. Németh István 2018: Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. *Századok* (152.) 4. 771–808.

H. Németh István 2020: Egy változó világ városvezetői. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I.* (Erdélyi tudományos füzetek 290.) Budapest, 99–121.

H. Németh István 2021: A rendi társadalom átjárhatósága: polgárok és nemesek a városok élén. *Korall* (86.) 27–55. https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.04.002

H. Németh István 2022a: Profesionalizácia uhorského meštianstva a začiatky bildungsbürgertumu v mestách uhorského kráľovstva. *Historický Časopis* (70.) 4. 609–637.

H. Németh István 2022b: Sopron szabad királyi város közigazgatástörténetéhez. A városgazdai tiszt bevezetése. In: Fiziker Róbert – Kelemen Dávid (szerk.): *Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára*. Sopron, 231–244.

Hanák Péter 1974: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle* (17.) 4. 513–536.

Hanák Péter 1997: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. *Történelmi Szemle* (39.) 2. 159–177.

Hartmann, Anja Victorine – Morawiec, Malgorzata – Voss, Peter (Hg.) 2000: *Eliten um 1800. Erfahrungshorizonte, Verhaltensweisen, Handlungsmöglichkeiten*. Mainz.

Herzig, Arno 2000: *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Göttingen.

Hinrichs, Ernst 1996: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: Asch, Ronald G. – Heinz Duchhardt (Hg.): *Der Absolutismus — ein Mythos?*

Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700). Köln – Weimar – Wien, 353–371.
Hirschbiegel, Jan – Rabeler, Sven – Winter, Sascha (Hg.) 2025: *Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800). Ein Handbuch: Abteilung II: Soziale Gruppen, Ökonomien und politische Strukturen in Residenzstädten. Exemplarische Studien (Süden).* Ostfildern.
Kain, Roger J. P. – Baigent, Elizabeth 1992: *The Cadastral Map in the Service of the State. A History of Property Mapping.* Chicago. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226764634.001.0001
Kállay István 1966: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján. *Századok* (100.) 27–61, 287–328.
Kállay István 1972: *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában*. Budapest.
Keller Márkus 2006: Fogalmak és határaik. A Bildungsbürgertum és az értelmiség fogalmának összehasonlító vizsgálata. *Századvég* (11.) 42. 131–162.
Keller Márkus 2015: *Experten und Beamte: Die Professionalisierung der Lehrer höherer Schulen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts – Ungarn und Preußen im Vergleich*. (Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Ostmitteleuropas 24.) Wiesbaden. https://doi.org/10.2307/j.ctvc771dt
Komoróczy György 1969: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig.* (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12.) Debrecen.
Kunisch, Johannes 1980: Die deutschen Führungsschichten im Zeitalter des Absolutismus. In: Hofmann, Hubert – Franz, Günther (Hg.): *Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit. Eine Zwischenbilanz*. Boppard/Rhain, 111–142. https://doi.org/10.1515/9783486817584-006
Lanzinner, Maximilian 1992: Zur Sozialstruktur der Geheimen Ratskollegien im 17. Jahrhundert. In: Becker, Winfried – Chrobak, Werner (Hg.): *Staat, Kultur, Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. Festschrift zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht*. Kallmünz/Opf., 71–88.
Mihalik Béla 2017: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében, 1670–1699*. Budapest.
Mikulec, Jiří 1992: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Státní pedagogické nakladatelství*. Praha.
Moraw, Peter 1988: Über Patrone und Klienten im Heiligen Römischen Reich des späten Mittelalters. In: Antoni Maczak (hg.): *Klientelsysteme im Europa der frühen Neuzeit*. München, 1–18.
Mörke, Olaf 1996: Die politische Beteutung des Konfessionellen im deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande. In: Asch, Ronald G. – Heinz Duchhardt (Hg.): *Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Miteleuropa*. Köln – Weimar – Wien.

Paulus, Stefan 2008: Rolle und Bedeutung des Beamtentums in Veit Ludwig von Seckendorffs „Teutscher Fürsten-Stat" (1656). *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte* (19.) 85–118.
https://doi.org/10.5771/9783845205755-85

Pfister, Ulrich 2000: Pastors and Priests in the Early Modern Grisons. Organized Profession or Side Activity. *Central European History* (33.) 41–65.
https://doi.org/10.1163/15691610052927619

Rassem, Mohammed H. (Ed.) 1980: *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit: vornehml. im 16.–18. Jh. Bericht über e. interdisziplinäres Symposion in Wolfenbüttel, 25.–27. September 1978*. (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik, 1.) Paderborn – München – Wien – Zürich.

Reinhard, Wolfgang 1983: Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Teitalters. *Zeitschrift für Historische Forschung* (10.) 257–277.

Reinhard, Wolfgang – Häberlein, Mark 1996: *Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts. Prosopographie wirtschaftflicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620*. Berlin.
https://doi.org/10.1515/9783050071930

Reinhard, Wolfgang 2002: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München.

Rügge, Nicolas 2000: *Im Dienst von Stadt und Staat : der Rat der Stadt Herford und die peußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen.

Scheutz, Martin 2006: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff" der Gegenreformation. In: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne Claudine – Winkelbauer, Thomas (Hg.): *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.) Wien, 309–337.

Schilling, Heinz 2007: *Konfessionalisierung und Staatsinteressen : internationale Beziehungen 1559–1660*. Paderborn – München – Wien – Zürich.
https://doi.org/10.30965/9783657737222

Schorn-Schütte, Luise 2014: Stadt und Staat. Zum Zusammenhang von Gegenwartsverständnis und historischer Erkenntnis in der Stadtgeschichtsschreibung der Jahrhundertwende. In: Schorn-Schütte, Luise – Kürbis, Anja (Hg.) *Perspectum: ausgewählte Aufsätze zur Frühen Neuzeit und Historiographiegeschichte anlässlich ihres 65. Geburtstages.* München, 61–110.
https://doi.org/10.1515/9783486781090.61

Schwinges, Rainer Christoph 2020: Aufstieg durch Bildung? Die soziale Rolle der Universitäten des 14. bis 16. Jahrhunderts. In: Pfeifer, Gustav – Andermann, Kurt (Hg.): *In soziale Mobilität in der Vormoderne. Historische Perspektiven auf ein zeitloses Thema. Akten der internationalen Tagung Brixen. Bischöfliche Hofburg und Priesterseminar 11. bis 14. September 2019.* Innsbruck, 173–194.

Špiesz, Anton 1981: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Rausch, Wilhelm (Hg.): *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) Linz, 83–95.

Špiesz, Anton 1983: *Slobodné král'ovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780*. Košice.

Špiesz, Anton 1991: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. *Historický Časopis* (39.) 588–612.

Stahlschmidt, Jens Wilhelm 1999: *Policey und Fürstenstaat. Die gothaische Policeygesetzgebung unter Herzog Ernst dem Frommen im Spiegel der verfassungsrechtlichen und policeywissenschaftlichen Anschauungen Veit Ludwig von Seckendorffs*. Bochum, Univ., Diss.

Stichweh, Rudolf 1991: *Der frühmoderne Staat und die europäische Universität: zur Interaktion von Politik und Erziehungssystem im Prozess ihrer Ausdifferenzierung (16.–18. Jahrhundert)*. Frankfurt/Main.

Stolleis, Michael (Hg.) 1983: *Hermann Conring (1606–1681). Beiträge zu Leben und Werk*. (Historische Forschungen 23.) Berlin.
https://doi.org/10.3790/978-3-428-05343-8

Stolleis, Michael (Hg.) 1995a: *Staatsdenker in der frühen Neuzeit*. München.

Stolleis, Michael 1980: Grundzüge der Beamtenethik. *Die Verwaltung. Zeitschrift für Verwaltungswissenschaft* (13.) 447–475.

Stolleis, Michael 1990: *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit: Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts*. Frankfurt/Main.

Stolleis, Michael 1995: Veit Ludwig von Seckendorff. In: Stolleis, Michael (Hg.): *Staatsdenker in der Frühen Neuzeit*. München.

Strauch, Solveig 2005: *Veit Ludwig von Seckendorff (1626–1692). Reformationsgeschic htsschreibung – Reformation des Lebens – Selbstbestimmung zwischen lutherischer Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung.* (Historia profana et ecclesiastica 11.) Münster.

Swann, Julian (Ed.) 2013: *The Crisis of the Absolute Monarchy. France from the Old Regime to the French Revolution*. Oxford.
https://doi.org/10.5871/bacad/9780197265383.001.0001

Swann, Julian 2003: *Provincial Power and Absolute Monarchy: The Estates General of Burgundy, 1661–1790*. Cambridge.
https://doi.org/10.1017/CBO9780511496646

Szijártó M. István 1998: A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században. *Aetas* (13.) 2–3. 107–142.

Szijártó M. István 2021: *A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest.

Tantner, Anton 2007: *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*. (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit 4). Innsbruck–Wien–Bozen.

Vann, James 1992: Mapping under the Austrian Habsburgs. In: David Buisseret (Ed.): *Monarchs, Ministers and Maps: the Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe*. Chicago, 153–167.

Vann, James Allen 1984: *The Making of a State: Württemberg 1593–1793*. London.

Veres, Madalina-Valeria 2012: Putting Transylvania on the Map: Cartography and Enlightened Absolutism in the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook* (43.) 4. 141–164.
https://doi.org/10.1017/S0067237811000634

Weber, Wolfgang (hg.) 2007: Räte und Beamte in der Frühen Neuzeit: Lehren und Schriften. Conseillers et agents du pouvoir aux temps modernes. (Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte 19.) Baden-Baden.

Weber, Wolfgang 1971: *Adaptive Regelungssysteme. Allgemeine Struktur und Erkennungsmethoden*. Berlin.
https://doi.org/10.1515/9783112644683

Weber, Wolfgang 1994. „Ein volkommener fürstlicher Staats-Rath ist ein Phoenix". Perspektiven einer politischen Ideengeschichte der hohen Beamtenschaft. *Zeitschrift für Historische Forschung* (21.) 2. 221–233.

Weber, Wolfgang 2012: Zwischen Fürstenabsolutismus und Räteherrschaft: Zur Rolle der gelehrten Beamten im politischen Denken des Christian Thomasius. In: Vollhardt, Friedrich (Hg.): *Christian Thomasius (1655–1728). Neue Forschungen im Kontext der Frühaufklärung.* Tübingen.

Wesely, Daniel 1995: *Steuerreform und Katasterkartographie im Fürstentum Fürstenberg im 18. Jahrhundert.* (Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 665.) Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien.

Zehrfeld, Reinold 1926: *Herman Conrings (1606–1681). Staatenkunde: Ihre Bedeutg f. d. Geschichte d. Statistik unter bes. Berücks. d. Conringschen Bevölkerungslehre*. Berlin.
https://doi.org/10.1515/9783111410937

Dominkovics Péter

A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában. A dunántúli vármegyék példáján[1]

Abstract: The Role of the Jesuit Gymnasium of Sopron in the Education of Eighteenth-Century County Office-Holders: The Example of the Transdanubian Counties. On the basis of a database containing more than 8,000 students of the Jesuit gymnasium of Sopron, compiled by the research group led by István Fazekas (ELTE BTK), the study examines the role of gymnasium education among those elected to county offices between 1707 and 1773. The analysis focuses on the Transdanubian jurisdictions, above all Sopron, Vas, and Moson counties. In the case of Sopron county, the study is based on primary source research and specifically on the results of county elections held between 1725 and 1771, whereas for the other counties it relies on existing studies, published sources, and secondary literature.

The findings indicate that gymnasium studies were generally characteristic of county office-holders in the period. In the eighteenth century, among those elected to offices higher than that of noble judge, a Sopron educational background can be found almost without exception, especially in Sopron and Vas counties. Two families, the Felsőbüki Nagy family and the Zeke family of Petőháza, reached positions above the level of county offices, a development in which their educational strategies played an important role. These strategies extended beyond gymnasium education and pointed towards university studies.

The study also draws attention to possibilities for further refining the analysis. Future research could include the elites of other free royal towns located within the jurisdiction, such as Kismarton and Ruszt, as well as the student populations of county seats with market-town status, including Győr and Szombathely, and towns with significant regional functions, such as Pápa. In addition to Somogy and Zala counties, the school also exerted considerable attraction among the jurisdictions of the historical Upper Hungary, among which the town and county of Pozsony deserve particular attention. Students also came sporadically from Transylvania and Eastern Hungary, including Szatmár and Bihar counties. In their case, it would be worth examining their later careers and their role within county

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

society, although the essential archontological groundwork for such research has yet to be carried out.

Keywords: professional expertise; county administration; nobility; secondary-level education

Sopron szabad királyi város történeti iskolaváros jellege és funkciója jól ismert. A felekezetképződés időszakában a város az evangélikus iskoláztatás egyik régión túlnyúló szerepkörrel rendelkező hazai központja lett. A katolikus megújulás idején,[2] a 17. század során a városban alapított jezsuita gimnázium révén Sopron vármegye megye- és piacközponti szerepet is betöltő legjelentősebb szabad királyi városa a katolikus oktatásban is a régión túlnyúló szerepkörű központtá vált.[3] Az oktatási funkciók mellet Sopron vármegye gazdasági (piackörzeti és piacközponti) funkciói, valamint politikai szerepe miatt a történeti vármegye legjelentősebb szabad királyi városává vált.[4] Bár a vármegye hivatalos politikai központja a 17. század derekától Nemeskér volt, Sopron szabad királyi város megyeszékhely funkcióját csupán a 18. század utolsó harmadában nyerte vissza, midőn II. József 1786-ban Sopront megyeszékhellyé tette.[5]

A gimnázium szerepének társadalomtörténeti bemutatását megelőzően engedtessék meg, hogy röviden a gimnáziumnak helyet adó vármegye közigazgatási és birtokszerkezeti sajátosságait röviden és tömören érzékeltessem, illetve ezen keresztül jelezzem a törvényhatóságot meghatározó hatalmi és uralmi viszonyokat. Ez utóbbi alatt az örökös főispáni hivatalt viselő, valamint a legnagyobb megyei birtokos, a herceg Esterházy család, illetve a vármegyei rendek viszonyát értem.[6] Sopron a dunántúli kerület vármegyéinek egyike volt. E kerületet az alábbi középszintű törvényhatóságok alkották: Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas és Zala.

A 18. századi soproni jezsuita gimnázium diákságának a meghatározó többsége a két szomszédos középszintű törvényhatóságból, Sopron és Vas vármegyékből származott. Az utóbbi középszintű törvényhatóságból a hasonlóképpen jezsuita gimnáziummal rendelkező Kőszeg szabad királyi város diákjait nem számítva 270 diák tanult a soproni jezsuita gimnáziumban.[7] A fent említett két sűrű településhálózattal rendelkező törvényhatóság egyik jellegzetességének számított, hogy több nemesi család birtokkal

[2] Erről lásd: Fazekas 2014a.

[3] Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a 17. század derekától a vármegye hivatalos központja Nemeskér volt.

[4] Sopron vármegyében a nagytájon, a Dunántúlon egyedül három szabad királyi város volt: a 13. században kiváltságolt Sopron mellett Kismarton (1648) (ma: Eisenstadt, Ausztria) és Ruszt (ma: Rust, Ausztria).

[5] Sümeghy 1956.

[6] Tobler 2005, Tobler 2008b. Lásd még Tobler 2008a. Az egyes vármegyében meghatározó főnemesi család hatása a törvényhatóság nemességére és szabad királyi városára, a gróf Károlyi család és Szatmár vármegye, valamint Szatmárnémeti szabad királyi város példáján: Vári–Pál–Brakensiek 2014.

[7] Dominkovits 1993.

rendelkezett a szomszédos vármegyében is. Ilyen volt például a jómódú birtokos famíliák sorából a mezőszegedi Szegedi vagy a felsőbüki Nagy, illetve a Niczky család köznemesi ága, ami a Magyar Királyság más részein is tipikus jelenségnek számított.[8]

Mind a nagytáj, a Dunántúl, mind az egykorú Habsburg Monarchiába integrálódott a Magyar Királyság területén Sopron és Vas megye a közepes nagyságú és egyaránt a legsűrűbben lakott, sűrű településhálózattal rendelkező középszintű törvényhatóságok sorába tartozott. A történeti vármegyék területének csak egy részét, így Sopron megyét tekintve Győr erődváros elfoglalását követően a Rábaközt érintette az oszmán megszállás, míg Vas megye esetében a Rába vonala jelentette a választóvonalat a hódolt és a hódolatlan területek között. Sopron vármegye a 18. századi hivatalos helynévtár, a Lexicon locorum alapján öt eltérő nagyságú és településsűrűségű járásra tagolódott. Ezek a következők voltak: 1.) a Rábán túli felső járás, 2.) a Sopron alatti felső járás, 3.) a Rábán túli alsó járás, 4.) a rábaszigeti[9] felső járás és végül 5.) a rábaszigeti alsó járás. Bécs utolsó, sikertelen oszmán ostromát követően a vármegye hatalmi és uralmi viszonyait a rendi korszak egészére plasztikusan illusztrálja a vármegye főispánjának, az ország nádorának a vármegyei rendjeihez intézett levele a táblabírák kinevezése kapcsán.[10] A főispáni hivatalt viselő herceg Esterházy Pál 1690. augusztus 30-án, Kismartonban kelt és a rendekhez intézett levelében, amelyben immáron nádori hatalmára hivatkozva parancsolta meg, elsősorban Falusi [Falussy] Miklós substitutus[11] alispánnak,[12] továbbá a megyei politikai elitből név szerint megszólítva Niczky Györgynek,[13] Darás Istvánnak,[14] valamint Bezerédi Pálnak,[15] hogy a fellebbviteli bíráskodás gördülékeny lebonyolítására alkalmas táblabírákat válasszanak, nehogy az igazság szolgáltatása csorbát szenvedjen.[16] Ez a közvetlen főispáni hatalomgyakorlás nem tekinthető egyedinek. Az újjászervezett

[8] Eltérő birtoksúlypontokkal erre hozott konkrét példákat: Dominkovits 1993.

[9] A Rábasziget, Rába szigete elnevezés az etnográfiából jól ismert kistáj, a Rábaköz fogalmát jelenti. Bemutatása: Timaffy1991.

[10] Sopron vármegye számára is modell értékű feldolgozás: Vári–Pál–Brakensiek 2014. Sopron megye közigazgatási és politikai élete képviseletének esetében fontos első lépés lenne a herceg Esterházy család képviseletének közgyűlésenként történő adatolása, ezáltal kliensi hálózatának feltárása.

[11] A 17–18. századi Sopron vármegye gyakorlatában ez a hivatal üresedése esetében egy ideiglenes főispáni kinevezést jelent, ami a következő tisztújításig volt érvényben, ahol és amikor többnyire ezt a személyt a rendek rendes alispánná (*ordinarius vice comes*) választották.

[12] A család történetére: Gecsényi: 2008 Sopron vármegye rendjei 1681. április 4-én őt és Nagy György szolgabírót országgyűlési követnek választják az 1681. évi soproni diétára. Valószínűsíthetően az 1690-es évtized derekán hunyhatott el.

[13] Sopron vármegye 1674. május 28-i keltezésű nemesi katalógusa szerint csak Niczky Gáspár fiának, Niczky Györgynek a felmenője. Niczky György és Gaiger Mária házasságából született Niczky Lázár alispán. Erről lásd: Niczky Lázár Sopron megyei alispán, a tanulás fontosságát is kiemelő és ennek segítésére alapítványt tevő 61 pontos végakaratának közlése: R. R. 1908.

[14] Horváth József Niczky Lázár végakaratát (1769) a vármegye jómódú középbirtokos testálóinak, így Ráttky Dávidnak (1739) és Ráttky Józsefnek (1748) az utolsó rendelései sorában helyezte el. Horváth 2017. 1640 és 1651 között Zala vármegye jegyzője, hivatali karrierjének jelenleg ismert csúcsa a személynöki ítélőmesteri hivatal betöltése. Duchoňová–Martí 2022.

[15] A kiterjedt családból személyének beazonosítása még további kutatásokat igényel.

[16] MNL GyMSVMSL, IV. A.1.b. 1690. augusztus 1.

Baranya vármegyében hasonlóan domináns főispáni magatartást érzékeltet a legújabb szisztematikus feldolgozás Nesselrode pécsi püspöknek, Baranya és Tolna megyék főispánjának tevékenységében.[17]

A Sopron vármegyei tisztségviselők iskolázottságát, konkrétan ebben egy intézmény, a soproni jezsuita gimnázium vizsgálatát 18. századi diákságának 8000 főt meghaladó adatbázisa alapján végzem el. Az adatbázis feldolgozása az MTA-ELTE Egyetemtörténeti kutatócsoportja 2019 és 2024 között megvalósult, az NKFIH 13. 1973. Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon című projektjének keretében történt meg, fazekas István vezető kutató irányításával. A települések beazonosítását Kelemen Dávid soproni levéltáros végezte el. Az elemzést megelőzően engedtessék meg egy rövid kitérő, egy pillantás Sopron vármegye 1725 és 1771 közötti tisztikaraira, amit a kutatás, forrásfeltárás és adatgyűjtés jelen szakaszában tárgyidőszakban kilenc tisztújítás adatai alapján tudunk elvégezni.[18] A Mária Terézia-kori úrbérrendezés idején Sopron vármegye legnagyobb birtokosa herceg Esterházy Miklós volt, aki a vármegye úrbéres területeinek 55,66%-át, míg az úrbéres népességnek 67,34%-át birtokolta. A hercegi család nemcsak Sopron vármegye legnagyobb birtokosa volt, de a további húsz vármegyében fekvő birtokállománya révén a Habsburg Monarchiába tagolódott Magyar Királyságnak is a legjelentősebb birtokosaként tarthatjuk számon.[19] E birtoknagyság arányát jól illusztrálja az a tény, hogy az utána következő második legnagyobb magánföldesúri birtokos, a gróf Károlyi család birtokainak nagysága[20] ezen birtokállománynak csupán egyharmada volt.[21] Tehát a herceg Esterházy család nemcsak a korabeli magyar államban, de európai szinten is jelentős birtokosnak számított. A hercegi családot követően a vármegye második legjelentősebb birtokosa a gróf Széchenyi család volt. E család felemelkedését Széchenyi György esztergomi érsek alapozta meg.[22]

Sopron vármegye birtokszerkezetében a domináns katolikus világi nagybirtok mellett az egyházi nagybirtokot két szereplő, a győri püspökség és a csornai premontrei prépostság képviselte.[23] A vármegye viszonylag csekély számú középbirtokos nemessé-

[17] Gőzsy 2026. Az eddigi kutatások alapján úgy véljük, Vas vármegyében a leginkább meghatározó főnemesi család, a Batthyány fokozatosan integrálta udvarába, familiárisi, majd kliensi körébe a vármegye nemességének meghatározó részét, de ennek részletes kifejtésétől itt és most eltekintenék.

[18] E tisztújítások időrendi sora az alábbi: 1725, 1738, 1743, 1746, 1749, 1753, 1766, 1771. Jelenleg az 1750-es és 1760-as évtized ismeretei vitathatatlanul hiányosak, de talán az eddigi anyaggyűjtésből leszűrhető következtetések sem érdemtelenek.

[19] Felhő 1970.

[20] Fónagy 1999.

[21] A birtoknagyságok mellett azt nem említettük, hogy a Sopron vármegyei herceg Esterházy-birtokok jelentős része Bécs előterében, az oszmán hódítástól nem vagy kevésbé érintett területen terültek el. Ezzel szemben a Károlyi-birtokok döntően az ország keleti felében, a 17. század háborúitól sújtott területén feküdtek, így az utóbbi birtokokon az újjáépítés volt a 18. század első felének legfontosabb feladata. A két birtok piackörzeti lehetőségei is erősen eltérőek voltak. Mindezekre a Károlyi-uradalmak esetében: Vári–Pál–Brakensiek 2014: 34–46.

[22] A modern szakirodalom összefoglalásával: Fazekas 2014b.

[23] Fónagy 1999.

géből külön ki kell emelni a felsőbüki Nagy családot, amely a 18. században a vármegyei vezető hivatalok szintjéről az országos tisztségviselői körbe jutott.[24] Őket követően – jóval szerényebb hivatali karrierrel – ebben a kategóriában a petőházi Zeke családot érdemes kiemelni, akik bár az előző család karrierjét nem érték el, de a királyi tanácsosi címmel és a kerületi biztosi (provincialis comissarius) tisztséggel a vármegyei alispáni szintnél magasabbra jutottak. Birtokaik Sopron vármegyén kívül a nyugat-dunántúli területsávban, Vas és Zala vármegyékben feküdtek.[25]

Vármegyei szinten futott be karriert a döntően Vas és Sopron vármegyékben birtokos Nicky Lázár (1697–1769), akit egy rövid átmeneti időszakot követő helyettes alispáni (substitutus vicecomes) kinevezést követően Sopron vármegye rendjei a hivatali pályája csúcsát jelentő alispáni tisztségre (ordinarius vicecomes) választottak.[26] Ő 1707 és 1711 között volt a soproni jezsuita gimnázium növendéke. Mihályi mezővárosban 1769-ben írt, 61 pontból álló végakarata a jómódú és öntudatos középbirtokos nemes tárgyi környezetét tükrözi. A vázlatosan megemlített német, magyar és latin nyelvű kiadványokból álló könyvtára, valamint a birtokában lévő szövetek és használati eszközök számbavétele mentalitástörténeti szempontból is lehetőséget ad további analitikus elemzésekre. Itt csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy öntudatosan rögzítette azt, hogy ő vitte végbe a Veszprém vármegyei Jákó-puszta megtelepítését, tehát jómódú középbirtokos nemesként olyat művelt, amit az uralkodó, illetve a kormányszervek, valamint a főnemesség képviselői cselekedtek meg a vizsgált időszakban. Testamentuma szerint mind Mihályiban, mind Pinnyén, ahol új házat építtetett, sokat tett a katolikus templomok rendbetételéért.[27] Birtokai Sopron vármegye területén Mihályiban, Kisfaludon és Gyóróban feküdtek, testamentumában büszkén említette a vármegye evangélikus artikuláris helyeként jól ismert vadosfai birtokszerzését. A végrendeletből kitűnő mentalitása a főnemesi családokkal rokonította, az oktatást ő is olyannyira fontosnak tartotta. Utolsó rendelésében ugyanis egy jómódú birtokos nemestől atipikus lépést cselekedett: oktatást támogató alapítványt hozott létre. Tekintélyes pénzösszegekkel támogatta a győri és a soproni jezsuita konviktusokat.[28] Utolsó rendelése a korszak Sopron vármegyei birtokos nemesi testamentumainak (Ráttky Dániel, 1739, és Ráttky József, 1748) sorába is illeszkedik.[29] E forrás alapján családjáról megtudhatjuk, hogy öccse a győri egyházmegyei pályát befutott Niczky József volt,[30] férjezett húgai közül Franciska Béri Balogh Ádám, Krisztina örményesi Fiáth Ádám, Borbála (azaz a forrás szerint: Boriska) Somsics Antal házastársai voltak. Az utóbbi, Somsics

[24] A családtörténetre: Szijártó 2024.

[25] Dominkovits 2000.

[26] Azt, hogy ez nem egyedi eset, hanem általános gyakorlat volt, kitűnően illusztrálja Komárom vármegye tisztújításainak esete is.

[27] Keszei–Keszei 2020.

[28] Végakaratát publikálta: R. R. 1908. A győri jezsuita rendház szerepére lásd: Kádár–Kökényesi 2025.

[29] Horváth 1999: 38.

[30] Ő 1746-ban került az egyházmegye kanonoki karába. Pápai, majd székesegyházi főesperes lett, 1752-ben káptalani dékán, 1757-ben kántorkanonok. 1766-ban stallumáról lemondott, de dékáni címét megtartotta. Bedy 1938: 464.

Antal (1698–1779) királyi adományként kapta meg Somogysárdot 1759-ben. Somsics hivatali pályája során Somogy vármegye alispánja, majd az udvari kancellária tanácsosa lett. További két leánytestvér, Mária és Katica ekkor még hajadonok voltak. Miként a fenti felsorolásból is látható: a család lányai a Dunántúlt behálózva, Fejér és Somogy vármegyei elitekkel léptek frigyre. A fiatalabb leányok közül az 1758. szeptember 24-én eltemetett Niczky Mária esetében nemcsak a végrendelet ismert, de annak szövegéből információt nyerhetünk a testvérekkel, elsősorban a legidősebb fivérrel, Lázárral fennálló szoros testvéri kapcsolattartásra. Niczky Mária Lázár fivérére testamentumában is legfőbb bizalmasaként tekintett.[31] Utolsó rendeléséből az is kitűnik, hogy a jómódú birtokos nemesi hölgy személyében is jelentős hitelezőt ismerhettünk meg. Végakarata alapján mind Lázár bátyjának, mind gróf Viczay Mihálynak jelentős hiteleket folyósított.[32] A családon túl hiteltevékenységének legfőbb iránya az egyházmegye centruma, Győr városa volt, ott is elsősorban a karmelita és ferences kongregációkat támogatta, valamint a csornai Boldogasszony-kongregációt. Az egykorú szakrális táj építésére is pénzt hagyományozott.[33] Hátrahagyott javait az eljáró testamentarius urak 5000 forintra becsülték.

A vagyoni viszonyok és a vármegyei hivatali karrierpályák[34] alapján körvonalazódó szűk csoport egyik utolsó tagja a Kramarics család volt.[35] Kramarics László 1721-től a parvista minortól a záró rhetori osztályig Sopronban végezte a gimnáziumi tanulmányokat. Hivatali pályaívéről jelenleg annyi ismert, hogy az 1749. november 29-i tisztújítás során a hivataláról lemondott Pásztory László helyett főispáni kinevezéssel a jegyzői hivatalig jutott előre a vármegye hivatali ranglétráján.[36] Az országos hivatalra jutott Felsőbüki Nagyok mellett érdemes kiemelni a vármegyei hivatalról magasabbra jutó Czompó Sándor büki birtokost, aki 1711–1712 során Sopronban a gimnázium utolsó rhetori osztályát végezte el, és az 1724-ben létrehozott kőszegi kerületi tábla elnöke lett.[37] A vármegyei köz- és adóigazgatási, bíráskodási munkák sokaságát végző főszolgabírói és szolgabírói karba már az adott térségben tekintéllyel bíró nemesi családok tagjai kerültek, akik e sok fáradozással járó, de tekintélyt biztosító hivatalokat gyakran több generációra is örökíteni tudták. Közülük most egyet, a Bolla családot emelném ki, amelynek egyik tagja, Bolla Zsigmond 1744 és 1751 között Sopronban járta ki a gimnáziumi osztályokat.[38] Őt a rendek 1730-ban a rábaközi alsó járás szolgabírájává választották, 1738-ban hivatalában megújították, majd az 1740-es évtizedben a vármegye

[31] Végakarata: MNL GyMSVMSL, CsPKHLt, Testamenta, No. 25. Lásd még Bakács 1965, Tóth 1979.

[32] A 17–18. századi végrendeletek társadalom-, jog- és kultúrtörténeti elemzésére alapvető módszertani könyv: Horváth 2017.

[33] Megújíttatta a vármegyei evangélikusok egyik artikuláris helyén, a vadosfai úton található keresztet is. Győr szerepére lásd: Fazekas 2025.

[34] Kramarics Lászlót a vármegye rendjei az alispáni hivatalra már nem választották meg.

[35] Kramarics Lászlóra: Dominkovits 2003. Azt érdemes megjegyezni, hogy a vármegye rendjei őt nem választották meg már első alispánnak (*ordinarius vicecomes*), legmagasabb tisztsége a helyettes alispánság (*substitutus vicecomes*) volt.

[36] Vagyoni viszonyaira: Dominkovits 2003.

[37] Iskoláztatására: Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 00375. sz. tétel.

[38] Iskoláztatására lásd Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 03735. tételt.

számvevőjeként tevékenykedett. A hivatali kar önrekrutációját is érzékelteti, hogy két fia, Ignác és Zsigmond, egy generációval később szintén a vármegye szolgálatába álltak, és a rendek szolgabíráknak választották őket. Az ő említése cseppet sem egyedi példa. Az 1725. december 6-i tisztújítás által megújított és megerősített megyei tisztikarból a Rábán kívüli felsőbb járás szolgabírójának azt a röjtöki birtokos Kecskés Jánost választották meg, aki 1708 és 1712 során az alacsony parvista minortól a gimnáziumot záró utolsó előtti osztályig, a syntaxisig itt tanult.[39] Amennyiben ezt a vizsgálatot kiszélesítjük a megválasztott tisztviselők mellett a tisztújításon még hivatalra jelölt, azaz kandidált személyekre is, úgy az eddigi esetek jelentős bővülést nyernek. Ehhez az 1725. december 6-i tisztújítás választott és jelölt személyeit szisztematikusan vetítenénk rá a soproni jezsuita adatbázisra. Az eddigi ismeretek legnagyobb megerősítését a szolgabírói kar esetében tapasztalhatjuk[40] A hivatalra nem választott jelölek, csupán kandidáltak sorából a gimnázium tanulója volt még petőházi Zeke József[41] és Korlátovics Imre[42] is.

Az úrbérrendezés kori Vas vármegye a korabeli Magyar Királyság nagy és legsűrűbben lakott törvényhatóságainak egyike. A legnagyobb földbirtokos a 16. század első felétől – midőn Batthyány Ferenc 1527-ben királyi adományként megszerezte a rohonc-szalónaki uradalmat – a Batthyány család volt.[43] Az úrbérrendezés időszakában a főnemesi család egyik tagja, Batthyány Lajos viselte az első számú rendi méltóságot, a nádori hivatalt.[44] A középszintű törvényhatóság a már említett Lexicon locorum szerint az alábbi nagy kiterjedésű járásokra tagolódott: 1.) Németújvári, 2.) Tótsági, 3.) Kemenesaljai. Azáltal, hogy a vasi történetkutatás Vörös Károly (1926–1996) halálát követően, más súlypontokat előnyben részesítve, kevésbé fókuszál a történeti vármegye 18. századi történetére, e törvényhatóság esetében az eddigi feldolgozások és forráskiadások eredményeire, elsősorban a történész Szabó Dezső (1882–1966) és az ismert burgenlandi levéltáros-történész Harald Prickler (1934–2018) eredményeire fókuszálunk, és e kötetek tanulmányai, forrásközlései alapján írunk a 18. századi vasi tisztségviselőkről.[45] Ez a jelenlegi feltártság egyrészt korlátozottságot is jelent, hisz Sopron városát és a vármegyét követően Vasból jött a legtöbb diák: a vármegye egyetlen szabad királyi városának, Kőszegnek a Sopronban is tanult diákjait nem számítva 857 fő. Közöttük olyan, a vármegyei köznemesi elit tagjaiként a gimnáziumi anyakönyvben praenobilis illustris besorolással jelölt famíliák tagjai, mint a Bezerédi/Bezerédy, Eölbei/Eölbey, Rosti/Rosty vagy a Szelestei/Szelestey. A század első

[39] Személyére lásd Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 00224. sz. tételét.

[40] Esetében a lezáró *rhetori osztály iskoláztatási helye nem ismert*. Személyére lásd a Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 000224. számú adatot.

[41] Ő 1707 és 1710 során az alsóbb osztályokba tartozó *parvista maior*tól a poeta osztályig tanult a gimnáziumban: 00163.

[42] Ő 1707 és 1711 során volt a gimnázium diákja. Személyére lásd Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 00097. számú tételét.

[43] A Batthyány családra egyrészt napjainkig kézikönyvként használható konferenciakötet: Az udvartartásra. Koltai 2012. A család 18. századi történetére: Nagy 2006, Móricz 2017, Batthyány Lajos nádorra: Nagy 2017.

[44] Életéről, munkásságáról: Móricz 2017.

[45] Szabó 1933.

felében a vasi hivatalviselő elitből a Vas, Sopron és Veszprém, továbbá Somogy megyékben birtokkal rendelkező jómódú (PER) nemes, Szelestey Boldizsár[46] 1707 és 1711 között volt a soproni jezsuita gimnázium diákja.[47] Hivatali pályájának teljes körű rekonstrukciója még az elkövetkező kutatások feladata. Az jelenleg ismert, hogy őt 1742 és 1747 között Vas megye alispáni hivatalára választották. A helyi hivatalviselők mellett 1711/1712 során itt fejezte be gimnáziumi tanulmányait a kőszegi kerületi tábla későbbi elnöke, Czompó Sándor is.[48] Mind a Sopron, mind a Vas megyei nemesi családokra általánosítható az a tendencia, hogy ezen családok tagjai közül is többen (testvérek, rokonok) megfordultak a gimnázium tanulóinak sorában. A nominális egyezések mellett a rokonsági kapcsolatokat további speciális genealógiai kutatásoknak kell tisztázniuk.[49] Engedtessék meg, hogy a tisztségviselők mellett a fent jelzett nagyszámú Vas megyei diákok sorából kiemeljem a Németújvárról (ma: Güssing, Ausztria) származó, hasonlóképpen jómódú nemesnek (praenobilis) minősített, később a jezsuita rendbe lépett, korabeli irodalmár Faludi Ferencet (1704–1779), aki 1719–1720 során a rhetori osztály elvégzésével Sopronban fejezte be gimnáziumi tanulmányait.[50]

Végül záró gondolatként engedtessék meg egy rövid kitekintés is. A gimnázium diáksága az egykorú Magyar Királyság területéről elsősorban Sopron[51] és Vas, valamint Zala vármegye fiataljaiból tevődött össze.[52] Ez a felsorolás egyben egy mennyiségi sorrendet is érzékeltet. A legtöbben Sopron városából és Sopron vármegyéből jöttek. Ezt követően a diákok következő legnagyobb csoportja Vas megyéből érkezett: 270 fő. Ettől alig maradt el Zala megye Sopronban tanuló diáksága, amely 210 főt jelent. Komárom vármegyéből csak tizenegy fiatal tanult itt, de közöttük volt az a Kereskényi László is, akit 1719 és 1727 között a vármegye egyik esküdti hivatalára választottak. Az ő esete kiválóan jelzi, hogy a vármegyei archontológiák további bővülésével párhuzamosan az eddiginél differenciáltabb és teljesebb képet kaphatunk általában a gimnáziumok szerepének növekedéséről, illetve a soproni jezsuita gimnázium jelentőségéről a vármegyei tisztségviselők oktatásában. A gimnázium a vizsgálatba vont Dunántúl mellett

[46] Szelestey Boldizsár birtokaira: Dominkovits 1993.

[47] A syntaxiatól a záró *rhetor*i osztályig. Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 00046. sz. alatt.

[48] Személyére és tanulmányaira lásd: Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 00375. sz. tételét.

[49] Ez ennek a családnak és tagjainak az esetében különösen indokolt lenne, hisz ők kisnemesi társadalmi körből kikerülve a korszak nagy közigazgatási és politikai karrierjeinek részesei lettek.

[50] Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 11089. tétele. Faludi (1704–1779) a régi magyar próza mestere, aki maga is jezsuita szerzetes lett. Pályaíve jelzi a diákok belföldi iskolaváltását, hisz ő Kőszegen, majd Sopronban egyaránt a jezsuita gimnáziumban tanult. 1720-ban lépett be a jezsuita rendbe. Grazban bölcseleti, Bécsben teológiai tanulmányokat folytatott. 1736-tól Bécsben, Grazban és Linzben jezsuita rendházakban tanított. 1747-ben a Theresianumban jogtörténeti előadásokat tartott. 1753 és 1773 között az ország politikai központjában, Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) élt. 1773-ban, a rend feloszlatásának évében a rohonci szegényház lakója lett.

[51] A vármegye mellett Sopron három szabad királyi városából is többen szerepelnek a gimnázium tanulói között.

[52] A gimnázium Zala vármegyei hivatalviselői karban játszott szerepét külön tanulmányban szándékozom feldolgozni. E törvényhatóság esetében *Turbuly Éva* és *Kapiller Imre* munkájának köszönhetően ismertek a 18. századi hivatalviselési adatok. Molnár 2000.

nagyon jelentős vonzerővel rendelkezett a felvidéki törvényhatóságok között is. Első helyen kell említeni Pozsony városát és a vármegyét, amelyekből száz főt meghaladó számú diák tanult a soproni jezsuita gimnáziumban. Ezt követte Trencsén vármegye, amely kibocsátóként meghaladta a harminc főt (32 fő). Ettől alig maradt el a Nyitra megyéből származó diákok létszáma, ahonnan 30 diák került beazonosításra. A felvidéki vármegyék közül tíz főnél alacsonyabb diáklétszám jelent meg Bars (2 fő), Zólyom (2 fő), Szepes (3 fő), Árva (5 fő) és Hont (3 fő) vármegyékből. Mindezen adatok ellenére nem szabad mechanikusan abszolutizálni a gimnázium jelentőségét a hivatali elit képzésében. Erre figyelmeztet bennünket egy, a vizsgált térségtől távol eső példa, Heves és Külső-Szolnok vármegyék esetei is. Ugyanis egy észak-magyarországi vármegyecsoportból (Borsod, Heves, Nógrád, Zemplén) a legtöbb diák Hevesből, konkrétan Gyöngyös mezővárosból jött, de ezek a diákok választott hivatalviselőként nem jelentek meg a jól feldolgozott vármegyei archontológiában.[53] Amennyiben a vármegyék vizsgálata mellett a későbbiekben hasonló mélyfúrások történnének a szabad királyi városok avagy a megyeszékhely funkciójú mezővárosok[54] esetében is, valószínűsíthetően csak növekedne az iskola jelentősége a hivatali elitek képzésében.

A dunántúli törvényhatóságok sorából még egy vármegyét szeretnék a jelenlegi feldolgozottság szintjén érinteni. A dunántúli törvényhatóságok sorából még a tudós mosonmagyaróvári levéltáros, Mihály Ferenc (1921–2017) munkásságának köszönhetően a 18. századi Moson vármegye tisztikaráról rendelkezünk valamivel több mint kétgenerációnyi időszakra vonatkozó ismeretekkel, ugyanis a Bél Mátyás fordításához készült tanulmányában adatolta a vármegye 1688–1766 közötti tisztségviselőit: konkrétan az uralkodók által kinevezett főispánokat, valamint a megyei rendek által választott alispánok, jegyzők, adószedők és szolgabírák karát.[55] Az adatbázis időkeretei, azaz 1707 és 1773 között összesen 41 mosoni identitásúként a matrikulába felvett diákkal találkozhatunk a soproni jezsuita adatbázisban. E diákok között a korabeli Moson vármegye nemesi társadalmának olyan elit családjaival találkozhatunk, mint a Nunkovics vagy a Zsidanics, továbbá a Naszvady, Trummer, Heinrich, valamint a Palonyai és a Sopron vármegye birtokos társadalmában is ismert Vizkelety család.[56] Kutatásai alapján kitűnik, hogy az óvári gimnáziumot alapító Zsidanics István, aki 1709–1739 között töltötte be Moson vármegye adószedői hivatalát,[57] nem a soproni jezsuita gimnáziumban tanult, de azt további kutatásoknak kell tisztáznia, hogy a 410 főt meghaladó Moson megyei diákok sorából a század során kiket választottak meg megyei hivatalra, valamint Zsidanics József[58] és János[59] csak névrokona vagy

[53] Bán 2011. A tárgyidőszak *Szabó Jolán* munkája.

[54] Úgy vélem, a jelenlegi feltártság szintjén elsősorban a vasi megyeszékhely, Szombathely diákságának az elemzése lenne izgalmas.

[55] Bél 1985: 19–20.

[56] Dominkovits 2025.

[57] Bél 1985: 19.

[58] Az előkelő nemes (praenobilis) Zsidanics József Ignácra, aki 1725 és 1726 során a gimnázium két utolsó osztályát járta ki Sopronban, lásd Boda–Fazekas–Szádoczki–Ternovácz 2025: 01954-es tételt.

[59] Az ugyancsak előkelő nemesként besorolt Zsidanics Jánosra a 00990. sz. tétel vonatkozik.

vérrokona is a fenti iskolaalapítónak. Nem kizárt, hogy Zsidanics István a középfokú tanulmányait több Moson megyei tisztségviselő családdal egyezően az 1626-ban alapított pozsonyi jezsuita gimnáziumban végezhette el.[60] Az itt tanuló mosoni fiatalok további pályájáról az eddigi archontológiai kutatások folytatását, valamint időbeli kiszélesítését követően tudhatunk meg többet.

Minthogy a gimnázium vonzásköre jelentősen meghaladta a Dunántúlt, az nemcsak a korabeli Magyar Királyságra, de csekély mértékben Horvátországra, a katonai határőrvidékre, valamint az Erdélyi Nagyfejedelemségre is kiterjedt, ezért kontrollként megnéztem a Dunán inneni kerülethez tartozó Esztergom vármegyét, mivel az adatbázis által feldolgozott időszakról ismert annak 1710 és 1723 közötti tisztikara. A jelenlegi feltártság szerint e törvényhatóságból azonban nem tanult senki a 18. század első felében a soproni jezsuita gimnáziumban.[61] A gimnázium jelentőségét az a tény is felerősíti, hogy a gimnázium diákságába a felvidéki törvényhatóságok sorából Pozsony megyéből többen nyertek felvételt.

Ugyancsak ezt a tendenciát erősíti fel az, ha vizsgálatunkat kiterjesztenénk a szabad királyi városok, továbbá a megyeszékhely funkciót betöltő mezővárosok (így Vas megyét tekintve Szombathely, illetve Zala megyét nézve Zalaegerszeg) diákságára, illetve ezt tovább árnyalva Veszprém vámegye esetben a 17. századi végvár Veszprém, valamint a regionális és régión túlnyúló gazdasági és oktatási szerepkörrel rendelkező Pápa Sopronban tanult diákjaira is.[62] Ezt a szempontot azért is érdemes kihangsúlyozni, mert Sopron város esetében jelenleg csak egy 200 fős mintán ment végbe a vizsgálat, amit a jelenlegi feltártság szintjén is érdemes lenne minimum megduplázni, sőt esetleg 800 fős mintavételre növelni. A vármegye másik két szabad királyi városa, Kismarton (ma: Eisenstadt, Ausztria), valamint Ruszt (ma: Rust, Ausztria) esetében azt is figyelembe kell venni, hogy az előbbi város esetében 145 diák tanult a soproni jezsuita gimnáziumban. Sajnos a 18. századra még nem készültek el a városvezetői archontológiák. A korszakot kutató Harald Prickler a Kismarton várostörténetét tárgyaló legutóbbi tanulmánykötetben a tisztségviselői adatokat megadva a 17. századi viszonyokat tárta fel részletesebben.[63] Ruszt esetében, ahol csupán 12 diák került beazonosításra, hasonló a helyzet. A borkereskedelméből meggazdagodott szabad királyi város esetében a közelmúlt kutatási irányai is eltérőek, e téren inkább a jegyzői hivatal betöltésének feltárása élvezett elsőbbséget.[64]

[60] Ez nemcsak az ő személyére, de a Mihály Ferenc által feltárt és publikált többi Moson megyei tisztségviselőre is valószínűsíthető. Mihály Ferenc a választott megyei hivatalviselők közül az alispánok és a jegyzők 1701–1766 közötti, míg az adószedők 1700–1749, továbbá a szolgabírák 1700–1749 során keletkezett archontológiáját állította össze és publikálta: Bél 1985: 19–20.

[61] Kántor 2003: 18–19.

[62] Degré 1983.

[63] Erről lásd Prickler–Seedoch 1998. A Harald Prickler által írott fejezetben a 18. század feltárása az előző századdal szemben szerényebb terjedelemben és adatolásban részesült.

[64] Ezúton szeretném megköszönni az ott levéltárosként dolgozó *Glück László* tanácsait.

Kitekintés

E kis dolgozat csupán egy jezsuita gimnázium példáján mutatott rá a 18. századi dunántúli megyei tisztikarok és az iskoláztatás összefüggésének fontosságára. Azt a későbbiekben más régiók hasonló vizsgálatainak kell megmutatnia, hogy a fenti eredmények mennyire általánosíthatók a vizsgált intézményen és területen kívül, az egykori Magyar Királyság más régióiban. A dolgozat lezárásaként azt is jelezni szeretném, hogy több gimnáziumot végzett diák számára a rhetor osztály sikeres elvégzésével nem értek véget a tanulmányi idők, minden bizonnyal a vármegyei szint fölötti országos hivatalszerzést tervezhettek azok a diákok, akik a gimnáziumot követően egyetemen folytatták tovább tanulmányaikat, esetleg fokozatot is szereztek. E jelenség érzékeltetésére Sopron vármegye kiragadásával pár példát hoznék a térség szempontjából egyik legizgalmasabb intézmény, a nagyszombati egyetem adatállománya alapján. Természetesen ez csak az egyik helye a soproni diákok továbbtanulási irányának. De a hivatalviselő nemesség szempontjából ennek az iránynak a megelőző századból származó előzménye volt az, midőn a 17. század közepén Zeke (I.) István, aki az 1640-es évtizedben tanult Nagyszombatban, és ott baccalaureatusi fokozatot szerzett.[65] A rákövetkező században az újkéri Kramarics László hasonlóképpen Nagyszombatban tanult, és ő is borostyánkoszorús, azaz baccalaureatusi fokozatot szerzett.[66] Személye még érdekesebb azért is, mert kiváló iskolázottsága ellenére hivatali pályája nem érte el a vármegyei szint csúcsát, azaz az alispáni tisztséget, a vármegye rendjei helyi támogatottság vagy megfelelő főúri patrónus hiányában erre a hivatalra nem jelölték és nem választották meg.[67]

Források

Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (MNL GyMSVMSL)

IV. A.1.b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai

Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltára (CsPKHLt)

[65] Bognár–Kiss–Varga 2002: Nr.171. A többgenerációs hivatalviselő családra: Dominkovits 2000: 48–49.

[66] Bognár–Kiss–Varga 2002: Nr. 2579.

[67] Sajnos fennmaradt családi levéltárról jelenleg nincs tudomásunk.

Hivatkozott Irodalom

Bakács István 1965: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII-XVIII. században*. Budapest.

Bán Péter (szerk.) 2011: *Heves megye történeti archontológiája, (1681) 1687–2000*. Eger.

Bedy Vince 1938: *A győri székeskáptalan története*. (Győregyházmegye múltjából 3.) Győr.

Bél Mátyás 1985: *Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye*. (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek IV.) (Ford., bev. Mihály Ferenc.) Mosonmagyaróvár.

Boda Attila – Fazekas István – Szádoczki Vera – Ternovácz Bálint 2025: A soproni jezsuita gimnázium diáksága – Anyakönyvi adattár (1707–1773). Budapest. https://leveltar.jezsuita.hu/hu/node/2180 – utolsó letöltés: 2026. május 20.

Bognár Péter – Schmidtmayer Richárd – Stegmayer Máté 2024: *Komárom vármegye archontologiája. (1713–1749)*. Tata.

Bognár Krisztina – Kiss József – Varga Júlia 2002: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Budapest.

Degré Alajos 1983: Zala megye vezetőségének kiválasztása a feudalizmus végén. In: Csizmadia Antal (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok V*. Budapest, 47–57.

Dominkovits Péter 1993: Nemesi birtoklás- közigazgatási határok. Adatok a nyugat-dunántúli nemesség XVIII. századi társadalomtörténetéhez In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): *Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulójára*. Sopron, 321–348.

Dominkovits Péter 2000: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16-18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Horváth József (szerk.): *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből*. Győr, 39–69.

Dominkovits Péter 2003: Egy 18. századi Sopron vármegyei tisztviselő Kramarics László jegyző hagyatéka. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 245–267.

Dominkovits Péter 2025: Adatok és kérdések Moson vármegye kora újkori nemesi társadalmának jellegzetességeiről. In: ILON Gábor (szerk.): *Elég volt a fecsegésből. In memoriam Figler András (1956–2010.)* Szombathely, 171–178.

Duchoňová, Diana – Martí Tibor 2022: Az Esterházy család hatalmi reprezentációjához: Esterházy Miklós nádor temetésére meghívott személyek jegyzéke. *Arrabona* (60.) 57–97.

Fazekas István 2014a: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr.

Fazekas István 2014b: Kivételes karrier? Szempontok Széchenyi György esztergomi érsek pályafutásához. In: Fazekas 2014a, 53–66.

Fazekas István 2025: A katolikus egyház helyzetének főbb jellemzői a városban (1600–1743) In: Horváth József (szerk.): *Győr története 2. kötet, 1447-től 1743-ig*. Győr, 215–232.

Felhő Ibolya (szerk.) 1970: *Az úrbéres birtokviszonyok Dunántúlon Mária Terézia korában*. Budapest.

Fónagy Zoltán 1999: Birtokviszonyok az úrbérrendezés korában: A nemesség a magyar társadalomtörténet írásban. *Századok* (133.) 1141–1191.

Gecsényi Lajos 2008: Egy köznemesi család a 17. században: A Falussyak. In: Gecsényi Lajos: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Győr, 309–324.

Gőzsy Zoltán 2026: Jog, igazság, méltányosság és hiteles iratok követelménye szerint… III. Károly szerepe Baranya vármegye és Nesselrode pécs püspök közötti konfliktusban az 1710- es évek első felében. In: Dinnyés Patrik – Kökényesi Zsolt – Nagy Andor (szerk.): *Felix temporum reparatio. Tanulmányok a 70 éves Kalmár János tiszteletére*. Eger – Budapest, 203–211.
https://doi.org/10.46403/Felixtemporumreparatio.2026.203

Horváth József 1999: Falusi végrendeletek tartalmi és formai sajátosságai Nyugat-Dunántúlon a 17-18. században. *Soproni Szemle* (53.) 4. 356–369.

Horváth József 2017: *Győr város lakóinak mindennapi élete a 17. században*. Győr.

Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt 2025: A győri jezsuita rendház és gimnázium szerepe a város életében (1626–1773) In: Horváth József (szerk.): Győr története 2. kötet 1447-től 1743-ig. Győr, 233–258.

Kántor Klára 2003: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1710–1723*. Esztergom.

Keszei Franciska – Keszei Dénes 2020: A nicki templom titkai. A Kisfaludy és a Niczky családok nyomában. *Vasi Szemle* (74.) 3. 293–308.

Koltai András 2012: *Batthyány Ádám és udvara. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. (Források és feldolgozások 14.) Győr.

Molnár András 2000: *Zala megye archontológiája 1138–2000*. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg.

Móricz Péter (szerk.) 2017: Batthyány Lajos nádor. Körmend.

Nagy János 2017: Batthyány Lajos nádorrá választása és Vas vármegye rendjei az 1751. évi országgyűlésen. In: Móricz Péter (szerk.): *Batthyány Lajos nádor*. Körmend, 35–49.

Nagy Zoltán (szerk.) 2006: *A Batthyány család évszázadai Tudományos konferencia Körmenden. 2005. október 25–29*. Körmend.

Prickler, Harald – Seedoch, Johann (Hgg.) 1998: *Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte. Anläßlich der 350-Jahrfeier der Freistadterhebung*. Eisenstadt.

R. R. 1908: Niczky Lázár végrendelete. *Történelmi Tár* (9.) 3. 356–365.

Sümeghy Dezső 1956: Sopron vármegye levéltára. *Levéltári Híradó* (6.) 1. 59–112.

Szabó Dezső 1933: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. Budapest.

Szijártó M. István (szerk.) 2024: *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában.* Budapest.
https://doi.org/10.56037/978-963-646-102-7
Timaffy László 1991: *A Rábaköz és a Hanság.* Győr.
Tobler, Felix 2005: *Die Fürst Esterházysche Herrschaften des Burgenländisch-westungarischen Raumes und ihre Zugehörungen vom 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.* (Supplement zu der Burgenländischen Heimatblättern 67). Eisenstadt.
Tobler, Felix 2008a: Bibliographie der Arbeiten Felix Tobler. *Burgenländische Heimatblätter* (73.) 2. 80–87.
Tobler, Felix 2008b: Die fürsliche Linie der Esterhazy als Obergespane der Komitates Ödenburg. *Soproni Szemle* (62.) 2. 85–88.
Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756-1812.* Budapest, 1979.
Vári András – Pál Judit – Brakensiek, Stefan (Hg.) 2014: *Herrschaft an der Grenze. Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert.* Köln – Weimar – Wien

Kónya Annamária

A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása[1]

Abstract: The Formation and Administration of the Reformed Church District of Tiszáninnen. The formation of the Reformed Church District of Tiszáninnen was completed in the last quarter of the sixteenth century, after which a relatively peaceful period of development began. Four seniorates were established: Borsod, Zemplén, Ung, and Abaúj-Gömör. Although these seniorates bore the names of the counties, their territorial boundaries did not fully coincide with them. The market towns of the region became important centres of the Reformed Church, with Sárospatak occupying a leading position.

The church district had several distinctive features. For almost two centuries, the seniorates cooperated on the basis of a loose association, without a supreme administrative office-holder, that is, without a superintendent. The authority of the bishop or superintendent was exercised collectively by the senior pastors. Another distinctive feature of the Reformed Church District of Tiszáninnen was its coexistence with Lutheran congregations in Zemplén county. A Reformed–Lutheran union was formed in 1597 and lasted for more than half a century. Its essence was that the approximately twenty Lutheran congregations existing within the territory of the Zemplén seniorate came under the administration of the Reformed seniorate until 1663.

A third distinctive element in the development of the Tiszáninnen district was the appearance of Antitrinitarian teachings, especially in the territory of the Ung seniorate, although this influenced the religious development of the region only for a short time. A more radical change in the development of the church district was brought about by the Resolutio Carolina in 1734, which compelled the senior pastors of Tiszáninnen to elect a bishop. The first bishop of the Reformed Church District of Tiszáninnen was Sámuel Szentgyörgyi, minister of Rimaszombat.

Keywords: church district; seniorate; union; Antitrinitarianism; Tiszáninnen

[1] A tanulmány a VEGA 1/0669/24 17. storočie – „storočie mierov“ projekt keretében jelent meg.

A megalakult református egyház igazgatási felosztása kisebb-nagyobb mértékig a középkori katolikus egyház területi szervezetét másolta. Az új egyházigazgatási egységek megalakulását viszont több más okok is befolyásolták. Az egyházigazgatási egységek terjedelme és határai az országban való politikai hatalomtól is nagyban függtek, hiszen ez Magyarországon a 16-17. század idejében háromfajta volt (Habsburg, erdélyi, török). Gyakran előfordultak olyan esetek, hogy az egyházkerület esperessége egy másik hatalom területére eset, ezért a jobb igazgatás érdekében az adott terület egyházkerületéhez lett csatolva. Az egyházigazgatási egységek határai a tulajdonjogi vagy a vallási viszonyok (a földesúr vallásától függően) alakulásával is változhattak. Még mélyebb változás ment végbe az ország azon területein, ahol megmaradt a katolikus egyház.

A református egyház területi szervezete a 16. század végén alakult ki, de egyes területeken csak a 17. század elején, amikor ott is a zsinatokon elfogadták a helvét hitvallást. Minden gyülekezet, mely csatlakozott az egyik vagy másik konfesszióhoz, az egyes egyházigazgatási szervezett részévé lett.[2] Majdnem párhuzamosan alakultak a református egyház igazgatási egységei az ország keleti részeiben, tehát a Tiszántúl és Tiszáninnen területén.

A Tiszántúli református egyházkerület, melyet 14 esperesség alkotott,[3] az ország legnagyobb és legnépesebb egyház igazgatási egysége lett. Az erdélyi püspökségben található valamikori tasnádi egyetemes vikariátus a váradi, csanádi püspökséggel és az egri és váci püspökség részeinek egyesítésével jött létre. Így alakult meg 1559 évében a Debrecen-váradi (a régebbi irodalomban mint Kalmáncsehi egyházkerület is nevezték) egyházkerület. A területén az 1562-es Debreceni hitvallás volt elfogadva. Az egyházkerület hivatalosan 1567-ben alakult, mikor is a debreceni zsinaton elfogadták a II. Helvét hitvallást és a 74 cikkből álló törvénykönyvet, melyet később az úgynevezett„*Articuli maiores*" néven ismerünk. Emellett az egyházkerület igazgatásában a kissé módosított törvénykönyvet, az „*Articuli minores*"-t használták később.[4] A Tiszántúli református egyházkerület a magyar református egyház legtömörebb igazgatási egységévé vált, és a politikai vezetés szempontjából a területének nagy része az Erdélyi fejedelemséghez, illetve a Partiumhoz tartozott.[5]

Az ország nyugati részében, mely az egykori esztergomi érsekség területét alkotta, a Felső-dunamelléki református egyházkerület jött létre (valamikor mint samarjai, komáromi vagy csallóköz-mátyusföldi van nevezve). Alsó-Magyarország és Észak-Dunántúl, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Győr, Komárom, Esztergom és Moson vármegyék területén terült el. Az egyházkerület megalakulása az 1592-ben tartott galántai zsinatra

[2] Magyarországon olyan esetek is kialakultak a 16-17. század folyamán, mikor a lutheránus gyülekezetek a református egyházigazgatásába tartoztak, vagy ellenkezőleg. Ilyenkor uniók jöttek létre. Közelebb erről: Kónyová – Kónya 2010: 180–187.

[3] Zoványi – Ladányi 1977

[4] A nagyváradi zsinat után, 1577-ben Kovács Gönczi György módosította „De disciplina Ecclesiastica seu gubernationis ecclesiasticae legitima forma" néven, és ugyanabban az évben Wittenbergben ki lett nyomtatva. Révész 1938: 185.

[5] Révész 1938

vezethető vissza, mikor is püspököt-szuperintendenst választottak, aki viszont egészen 1613-ig az evangélikus gyülekezetek püspöke is volt. Az egyházkerület egészen 1619-ig a Tiszáninneni református egyházkerület törvénykönyvét használta, azután sajátját is megalkotta. Csak az elfogadása után, 1623-ban a komjáti zsinaton alakult meg jogszerűen a Felső-dunamelléki református egyházkerület, eleinte 5, aztán 8 esperességgel. A Carolina Resolutio után, 1736-ban a Dunántúli református egyházkerület része lett.

A győri és a veszprémi püspökség területén, mely Somogy, Zala, Vas, Veszprém, Győr, Sopron vármegyéket foglalta magába, 1591-ben a csepregi zsinat alkalmával megalakult a Dunántúli református egyházkerület. Mivel Dunántúlon egészen Beythe István püspök működésének végéig, 1612-ig az evangélikusok fenn tudták tartani a vallási egységet, a reformátusok csak azután választottak maguknak külön püspököt is. A Dunántúli református egyházkerület első szuperintendense Pathai István lett. Néhány évvel később az egyházkerület területének változására került sor. 1629-ben néhány a török hatalom által uralt terület az igazgatás könnyítése céljából a dunántúlihoz lett csatolva.[6]

Az Alsó-dunamelléki református egyházkerület az oszmán hatalmi térségben, a kalocsai érsekség pécsi és váci püspökségének területén alakult ki. 1608 évében két egyházkerületre osztódott szét: baranyaira 4, illetve 5 esperességgel és ráckeveire (pataira, pestire) 5 esperességgel. Ismét egyesültek 1734-ben. A már említett Carolina Resolutio értelmében az addigi református egyházkerületek száma négyre lett csökkentve: Tiszántúli, Tiszáninneni, Dunántúli és Dunamelléki.[7]

Az egyházkerületek megalakulásának folyamatában legtöbbször két irat lett elfogadva: hitvallás és törvénykönyv. A hitvallások az egyház teológiai tanítását foglalták magukba, míg a törvénykönyvek az egyház igazgatására, kormányzására szolgáltak. Az iratok tanulmányozásából kiderül, hogy míg a dogmatika kérdéseiben a svájci reformátorok tanítása szolgált példaként, a törvénykönyvek a lutheri egyház igazgatását vették át.[8] Révész Imre ezt írja erről: *„...tudatosan nem vállalták, illetőleg nem tekintették a magyar viszonyok közt alkalmazhatónak a kálvin-bézai elgondolást* és *gyakorlatot, mely* ép *a 60-as* évek *elejétől már egész nyugat Európában (németbirodalmi* és *svájcinémet területeket kivéve) meggyökerezésnek indult volt református talajon."*[9] Révész ennek fő okait a magyarországi társadalmi és politikai helyzetben látta, mely sokkal jobban hasonlított a német birodalmira, mint a svájci modellre. A Kálvin által preferált demokratikus formákat az egyházigazgatásban vagy az ő viszonyát a világi hatalomhoz nem

[6] Bíró – Szilágyi – Bucsay – Varga 1995: 195.

[7] Erdélynek egészen a 19. század közepéig saját egyházigazgatása volt.

[8] Itt inkább a Magyarországon meghonosodott lutheri egyházigazgatásra vonatkoztatva, mely a német modelltől egyes részleteiben különbözött. Magyarországon egyik protestáns egyházban sem tudott a világi hatalom olyan erős hatást elérni, mint a Német-római Császárságban. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a magyarországi reformációban nem volt a világi hatalomnak része, de inkább másodlagos szerepet játszott. A hazai feltételekben sokkal nagyobb feladata volt a prédikátoroknak és zsinatoknak. Ez az egyik oka, hogy Magyarországon korán zsinatok voltak összehívva, és a püspöki, illetve szuperintendensi állás be lett vezetve. Révész 1938: 192.

[9] Révész 1938: 188.

lehetett abban az időben megfelelő módon a magyarországi viszonyokra alkalmazni. Az Alföld területén hiányoztak a szabad királyi városok, de az alsó- és felső-magyarországi városok (ahol a kálvinizmusnak amúgy sem volt erős pozíciója) sem lehettek összehasonlítva a svájci városokkal (és egyáltalán nem a németalföldiekkel). Bucsay Mihály szerint pont ez a lutheri és kálvinista egyházban lévő hasonlóság tette lehetővé azoknak elszakadását egymástól.[10]

A református egyházban a legmagasabb pozíciót a szuperintendens, illetve az akkori forrásokban püspök töltötte be.[11] Ő állt a legnagyobb egyházigazgatási egység, az egyházkerület (szuperintendencia) élén. Az egyházmegye kormányzása az egyetemes zsinat feladata volt, mely az egyházi élet minden mozzanatát irányította, hitvallásokat, törvénykönyveket adott ki, iskolákat igazgatott, papokat iktatott be. A fegyelmi kérdésekben és házassági ügyekben a legmagasabb törvényhatóságot képezte. A püspök választó és felügyelő hatáskört gyakorolt.[12] A szuperintendens kötelességei közé és hatáskörébe a gyülekezetek látogatása tartozott (generalis visitatio), az esperesek felügyelete és természetesen minden olyan ügy, amely az egyházat érintette. A lelkészek, tanítók es esperesek legmagasabb fegyelmezési szerve volt, döntött a házassági ügyekben. Maga a szuperintendens az egyetemi zsinaton kívül a neki alárendelt személyeknek, espereseknek és kisebb tanácsnak, mely esperesekből és néhány prédikátorból állt, volt köteles számot adni. Ott, ahol nem jött létre egyházkerület a szó valós értelmében (Tiszáninnen), az esperesek gyakorolták a szuperintendensi jogokat.

Alacsonyabb egyházi tisztséget az esperes (archidiakonus) képviselt, aki a területileg kisebb egyházigazgatási egységet, az esperességet (egyházmegyét) igazgatta. Az esperes kötelességeihez a gyülekezetek látogatása, az esperességet alkotó gyülekezetek vallási életének, az egyház anyagi hátterének felügyelete, a hívek és a lelkészek, tanítók morális viselkedésének ellenőrzése tartozott. Számukra az elsődleges (egyházi) bíróságot is képezte. Irányította a lelkészi helyek betöltését, házassági ügyekben döntött. A bírósági és egyéb dolgok rendezésében egy tanács (a presbitériumok elődje), később a kis tanács segített neki. Az esperes elsődleges kötelességei közé a zsinatokon való részvétel tartozott. Ezek évenkénti, félévenkénti időszakokban voltak összehívva, és az espereseken kívül az adott esperesség lelkészei, tanítói, teológusdiákok vettek részt rajta.

Az egyház szervezett legkisebb, illetve alapelemét a gyülekezet alkotta, melynek élén a prédikátor állt. Viszont a mai helyzettől eltérően a gyülekezetekben nem működtek a presbitériumok,[13] melynek választott tagjai a lelkészt segítették a gyülekezet

[10] Bíró – Szilágyi – Bucsay – Varga 1995: 73.

[11] A szuperintendens megnevezés már a középkori egyházi terminológiában is szerepelt. Olyan egyházi személyt jelentett, akit az uralkodó élete végéig az egyházigazgatási egység kormányzására nevezett ki. A szuperintendens feladata volt a többi egyházi személyek felügyelete, a gyülekezetek ellenőrzése és hasonló dolgok. Habár a szuperintendens hatásköre megegyezett a püspökével, a reformáció idején inkább ezt használták, hogy ne emlékeztessen a régi, katolikus egyházra.

[12] Erdélyben és a Tiszántúlon (Partiumban) a szuperintendensi választás eredményét a fejedelemnek jóvá kellett hagyni.

[13] A presbitériumnak két jelentése van. Az első egy olyan testület megnevezését jelenti, mely a református

kormányzásában és anyagi fenntartásában.[14] A reformáció idején ezek a hatáskörök a földesúri joghoz tartoztak, ezáltal nagyrészben a földesúrtól függött a prédikátor működése is. A gyülekezett rendes és problémamentes fejlődése pont a földesúr és prédikátor közti jó viszonyon alapult. A lelkészi helyek elfoglalásánál viszont általános szokásnak számított erővel rákényszeríteni a gyülekezetre a prédikátort. A praxisba be lett vezetve az egyéves próbaidő, mely alatt nem lehetett a prédikátort elbocsátani, de az év elteltével a gyülekezett szabadon dönthetett a prédikátor marasztásáról vagy elbocsátásáról. A lelkész általános kötelességein felül a 16. században még az egyházi anyakönyvek vezetése is a feladatköréhez tartozott. Ezekhez a kötelességekhez a 18. században még csatlakozott a házasságokról és temetésekről való feljegyzések vezetése is.[15] A prédikátornak kisebb, leginkább morális jellegű kihágások esetén diszciplináris hatásköre is volt, pl. a hívek előtti megrovás, büntetés fizettetése, exkommunikáció, tehát az istentiszteletek látogatásától való eltiltás és hasonlók. Maguknak a prédikátoroknak is nagy morális és teológiai követelményeknek kellett megfelelni. Nekik is pontosan előírt viselkedés és öltözési mód, családi élet volt megszabva. Ezek megszegése esetén ők is legtöbbször pénzbüntetésre voltak ítélve. A svájci modelltől eltérően a magyar református egyházban hiányzott a konzisztórium intézménye (ez csak Erdélyben alakult ki), melynek leginkább az etika és morál terén volt bírói hatásköre.

A Tiszáninneni református egyház területi igazgatásának kialakulása

A 60-as években az összes nehézség leküzdése után befejeződhetett a tiszáninneni területek helvét gyülekezetei területi igazgatásának kialakulása. Eleinte a területen létező lutheri gyülekezeteket az öt szabad királyi város esperességének papjai igazgatták. A két reformációs irányzat végleges elkülönülése után, a 60-as évek első felében ez már elképzelhetetlen volt. Az első területi, illetve egyházigazgatási egységek még a század

egyházban a lelkészek közül kiválasztotta az esperest. A másik értelmében a gyülekezeti tagokból választott „önkormányzat", mely a prédikátorral a gyülekezetet kormányozta. Ilyenfajta presbitériumok a 17. század folyamán jöttek létre elsődlegesen ott, ahol a világi hatalom nem volt református (városi tanács, földesúr), tehát a hívek maguk közül választottak presbitériumi tagokat. Az első presbitérium 1617-ben alakult Pápán Pálfi Kanizsai János közbenjárásával, melynek 12 tagja volt. 1630-tól a pápai zsinat kötelességgé tette minden gyülekezetnek a presbitérium alapítását. Az ország keleti részeiben az ilyen igyekezeteket Lorántffy Zsuzsanna támogatta. Míg az ország nyugati részén (feltehetően a rekatolizáció erősödése folytán) a presbitériumok bevezetése problémamentesen ment végbe, a többi országrészekben hosszú viták előzték meg, és a folyamat sokkal tovább elhúzódott. Habár 1646-ban az ún. nemzeti zsinat Szatmárban a presbitériumok bevezetését jóváhagyta, a valóságban csak nagyon lassan lett a döntés megvalósítva. Bíró – Szilágyi – Bucsay – Varga 1995: 143; Zoványi – Ladányi 1977: 487.

[14] Bíró – Szilágyi – Bucsay – Varga 1995: 73.

[15] Révész 1938: 208.

elején alakultak meg. Borsod vármegye prédikátorai 1556-ban esperességet (tractus) alakítottak Mohi Ferenc szikszói prédikátorral az élen. 1559-ben Kopácsi István sárospataki pap vezetése alatt létrejött a zempléni esperesség. Kopácsinak 1564-ben el kellett távoznia a Perényi-birtokokról, ezért Pelsőcre ment, és ott ugyanabban az évben az első gömöri esperesnek lett megválasztva. Az abaúji esperesség első esperese 1564-ben a gönci prédikátor, Károlyi Gáspár lett.[16] Ez a három esperesség (borsodi, gömöri, abaúji) 1567-ben a tiszáninneni vármegyék nevében a debreceni zsinaton aláírta a II. Helvét hitvallást.[17]

Mivel Perényi Péter és fia, Gábor, illetve Alaghy János zempléni nemesek a lutheri reformációs tanok támogatói voltak, és mindent megtettek annak érdekében, hogy meggátolják a svájci tanítások terjedését birtokaikon, Zemplénben csak haláluk után tudott igazán szabadon és gyorsan terjedni a kálvini hit, illetve ekkor lettek megteremtve megalakulásának feltételei. 1567-ben Perényi és Alaghy meghaltak, és akkor megújulhatott a zempléni esperesség, Czeglédi Ferenc olaszliszkai prédikátorral az élén.[18] Szintén 1567-ben jött létre az ungi esperesség, melyet az ungvári pap, Egri Lukács igazgatott. Ő viszont hamarosan az antitrinitarizmus híve lett, ami néhány évre visszatartotta az egész vármegye betagolódását a református esperességekbe. Ez végül is 1574-ben, Egri halála után valósult meg.[19] Az új ungi esperes Szikszay Gergely lett.[20]

Tehát a 16. század harmadik negyedének végére létrejött a négy esperesség, amelyek a Tiszáninneni református egyházkerületet (szuperintendenciát) alkották Magyarországon. Az esperességei, melyek a vármegyék nevét viselték, nem voltak itt sem területileg azonosak azokkal. Az abaúji esperesség (valamikor mint kassa-völgyi) elsősorban Zemplén vármegye területébe hatolt be, és számos délen fekvő falu és mezőváros tartozott hozzá, továbbá pár gyülekezet Szabolcs és Torna, illetve kisszámú falu Sáros vármegyéből. A borsodi esperesség később borsod-gömör-kishontinak neveztetett, a vármegyéken kívül még kisebb territóriumokat foglal magába Abaúj, Torna, Zemplén és leginkább Heves vármegye területéből. Az ungi esperességhez több Bereg és Szatmár vármegyei református gyülekezet tartozott, sőt egyes időszakokban mélyen behatolt Felső- és Középső-Zemplén területébe is. A zempléni esperességbe több abaúji és néhány szabolcsi gyülekezet tartozott.[21]

A Tiszáninneni református egyházkerület egyes aspektusaiban eltért a többi lutheri és helvét egyház igazgatási területeitől. A legfeltűnőbb eltérés a felépítését és igazgatását érintette. Majdnem két évszázadig, egészen 1734-ig az esperességek szabad kötődésén alapult a legfelsőbb igazgató személy, a szuperintendens nélkül. A püspök vagy szuperintendens hatáskörét az esperesek gyakorolták. Ennek a ténynek több oka is lehetett. A régebbi irodalom az okokat elsősorban az egri püspök és uralkodó reakciójával

[16] Zoványi 1938: 54.
[17] Dienes (szerk.) 2001: 107.
[18] Zoványi 1938: 52.
[19] Miskolci Csulyak 2008: 437.
[20] Zoványi 1938:55.
[21] Dienes (szerk.) 2001: 431–432.

magyarázta. Valójában viszont ezeket más körülmények is befolyásolták. Első okként ezt maga a terület földrajzi elterjedése is okozhatta, mivel a magyar kálvinizmus perifériájához – beleértve a Magyar Királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget – tartozott. Feltehetően ebben szerepet játszott a hosszú ideig húzódó konfliktus az egri püspökkel, mely bizonyára kiváltotta a református egyház ellenszenvét a püspöki hatalom iránt, úgyszintén maga a kerület kialakulásának folyamata, hiszen az esperesek az elejétől fogva olyan hatáskörrel rendelkeztek, melyet máshol csak a szuperintendens gyakorolhatott. Azok az egyházlátogatásokat végezték, papokat iktattak be, exkommunikáltak.[22] Tehát feltételezni lehet, hogy maguk az esperesek sem voltak igazán hajlandók kisebbíteni kompetenciáikat, és ebből az okból kifolyólag nem állt nekik sem érdekükben szuperintendenst választani. Tulajdonképpen az egyházkerület tudott a szuperintendens személye nélkül is „működni".

A Tiszáninneni református egyházkerület másik sajátossága az evangélikus gyülekezetekkel való együttélés volt Zemplén vármegyében, mely több mint fél évszázadig tartott. Ez az érdekes unió 1597-ben alakult meg a sátoraljaújhelyi zsinaton, mely eldöntötte, hogy a vármegye területén létező szlovák lutheránus gyülekezeteket (Varannó és Tapolymogyorós környéke) a varannói pap két vagy három másik szlovák evangélikus lelkésszel igazgassa. Egyben minden említett lelkész aláírta az ún. felső-magyarországi hitvallást. A zempléni evangélikusok első ilyen gondnoka – társesperese – Mednensky András lett.[23] A varannói társesperes hatáskörébe majdnem két tized gyülekezet tartozott, melyek a várostól északi és déli irányban feküdtek. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint ezek: Agyagos (f. Tótjesztreb és Mernyik), Mogyoróska (Feketepatak és Mihalkó), Tótizsép (f. Kvakóc és Tótkajnya), Sókút (f. Zamutó), Csáklyó (f. Vehéc a Komaróc) voltak. Hozzájuk még nagy valószínűséggel Nagydomása, Nagydobra, Szacsur és Szécspolyánka tartozott.[24] Természetesen hozzájuk kell számolni magát Varannót is leányegyházaival együtt: Hosszúmező, Csemernye, Szedliszke, Benkóc és Hencóc.

A református és evangélikus gyülekezetek egyesítése közös igazgatás alá egészen 1663-ig tartott, akkor a felső-magyarországi vidéki esperesség kezdeményezésére a zempléni evangélikus á. h. gyülekezetek annak részévé váltak, mely azóta mint a sároszempléni evangélikus á. h. egyház esperessége működött.[25] Az unió semmiképpen nem volt hitvallási, csak adminisztratív egyesítés. A létrejöttének okai máig sem teljesen tisztázottak; bizonyára ebben szerepet játszottak az illetékes gyülekezetek református földesurai, főleg a Báthoryak,[26] de maguk az evangélikus lelkészek is attól tarthattak, hogy kívül ne maradjanak mindkét egyházigazgatási egységen, és mivel egy kis szigetet alkottak a református többségben, valószínűleg az uniós megoldás lett számukra

[22] Dienes 2017: 154–156.

[23] Miskolci Csulyak 2008: 439.

[24] Kónya 2011: 50–52.

[25] Miskolci Csulyak 2008: 440.

[26] Ecsedi Báthory István országbíró erős református vallású volt, de egyben nagyon toleráns a más vallásokkal szemben, ez lehetett bizonyosan az oka a kezdeményezésének, mellyel a vallási intoleranciát, az esetleges konfliktusokat akarta kivédeni birtokain.

az akkori helyzetben a legmegfelelőbb.[27] Az unióban és a hozzá kapcsolódó vallási toleranciában bizonyosan egyedi dolognak számított a két reformációs irányzat álladó versengése, a békétlenségek az állandó hitvallási összetűzések idejében.

A református esperességek teológiai és szervezeti egységére nézve az unitarizmus jelentette a veszélyt, mely Lengyelországból, de leginkább a közeli Erdélyből terjedt, amely abban az időben már állami vallásként volt elismerve. Az antitrinitarizmus egyik legismertebb hirdetője az első ungi esperes, Egri Lukács volt, aki egy teljes évtizedre eltávolította az esperességet a helvét hittől.[28] A terjedő unitarizmus a református gyülekezetek számára két dolog miatt is nagyon veszélyes volt. Először is reálisnak mutatkozott egy esetleges „harmadik reformáció" és a helvét gyülekezetek áttérése az unitarizmushoz (úgy, mint Erdélyben), másrészt a református vezetés passzivitása egy esetleges állami hatalom beavatkozását kockáztatta, mivel az az unitáriusok ellen való harcban sokszor egységesen lépett fel a szakramentáriusok ellen is.[29] Ez oknál fogva a tiszáninneni szuperintendensek energikusan léptek fel a terjedő unitarizmus legcsekélyebb formái ellen is, és több kisebb zsinati tárgyalásnak lett ez a kérdés a fő témája. Egri mellett az unitarizmus irányzatához áttért Csanády Imre is, aki Kassán volt egy ideig pap. Az unitarizmus elleni harc vezető személyisége az abaúji esperes, Károlyi Gáspár lett.[30]

A 16. század utolsó negyedében tulajdonképpen befejeződött a Tiszáninneni református egyházkerület alakulásának folyamata, és a következő időszakban egy viszonylag békés fejlődés kezdődött. A felső-magyarországi mágnások és nemesség támogatásával fokozatosan kialakult az új egyházi szervezet. A terület mezővárosaiból a református egyház fontos központjai váltak, továbbra is Sárospatakkal az élen, mely vezető szerepét leginkább a dinamikusan fejlődő református kollégiumnak köszönhette.

A Tiszáninneni református egyházkerület területét Gömör, Kishont, Borsod, Heves, Abaúj, Torna, Zemplén, Ung és részben Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék alkották. A volt egri püspökség területéből csak a délkeleti és északnyugati térségek lettek a Tiszántúli református egyházkerület részei, míg az északnyugati vármegyékben, a Szepességben és Sárosban az ágostai hitvallás maradt meg, minek folytán a lutheri egyház struktúrái megakadályozták a svájci reformáció nagyobb elterjedését a területen. Elsősorban az öt szabad királyi város és az azok által kormányzott esperesség, illetve a szepességi német lutheri gyülekezetek voltak a helvét irány nyugati irányban való terjedésének erős gátjai. Kivételnek csak Kassa városa és néhány sárosi gyülekezet számított. Ebben a térségben a svájci reformáció gondolatai a wittenbergi filipistákkal is támogatott kriptokálvinizmus formájában terjedtek.

A svájci reformáció a 16. század második felében lett domináns a tiszáninneni vármegyék területén. Csak a tizedjegyzékek alapján a század végén Abaúj és Torna

[27] Miskolci Csulyak 2008: 439; Dienes 2017: 212.
[28] Kathona 1971: 405–406.
[29] Ezt tanúsítják az 50-es és 60-as évek törvényei.
[30] Szabó 1984: 544–545.

vármegyében 102 parókiában, Borsod vármegyében 57 anyaegyházban, Gömör és Kishont vármegyében 30 parókiában, Ung vármegyében 30 anyaegyházban és Zemplén vármegyében 81 parókián működtek a református prédikátorok.[31] Ezek az adatok azonban hiányosak, és feltételezhető, hogy a református gyülekezetek száma annak idején már jóval magasabb volt.

Radikálisabb változást az egyházkerület fejlődésében csak a Resolutio Carolina hozott 1734-ben, mely négy református egyházkerületet ismert el, és kötelezővé tette a szuperintendensek választását. Ez rákényszerítette a tiszáninneni espereseket, hogy püspököt válasszanak. A Tiszáninneni református egyházkerület első püspökének Szentgyörgyi Sámuel rimaszombati lelkész lett megválasztva, szolgálati ideje tíz éven át tartott (1735–1745).[32]

Hivatkozott irodalom

Bíró Sándor – Szilágyi István – Bucsay Mihály – Varga Zoltán 1995: *A magyar református egyház története*. (Az Egyháztörténeti Tanszék kiadványai 1.) Az első kiadás változatlan utánnyomása. Sárospatak.

Dienes Dénes (szerk.) 2001: *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek: 16-17. század*. (Millenniumi magyar történelem.) Budapest.

Dienes Dénes 2017: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig.* Sárospatak.

Kathona Géza 1971: Egri Lukács antitrinitárius-anabaptista nézetei. *Irodalomtörténeti Közlemények* (75.) 4. 403–425.

Kónya Péter 2011: Szlovák reformátusok a 17-18. században. *Sárospataki Füzetek* (15.) 4. 39–52.

Kónyová Annamária – Kónya Peter 2010: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. - 18. storočí*. Prešov.

Miskolci Csulyak István 2008: *Zempléni vizitációk: 1629-1671; Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*. (Acta patakina 21.) Sárospatak.

Révész Imre 1938: *Magyar református egyháztörténet 1520-1608*. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen.

Szabó András 1984: Egri Lukács „megtérése": Az antitrinitanizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574. *Irodalomtörténeti Közlemények* (88.) 5–6. 543–557.

Zoványi Jenő 1929: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In: Zsinka Ferenc (szerk.): *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. 12. Budapest, 7–141.

[31] Zoványi 1929.

[32] Dienes 2017: 463–464.

Zoványi Jenő 1938: Tiszáninneni református superintendens seniorok. *Teológiai Szemle* (1938.) 1-2. 52–56.
Zoványi Jenő – Ladányi Sándor 1977: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és bőv. kiadás. Budapest.

Kónya Péter

Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században

Abstract: The Self-Government of Eperjes and Its Changes in the Seventeenth Century. The system and organs of self-government in the free royal town of Eperjes had developed during the medieval centuries. In the early modern period, municipal self-government, or autonomy, remained among the most important urban privileges. This autonomy was represented by municipal bodies and offices.

The municipal self-government of Eperjes was similar to that of other towns in Upper Hungary. At its head stood the judge, or in some cases the chief judge (judex, judex primarius, Richter), together with the town council, the so-called senate (senatus). In the seventeenth century, the senate usually consisted of twelve members, among whom the most important were the notary (notarius) and the deputy notary (vicenotarius). The senate functioned simultaneously as the town's governing and judicial body and also performed the most important municipal offices.

Another elected body of municipal self-government was the elected or sworn community (communitas jurata, centum viri, communitas). The membership of this community varied in number and was divided into four groups, known as tables (mensae). Each table was headed by a tribune, while the tribune of the first table also served as chief tribune, the so-called "tribune of the people" (tribunus plebis). The senate and the elected community elected one another, which meant that the great majority of burghers were largely excluded from the electoral process. These burghers formed the so-called black community (communitas nigra), which in Eperjes possessed only minimal authority. In some other towns of Upper Hungary, especially Bártfa, this body had considerably greater power.

The absolutism of Leopold I introduced, in the early 1670s, a series of severe external measures that significantly altered the functioning of municipal self-government and restricted urban autonomy. Among these measures, alongside the limitation of the council's authority and Counter-Reformation policies, perhaps the most serious was the subordination of municipal self-government to the commissioners of the Szepes Chamber

Kulcsszavak: Eperjes; free royal town; self-government; town council; municipal offices; absolutism; Counter-Reformation

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.169

Eperjes szabad királyi város önkormányzati rendszere és szervei a középkor évszázadaiban alakultak ki. Kulcsfontosságú volt a város önkormányzata számára az 1299. év, amikor Eperjesnek, Kisszebennel és Nagysárossal együtt, III. András odaadományozta a városi privilégiumokat. A középkori önkormányzat élén állt a bíró a tanácsosokkal, és az önkormányzati rendszer tovább fejlődött a középkor következő évszázadaiban. A mohácsi csata utáni korszakban, a kora újkor elején a város önkormányzata kialakult és állandósodott már olyan formában, amelyben ismerjük a további két századból. Eperjes önkormányzata hasonlóan nézett ki és működött, mint a többi felső-magyarországi szabad királyi városban, Bártfán, Kisszebenben, Kassán vagy Lőcsén.[1]

A városi önkormányzat és szervezete

Kora újkorban is az önkormányzat vagy autonómia tartozott a legfontosabb városi kiváltságokhoz. Az autonómiát az önkormányzati szervek és hivatalok képviselték. Az eperjesi városi önkormányzat hasonló volt, mint más felső-magyarországi városokban. Élén a bíró állt, esetleg a főbíró (judex, judex primarius, Richter) a városi tanáccsal, ún. szenátussal (senatus). A szenátus a 17. században rendszerint tizenkét tagból állt, akik közül a legjelentősebb a jegyző (Notarius) és az aljegyző (Vicenotarius) volt. A szenátus egyszerre működött a város vezető és ítélő szerveként, és a legjelentősebb városi hivatalokat is ellátta. A szenátus tagjai rendszerint a leggazdagabb, legfelsőbb polgári rétegből, illetve a felsőbb középosztályból származtak. A szenátorok soraiban a 17. században megtalálhatók a leggazdagabb eperjesi kereskedők, úgymint Lengfelder János, Ján Szőrős, Schőnleben Mihály, Puttenberger János, Krupnik János, Zimmermann Ádám, Zimmermann Zsigmond vagy Juraj Fleischakker György.[2]

Az önkormányzat további választott szervét képviselte a választott vagy esküdt község (Communitas jurata, Centum viri, Communitas). A község változó tagszámmal rendelkezett, a tagok négy csoportba, ún. asztalokba voltak elosztva (Mensae). Az egyes asztalok élén álltak a tribünök, és az első asztal tribünje volt egyúttal a főtribün, az ún. „néptribün" (Tribunus plebis). A főtribün széles hatáskörrel és hatalommal rendelkezett, hasonlóval, mint a szenátus tagjai. A választott község tagjait az összes teljesjogú polgárok közgyűlése választotta soraiból. A választott község nevének ellenére („centum viri", azaz „száz férfi") a 17. században változó, különböző tagszámmal rendelkezett, 24-től 70-ig.[3] A község tagjai töltötték be a városi hivatalok legnagyobb részét. Az

[1] Ettől eltérő, más önkormányzati rendszer működött az alsó-magyarországi szabad királyi és királyi bányavárosokban.

[2] ŠAP, MAG PO. UK č 27: Számadási könyv 1604–1632; 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640–1728.

[3] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-1728.

egyes városi hivatalokat a szenátus tagjai látták el, ezek voltak a szenátusi hivatalok (Officia communitatis), annak érdekében, hogy be legyen biztosítva a fő felügyelet a városi élet egyes, illetve legfontosabb területei fölött (gazdaság, számadások, iskolák, egyház, védelem, hadügy stb.). A további hivatalokat vagy tisztségeket a speciális városi hivatalnokok vagy alkalmazottak (darabontok, szolgák, pásztorok s mások) töltötték be.[4]

A választási rendszer Eperjes szabad királyi városban hasonló volt, mint a többi felső-magyarországi szabad királyi városban. A választásokat rendszerint január első két hetében tartották, vízkereszt után, és az összes önkormányzati szerv tagjait csak egy évre választották. A szenátus és a választott község egymást választották, s így a polgárok nagy többsége nagyjából ki volt zárva a választásból. Ezek azonban az ún. fekete községet (Communitas nigra) képviselték, amely viszont Eperjesen csak minimális hatáskörrel rendelkezett. Jelentősen nagyobb hatalma volt ennek a grémiumnak egyes más városokban Felső-Magyarországon, főleg Bártfán.[5]

Az önkormányzat működése

Az önkormányzat legmagasabb és legerősebb képviselője volt a bíró (judex, Richter). Ő a városi bíróság elnöklése mellett képviselte a várost országos és más külső szinteken (pl. vármegyei), jogosult volt a városi pecsétek használatára, vezette a város hivatalos kommunikációját az uralkodóval vagy hivatalaival, a vármegyével és a katonai parancsnokokkal. Ugyanúgy vezette a tárgyalásokat az állami, egyházi vagy vármegyei igazgatás tagjaival. Az eperjesi bírói hivatalt a 17. század folyamán az alábbiak töltötték be: Wirth Mihály, Gorszky György, Dreschler István, Planek János, Karcsmarovics Márton, Hekel János, Roth János, Vajda János, Kroner Krisztián, Puttenberger János, Speitz György, Lengfelner Dániel, Klein János, Hakker Mihály, Weber János, Konradt Tamás, Úsz Ferenc, Makkay János, Fleischhakker György, Thurcsányi György, Szikszay Pál, Medveczky Mátyás, Harsághy István, Seldtmayer Sebestyén, Roth Mihály és Klesch János.

Többségüket ismételten, többszörösen választották meg a hivatalba, többen viszont néhány két-, három-, sőt négyévi ciklusban is álltak a város élén, voltak azonban olyanok is, akik csak egyszer egy évre kerültek ebbe a tisztségbe. A legtöbb városi bíró a gazdag kereskedők soraiból származott, csak néhány iparos található közöttük. Inkább ritka esteket jelentenek a nemesi származású bírák, azok is viszont – Úsz Ferencen kívül – mind a polgárság köréből kerültek ki.[6] Egy városi bírót az egész 17. században azonban

[4] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-1728.

[5] Bártfán a 17. század végéig tanácskozott a bíró a fekete tanáccsal minden kulcsfontosságú döntésről (pl. a város kiadása a felkelőknek vagy a császári katonáknak). Kónya 2000.

[6] ŠAP, MAG PO. UK č 27: Számadási könyv 1604–1632; 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-

tudósnak és a kulturális élet jelentős személyiségének tarthatunk. Ő az irodalmi műveivel is híressé vált városi és felső-magyarországi gyógyszerész, Weber János.[7]

Ennek jelentős oka lehetett a polgári rend szigorú összekötése az iparosi és kereskedelmi hivatással és a háztulajdonossággal, ami kizárta a szenátusi választásból a tanárokat és a lelkészeket. Erre jellemző, hogy az eperjesi gimnázium rektora, Bocatius János (császári „poeta laureatus"), aki a tanács tagja sem lehetett, később Kassán híres városi bíró lett.

A városi önkormányzatot mindennapi, specializált szinten ellátták a városi hivatalok. Ezeket a hivatalokat mind a szenátorok, mind a választott község tagjai, mind bérért a további városi lakosok betölthették. Eszerint voltak ezek a hivatalok három csoportba elosztva: a szenátus vagy a tanács (község) hivatalaira és a „közönséges" hivatalokra. A 17. század elején a szenátusi hivatalok közé tartoztak: a tüzérség prefektusai, a jobbágyfalvak prefektusai, a pincék prefektusai, a szőlők prefektusa, a harmincad prefektusa, az ispotály prefektusa, a végrendeletek prefektusa, a borozók prefektusa, az istállók prefektusa, az őrségek prefektusa, az erdők prefektusa, a hidak prefektusa és az utak prefektusa. A választott község hivatalait képviselték: a parókiai templom „atyjai", a magyar és a szlovák templom „atyjai", a magtárok prefektusai, a malmok prefektusai, a sörházak prefektusai, a sókamra prefektusai, a vásár prefektusai, a felső kapu, az alsó kapu és a kiskapu két-két kapitánya és az öt városnegyed prefektusai. Az ún. „közönséges" (népi) hivatalokat sem a szenátus, sem a választott község tagjai nem töltötték be, csak a fizetett lakosok. Ilyenek voltak: a belvárosi vendéglős, a belvárosi kocsmáros, a felső-hustáki (külvárosi) kocsmáros, a bodnár, a sáfár, a kerülő, a fürdőmester, a kovács, a lakatos, az istállók cselédjei, az ispotály szolgái, az üveges, a vámszedő, a molnárok, a borkimérés vezetője, a favágó, a felső kapu, alsó kapu és kiskapu kapitányai, a trombitás, a városi szolgák, a sörfőző, a városi hajdúk, a hegybírók, és egyes években a tályai, tolcsvai és zombori vincellérek.[8]

A század harmincas éveiig csak minimális mértékben változtak a városi hivatalok. A szenátusi hivatalok kibővültek a téglagyár prefektusával és négy iskolafelügyelővel (inspektorral). A választott község hivatalai között egyesült a vásár prefektusának és a sókamara prefektusának hivatala. Továbbá ezek kibővültek négy húsminőségi prefektussal és a pénzszedővel a külső hentesektől. A legjobban a „közönséges" hivatalok csoportja bővült, ahova akkor már az alábbiak tartoztak: a kerékgyártó, a szíjártó, az asztalos, a kapu melletti házak felügyelője, a téglás, a lovász, a pásztor és három vincellér.[9]

A század közepén többé-kevésbé nagyobb változások nélkül maradt a városi önkormányzat által ellátott szerepek összetétele. A szenátusi hivatalok kibővültek a harmincad és befizetések prefektusával és az ispotály prefektusaival, s ugyanakkor az iskolafelügyelők száma megnőtt hatra. A választott község hivatalai között megváltoztak a

1728.

[7] Hasonlóan, mint a híres kassai bíró, Bock Bocatius János.

[8] ŠAP, MAG PO. UK č 27: Számadási könyv 1604–1632.

[9] ŠAP, MAG PO. UK č 27: Számadási könyv 1604–1632.

templomatyák (a német, a magyar és a szlovák templomban külön) a német, magyar és szlovák templom kurátoraira, és kibővültek a pénzszedővel és a zászlótartóval. A „közönséges" hivatalokhoz az addigiakon kívül tartoztak még a vendéglősök a városban, a pincékben és a külvárosokban (felső és alsó külvárosban), a sáfár, a nyereggyártó, a köteles, a fazekas, a vámszedő a felső és alsó kapuban és a molnárok a felső és az alsó malomban.[10]

Jelentősebb változások a városi hivatalok összetételében a század utolsó harmadában következtek be az állami beavatkozások és az ellenreformációs intézkedések következtében. A hetvenes években megszűnt a zászlótartói hivatal a szenátusi hivatalok között, s ugyanúgy a csak nemrégen bevezetett városi kapitányi tisztség is. A szenátori hivatalokat továbbá az alábbiak képviselték: a földhivatal prefektusa, a hűs felügyelői, a számvevő, az épületek prefektusai, a magtárok prefektusai, a szőlők felügyelője, a jobbágyfalvak prefektusai, a téglavetők prefektusa, a pincék prefektusa, a harmincados, a végrendeletek vezetői, az istállók prefektusai, az ispotály prefektusai, az erdők prefektusai, az őrségek prefektusai és a malmok prefektusai.

A választott község hivatalai között felváltották a német, magyar és szlovák templom kurátorait a templomok felügyelői (Aeditui Templi).[11] A hivataloknak ebbe a csoportjába tartoztak még: a vásár prefektusai, az öt városnegyed prefektusai, a pénzszedők a külső hentesektől, tíz arbiter (bíró) és a zászlótartó. A „közönséges" hivatalok kibővültek a falvak provizorával.[12]

A városi hivatalok összetétele tovább változott a következő években. Thököly Imre felkelése alatt, a város kuruc megszállása után újból megjelentek a három evangélikus templom kurátori hivatalai, és a szenátusi hivatalok kibővültek az árvák prefektusaival. A „közönséges" hivatalokat akkor kiegészítették a kőműves, az ötvös és a kőbánya prefektusaival.

A felkelés leverése után, a nyolcvanas évek végén megszüntették a három templom kurátorainak hivatalát, s helyükbe csak egy templomfelügyelő került. A további változásokat mind az állami intézkedések és beavatkozások az önkormányzatba, mind a városi ingatlanok nagy részének elzálogosítása vagy bérbeadása eredményezték. A század végén a szenátusi hivatalok között a hagyományosak (az épületek prefektusai, a harmincados, a végrendeletek vezetői, az őrségek prefektusai, az istállók prefektusai vagy a számvevő) mellett megjelentek: a jegyző és az aljegyző, a kovácsműhely prefektusa, az árvák öt prefektusa, a plébániatemplom prefektusa, az adópénztár prefektusa, két kapitány, két kapukapitány, a vendéglők bérlői helyetteseikkel és a téglavető bérlője. A választott község már létező hivatalai kibővültek két kasztelánnal. A városi hivatalok harmadik csoportját kiegészítette a művész (Kunstmeister) és a hóhér.

[10] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640–1728.
[11] A szlovák és a magyar templom átadása után a minoriták, ill. jezsuiták kezébe.
[12] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640–1728.

A Rákóczi-szabadságharc után felváltotta a templom kurátorát két-két kurátor a katolikus és az evangélikus templom számára, de a városi hivatalok összetétele általában jobban hasonlított a nyolcvanas évek végi helyzetre.[13]

Állami beavatkozások az önkormányzatba

I. Lipót abszolutizmusa a hetvenes évek elején olyan nagyon súlyos külső intézkedéseket hozott, amelyek jelentős módon megváltoztatták a városi önkormányzat működését és korlátozták a városok autonómiáját. Az első ilyen intézkedés volt az uralkodói rendelet 1673. október 28-ról, amely szerint azóta minden évben a városi önkormányzat választásán nem csak egy külön kamarai biztosnak kellett jelen lennie. Továbbá mind a szenátusban, mind a választott községben be kellett biztosítani a katolikus felekezet többségét, a városi darabontokat és az összes védelmi objektumot alá kellett rendelni a katonai parancsnokoknak, és a város összes privilégiumait el kellett küldeni a Szepesi Kamarának.[14]

Súlyos zavarokat okoztak az önkormányzat működésében ebben a korszakban az ellenreformációs intézkedések is. Annak ellenére, hogy Weber János bíró a város katonai megszállása után konvertált, áttért a katolikus hitre, Volkra Otto generális, miután katonaságával 1673. március 8-án elkobozta a Felső-Magyarországi Rendek Kollégiumát, elrendelte a nemrégen megválasztott szenátus és bíró új restaurációját, amelyből a már említett katolikus nemes Úsz Ferenc jött ki győztesen.[15] Az új városi tanács egy másik kamarai rendeletet kapott meg, amely tovább csonkította a város autonómiáját. Eszerint az önkormányzati tárgyalásokon fő döntési joga volt a Szepesi Kamara biztosainak, a bírót csak a katolikus szenátor helyettesítette, a minden évben tartatott választás eredményei csak a Szepesi Kamara jóváhagyása után voltak érvényesek.

A városi tanácsnak kötelező volt gondoskodni az Isten dicsőségének felemeléséről, a katolikus egyház majoritásáról és a katolikus istentiszteletek zavartalan megtartásáról. Az összes polgárnak kötelező volt fizetni 12 Ft-ot, a szegényebb lakosoknak 1 Ft-ot a Boldog Szűz Mária oltárára. A szenátusi üléseken, ahol a katolikus egyházi ügyekről tárgyaltak, főleg a templomokról és a hívőkről, nem volt szabad részt venni az evangélikus szenátoroknak.[16]

Mind az uralkodó, mind a kamara vagy a katonai parancsnokok rendeletei ellenére azonban csak nagyon lassan haladt a városi önkormányzati szervek rekatolizálása. A tiszta evangélikus városban ugyanis abszolút hiányoztak az alkalmas katolikus

[13] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640–1728.
[14] Lasztókay 1881: 54.
[15] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-1728.
[16] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-1728.

személyek. Emiatt a hetvenes évek első felében a szenátusban és a választott községben több idegent (olasz vagy lengyel kereskedők, volt katonatisztek) választottak meg, és a kamara is tűrni kényszerült nemcsak a konvertitákat, hanem néhány evangélikus szenátort is. Ezek a következő két év alatt még működtek, és csak 1676-ban sikerült megválasztani egy tiszta katolikus szenátust.[17]

Ezek a viszonyok, az uralkodói és kamarai intézkedésekkel együtt, megismétlődtek a Thököly-felkelés leverése után, 1687–1704-ben. Természetesen, ezek a külső beavatkozások és kombinálásuk – mint a kamarai felügyelet az önkormányzat fölött, az állam pénzügyi követelményei, a városi bevételek jelentős részének blokkolása és a tapasztalatlan, gyakran idegen származású szenátorok működése – jelentős módon hozzájárultak Eperjes gyors visszaeséséhez és hosszú válságához a század utolsó negyedében.

Nemcsak a Habsburg uralkodó avatkozott be azonban az önkormányzat működésébe. Hasonlóan, holott más okokból az önkormányzati szerveket a Habsburg-ellenes felkelések vezérei és intézkedéseik is érintették. Mivel a városi tanács és a választott község Thököly kurucainak, ill. II. Rákóczi Ferenc katonáinak érkezése után is a katolikus polgárok kezében maradt, mind 1682 augusztusában, mind 1704 decemberében, a felkelő vezérek elrendelték az új választást. Így megválasztatott az új bíró és a szenátus 1682. augusztus 20-án, s hasonlóan, Berthóti Ferenc és katonái segítségével 1705. május 25-én is. A város kuruc ostromlása alatt, 1704-ben a kamara rendelete miatt nem is tartottak a választásokat.[18]

Érdekes, hogy Eperjesen, a szabad királyi városon kívül, a városrészek is rendelkeztek bizonyos korlátozott önkormányzattal. Legalább a 17. század elejétől volt ilyen saját, választott önkormányzat Felső-Hustákon (felső külváros), amit megbízhatóan bizonyít az ún. Hustáki könyv. E önkormányzat élén állt a hustáki bíró, akinek rendelkezésére állt öt vagy hat esküdt és ugyanúgy öt vagy hat „idősebb", egy tribün vezetése alatt. Sajnos, a Hustáki könyv nem tartalmazza az önkormányzat és tagjai hatáskörét. A hustáki önkormányzati szervek választása minden év februárjában, ill. márciusában tartatott, azaz a városi bíró, szenátorok és választott község megválasztása után.[19]

Az önkormányzat anyagi biztosítása

A városi önkormányzat működését teljes mértékben a városi pénztár finanszírozta. Nem minden városi tisztviselő vagy alkalmazott kapott viszont rendes fizetést. A század folyamán azonban állandóan nőtt mind a fizetett városi tisztviselők és hivatalnokok, ill. más alkalmazottak száma, mind a bérek nagysága. A városi tisztviselők, alkalmazottak

[17] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640-1728.
[18] ŠAP, MAG PO. UK č 2539: Liber Restaurationis Magistratus 1640–1728.
[19] ŠAP, MAG PO. UK č 27:2119: Hustáki könyv 1665–1829.

és szolgák fizetéseire 1612-ben összesen 560 Ft-ot és 30 dénárt kifizettek a városi pénztárból. Sajnos a számadási jegyzékek nem részletezték, kinek vagy hány személynek volt ez az összeg kifizetve.[20] Hasonlóan 1615-ben a városi számadások összeírása szinte identikus összeget tartalmazott (544 Ft és 8 dénár).[21]

A század második felében rendes fizetést kapott a bíró, a jegyzővel és aljegyzővel s mellettük az összes „közönséges" alkalmazottak (iparosok, sáfárok, szolgák). A bíró éves fizetése 1674-ben elérte a 280 Ft-ot, a jegyzőé a 200 Ft-ot és az aljegyzőé a 13 Ft-ot és 8 dénárt. A városi iparosok a városi kasszából különböző összegeket kaptak, 80 Ft-tól 150 Ft-ig, és a hóhér fizetése 85 Ft és 59 dénár volt.[22] Néhány évvel később, 1680-ban a bíró évente 394 Ft-ot és 18 dénárt kapott, a jegyző 225 Ft-ot és az aljegyző 100 Ft-ot. Az iparosok ugyanakkor nagyon különböző összegeket kaptak, és a városi hóhér éves fizetése 95 Ft és 94 dénár volt.[23]

A század végéig nemcsak tovább nőttek a városi tisztviselők fizetései, de ugyanakkor bővült a városi pénztárból fizetett személyek köre is, főleg a szenátorokkal és a hivatalnokokkal. A bíró 1698-ban évente 360 Ft-ot kapott, hét és fél hordó bort és a fogyasztási adó szedőjeként további 50 Ft-ot. A néptribün fizetése 180 Ft és két és fél hordó bor volt. A jegyző évente 225 Ft-ot kapott, szenátorként további 90 Ft-ot és két és fél hordó bor, az aljegyző 112 Ft-ot és könyvelőként további 180 Ft-ot. A két őrségparancsnok évi fizetése 120 Ft volt.[24] A „hosszú 17. század" utolsó évében, 1711-ben a bíró már évi 734 Ft-ot és 91 dénárt kapott, a néptribün 228 Ft-ot, a jegyző 309 Ft-ot és 30 dénárt (abból 104 Ft-ot szenátorként és 40 Ft-ot végrendelet-vezetőként), a számvevő 324 Ft-ot (abból 84 szenátorként és 40 Ft-ot végrendelet-vezetőként) és az aljegyző 189 Ft-ot, abból 84 Ft-ot szenátorként. Akkor már az összes szenátor kapott fizetést a városi kasszából, 64, 84 és 104 Ft-ot, miközben többségük különböző pótlékokat is kapott a betöltött hivatalokért. A két őrségparancsnok 60-60 Ft-ot kapott. Jelentősen alacsonyabb fizetéseket kaptak a többi városi alkalmazottak, hivatalnokok és iparosok, és a hóhér fizetése akkor 72 Ft és 80 dénár volt.[25]

Az országos szinten

Eperjes a többi szabad királyi és királyi bányavároshoz hasonlóan országos szinten is képviseltette politikai jogait és érdekeit az országgyűlésen. Mindegyik országgyűlésre küldött a város rendszerint két-három követet, akik majdnem mindig a szenátus vagy

[20] ŠAP, MAG PO. UK č 27:1600–1629, 7179: Számadási könyv 1612.
[21] ŠAP, MAG PO. UK č 27: 1600–1629, 7207: Számadási könyv 1615.
[22] ŠAP, MAG PO. UK č. 2 a, Számadási könyv 1661–1674.
[23] ŠAP, MAG PO. UK č. 8: Számadási könyv 1677–1694.
[24] ŠAP, MAG PO. UK č. 20: Számadási könyv 1698.
[25] ŠAP, MAG PO. UK č. 25: Számadási könyv 1711.

legalább a választott község tagjai voltak. Minden országgyűlés előtt találkozott rendszerint az összes öt (később hat) felső-magyarországi város képviselője, ahol megalkották közös álláspontjaikat a legfontosabb programpontokhoz. Ezeket utána jóváhagyta a szenátus a választott község képviselőivel, és az országgyűlési követeket is kötelezték arra, hogy ezekért szavazzanak. A követek összes úti, étkezési és további költségeit fedezte a városi pénztár. Az országgyűlési tárgyalások alatt a városi követek külön naplót vezettek, amelynek alapján egy részletes beszámolót (relatio) dolgoztak ki, és azt hazaérkezésük után leadták a szenátusnak. Természetesen, ezek a relációk napjainkban nagyon értékes forrást jelentenek, nemcsak a fontos történelmi események vagy az országgyűlési döntések hátterének, hanem a diplomácia történések megismeréséhez is. Az eperjesi városi levéltárban mostanáig is fennmaradt az 1681-es soproni országgyűlés két követének, Weber Frigyesnek és Stössel Mihálynak a relációja.[26]

Az eperjesi városi tanács az egész 17. század folyamán élénk levelezést tartott fenn, főleg a többi felső-magyarországi szabad királyi várossal, ill. önkormányzataikkal. Ugyanakkor az eperjesi bíró és szenátus gyakran leveleztek a külföldi városok magisztrátusaival, főleg Erdélyben és Sziléziában. A gazdasági kérdések mellett, amelyek főleg a kereskedelmet, az egyes iparostermékeket és az iparosok küldését érintették, konzultáltak a fontos politikai problémákról. Mindenekelőtt viszont az eperjesiek a Pentapolis városaival (Kassa, Bártfa, Lőcse, Kisszeben és később Késmárk) tartottak fenn nagyon szoros kapcsolatokat, gyakran tanácskoztak az uralkodó követelményeiről és rendeleteiről, ugyanúgy a katonai parancsnokok és a központi hivatalok parancsairól, az ellenreformációs intézkedések teljesítéséről vagy tagadásáról, de ugyanúgy a Habsburg-ellenes felkelések vezéreinek felhívásairól is.[27]

Források

Štátny archív v Prešove (ŠAP)
Magistrát mesta Prešov (MAG PO)
Úradné Khíny (Károskönyvek) (UK)

[26] ŠAP, MAG PO. B-12 1681–1689.
[27] ŠAP, MAG, B.6, 1630–1660.

Hivatkozott irodalom

Kónya P. 2000: *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670-1711)*. Prešov.

Lasztókay László 1881: Eperjes szab. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése. In: Nuber Sándor (szerk.): *Az Eperjesi kir. kath. Fögymnasium 1880/1 tanévi Értesítöje*. Eperjes, 1–59.

Sinka Viktor Róbert

Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–Oszmán-diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)

Abstract: Gift or Blackmail? Habsburg–Ottoman Diplomacy and the System of Gift-Giving, 1568–1593. The study examines the role of diplomatic gift-giving, one of the defining elements of early modern Habsburg–Ottoman diplomacy, on the eve of the Fifteen Years' War. The research focuses on Friedrich von Kreckwitz's embassy to Constantinople between 1591 and 1593, through which the political, economic, and communicative functions of gifts are analyzed.

The study shows that while the Habsburg side interpreted gifts as instruments for expressing peaceful intentions and maintaining diplomatic relations, in Ottoman practice they appeared as regular payments, functioning almost as a form of tribute. The tensions arising from these divergent interpretations were also evident in practice. The delay or absence of gifts obstructed negotiations weakened the envoy's capacity to advance his interests and contributed to growing dissatisfaction among the viziers.

The study emphasises that gift-giving was not merely a representative element of diplomacy, but also a deliberate instrument of political pressure, which both sides incorporated into their own diplomatic strategies.

Keywords: diplomatic gift-giving; Friedrich von Kreckwitz; Habsburg–Ottoman relations; gift as a political instrument; diplomatic conflicts; borderland clashes

A kora újkorban az oszmánok európai terjeszkedése, az Újvilág felfedezése egyre inkább felerősítette az információszerzés fontosságát, rendszerezését, továbbá az európai hatalmak egyre erősebb bürakratikus jellege hivatali keretek közé helyezve is fejlődési lehetőséget nyújtott annak. Ezen folyamatok kulcsfontosságú szerepet töltöttek be a diplomáciai kapcsolatok fokozódásában, valamint a 15-16. században szerte Európában kialakuló állandó követségek felállításában.[1] A 15. század végén a Franciaország és a Habsburgok között kirobbanó itáliai háborúk idejére már az itáliai kisállamok – Milánói Hercegség, Firenzei Köztársaság, pápai államok, Nápolyi Királyság, Velencei Köztársaság – felismerték, hogy fennmaradásukhoz elengedhetetlen a folyamatos és

[1] Ágoston 2014: 117.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.179

naprakész információszerzés.[2] Eleinte a szomszédos kisállamokban, majd Európában a francia és Habsburg-udvarokban állítottak fel állandó követségeket.[3] Ezen kapcsolatok fokozódásával a diplomáciai ceremónia jelentősége is növekedett, mivel az állandó követségek létrejöttével a diplomata hivatás is professzionalizálódott. A diplomáciai ceremóniák az uralkodók közötti viszony reprezentációja szempontjából már a középkor óta kiemelkedő fontossággal bírtak, mint ahogyan azt a béke-, a házasságkötések vagy egyéb, a hatalmak közötti kapcsolattartások során megfigyelhetünk.[4]

Az állandó követségek kialakulása előtt az európai uralkodói udvarokba diplomáciai tárgyalásokra érkezett küldöttségek feladatuk elvégzése után hazatértek. Ezzel szemben az állandó követek egy adott udvarban tartózkodva folyamatosan uralkodójukat képviselve tudtak tárgyalásokat folytatni. A diplomáciai kapcsolattartás szerves részét képezte a diplomáciai ajándék is, amelynek szerepe a kora újkorban egyre nagyobb jelentőséget kapott.[5] Az ajándékok tárgyi típusa, mértéke, jelentősége, reprezentatív jellege szerves részét képezte a diplomáciai kapcsolatok fejlődésének, valamint a követek feladatainak sikeres elvégzésének. Ezen tanulságok alapján a diplomáciai pályára érkezők komoly ismeretek tudtak szerezni, hiszen diplomataképzés ekkor még nem létezett, hanem az erre a hivatásra alkalmasnak tűnő jelölteket vizsgálták meg személyes tulajdonságaik alapján.[6][7]

A Habsburgok a 16. században közvetlen szomszédokká váltak az oszmánokkal, ezáltal létszükségletté vált számukra az Oszmán Birodalom politikai szándékainak, illetve belső hatalmi viszonyainak alapos ismerete. E két birodalom közötti viszony egyes jellemzői eltérnek attól, amit a keresztény hatalmak közötti kapcsolatok terén általában megfigyelhetünk. A nyugati és keleti kultúrák találkozása következtében a megszokott európai rendszertől eltérő sajátosságokat figyelhetünk meg, mint például a keleti ceremoniális rendszer sajátosságai. Az oszmánoknak a nyugatiak számára megszokottól eltérő tárgyalási módszerei között kiemelt fontosságot kapott, és az európai gyakorlattól eltérő jelentőséggel bírt az ajándékozás is.[8]

Jóllehet Nyugat-Európában az uralkodói családból hercegek is jártak követségben,[9] a keletre induló küldöttségek esetében más képet láthatunk. A Konstantinápolyba érkező állandó Habsburg-követek a 16. század második felében jellemzően előkelő osztrák nemesi családból származó személyek közül kerültek ki, kísérőszemélyzetük

[2] Ágoston 2014: 91.
[3] Mattingly 1955: 156.
[4] Anderson 1993: 15.
[5] Mattingly 1955: 427.
[6] Spuler 1936: 214.
[7] David Ungnad előterjesztéséből jól kivehető, hogy hivatalos diplomataképzés hiányában a követjelöltek személyes tulajdonságaik, képességeik, képzettségük alapján kerültek kiválasztásra. Nyelvismeret, diplomáciai tapasztalat, a határvidék ismerete mellett az erkölcsösség, türelem, beszédkészség is meghatározó elvárásoknak számítottak. David Ungnad előterjesztése (Klagenfurt, 1586. március 17.) ÖStA HHStA Türkei I.Kt. 54. Konv 2. fol 23-30.
[8] Roosen 2017: 455.
[9] Ujj 2023: 350.

tagjai között a legelőkelőbb személyek, fiatal főurak kaptak helyet, akiket leginkább a kalandvágy és a tapasztalatszerzés motivált.[10]

A kora újkorban a konstantinápolyi állandó Habsburg-követek[11] kulcsszereplővé váltak a Habsburg–oszmán diplomáciai érintkezésben.[12] 1547 óta az Oszmán Birodalom fővárosában működő állandó követek közvetlenül az uralkodót képviselve igyekeztek a Habsburg Birodalom érdekeit érvényesíteni. 1547 és 1593 között összesen tizenegy állandó Habsburg-követ töltötte be ezt a pozíciót a Portán.[13] A tizenöt éves háború megtörte a Habsburgok portai jelenlétét, annak lezárását követően, az 1610-es évektől kezdődően jelentős mértékben újraszerveződve, de ismét működött a követség intézménye, és a visszafoglaló háborúkig folyamatosan voltak állandó császári követek Konstantinápolyban.[14]

Dr. Bartholomeus Pezzen állandó Habsburg portai követi megbízatása 1591-ben járt le, és a bécsi vezetés nem tudta őt további maradásra bírni, ezért esedékessé vált az utódlása.[15] A pozícióra Friedrich von Kreckwitzet találta alkalmasnak a bécsi vezetés, aki 1591–1593 között szolgálta az uralkodót a Portán.[16] A tizenöt éves háborút megelőzően utolsó állandó követként a Portán, Friedrich von Kreckwitz legfontosabb feladata a két birodalom közötti béke megőrzése volt. A diplomáciai kapcsolatok kedvező hatásához, a béke fennmaradásához elengedhetetlen volt az éves ajándékok bevitele a Portára. Jelen tanulmánynak nem célja a Habsburg–oszmán diplomáciai ajándékok teljes körű bemutatása, hanem kizárólag egy konstantinápolyi követ működésén keresztül kerülnek azok a középpontba. Friedrich von Kreckwitz portai működésén keresztül szeretném bemutatni a diplomáciai ajándékok funkcióját, szerepét, jelentőségét az 1590-es évek elején a két birodalom között. Mire használta a Habsburg-diplomácia az ajándékot? Az oszmánok milyen mértékben használták befolyásolási eszközként az ajándékokat?

[10] Szalai (szerk.) 1986; Fenyvesi 1986: 340.

[11] A forrásokban többféleképpen nevezték meg a korszakban a követeket. A különböző megnevezések különböző jogköröket is jelentettek. A 16. században „orator" névvel illették a konstantinápolyi állandó Habsburg-követeket, akik teljes jogkörrel voltak felruházva, és többéves portai szolgálatot teljesítettek. A 17. században az állandó követeket rezidens névvel tüntették fel, amely a portai követek közötti hierarchiarendszerben alacsonyabb rangot jelentett. Szalai (szerk.) 1986; Fenyvesi 1986: 339–341.

[12] Ágoston 2005: 38–39.

[13] ŞAHIN 2017: 225.

[14] Kerekes 2010: 15–18.

[15] Pezzen von Ulrichskirchen, Bertalan (Croviana, 1550 körül – Prága, 1605. június) Bolognában lett jogi doktor, 1578–1586 között a konstantinápolyi Habsburg állandó követségen volt titkár, 1586–1591 között pedig állandó követ. Később titkos udvari tanácsos és a haditanács tagja volt. Török nyelvi készségei következtében 1605-ig részt vett a török béketárgyalásokon. Bővebben lásd: Ivanics 1993: 303.

[16] Friedrich von Kreckwitz (1550–1593) egy sziléziai előkelő nemesi családból származott, amelynek múltja a 14. századik vezethető vissza. 1568-ban a Frankfurt an der Oder-i egyetemen, 1573-ban a paduai egyetemen folytatott jogi tanulmányokat. 1578-tól a Prágában működő cseh fellebviteli törvényszék tanácsosává (Apellionsrat) nevezték ki. 1584-től a Birodalmi Udvari Tanács (Reichshofsrat) tanácsosává nevezték ki. 1591–1593 között állandó konstantinápolyi Habsburg-követ. 1593 szeptember 30-án Nándorfehérváron fogságban hunyt el. Életrajzához: LOEBL 1914: 160–173. Egyetemi tanulmányaihoz: ZONTA 2000: 328.

Az ajándékok hogyan jelentek meg a tárgyalási folyamatokban, és milyen politikai következményekkel jártak? Írásomban az alábbi kérdésekre keresem a választ.

A diplomáciai ajándékok szerepe

A diplomáciai kapcsolatok sajátos részét képezték az ajándékok. A két uralkodó közötti viszony reprezentálását is szolgálták, nagyságuk a barátságot és hűséget szimbolizálta, általuk a politikai kapcsolatok megerősítése, valamint a politikai célkitűzések elérése vált lehetővé. Gyakran emiatt olyan hatalmak között volt a diplomáciai ajándékozás jellemző, akik baráti viszonyban álltak egymással. Az európai szokásoknak megfelelően népszerű diplomáciai ajándékoknak számítottak a gyűrűk, a lovak és az ezüsttárgyak, amelyek szimbolizálták az ajándékokat küldő uralkodó bőkezűségét is.[17] Időnként láthatunk olyan esetet is, amikor kifejezetten ellenségnek adtak ajándékokat, hogy megbékélésre ösztönözzék, vagy valamilyen politikai konfliktus, hatalmak közötti viszály elsimítására használták.[18]

A keleti diplomáciai rendszerben az általános gyakorlat szerint készpénzt és ezüsttárgyakat vittek ajándékba a Portára. A nyugati ajándékozási szokásoktól eltérően különleges ajándéknak számítottak az órák, mivel az Oszmán Birodalom területén nem éltek olyan mesteremberek, akik ezek előállításával foglalkoztak volna, ezért a pasáknak, szultánnak vitt ajándékok között gyakran megtalálhatóak voltak a különböző európai mesteremberek által készített órák.[19] Az oszmánok rendszerint a követeket kaftánnal, selyemköntössel ajándékozták meg, amelyek szimbolikus jelentősége is rendkívül fontosnak számított. Oszmán interpretációban a követség felkaftánozása saját felsőbbrendűségüket és a szultán megkérdőjelezhetetlen hatalmát tükrözte.[20] Az oszmánok által adott ajándékok mennyiségében is teljes mértékben érzékelhető ez a fajta erődemonstráció, amelyek száma jóval alulmúlta a Habsburg ajándékokét. Ez a fajta szultáni felsőbbrendűség, az Oszmán Birodalom erejének demonstrációja a 16. század második felében a diplomáciai kapcsolatokban is folyamatosan érzékelhető.[21]

Az Európából az Oszmán Birodalomba érkező követek, diplomáciai feladatokat ellátók számára meglehetősen szokatlannak számítottak a keleti diplomáciai rendszerben megszokott ajándékozási szokások, hiszen a pasákkal történő tárgyalásokra, valamint audienciára sem kaptak lehetőséget ajándékok hiányában.[22] Az ajándékozást erkölcste-

[17] Carrió-Invernizzi 2008: 888.
[18] Carrió-Invernizzi 2008: 891.
[19] Friedrich von Kreckwitz jelentése a budai pasánál történt audienciáról (Buda, 1591. október 12–13.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 76. Konv. 1. fol. 223–252.
[20] Brunner 2017: 9.
[21] Ágoston 2014: 76.
[22] Würflinger 2020: 113.

lennek és korruptnak, továbbá egyértelműen az oszmán tisztviselők meggazdagodási forrásának látták. A Habsburg-követek is sokszor megbízhatatlannak tartották az oszmánokat, mivel a vezíreket nem a hivatalos levelek, hanem kizárólag a hozott ajándékok érdekelték.[23] Az ajándékozást a Habsburg és az oszmán fél is másképpen értelmezte, mivel az oszmán társadalom sokkal széttagoltabb volt a nyugatiakhoz képest, valamint társadalmi mobilitása is nagyobb volt, így a társadalmi egyenlőtlenségek bemutatásának szempontjából még fontosabb funkcióval bírtak az ajándékok.[24] Az ajándékozásban hierarchikus szempontoknak megfelelő tendenciákat láthatunk, tehát a szultán részesült a legtöbb ajándékban, utána a nagyvezír, majd csak őt követően a díván tagjai.[25]

Az 1568-as drinápolyi szerződést nyolcévente – 1575-ben, 1583-ban, 1590-ben – megújítva a Habsburgok és az oszmánok között nem tört ki nyílt háború a tizenöt éves háborúig.[26] I. Miksa magyar király és II. Szelim török szultán képviselői hosszú tárgyalások után fogadták el a szerződést. Az 1568-as szerződés jelentősebb pontjai előírták, hogy mindkét félnek tilos további területszerző hadjáratokat folytatnia, a követek szabadságot, sértetlenséget élveztek, valamint a császár évi 30 ezer magyar aranyforint adót fizetett a szultánnak. Ez az összeg kizárólag a szerződésben foglaltak értelmében a béke megkötésekor, annak fenntartása értelmében megállapított érték. A diplomáciai kapcsolatok fenntartásához, a tárgyalásokhoz elengedhetetlen volt a szultán és a vezírek számára további ajándékok bevitele a Portára, hiszen ennek hiányában az említett béke fenntartásához szükséges diplomáciai tevékenység elvégzésére nem lett volna lehetőség.

Az oszmánokkal kötött béke a határ menti térségekben nem biztosított fegyvernyugvást. A szultánok ugyan nem vezettek hadjáratot a Habsburg-területek ellen, ám a szemben álló felek végvári katonái között rendszeres összetűzések zajlottak. A portyázások, a másik fél területeire történő benyomulások megszokottaknak számítottak. A határon túli területek lakosságának sarcolása, foglyok ejtése és kiváltása gyakori jelenség volt, ami időnként nagyobb konfliktusokat is eredményezett.[27] 1591 nyarán a boszniai pasa Sziszek városa ellen indult, aminek következtében a konfliktusok felerősödtek. Ebben a politikai helyzetben nevezték ki 1591 tavaszán Friedrich von Kreckwitzet állandó konstantinápolyi követnek, majd 1591. december elején érkezett meg küldöttsége kíséretében a Portára.[28]

[23] Kármán 2008: 31.

[24] Strohmeyer 2017: 186.

[25] 1591-ben a szultán 45 ezer tallért, a nagyvezír és a budai pasa 3 ezer tallért, míg a szultáni díván tagjai ezer tallért vagy kevesebbet kaptak. (1590. augusztus 18.) ÖStA FHKA RA Kt 318.2, Fasc 192/A, 1577-1593, fol 208-209.

[26] Papp 2018: 91.

[27] Pálffy 1995: 80.

[28] A delegáció utazásába és a Portán átélt mindennapi életbe kiváló betekintést nyújtanak két követségi tagja, a gyógyszerész Friedrich Seidl, illetve a követ fiatal nemesi kísérője, Vratislav Vencel által készített, nyomtatott formában fennmaradt naplók. Nagy (ford.) 1982; Vratislav 1595.; Seidel, 1711.

Friedrich von Kreckwitz diplomáciai feladata

Friedrich von Kreckwitz számára 1591 májusában elkészült II. Rudolf instrukciója, amelyben egyértelműen legfontosabb feladatként az előző években meghosszabbított béke és a jó szomszédi viszony megtartását jelöli ki az uralkodó a követ számára, kiemelve az oszmánokkal való konfrontálódás lehetséges minimalizását.[29] A korábban említett 1568-as drinápolyi békekötés értelmében a Habsburg fél kötelessége volt minden évben ajándékokat vinni a Portára. Fontos megemlíti, hogy amíg a császári oldalról ezt valóban tisztes ajándékként értelmezték, addig az oszmán felfogásban egyértelműen adóként kezelték a beérkező ajándékokat. A tisztes ajándék megérkezése mellett az oszmán vezírek maguk számára további személyes ajándékok küldését is elvárták. Míg a Habsburgok számára ezek a kölcsönösség és a diplomáciai jóindulat kifejezőeszközei voltak, addig az oszmán elit azokat személyes jövedelemként és a hatalmi hierarchia fenntartásának eszközeként kezelte. Az alábbiakban a tisztes ajándékok, valamint a vezírek számára adott személyes ajándékok is egyaránt említésre kerülnek, hiszen mindkét esetben alapvető diplomáciai konfliktushelyzet alakult ki, ami számottevő befolyással bírt a Habsburg-követ diplomáciai feladatának elvégzésére, ami kihatással volt a háborús hangulat elkerülhetetlen fokozódására.

Az Udvari Kamara hatáskörébe tartozó ajándékok kiválasztása rengeteg anyagi erőforrását emésztette fel a Habsburgoknak. További nehézséget jelentett, hogy az új követ érkezésével a pasák az éves tribúton felül egyéb ajándékokkal is számoltak, amelynek előteremtése komoly kihívást jelentett az Udvari Kamara számára. Az esztergomi szandzsákbégtől egészen a szultánig a hozzáillő értékű ajándékok kiválasztása, amelyek kellő tetszést váltottak ki, meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult.[30] Ahogyan korábban említésre került, az általános gyakorlat szerint készpénzt és ezüsttárgyakat vittek ajándékba a Habsburgok a Portára. Friedrich von Kreckwitz követ Konstantinápolyba történő megérkezését követően a szultáni díván tagjait látogatta meg, amely találkozások során ajándékok átadására is sor került. Ferhát nagyvezír részesült a legtöbb ajándékban: 3000 tallér készpénz, két aranyozott ezüstmosdó, két aranyozott réz mosdótál, aranyozott teáscsésze, két aranyozott korsó, két aranyozott ezüstserleg, nagy aranyozott óra és egy nagy ütőóra. A további vezírek, mint a nisándzsi, kapudán pasa, sejhüliszlám, janicsár aga jóval kevesebb ajándékot kaptak: 1000 tallér, egy aranyozott ezüstmosdó és mosdótál, két ezüstkehely és egy nagy ütőóra.[31] A nagyvezírnél tett látogatás következtében néhány napon belül audienciára invitálta a követet kíséretével együtt a szultán. Az Oszmán Birodalom uralkodójának vitt ajándékok mennyisége és mértéke is rendkívül impozáns méreteket öltött: 45 ezer tallér készpénz, két aranyozott ezüst mosdótál, aranyozott vizeskancsó, két aranyozott ezüstcsésze, egy kupa, két aranyozott ezüstkancsó,

[29] (Prága, 1591. május) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 75. Konv. 1. fol. 110-120.
[30] Teply 1976: 22.
[31] (Konstantinápoly, 1591. december 18.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 76. Konv. 2. fol. 104-121., 122-130.

két aranyozott ezüstkorsó, két aranyozott ezüst gyertyatartó, két aranyozott törlőkendő, két aranyozott kehely, egy aranyozott serleg, hat aranyozott óra.[32]

Az éves ajándékok Portára történő bevitelére általában ajándékvivő követet jelöltek ki, akinek delegációjával együtt kizárólag ez volt a feladata. Abban az esetben, ha éppen egy új állandó konstantinápolyi követ tartott a Portára, akkor vele együtt küldték be az éves ajándékokat az Oszmán Birodalom fővárosába. A békekötést követően 1569-től kezdve eleinte zökkenőmentesen évente sikeresen szállították be a császári követek az ajándékokat a Portára, amelyek mindig a következő év januárjáig fedezték a Habsburg fél ezen kötelezettségét. 1580-as évektől kezdve egyre inkább jellemzővé vált az ajándékok bevitelének késedelme, olyannyira, hogy 1587-re már egyéves késedelembe kerültek a Habsburgok, és csak az előző éves tartozásukat sikerült bevinni a Portára. 1590-ben az akkori állandó portai követ, dr. Bartholomeus Pezzen egy dupla ajándék bevitelével tudta rendezni a Habsburgok tartozásait, ezzel a folyamatosan akadozó, nem megfelelő mennyiségű és minőségű ajándékokok miatti elégedetlenséget átmenetileg csillapítani tudta.[33]

Az 1590-es évek elejére egyre komolyabb problémát okozott az ajándékok előteremtése és meghatározott időn belül történő elszállítása a Portára. A helyzetet tovább nehezítette Friedrich von Kreckwitz állandó követté történő kinevezése, amivel a korábban említettek értelmében az éves tribúton felül egyéb ajándékokkal is kellett készülni a vezíreknek. Az ajándékokkal kapcsolatos komplikációk még inkább megnövelték az állandó követ súlyát, aki személyes ügyességével hozzá tudott járulni a portai ingerültség lecsillapításához. Erre kiváló példaként láthatjuk dr. Bartholomeus Pezzen példáját, aki 1578-ban az akkor kinevezett állandó követ, Joachim von Sinzendorf kíséretének tagjaként, titkári pozíciót betöltve került a Portára, majd 1586–1591 között állandó követként szolgálta az uralkodót.[34] Tehetséges diplomataként kiváló kapcsolatokat alakított ki az oszmán fővárosban, így diplomáciai megbízásait a vezírekkel történő tárgyalásai során hatékonyabban tudta teljesíteni azon követekkel szemben, akik rövidebb ideig tartózkodtak a Portán, valamint nem tudtak effektív kapcsolati hálót kialakítani.[35]

[32] (1590. augusztus 28.) ÖStA FHKA RA Kt 318.2, Fasc 192/A, fol 222-235.

[33] Az 1590-es éves ajándékokról egy jegyzék formájában tételesen fel van sorolva melyik vezírnek milyen típusú, értékű és mennyiségű ezüsttárgyat vittek be a Portára. ÖStA FHKA, RA Kt. 320.1, Fasc 192/B, fol. 81-98.

[34] Joachim von Sinzendorf 1576-tól udvari haditanácsos volt, 1578–1582 között pedig konstantinápolyi állandó követ. Életéről: Ehrenpreis 2006.

[35] Radway 2023: 22

A vezíreknek vitt ajándékok diplomáciai jelentősége

Friedrich von Kreckwitz delegációjával 1591. szeptember 30-án indult el Bécsből Konstantinápolyba. A közel két hónapon át tartó utazás során több befolyásos oszmán tisztviselőnél járt audiencián a követ, többek között a határvidék legmeghatározóbb és legbefolyásosabb személyénél is, Szofi Szinán budai pasánál is.[36] A Habsburg követ és a budai pasa között lezajlott, közel három órán át tartó audiencia során jól körvonalazódott, hogy a diplomáciai ajándékok milyen kulcsfontosságú szerepet töltöttek be, és miként használták fel azokat a tárgyalások során befolyásoló eszközként.

A korábban említettek szerint egyfelől az ajándékok a béke és a jó szomszédi viszony fenntartása iránti szándékot fejezték ki. A folyamatos békemeghosszabítások során az ajándékok időben és minden fennakadás nélkül történő szállításával a Habsburgok békeszándéka egyértelműen érzékelhető volt. Azonban amint az ajándékok visszatartását, késését, nem megfelelő értékét tapasztalták az oszmánok, a Habsburgok béke iránti elkötelezettségében kételkedni kezdtek. A Friedrich von Kreckwitz és Szofi Szinán budai pasa közötti elbeszélgetésből is kiválóan körvonalazódnak az említettek, hiszen az audiencia során a pasa az ajándékok tudatos visszatartásával vádolta meg a császári oldalt.[37] Véleménye szerint a békeszándék iránti elkötelezettség nem látszódott II. Rudolf kommunikációjában. A Habsburg oldal a megnövekedett határ menti portyázásokra hivatkozott az ajándékok elmaradásának okaként, kifejezetten sérelmezve Telli Hasszán boszniai pasa betöréseit a horvát-szlavón végeken. Természetesen az oszmán fél a császári erők portyázó tevékenységének válaszaként reflektált a felhozott sérelmekre.[38] Friedrich von Kreckwitz portai tevékenysége alatt folyamatosan növekvő nyugtalanságot, elégedetlenséget okozott ez a probléma, ami láthatóan egy patthelyzetet alakított ki. II. Rudolf császár addig nem volt hajlandó az egyébként már Bécsben összekészített ajándékok elindítására, amíg a határ menti akciókat nem állítják le az oszmánok. Továbbá Telli Hasszán boszniai pasa leváltását, megbüntetését, illetve az elfoglalt várak, kastélyok és az okozott károk visszatérítését követeli Friedrich von Kreckwitz követen keresztül a Portán.[39]

Az oszmánok az ajándékok megérkezése után lettek volna csak hajlandóak bármilyen kártérítésről, valamint az egyéb határ menti konfliktushelyzetek megoldásáról tárgyalni. Ezen problémákkal kapcsolatban megoldásként a császári oldal agresszióinak visszaszorítását követelték a Habsburgoktól, aminek az elérése – a vezírek elmondása szerint – az

[36] A budai pasa pozíciót 1590. november és 1692. január 30. között töltötte be. 1594-ben temesvári pasa, majd 1595-ben másodszor budai pasa, 1596-tól, Eger elfoglalása után az első egri pasa, 1598-tól anatóliai beglerbég, 1604-tól kajmakám. Gévay (szerk.) 1841: 15.

[37] Friedrich von Kreckwitz jelentése a budai pasánál történt audienciáról (Buda, 1591. október 12–13.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 76. Konv. 1. fol. 223-252.

[38] Bayerle 1972: 122.

[39] Friedrich von Kreckwitz jelentése a budai pasánál történt audienciáról (Buda, 1591. október 12–13.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 76. Konv. 1. fol. 223-252.

oszmán határ menti válaszlépések megszűnését is jelentené. Az ajándékok visszatartása Siaus nagyvezír szerint csak a határ menti agresszió fokozódását eredményezte. A Habsburg-követ a nagyvezírnél háromezer tallér extra ajándék ígéretében kísérelte meg a boszniai pasa leváltását elérni, azonban ezt a kísérletet Siaus pasa gúnyosan visszautasította. Friedrich von Kreckwitz információi alapján a boszniai pasa az elfogott zsákmányt bőkezűen megosztotta a nagyvezírrel, így teljes támogatását élvezte.[40]

Az oszmánok az ajándékokat adóként értelmezve biztos bevételként kezelték, amit aztán saját költségvetésükbe is beépítettek. A budai pasa és a Habsburg-követ közti megbeszélés során kiderült, hogy Szofi Szinán elmondása alapján saját alattvalóit részben a beérkezett ajándékokból fizette. A pasa ezen kijelentését célszerű a budai vilájet 16. század végi pénzügyi viszonyainak kontextusában értelmezni. Hegyi Klára kutatásai szerint a tartomány bevételei ekkor már egyre nehezebben fedezték a határvédelem és a katonai igazgatás költségeit. Ebben az összefüggésben a Habsburg uralkodó által küldött ajándékok késedelme sem pusztán diplomáciai sérelemként jelenhetett meg, hanem olyan bevételi forrás kieséseként, amely a budai pasára nagy terheket rakott.[41]

Az ajándékok beküldésének elmaradása számos diplomáciai konfliktushelyzetet alakított ki, aminek több színtere is egyértelműen látható. Egyrészt a pasáknak, vezíreknek vitt ajándékok, extra járandóságok hiányával, mennyiségével, értékével kapcsolatos elégedetlenségek egy adott pasával szemben személyes konfliktust alakíthattak ki. A hierarchiarendszernek megfelelően minél magasabb befolyással, hatalommal rendelkező pozíciót betöltő pasáról volt szó, ez annál drasztikusabb következményekkel járhatott.

Friedrich von Kreckwitz követ már közel két hónapja tartózkodott az Oszmán Birodalom fővárosában, amikor elődje, dr. Bartholomeus Pezzen visszaindult a Portáról a Habsburg Birodalom területére. Diplomáciai szokásoknak megfelelően állomáshelyét elhagyva a követ számára búcsúajándékként engedélyezték a szultáni dívánban, hogy keresztény foglyokat vihessen magával Konstantinápoly börtöneiből. Dr. Pezzen négy keresztény fogoly kiváltását kérvényezte a szultáni dívánban, amit Cigala Yusuf Szinán kapudán pasa egy hatalmas váltságdíj kiszabásával akadályozott meg. 1590-ben kapudán pasává történő kinevezésekor nem kapott az állandó követtől ajándékot, amit azóta is sérelmezett.[42] Friedrich von Kreckwitz követ további diplomáciai tárgyalásokat folytatott az ügyben Ferhát nagyvezírrel, aki további diplomáciai ajándékok ígérete mellett a foglyok elengedését támogatta, azonban az éves ajándékok megérkezésének hiányában III. Murád szultán a rabok kiváltását megtagadta.[43] Az ajándékok elmaradása által oko-

[40] (Konstantinápoly, 1592. november 14.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 79. Konv. 2. fol. 17-22.

[41] Hegyi 2012: 216.

[42] Cigala Yusuf Szinán 1545 körül született egy előkelő genovai származású család sarjaként, Édesapja, Visconte Cigala tengerész volt, aki 1561-ben fiával együtt került oszmán fogságba egy tengeri rajtaütés során. Cigala hamar a szultáni udvar belső köreiben találta magát, a legtehetségesebb diákok között tanult a szerájiskolában. 1574-től janicsár aga, a perzsa háborúk kezdetével, 1578-tól vezíri rangra emelték. 1590–1595, majd 1599–1601 között kapudán pasa, Életrajza: Ocakaçan 2015: 325–341.

[43] Egy állandó portai követ akár hónapokig tartó betanítás, segítség, a vezíreknek történő bemutatás után hagyja utódját magára Konstantinápolyban, és tér csak vissza a Habsburg Birodalom területére. Jelen

zott diplomáciai konfliktushelyzetet láthatunk Szinánpasazade Muhammed budai pasa esetében is. Az 1592. január 31-én kinevezett budai pasa az ajándékok beérkezésének hiánya miatt leállította a fogolykiváltásokat.[44]

A vezírek hivatalba lépésekor az általános gyakorlat szerint ajándékokkal és jókívánságokkal kell eléjük járulnia az állandó követeknek, ennek elmulasztása, ahogyan láthattuk, komoly következményekkel járhatott. Felmerül a kérdés, hogy akkor miért fordult elő, hogy kinevezésekor egy vezír nem kapott megfelelő értékkel bíró ajándékot. Erre kiváló példát láthatunk az 1592 tavaszán bekövetkezett nagyvezírváltáskor. A Ferhát pasát váltó Siaus pasának a diplomáciai szokásoknak megfelelően a Habsburg-követ ajándékok kíséretében adta át gratulációját.[45] A kapott ajándékokon felül azonban további négy állóórát is követelt a nagyvezír, amit a követ sikeresen elhárított azzal, hogy a nagyvezír Ernő főhercegnél a következő ajándék beküldésével kérvényezze ezeket az extra ajándékokat. Friedrich von Kreckwitz jelentéséből egyértelműen körvonalazódnak az extra ajándékokkal kapcsolatos aggodalmai, ugyanis ha a rengeteg kiadása mellett mindent elajándékozna, akkor a váratlan helyzetekre nem maradna a vezírekkel tárgyalási alapot képező anyagi forrása. Konfliktushelyzet esetén ugyanis általános módszernek számított, hogy a Habsburg-követ extra ajándékokkal igyekezett lecsillapítani a vezírek Habsburg-ellenes hangulatát.[46]

Kiváló példát láthatunk a portai ajándéktartalékokkal kapcsolatos nehézségekre Ferhát pasa nagyvezírré történő kinevezésekor, amikor a nagyvezírnek a kapott ajándékok által okozott elégedetlenségét látva dr. Bartholomeus Pezzen követ a korábban nagyvezíri posztról leváltott Szinánnak szánt hatezer tallérból kétezret Ferhátnak adott. Ezeket a szövevényes pénzmozgásokat nehéz nyomon követni, hiszen a politikai változások is befolyással voltak arra, hogy kinek milyen ajándékokat szántak. Fontos megemlíteni, hogy a legfontosabb pozíciókat betöltő oszmán tisztviselők esetében – mint a nagyvezír –, amennyiben leváltottak valakit a pozícióiból, sok esetben idővel vissza is tudta nyerni azt. Ilyen változások esetében is megfelelő ajándékok átadására kellett készen állnia a portai állandó követségnek, így a megspórolt anyagi erőforrásokat egy tartalékalapba tették be.[47]

A Siaus pasa nagyvezírré történő kinevezése utáni hónapokban számtalanszor elküldte hozzá a Habsburg-követ a portai tolmácsot a béke meghosszabbításának elérésével kapcsolatban. Ezen alkalmak során a nagyvezír többször megemlítette, hogy az általa

esetben Friedrich von Kreckwitz újonnan kinvezett állandó követ 1591. november. 25-én érkezett meg a Portára, majd elődje, dr. Bartholomeus Pezzen csak 1592. február 1-jén hagyja el Konstantinápolyt. Dr. Pezzen jelentése Ernő főhercegnek: ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 77. Konv. 1. fol. 26-35.

[44] (Konstantinápoly, 1592. szeptember 13.)ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 78. Konv. 3. fol. 125-159. Szinánpasazade Muhammed Kodzsa Szinán nagyvezírnek a fia, 1582-től karamániai pasa, 1592. január 31. – 1593. január 28. között budai pasa, 1593 májustól ruméliai beglerbég, 1594. július 22-től vezíri rangra emelik, 1594. augusztus – 1595. május között ismét budai pasa. Gévay 1841: 16.

[45] (Konstantinápoly, 1592. március 14.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt, 77. Konv. 2. fol. 127-134. 128.

[46] (Konstantinápoly, 1592. március 14.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 77. Konv. 2. fol. 127-134. 130.

[47] (1591. március 4.). ÖStA FHKA RA, Kt. 319, Fasc 192/B, fol 103-106.

követelt ajándékok hiányában nem hajlandó az ügyben tárgyalásokat folytatni.[48] Jelen példa kiválóan szemlélteti, miért alakult ki az európai követekben az a felfogás, hogy az oszmán vezírek célja kizárólag az egyéni meggazdagodásuk elérése.[49] A nagyvezír hatezer tallér extra ajándékának követelése az Udvari Kamara számára teljesíthetetlen feladatnak tűnt, azonban Friedrich von Kreckwitz követ javaslata szerint szükségszerű legalább kétezer tallér behozatala a nagyvezír számára. A Habsburg-érdekeknek megfelelően Sius pasa hatalmából adódóan komoly veszélyt jelenthetett, hiszen amennyiben nem tudnak jó benyomást kelteni benne, abban az esetben a nagyvezír magát a szultánt – mivel a szultán lányát vette feleségül – és további dívántagokat fordíthat a császár ellen.[50]

Bizonyos esetekben a diplomáciai tárgyalásoktól való teljes mértékű elhatárolódás látható. Ferhát nagyvezír nyolcezer tallérnyi extra ajándékot követelt Friedrich von Kreckwitz követtől a békemeghosszabításról történő tárgyalás feltételeként, amit a pasa a határ menti, Habsburg fél által elkövetett betörésekkel és fosztogatásokkal indokolt. Amennyiben a nagyvezír követeléseinek nem hajlandó eleget tenni az uralkodó, abban az esetben a nyílt háború kirobbanásával, valamint a Habsburg-követ börtönbe vetésével fenyegetett Ferhát pasa. Friedrich von Kreckwitz jelentésében felhívta Ernő főherceg figyelmét, hogy diplomáciai feladatainak sikerességét jelentős mértékben befolyásolja a nagyvezírrel történő tárgyalások kimenetele, mivel Ferhát pasa befolyása a döntéshozatal szempontjából kulcsfontosságúnak számított. A béke fenntartásának eléréséhez elengedhetetlen a nagyvezír támogatása, ezért a határ menti konfliktusok megszüntetése elsődleges szempont a béke újratárgyalása szempontjából.

A követ információi alapján a nagyvezír és Cigala kapudán pasa is a háború kirobbanását pártolva magát a szultánt is igyekezett megnyerni ez ügyben. Ebből kifolyólag a sokat késett ajándékok beérkezése ellen voksoltak, hiszen ennek bekövetkeztében a szultán háborúra való rábírása veszélybe kerülne. A nagyvezír Cigalán kívül a fődefterdárt igyekezett maga mellé állítani a háború megindításával kapcsolatban, akinek a zsoldfizetéssel kapcsolatos problémáit egy, a császár elleni háború során szerzett zsákmányokkal orvosolnának. A nagyvezír háború iránti elkötelezettsége nagy eséllyel garantálná az események ilyen módon való alakulását, ezért a követ extra ajándékok küldését javasolja Siaus pasa megnyerésének eléréséhez.[51]

A háború elkerülhetetlenségének gondolatát csak Kodzsa Szinán pasa nagyvezírré történő kinevezése hozta el. A Habsburg-követnek összességében négy komoly problémája volt a nagyvezírrel, amelyek magyarázatot adnak Szinán pasa ellenséges viselkedésére a császárral szemben. Egyrészt a Habsburg uralkodót úgy szólította meg a nagyvezír, mintha magánszeméllyel beszélne, másrészt a tisztes ajándékra adóként referált, harmadrészt az ajándékok megérkezéséig a keresztény rabok kiváltását megakadályozta. Végezetül a követ alaptalannak vélte a nagyvezír ellenséges hozzáállását a

[48] (1592. március 18.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 77. Konv. 2. fol. 143-148.
[49] Jajczay 1934: 76.
[50] (Konstantinápoly, 1592. március 31.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 77. Konv. 2. fol. 179-188.
[51] (Konstantinápoly 1592. december 12.)ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 79. Konv. 2. fol. 65-70.

császári határ menti katonákkal szemben, és mindenfajta békeszegésért kizárólag őket tartotta felelősnek, a nagyvezír szerint oszmán oldalról ezen portyákra csak válaszreakciók történtek.[52]

Kodzsa Szinán nagyvezír azonnal az elmaradt ajándékok beérkezéséhez kötötte a békés megegyezés lehetőségét. A késedelmek következtében kétévnyi összeget, azaz dupla ajándék behozatalát követelte a Habsburgoktól.[53] A nagyvezír követeléseinek teljesíthetősége néhány hónapon belül lehetetlen vállalkozásnak minősült. A fizikai megvalósítás kivitelezhetetlensége mellett a Habsburg uralkodó a Telli Hasszán boszniai pasa akcióival kapcsolatos retorziók elmaradása miatt sem volt hajlandó az ajándékok beküldésére. A nagyvezír az elmaradt ajándékokat jelölte meg a boszniai határsértések okaként, valamint azok megérkezését az egyedüli garanciaként a béke megtartására és a háború elkerülésére.[54]

A Habsburg-követ minden lehetőséget igyekezett kihasználni a háború elkerülésére. A korábbiakban említett nagyvezírek sikertelen megnyerése a béke meghosszabbításával kapcsolatban azt eredményezte, hogy a Habsburg-követ egyéb magas befolyással rendelkező portai személyekkel vette fel a kapcsolatot. Ilyennek számított a szultáni hodzsa, aki III. Mehmed nevelője volt. A szultáni hodzsát a követ ajándékok ígéretével igyekezett maga mellé állítani, azonban a közvetítő személy javaslata alapján – miszerint a nagyvezír nem tűrte el, ha a diplomáciai ügyekbe a szerájon kívül is bevontak embereket – felhagyott ezzel a próbálkozással.[55]

1593 tavaszára Szinán pasa nagyvezír a Porára be nem érkezett dupla ajándékokra hivatkozva Friedrich von Kreckwitz követet személyzetével együtt házi őrizetre ítélte, ezáltal a Habsburg-követ diplomáciai lehetőségei a béke fenntartására drasztikusan lecsökkentek.[56] A Habsburg-vezetőség megértette, hogy a béke fennmaradását az oszmánok kizárólagosan az ajándékok beérkezéséhez kötötték, azonban a forrásokban egyértelműen látható, hogy ők maguk is kételkedni kezdtek az oszmánok szavahihetőségében. Mátyás főherceg irreális elvárásnak találta a dupla ajándék követelését, valamint véleménye alapján ennek teljesítése sem volt garancia a háború elkerülésére. Ebben az esetben pedig felelőtlennek találta az ajándékok beküldését, amíg nincsen írásos nyilatkozat a béke tényleges meghosszabbításáról. A Habsburg uralkodó tekintélyének megőrzése is kulcsfontosságú, aki nem hagyhatta a határ menti portyázások

[52] (Konstantinápoly 1593. február 19.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 79. Konv. 3. fol. 116-136., 137-155., 156-167., 168-180.

[53] A Habsburg-követ kérdőre vonja a nagyvezírt a dupla ajándék kérésével kapcsolatban, hiszen az általa követelt második ajándék beviteli határideje cask a következő év januárjában járna le. (Konstantinápoly, 1593. február 10.)ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 79. Konv. 3. fol. 86-90. 92-102.

[54] (Konstantinápoly, 1593. március 4.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 80. Konv. 1. fol. 8-11., 12-15.

[55] (Konstantinápoly, 1592. szeptember 13–14.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 78. Konv. 3. fol. 125-159.

[56] A követ bezárása mellett a portai tolmácsát, azaz dragománját is letartóztatták kémnek tituálva, ezáltal gyakorlatilag ellehetetlenítették a követet feladatainak végzésében. A nagyvezír addig nem hajlandó megnyitni a követségi házat, amíg nem érkezik meg a dupla ajándék, és elutasítja a követtel történő kommunikációt is. (Konstantinápoly, 1593. április 26.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 80. Konv. 1. fol. 164-170., 171-177.

következtében elesett várak és javak visszaszolgáltatásának megtagadását, amit az ajándékok beküldésének feltételéül határozott meg.[57]

1593 tavaszán a Habsburg-vezetés hozzáállását meghatározták azon beérkező információk is, miszerint a szultán az ajándékok megérkezését és a béke fenntartását támogatta, és a háború megindítása valószínűtlennek tűnt. Friedrich von Kreckwitz követ is megerősítette a szultán béke iránti elkötelezettségét, azonban kifejtette, amennyiben az ajándékok megérkezése elmarad, akkor a háborúpártiak, élükön a nagyvezírrel biztosan el fogják érni a háború megindítását.[58]

1593. június 22-én Sziszek vára alatt súlyos vereséget szenvedett Telli Hasszán boszniai pasa. A vereség és a boszniai pasa halálának a hírére július elején a dívánban megszavazták a Magyarország elleni háború megindítását.[59] A nagyvezír a hadjáratra magával vitte Friedrich von Kreckwitz követet, akit végül Nándorfehérvárban börtönbe vetettek, és kínzások következtében szeptember 28-án életét veszítette.[60]

Összegzés

A tanulmányban a kora újkori Habsburg–oszmán kapcsolatok működésének egy kulcsfontosságú mechanizmusába, a diplomáciai ajándékozásba nyerhettünk betekintést, különös tekintettel annak politikai funkcióira és konfliktusképző szerepére. A 16. század második felében kialakuló állandó követségi rendszerben a diplomácia egyre inkább intézményesült, ugyanakkor a különböző politikai és kulturális hagyományok találkozása sajátos feszültségeket eredményezett a Habsburg és az oszmán fél között.

Friedrich von Kreckwitz portai tevékenységén keresztül láthatjuk, miként vált az ajándékozás a konkrét politikai nyomásgyakorlás eszközévé. A követ elsődleges feladata a béke fenntartása volt, azonban mozgásterét jelentősen korlátozta az ajándékokhoz kötött oszmán diplomáciai gyakorlat. Az ajándékozás nem pusztán ceremoniális aktus volt, hanem a tárgyalások előfeltételét képezte, így hiányuk esetén az oszmán vezetők elzárkóztak az érdemi egyeztetésektől. Az ajándékok így nemcsak a béke fenntartását szolgálták, hanem annak megbontásában is szerepet játszottak.

A diplomáciai ajándékozás körüli konfliktusok alapvetően meghatározták a vezírek háborús hangulatát, és ha nem is feltétlenül közvetlenül, de befolyással voltak a háború kitörésére. Mindezek mellett fontos megemlíteni Kodzsa Szinán nagyvezír személyes háborús ambícióját, amely nagymértékben rányomta a bélyegét a háború kitörésére.

[57] (Konstantinápoly, 1593. március 16.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 80. Konv. 1. fol. 44-55.

[58] (Konstantinápoly, 1593. május 4.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 80. Konv. 2. fol. 20-21., 22-23., 24-25., 27-29., 30-33.

[59] Tóth 1989: 558.

[60] Jajczay 1934: 77.

A háborúpárti dívántagok befolyásán kívül azonban a béke fenntartásához szükséges feltételek – az ajándékok biztosítása, a határ menti összecsapások kezelése és a vezírek megnyerése – együttesen nem teljesültek, amelyek így összességében a fegyveres konfliktus elkerülhetetlenné válásához vezettek.

Források

österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
Türkei 1. Karton.
Finanz- und Hofkammerarchiv, Reichsakten (FHKA, RA)
Kriegsarchiv, Alte Feldakten (KA, AF)

Hivatkozott irodalom

Ágoston Gábor 2005: Birodalom és információ: Konstantinápoly, a koraújkori Európa információs központja. In: Hausner Gábor (szerk.) *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 31–60.

Ágoston Gábor 2014: *Európa és az Oszmán hódítás*. Budapest.

Anderson, Matthew Smith 1993: *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919*. London.

Bayerle, Gusztav 1972: *Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593.* Bloomington.

Brunner, Lisa 2017: Die „Kleidung"der Diplomatie. Kaftane in den habsburgisch-osmanischen Beziehungen. *historioPLUS* (4.) 1–31.

Carrió-Invernizzi, Diana 2008: Gift and Diplomacy in Seventeenth-Century Spanish Italy. *The Historical Journal* (51.) 4. 881–899. https://doi.org/10.1017/S0018246X08007115

Cziráki Zsuzsanna 2024: *A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században*. Budapest.

Ehrenpreis, Stefan 2006: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt, Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576-1612*. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 72.) Göttingen.

Fekete Lajos – Nagy Lajos 1975: Budapest története a török korban. In: Gerevich László – Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest Története II: A későbbi középkorban és a török hódoltság idejében*. Budapest. 335–423.

Fenyvesi László 1986: Habsburg-magyar diplomáciai kapcsolatok krónikája. In: Szalai Anna (szerk.): *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Budapest. 332–354.
Gévay Antal (szerk.) 1841: *A' budai pasák*. Bécs.
Hegyi Klára 2012: Adatok Szokollu Musztafa és Kara Üvejsz budai pasák konszolidációs kísérletéhez. *Történelmi Szemle* (54.) 2. 187–217.
Ivanics Mária 1993: A zsitvatoroki békéhez vezető út: az 1599. évi béketárgyalások. *Történelmi Szemle* (35.) 3–4. 297–311.
Jaczay János 1934: Császári követ fogadása Budán a török idők alatt, a Fővárosi Könyvtár egy vízfestményén. *A Fővárosi Könyvtár Értesítője* (4.) 73–87.
Kármán Gábor 2008: „Átkozott Konstantinápoly", Törökkép Erdély 17. századi portai követségén. In: Eténi G. Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs, Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest. 29–48.
Kerekes Dóra 2010: *Diplomaták és Kémek Konstantinápolyban*. Budapest.
Loebl, Alfred H. 1914: Der Schlesier Friedrich von Kreckwitz als Kaiserlicher Gesandter bei der Hohen Pforte. *Zeitschrift der Vereins für Geschichte Schlesiens* (48.) 160–173.
Mattingly, Garrett 1955: *Renaissance Diplomacy*. Cambridge.
Nagy Judit (ford.) 1982: *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai: Melyeket ő a törökök fővárosában, Konstantinápolyban átélt, fogságba esvén elszenvedett, majd szerencsésen kiszabadulván az Úr 1595. esztendejében írásba foglalt*. Budapest–Pozsony.
Ocakaçan, Levent Kaya 2015: Cigalazade Yusuf Sinan Pasha. *Mediterranea: Ricerche storiche* (12.) 325–341.
Papp Sándor 2018: Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. *Aetas* (33.) 4. 86–99.
Pálffy Géza 1995: *Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr.
Radway, Robyn Dora 2023: *Portraits of Empires. Habsburg Albums from the German House in Ottoman Constantinople*. Bloomington. https://doi.org/10.2307/jj.5806804
Roosem William 1980: Early Modern Diplomatic Ceremonial, A Systems Approach. *The Journal of Modern History* (52.) 3. 452–476 https://doi.org/10.1086/242147
Şahin, Kaya 2017: The Ottoman Empire in the Long Sixteenth Century. *Renaissance Quarterly* (70.) 1. 220–234. https://doi.org/10.1086/691834
Strohmeyer, Arno 2017: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle* (59.) 2. 177–199.
Teply, Karl 1976: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*. Wien.
Tóth Sándor László 1989: Megjegyzések az 1596-os török hadjáratról szóló angol tudósításhoz. *Hadtörténelmi Közlemények* (102.) 4. 551–558.

Nagy Judit (ford.) 1982: *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai: Melyeket ő a törökök fővárosában, Konstantinápolyban átélt, fogságba esvén elszenvedett, majd szerencsésen kiszabadulván az Úr 1595. esztendejében írásba foglalt*. Budapest–Pozsony.

Würflinger, Christoph 2020: Symbolic Communication in Habsburg Ottoman Diplomatic Relations. The Grand Embassy of Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1650-1651). *The Journal Of Renaissance and Early Modern Diplomatic Studies* (4.) 95–122. https://doi.org/10.12775/LEGATIO.2020.05

Zonta, Claudia 2000: *Schlesier an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526–1740*. Unveröffentlichte Dissertation, Stuttgart.

Gebei Sándor

A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis”

Absztrakt: The legislative body of the confederation led by Francis II Rákóczi, the 'conventus generalis' After the armed uprising led by Ferenc II Rákóczi spread throughout the entire country, the Habsburg rulers wanted to settle the conflict between the rulers and society through negotiations. There were insurmountable (conceptual) differences between the royal offers (general amnesty, resolving problems in Parliament) and the demands of the rebels. Meanwhile, the armed struggle escalated. In order to legitimize their fight for the recovery of their feudal (noble) rights, Rákóczi and his followers formed a confederation (a temporary social alliance) modeled after Poland. They chose Rákóczi as their leader with the title of 'dux' (commander, leader), which gave him unlimited power not only in 'military matters' but also in economic, church, and other social issues. The institutional system of the confederation was established, the conventus generalis (=general, national assembly) as the legislative body. This was not a parliament, not a diet! Those were only be convened by the king, and in exceptional cases by the palatine. The conventions convened by Rákóczi in Szécsény (1705), Ónod (1707), Sárospatak (1708), and Szatmár (?-1711) were the temporary institutions of the Rákóczi state's temporary administration. Its "laws" existed temporarily, only during the War of Independence.

Keywords: the struggle for the restoration of the confiscated noble rights (e.g. election of the king, jus resistendi), the legitimization of armed resistance, the birth of the confederation and its legislative body the conventus generalis, the temporary nature of the confederation.

Az új típusú államszervezés irányát Bercsényi Miklós főgenerális a szécsényi tanácskozáson elmondott beszéde határozta meg. A szécsényi gyűlés összehívásának közvetlen előzménye Habsburg Lipót német-római császár, magyar és cseh király, osztrák főherceg stb. 1705. május 5-i halála volt, akit a trónon az 1687. évi pozsonyi országgyűlés jóváhagyásával megkoronázott (akkor 9 éves fia) I. József követett. Az uralkodóváltás reményt keltett ahhoz, hogy a magyar elégedetlenek fegyveres mozgalmát le lehet csendesíteni, mégpedig tárgyalásos úton. Fel lehet eleveníteni még az apa által kezdeményezett 1704.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.195

évi tárgyalásokat, amelyek Gyöngyösön, Rákóczi részföldesúri városában zajlottak 1704 márciusában, majd augusztusában. A bécsi udvar hitt abban, hogy megegyezésre lehet bírni a fellázadt magyar (benne az erdélyi is) társadalmat, hiszen a Rákóczi-sereg 1704 karácsonyán elszenvedett nagyszombati veresége és az 1705. augusztus 11-i pudmerici fiaskója kecsegtető tárgyalási pozícióba hozta a józsefi elképzeléseket.

Ezzel ellentétben a „megrontott szabadságáért" fegyverre kelt ország nemhogy belenyugodott volna az általános amnesztia, illetve a panaszok majdani országgyűlésen való kivizsgálásának ígéretébe, Rákosra (1505) emlékeztető országos gyűlésen kívánt határozni a jövőjéről. Miután a Rákosra tervezett gyülekezés meghiúsult, az új színhelyül a Nógrád megyei Szécsényt választották.

Az országgyűlések meghirdetésének formai elemeit követve a Szécsénybe szóló meghívókat szétküldték a vármegyékbe, szabad királyi városokba, de a bécsi udvarba is. Az uralkodó képviselői meg is jelentek Szécsényben, és a gyöngyösi ajánlatokat ismételték el a megbocsátani kész I. József nevében. A Szécsényben 1705. szeptember 12 – október 3. között tartott gyűlés első közjogi problémája „A gyűlés minek neveztessék" volt. A jelen lévő Csécsi János sárospataki professzor naplójába ezeket a szavakat jegyezte fel: *„Diaetának nem neveztethetik, mondának némelyek, mert a diaeta az ország minden vármegyéjinek együttlétét jelenti, itt pedig nincsenek azon megyék, melyek Ausztriától még el nem szakadhatának.* […] *A praelatusok és mágnások tehát ezt csakugyan nem diaetának mondaták, hanem csak conventus generalis confoederatorum Hungarorum. Ehhez képest a fejedelem nevezete is nem más leve, mint Dux Confoederatorum Hungarorum."*[1]

Csécsi professzor államjogi problémát érintő szavait Rákóczi emlékirata bővebben adja vissza: „A gyűlés minek neveztessék" kérdését Bercsényi beszéde döntötte el – mondja Rákóczi.

„A gyűlés kétségkívül az egész ország tekintélyét élvezi, de minthogy az ország legelső rangjai és méltóságai nincsenek jelen, helyettesíteni kell őket, ha diétát akarunk tartani, ez pedig teljesen elidegenítené e távollevőket, akik közül pedig sokat akarata ellenére tartanak vissza Bécsben. És minthogy a császár ajánlatokat tett és kijelenti, hogy orvosolni akarja a nemzet panaszait, *nem lenne helyénvaló királyt választani, így hát nem lehet jobbat cselekedni, mint a lengyelek hasonló esetekben kialakult szokásainak példáját követni* (kiemelés tőlünk – G. S.), mivel ez a nemzet szabad és féltékenyen őrzi szabadságát. Náluk semmi sem gyakoribb, mint hogy kölcsönös esküvel szövetkeznek, vezért választanak, és annak vezetése alatt állítják helyre megsértett szabadságukat. Ő [Bercsényi] tehát azt hiszi, hogy *a szövetkezett rendek cím nagyon jól megfelelhet a mi szándékunknak* (kiemelés tőlünk – G. S.), de a marsall cím, amelyet a lengyelek általában vezérüknek adnak, nem felel meg sem születésemnek, sem erdélyi fejedelemségemnek" – érvelt Bercsényi.[2]

A szövegben kiemelt kulcsmozzanatok viszont magyarázatra szorulnak, mert csak azok ismeretében válnak egyértelművé Rákóczi államszervező tevékenységének

[1] ACSz: 148.

[2] Rákóczi, 1979. 309.

mozgatórugói, ám buktatói-nehézségei is. Az igazi problémát az jelentette számukra – amint azt hangsúlyozni kívánjuk –, hogy a Habsburg–magyar király törvénytelen intézkedéseit hogyan kell, szabad, lehet hatálytalanítani annak érdekében, hogy a jogszerűség és a törvényesség helyreálljon az országban.

Nem diaeta, „hanem csak conventus generalis confoederatorum Hungarorum" volt a szécsényi összejövetel, szól az egybehangzó minősítés. A szécsényi, ónodi közkonventen elfogadott hivatalos dokumentumok sem fogalmaztak másképpen. Dátumozásuk is ezt a terminus technicust hordozza: Actum in Generali-Conventu Confoederatorum Hungarorum ad Szécsen Celebrato, die 19. Sept. Anno 1705.; Datum in praedicto Campo ad Onod sito, die 22 Mensis Junii, ultima videlicet antefati Generalis Conventus Nostri, Anno suprascripto, 1707.[3] Ennek ellenére a régi, de az újabb szakirodalmunkban is az országgyűlés megnevezés dominál. Ideje lenne, hogy a jogtörténészek revideálják ezt a pontatlan fogalomhasználatot, és ne szaktekintélyi alapon ismételjék a korrekcióra szoruló elnevezést.[4] Átnézve a Rákóczi-szabadságharchoz időben közel eső országgyűlések megnevezéseit, azt találtuk, hogy a conventus, diaeta, congregatio szavak egyaránt előfordulnak az országgyűlés szinonimájaként, ám valamennyi esetben ott találjuk a „*regni nostri Hungariae*" hozzákapcsolást is. A c*onventus generalis* form**át** az 1659. és az 1662. évi országgyűléseknél,[5] a *generalis diaet***á**t az 1681. és az 1723. évi,[6] a *generalis congregatio seu diaeta* megnevezést az 1715. és az 1729.[7] évi országgyűlések esetében alkalmazták, de ismételten hangsúlyozzuk, a „*regni nostri Hungariae*" kitétellel.

De milyen oka van a minőségi különbségtételnek? A Csécsi-féle indoklás csak az ország valamennyi vármegyéjének hiányzására korlátozódik. Adott szituációban az Erdély és Horvátország nélküli Magyarország 47 vármegyét foglalt magába, Szécsényben 25 vármegye képviselője jelent meg, a szabad királyi és bányavárosok küldöttjein kívül. (Erdélynek és Horvátországnak különálló országgyűlése volt!) Egyéb feltételeket nem említett Csécsy, pedig a diaeta törvényességéhez pl. a király vagy a nádor személye, szerepe megkerülhetetlen!

Igaz, hogy elhangzott olyan vélemény is Szécsényben, hogy Bethlen Gábor idején a besztercebányai országgyűlésen sem jelentek meg hiánytalanul a vármegyék, s mégis országgyűlést tartottak 1620-ban. Ez a felvetés viszont azért nem állja ki a jogszerűség próbáját, mert azt a király, II. Habsburg Ferdinánd hívta egybe 1619-ben, majd ő is oszlatta fel. A „dolgavégezetlen" diaeta a királyi berekesztésnek nem engedelmeskedett,

[3] Thaly 1866: 434; https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_onodi_orszaggyules – utolsó letöltés: 2026. 01. 20.

[4] Áldásy 1895: 546–563, 619–647, 710–745, 845–855. és 922–949; Márki 1907: kiemelten az első kötet V. alfejezete – A szövetkezett rendek vezérlő fejedelemsége (1705.) https://vmek.oszk.hu/05800/05832/html/1kotet/05.htm#d1e8808 – utolsó letöltés: 2026. 01. 20.; Szekfű 1935: 300, 305; Polner 1934: 363–287., 363–387; Bánkúti 1991: 14–15; R. Várkonyi 1995: 7–58; Mezey 2006: 91–109; Pálffy 2007: 484; Bérenger – Kecskeméti 2008: 121–126, 130–135, 138; Mezey 2009: 92–99; Mezey – Gosztonyi 2020: 108–116, kiemelten Mezey Barna: Habsburg-ellenes mozgalmak állammodell-kísérletei c. alfejezet.

[5] CJH 1657–1740. évi törvényczikkek. Decretum anni 1659. 128; Ua. Decretum anni 1662. 220.

[6] CJH 1657–1740. évi törvényczikkek. Decretum anni 1681. 260; Ua. Decretum anni 1723. 556.

[7] CJH 1657–1740. évi törvényczikkek. Decretum anni 1715. 422; Ua. Decretum anni 1729. 662.

hanem Forgách Zsigmond nádor vezetésével – nyilván Bethlen szavára, akinek birtokában volt az ország fővárosa, Pozsony (1619. okt. 14.), kezében a korona a koronázási jelvényekkel – folytatta munkáját: döntenie kellett a legfontosabb aktuális ügyben, arról tudniillik, hogy a protestánsok cseh-morva-sziléziai, lauzsicei, alsó- és felső-ausztriai rendjeinek konföderációjával együttműködik-e II. Ferdinánddal szemben, akit a cseh rendek a cseh királyságától megfosztottak, és helyette V. Pfalzi Frigyes rajnai választófejedelmet emelték trónra 1619. nov. 4-én. Magyarországon pedig a magyar rendek királlyá választották a II. Ferdinánd által erdélyi fejedelemnek elismert Bethlent.[8] A bethleni időszak történéseit nem ismételhette a szécsényi konvent a király vagy nádor hiányában. Közbevetőleg jegyezzük meg: amennyiben a király kiskorú, a nádor gyámja is a királynak, a király távollétében országgyűlést hirdethet. Hogyan nézett ki a közjogi helyzet 1705-ben?

I. József és a nádor, Esterházy Pál a leghatározottabban elítélte Rákóczi királyellenes felkelését, a törvényes uralkodó elleni fegyverfogást. Rákóczi különösen méltánytalannak vélte a nádor magatartását, mert nádorként pl. nem tiltakozott Caraffa tábornok eperjesi vértörvényszékének működtetése ellen, nem emelte fel szavát pl. a törvénytelenül megkövetelt, töröktől megszabadult birtok visszaváltásáért fizetendő ún. fegyverváltság fizetése ellen.

Rákócziék egyértelműen azon az álláspontón voltak, hogy a Magyar Királyság alkotmányának értelmében nincs királya az országnak. Az Európához intézett felhívásukban, az 1704 januárjában előbb latinul írt, *Recrudescunt diutina inclytae gentis Hungariae vulnera*... kezdetű, aztán februárban magyarul, németül, franciául és hollandul is közzétett kiáltványukban tudatták a világgal a háború okait és céljait, indokolták Habsburg I. József magyar királyként való megtagadását.

I. József császár illegitim uralkodó Magyarországon több okból is – állították Rákócziék. Először is azért, mert az 1687-es pozsonyi diaeta nem reprezentálta az egész országot, oda csak a töröktől felszabadított vármegyék, városok stb. képviselői tudtak eljutni. A felsőtáblán az esztergomi érsekkel az élen mindössze 22 főpap, 10 zászlósúr, 16 főispán, 9 gróf, 11 báró jelent meg, az alsótáblát 32 megye, 32 királyi és bányaváros, 8 káptalan, 23 távol lévő főnemes követei alkották.[9] Másodszor pedig azért, mert az oszmánellenes háború kellős közepén összeült országgyűlés nem volt abban a helyzetben, hogy zavartalanul elláthassa a törvényhozó funkcióját. Tehát nem is születhettek más végzések ott Pozsonyban, mint csak oktrojált törvények.

1687-ben I. Lipót német-római császár, magyar és cseh király a háborús sikereket (1683 – Bécs felszabadítása, 1686 – Buda visszafoglalása, 1687 – nagyharsányi győzelem)

[8] MTT 1857: 213–215. A konföderáltak segélykérő levele Bethlen Gáborhoz 1620. május 4. Prágából – Status Regni Bohemiae et eidem incorparatarum Provinciarum Marchionatus Moraviae Silezia et Utriusque Lusatiae [mindkét Luzsica = Alsó- és Felső-Lausitz] nec non confoederatorum Inferioris et Superioris Austriae Archiducatuum [Alsó- és Felső-Ausztria] legati; MTT 1857: 215–217. „A Beszterce-bányai egyezkedés Bethlen Gábor és a magyarországi RR. közt. Kelt Beszterce-Bányán 1620. Julius 14-dikén."

[9] Fraknói 1922: 13.

és Caraffa tábornok eperjesi vérengzését (1687 márciusa és szeptembere között 24 polgárt küldetett vérpadra) arra használta fel, hogy a megfélemlített Magyarország jövőbeni, a győztes háború utáni helyzetét saját érdekei szerint rendezze. A befejezetlen háború miatt a magyar rendek és karok kénytelenek voltak a bécsi diktátumoknak alávetni magukat, és „hódoló lélekkel" beleegyeztek I. Lipót király kívánalmaiba. Szó nélkül tudomásul vették, hogy az ország 76 pontos panaszának kivizsgálása még napirendbe sem került.[10] Ellenben ez a diaeta hitelesítette Lipót király idősebb fiának magyar királlyá koronázását (*1687/1. tc. „Fenséges József, fejedelem, ausztriai főherczeg urat, Magyarország királyává avatják, kiáltják és koronázzák.*")[11], Lipót király fiági örököseinek az elsőszülöttjeit örökös magyar királyoknak való nyilvánítását (*1687/2. tc. „A Mostani császár és királyi szent felség fenséges finemü örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják.*")[12], vagyis az aulikus főrendek hatására az országgyűlés az egész nemesség nevében lemondott a királyválasztás jogáról. Ha a jus libera electionis feladása még nem lett volna elég, a pozsonyi diaeta rábólintott arra is, hogy módosítsák a nemességet 1222 óta megillető jus resistendit (az ellenállás jogát). Jeruzsálemi II. Endre király 1222. évi 31. tc.-e úgy módosult, hogy a cikkelyből a nemesség „ellenmondás s ellenállás szabadságát" eltávolították, hogy a magyar király jogi akadály nélkül megsérthesse esküjében tett fogadalmát, vagyis az oszmán hódoltság felszámolását Magyarországon (*1687/4. tc. „… a Karok és rendek […] Hódoló lélekkel beleegyeztek, hogy az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beigtatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király Fentebb említett Dekrétuma előbb idézett 31-ik czikkelyének tartalmából s értelméből, következőleg az előbb leírt módon letett koronázási esküből az, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák.*").[13]

Ezek a magyarországi közjogot alapjaiban romboló végzések a királyi hatalom diadalát eredményezték az 1604 óta folyton lázadozó magyarok felett. A bécsi erődemonstráció érvényesült a háború kellős közepén!

A totális „behódolás" félreérthetetlen jele volt Lipót király 9 éves fiának, a kiskorú I. Józsefnek a megkoronázása is. A kiskorúság akadályozó tényezőt a katolikus egyház segítségével úgy oldották meg, hogy maga a prímásérsek bérmálta meg Józsefet, azaz egyházi értelemben nagykorúsította. Még egy formai elem azért még hiányzott a koronázási ceremóniához. Konkrétan az arra érdemes férfiak lovaggá ütése. Ezt az ünnepélyes aktust viszont csak a lovagkirály végezhette el. Ezt a hiányzó láncszemet maga az apa, Lipót császár-király leleményesen úgy hárította el, hogy a díszmagyarba öltöztetett fiát ott helyben lovaggá avatta.[14] Miután a Habsburg-dinasztia örökös magyar királysága biztosított lett, a magyar nemesség királyválasztási joga az enyészeté lett, a királyi önkénnyel szembeni tiltakozás hűtlenséggé, esküszegéssé minősült, be lehetett

[10] Fraknói 1922: 34.
[11] CJH 1900: 331–333.
[12] CJH 1900: 335; Fraknói 1922: 19.
[13] CJH 1900: 337.
[14] Szalay 1857: 381–387; Fraknói 1922: 38–39; Lásd még Gyulai 2015: 18–46. https://tma–miskolc.hermuz.hu/2–2015–2/– utolsó letöltés: 2026. 02. 03.

rekeszteni a pozsonyi diaetát és azonnal szentesíteni az addig előkészített törvényeket (1688. jan. 25.).

Rákócziék helyzetértékelését összegezve tehát: Habsburg I. Lipót császár-király sorozatos törvénysértései váltották ki a szabadságában megbántódott ország tiltakozását. Következésképpen a király és országa közötti konfliktus rendezésének elengedhetetlen feltétele az 1687 előtti alkotmányos keretek visszaállítása. Lipót császár-király idősebb fiának magyar királlyá kreálása törvénytelen és elfogadhatatlan, azaz legitim király híján a kibékülés, a kiegyezés nem születhet meg. Habsburg József császárságát, osztrák főhercegségét senki el nem vitathatja, Habsburg Józseffel a hivatalos kapcsolattartás mint német-római császárral nem kifogásolható, a császárnak viszont a magyar ügyekben kompetenciája nincs. A magyar karokat és rendeket megillető évszázados jogról, a szabad királyválasztás jogáról, a tiltakozás, ellenállás jogáról az 1687. évi pozsonyi gyűlés résztvevői a kényszer hatására mondtak le. Az ország jogfosztása csak ezen végzések hatálytalanításával korrigálható. Így pl. királyválasztás nélkül nincs törvényes uralkodója Magyarországnak! Az ország egyéb sérelmei – az 1687-es diaetára hozott 76 pontos vagy a közszájon forgó 100 pontos panaszlista – jelentéktelennek minősíthetőek a fenti kardinális jogok elvesztéséhez képest.

Ezen a király nélküli alkotmányos válságon csak a lengyel példa másolásával lehet túljutni, Rákóczi szavaival: *„nem lehet jobbat cselekedni, mint a lengyelek hasonló esetekben kialakult szokásainak példáját követni”*. De miben is állt a lengyel példa lényege?

Rákóczi és Bercsényi főleg a brezani (ma: ukrajnai berezsani) tartózkodásuk idején (1702–1703) megismerték és a gyakorlatban is megtapasztalták a „lengyel példát”, a konföderáció életre hívásának folyamatát, a konföderáció működésének tartalmát. A konföderáció nem más, mint egy ideiglenes társadalmi szövetkezés meghatározott célok kivívása érdekében (pl. a királyi önkény elleni tiltakozás, alkotmányellenes végzések elleni fellépés). A konföderáció tagjának az a személy vagy képviselők által alkotott csoport számított, aki, amely esküvel kötelezte magát a konföderáció célkitűzéseinek megvalósítására akár fegyverrel is. Mindenben akár az életének feláldozásával is engedelmességet fogadott a konföderáció élére megválasztott vezér(lő)nek. A konföderáció és intézményei addig éltek, a konföderátusok esküje addig volt érvényes, amíg a „külső, belső béke” helyre nem áll. Mivel a konföderáció és annak intézményei (pl. a conventus generalis) egy rendkívüli helyzetről, az ország alkotmányos rendjének felborulásáról tanúskodnak, azok de jure átmeneti jellegűnek minősültek. Ezért minden döntés, végzés, ami a konföderáció fennállása idején született, ideiglenes hatállyal volt érvényes, még akkor is, ha a conventus generalis diaeta funkciót sajátított ki a maga számára.

Lengyel, litván területeken már 1700 óta kegyetlen háború dúlt. A lengyel király, II. (Erős) Ágost által provokált Svédország katonakirálya, XII. Károly rövid időn belül katasztrofális vereséget mért az elbizakodott ellenfelére. 1702. május 24-én Varsó, 1702. július 29-én már a lengyel koronázóváros, Krakkó is kapitulált a lekicsinyelt, 16 éves svéd király előtt. Már ekkor, 1702-ben két egymással viaskodó táborra (békepártra, illetve háborús pártra) szakadt az ország, konföderációkba tömörült a két oldal. Egész országra kiterjedő szerveződésük 1704-re fejeződött be. A varsói és a sandomierzi konföderáció

a „háború és béke" problémáját homlokegyenest másképpen akarta megoldani. Amíg az előbbi a békekötés útjában álló II. Erős Ágost király trónfosztásával és az új királyválasztás programjával toborozta híveit, addig az utóbbi *„cum Deo pro Patria et Rege"* (Istennel a Hazáért és a Királyért) jelszavával mozgósította a protestáns svédek ellen harcolni kész erőket.

Ebben az országban, ahol a *lex regnat, non rex* (ahol a törvény és nem a király uralkodik), a békéért még a királyt is fel szabad áldozni – hangoztatták a varsói konföderáltak. II. Ágost valójában alkotmánysértést követett el, mert a Rzeczpospolita (az ország = országgyűlés) tudta és beleegyezése nélkül indította meg a háborút, következésképpen a királynak viselnie kell a felelősséget a katonai vereségekért, a lengyel–litván nemzetet ért erkölcsi megaláztatásokért. Az „alkotmányvédő, de királyellenes" konföderációval ellentétben a „királypárti, de alkotmánysértő" szövetség a honvédelmet, a svéd invázió kivédését állította programja centrumába a király legitimitását nem kérdőjelezve meg.[15]

Magyarországon egyetlen konföderáció alakult az alkotmányos jogok visszaszerzésének céljával, benne a társadalmi igazságtalanságok eltörlésének igényével. Az interregnum kimondására 1705-ben nem került sor, habár azt Bercsényi erősen szorgalmazta Rákóczinál szintén a lengyel mintával példálózva. Mivel a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (a Rzeczpospolita) alkotmánya nem ismerte el a királyok örökítési jogát, a lengyel korona elnyerése csakis királyválasztással történhetett. Ám a király nélküli időszakban, az interregnum idején az interrex (a mindenkori érsekprímás) kormányozta az országot. A magyar közjogban ilyen intézmény nem lévén a szécsényi konföderáció saját magát ruházta fel a legitimitas–illegitimitas állapotában lévő ország sorsának, a király–nem-király legitimitásának eldöntésére. Gyakorlatilag a teljhatalommal felruházott konföderáció vezérének, vezérlőjének (dux) a kezébe adták a végső szó kimondását, akit egy évvel korábban erdélyi fejedelemnek (princeps) is megválasztottak. Rákóczi hivatalos titulusa így „a magyar konföderáltak vezére" (dux) és „Erdély választott fejedelme" (princeps) lett. Rákóczi mint dux – princeps (vezérlő fejedelem) politikai állásfoglalása határozta meg a bécsi udvarral szembeni magatartást. Ezt a szécsényi konföderációs alapdokumentumban íly módon rögzítették: *„INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS inclytorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro LIBERTATE Confoederatorum*) *….szűkségesnek ítéltük, hogy mindeneknek előtte egy olly Fejet válaszszunk magúnknak, az ki Velűnk edgyűtt hittel Confoederalván ezen Hazánk Űgyét, valamig Isten által regi Szabadsaginak helyre hozásával s meg nyerésével kivánt czéllyát el nem éri, nem csak az Hadi dolgokban, hanem a' Tőrvényes Egyházi, Politiai, es Oeconomiai allapotokban is igazgassa, kormányozza, és velűnk egyetemben óltalmazza. […] Confoederationknak hogy annyival jobb Fundamentuma, nagyobb ereje, és allandosága legyen, azt kővetkezendő Eskűvés modgyával ratificáltuk es stabilialtuk;*

[15] A lengyel konföderációk működéséről a részletek Gebei 2006: 42–66; lásd még a korrekciót és pontosításokat igénylő szakirodalmat. Hopp 1976: 19–24; Staszewski 1980: 229–245; R. Várkonyi 1995: 7–58; Mezey 2006: 91–109. és a 4. lábjegyzetben szereplő szakirodalmak.

…”[16] A „Generalis Conventen” való megjelenést csak később, az ónodi konvent XXII. articulusával konkretizálták: *„[…] köz akarattal el-végeztük, hogy minden Praelatusok, úgy Világi Uri Rendek, ’s Nemesek, arról való Hazánk törvényei szerént, ’s azokban fel-tett büntetés alatt efféle Generalis Conventusokra, ’s Gyülekezetekre personaliter, személyek szerént tartoznak compareálni, ha tsak némellyek közzülök törvényes helyes mentséggel meg-nem akadályoztatnak, és a’ köz jót egyező értelemmel, és segitséggel tractállyák, és concludállyák. És kiváltképen a’ vármegyék zászlójokkal, s petséttyekkel úgy legyenek jelen, hogy a’ kik a’ köz Gyülekezetre jönek, azok tartassanak vármegye universitassának az otthon hagyattak pedig tsak magános particularis személyeknek.”*

A konföderációnak mint ideiglenes intézménynek a vezetőjét = „államfőjét”, Rákóczit – „valamig Isten által regi Szabadsaginak helyre hozásával s meg nyerésével kivánt czéllyát el nem éri” – korlátlan hatalommal ruházták fel nemcsak a „hadi dolgokban”, hanem a gazdasági, egyházi és minden társadalmi kérdésben. Országirányító munkáját a Szécsényben kinevezett 24 tagú szenátus és a 15 tagú gazdasági tanács[17] segítette. Ezek a testületek egyidejűleg tanácsadó és végrehajtó funkcióval is rendelkeztek. A végrehajtás és igazságszolgáltatás hatalmi ágak működésére, működésük problémáira, kényszerintézkedéseik bemutatására témakijelölésünk okán nem térünk ki, mint ahogyan Rákóczi erdélyi fejedelemsége jogszerűségének boncolgatására sem.[18]

Ellenben a rozsnyói szenátusi ülésen (1707. jan. 15. – febr. 3. (?) történt eseményeket nem hagyhatjuk szó nélkül.[19] Miután a nagyszombati „békéltető tárgyalások” zátonyra futottak (1705. okt. 27. – 1706. júl. 22.) a kardinális problémák kibékíthetetlensége miatt (az 1687/I., II., IV. tc.-ek hatálytalanítása, Rákóczi erdélyi fejedelemségének elismerése, a külföldi hatalmak garanciája a hadakozást lezáró megegyezés fölött), Rákóczi a szenátorok véleményét kérte ki. *„az Ausztriai Dominium abrenunciatiója, detronisatio és interregnumnak pronunciációja, ezt tanácsos e elkövetni, vagy sem?”* kérdésére a 24 szenátorból jelen lévő 13 tanácsosával egyetemben a detronizáció kinyilvánítása és a háború folytatása mellett döntött. Egyetértettek abban, hogy az ország saját erőből a konföderáció célkitűzéseit megvalósítani képtelen, ezért külföldi szövetségest kell megnyerni

[16] MNL OL G 27. a szécsényi conventus generalis végzései (19 articulusa) 22–33; Thaly 1870: 337–338; Bánkúti 2003: 178, 188; R. Várkonyi 2006: 22–26. A köztörténelemben, de a szakirodalomban is a „vezérlő fejedelem” meghatározás dominál mind a mai napig, holott a pontos titulus „vezér(lő) és fejedelem”. Igaz, hogy a korabeli dokumentumokban sincs következetes címhasználat, de a „tájékozottabbak” a precíz, pontos megszólítást használták. Csak két példa a számtalan közül: „Az Méltóságos Magyar Országi Vezérlő és Erdély Országi választot Fejedelem Rákóczy Ferenc Kegyelmes Uramhoz Önagyságához alázatos instantiám.” 1706. november 13. – Bánkúti 2003: 178; „Méltóságos Magyar Országi Vezérlő s Erdélyi választot Fejedelem” határozata Borsod vármegye követeinek a beadványára. Rozsnyó, 1706. december 3. – Uo. 188.

[17] Áttekintésre lásd: Bánkúti 1991: 14–19, 28–29., benne lévő alfejezetek: A Consilium Oeconomicum (1705–1711); Rákóczi birtokainak irányító apparátusa (Consilium Oeconomicum Aulicum); Heckenast 1996: 61–68.

[18] Trócsányi 1980: 113–122; Gebei 2021: 83–95.

[19] MTA K Ms 4970 Rákóczi-levéltár capsa 20. fasc. 3. f. III–VIII. – az 1706. január 22-i rozsnyói szenátusi ülés jegyzőkönyve.

ügyüknek. Hogy a francia támogatás ne csak a segélypénzek folyósításában merüljön ki,[20] a Habsburg-dinasztiától függetleníteni kell az országot, a Habsburg-dinasztiát magyarországi trónjától meg kell fosztani, új királyt kell meghívni és megválasztani a magyar trónra. A detronizáció elhárítja a külső országok királyainak aggodalmát, hiszen a külső segítség már nem beavatkozás a király és alattvalói konfliktusának megoldásáért. A végleges döntés meghozatalát a szövetkezett rendek konventjére testálták. Ilyen politikai előzmények után gyülekezett össze az „Ónod melletti mezőn" a generalis convent, a konföderáltak általános gyűlése, amely 1707. jún. 22-i ülésén az országot szabaddá nyilvánította József császár uralmától, függetlenítette magát a Habsburgoktól.[21] Közhírré téve Európában az ónodi abrenuntiatio és a magyarországi interregnum (*Universis Orbis Christiani Principibus, Regibus et Respublicis, nec-non Aliis quibusvis Statibus et Ordinibus praesentium notitiam habituris*).[22]

A dinasztiától való függetlenedés viszont egyáltalán nem a Magyar Királyság szuverenitására vonatkozott, mint ahogyan azt a modern szakirodalomban is olvashatjuk.[23] A szabadságharc nem a királyság függetlenségének a kivívásáért folyt, hanem az elvesztett alkotmányos jogok visszaszerzésért! Rákócziék nem a nemzeti királyság megteremtésében gondolkodtak, hanem a választásos monarchia visszaállításában, ebben is a lengyel példához igazodva. A magyar trónra több várományost is elképzeltek. Pl. Miksa Emánuel bajor választófejedelmet, a porosz trónörököst, ötlet szintjén még Péter cár fiát is. Ismételve: a Habsburgoktól való megszabadulás nem érintette az állam szuverenitását. A Magyar Királyság a szabadságharc előtt, alatt, után is elismert európai államként létezett. Az Erdélyi Fejedelemséget viszont Rákóczi szuverén országként szerette volna elismertetni a Habsburgokkal ellenséges viszonyban lévő európai országokkal. Saját magát ennek az újonnan megalakítandó önálló állam vezetőjének tekintette az erdélyi alkotmány (1704-ben megválasztották fejedelemnek, 1707-ben hatalomba iktatták) és a családi örökség, hagyomány alapján. Annak ellenére, hogy az orosz cár kivételével egyetlen európai ország sem ismerte el őt Erdély szuverén uralkodójának, élete végéig ragaszkodott téveszméjéhez: a Magyar Királyságból való kiválás realizálhatóságához.

[20] Köpeczi 2002: 50. – a francia pénzügyi segély 1703. nov. 15. –1705. máj. 15. között havi 30 ezer livre, 1705 máj. – 1710-ig havi 50 ezer livre. 50 ezer livre-ből 4000 katonát lehetett zsoldban tartani. (1 livre [francia font] = 20 ezüst sou [sol, solidus] = 240 denar; 1 sou = 12 denar; 1 ecu = 120 denar); R. Várkonyi 2015: 224–225.

[21] MNL OL G 35. VII.2. 81/5. 1707. jún. 22. 7–15. – Articuli inclytorum Statuum, et Ordinum Regni Hungariae, pro Libertate Patriae Confoederatorum, in Generali eorum Conventu, pro Decima sexta Mensis Maji, Anni Millesimi Septingentesimi septimi extenso, ac in Campo ad Onod celebrato, conclusi et concinnati. (az ónodi conventus generalis articulusai); Art. II. Abrenunciatio Regiminis Josephi, Declaratio Inter–regni, et omnis Juris Domus Austriacae, qualitercunque praetensi Abrogatio – „… Josephus non nisi Tyrannismi jure merito, non vero Regii Gubernii, non electus, sed violenter a Patre obtrusus sibi vendicare potest. Quapropter praesentis Articuli nostri communi et unanimi consensus vigore conditi, nosmet ab omni praefati Imperatoris Josephi Primi et per ipsum totius Domus Austriacae praetensiva Regia obedientia, et reverentia…" Lásd még: RT 1: 354.

[22] OSZK Régi Magyar Könyvtár II. 2317/b ezt pontosítani kell

[23] Pálffy 2015: 51–65; Pálffy 2021: 14–29.

A trónfosztás deklarálásával beköszöntött interregnum automatikusan a háború folytatását jelentette. A gazdasági bázist erősen szűkítő többéves hadakozás ellenére újabb anyagi forrásokat kellett mobilizálni a hadsereg számára. Itt az ónodi konventen kiderült, hogy a hadsereg évi fizetségére 2.691.640 rajnai (rhénes) forint szükséges, ezért a konvent 2 millió forintnyi hadisegély, subsidium behajtását rendelte el. A hadisegély szétosztása (repartitio) 26 vármegye, 7 hajdúváros, jász-kun kerület és 25 város (szabad királyi és bányavárosok) között készpénz és naturáliák formájában történt. A naturáliák pénzbeni átszámítása a piacviszonyokat figyelembe véve ekképpen történt. A gabonát 7.52 Rft/kassai köböl áron, a húst 28.88 Rft/mázsa 6 hónapra érvényes áron, az abrakot 8.48 Rft/kassai köböl 2 hónapra érvényes áron számították be, és a vármegyékre és városokra kirótt fogatszám (2767, ill. 308 db) forint ellenértékét nem tüntették fel.[24]

Hogy az irreálisan magas segélyösszeg előteremtése realizálható legyen, az ónodi generális gyűlés a pénzügyi követelés kivetési módját, módszerét megváltoztatta, az eddigi portaalapú terhelés helyett a dicális szisztémát vezette be. Ez a szisztéma gyakorlatilag az adóbevételek gyarapítását eredményezte az adókötelesség személyi és tárgyi körének bővítésével. Az új adózási rend szerint minden 16 éven felüli (nők is!), hadakozástól távol lévő személy 1 dicának minősült. Ugyancsak 1 dica = 2 ló, ökör vagy fejőstehén, vagy 12-12 sertés, juh, 16 kecske, 16 kas méh, 12 kassai köböl gabona, 16 köböl liszt, 16 köböl árpa, 30 köböl tönköly, 60 font dohány, 30 köböl zab = 1 dica. A tokaji szőlővidéken Abaújszántóig 2 gönci hordó bor (12 akó) = 1 dica, az egyéb zempléni, abaúji, beregi szőlőterületek boraiból 3 gönci hordó adta ki az 1 dicát. Az iparosok, kereskedők, bányászok esetében 30 Ft-os jövedelemben szabták meg az 1 dica nagyságát.[25]

A „lázadók által" világgá kürtölt ónodi eseményeket nem hagyhatta szó nélkül a politikai hivatalosság. Paulus Estoras [Esterházy Pál nádor] és Nicolaus Jeszenszky aláírásával, 1707. aug. 20-i dátummal jelent meg Bécsben az „egész Keresztény Világnak" szóló körirat, amely az ónodi történéseket a királyi hatalom elleni összeesküvők törvénytelen akciójának bélyegezte.[26] Ez az ónodi konvent, magát diaetának képzelve I. József király törvényes uralmát megtagadta azon az alapon, hogy az 1687. évi illegitim diaeta illegitim törvényeket alkotott. A leghatározottabban vissza kell utasítani ezt a felfogást, hiszen I. Lipót király, hogy az oszmánellenes felszabadító háború folyamata meg ne szakadjon, a váratlan halála miatti interregnum nehogy végveszélybe taszítsa az országot, a rendek kérelmére hozzájárult ahhoz, hogy legidősebb fia, József kövesse őt a magyar trónon. Ilyen előzmények és körülmények után, az egész ország akaratából lett törvényes uralkodó Habsburg I. József 1687-ben. A törvényes rendet felforgató „szövetkezettek" minden jogalapot nélkülözően vették a bátorságot a detronizáció

[24] OSZK Kézirattára Thaly gyűjtemény 1707. Fol. Hung. 1389/VII.b. ff. 376–378. Instructio Dicatorum ex Generali Regni Conventu ad Oppidum Onod…A 35 pontos utasítás 1.pontja a dicatorok esküje; Az OSZK Kézirattára Thaly gyűjtemény 1707. Fol. Hung. 1389/VII.b. ff. 384–385. Anno sub Conventu pro 16 May ad Onód indicto, et celebrato, facta est Repartitio Subsidii Militaris, in qua singulorum Comitatuum et Civitatum.

[25] Takács 1941: 140.

[26] MNL OL G 35. VIII. 1. 81/5. 1707. év, 28–37.

kimondására. Esterházy nádor Rákóczi felségárulásának és az ország király iránti hűség**ének** igazolásául a politikai elithez tartozók névsorát is mellékelte.[27] Ebből kiderül, hogy a királyhű f**ő**rendieket 22 főpap, 77 (79?) világi főnemes reprezentálta, közöttük a legfontosabb országos főméltóságok (nádor, országbíró, horvát-szlavón bán, udvari kancellár, tárnokmester, lovászmester … a Szent Korona 2 őre), 31 főispán (8 egyházi, 23 világi) és név szerint felsorolt grófok, bárók. Rákóczi oldalán a főnemességhez tartozó személyek száma 11, jobb esetben 12 fő volt. 33 vármegyében királypárti főispán, 6 vármegyében Rákóczi-párti főispán gyakorolta a helyi hatalmat 1707-ben. A következtetés egyértelmű: Rákóczi felségárulása nyilvánvaló, királyellenes mozgalma törvénytelen.

A nádori tiltakozás után néhány nappal, 1707. augusztus 25-én maga I. József császár-király is törvénytelennek deklarálta az ónodi gyűlést, az ott elfogadott végzéseket semmisnek nyilvánította. Ugyanakkor a császár-király teljes amnesztiát ajánlott a hűségére visszatérőknek, és hajlandó volt húsz év után az ország lecsendesítésének céljával összehívni Pozsonyba az országgyűlést.

Az 1708-as ún. „pozsonyi Habsburg-párti országgyűlésen" 79 világi főrangú (52 gróf, 27 báró) mellett az egyházi vezető elit szinte teljes létszámban megjelent. Az érsekprímáshoz 24 püspök, 4 prépost, 12 káptalani küldött csatlakozott, a szerzetesrendektől 3 apát érkezett. Pozsonyba horvát és egyes erdélyi vármegyéket is számítva 51 vármegye, 21 város küldöttjei érkeztek.[28] (Természetesen egyes vármegyék mindkét oldalon, itt is, ott is képviseltették magukat!) A korabeli magyar diaetákkal foglalkozó modern feldolgozás ezt az adatot korrigálja és finomítja pl. a kiküldött meghívók és a diaetán ténylegesen megjelentek száma alapján. A táblázatokba foglalt részadatok összesítésével úgy találtuk, hogy a 248 meghívottból 146 fő érkezett meg az országgyűlés színhelyére.[29] Megjegyzendő, hogy Rákóczinak, Bercsényinek is kikézbesítették a meghívót függetlenül attól, hogy esküszegőknek, felségárulóknak minősítették őket már 1701-ben.

Az 1708. augusztus 3-án Trencsénnél vívott csatában elszenvedett katasztrofális vereség súlyos belpolitikai következményekkel járt. A konföderáció államépítő munkája megfeneklett, a hadakozás életben tartása minden más reformot háttérbe szorított. Az élőerő és az anyagi erő biztosítása mindennél fontosabb feladat lett. A helyzet súlyosságát bizonyítja, hogy az egri szenátusi ülésen döntés született a konföderáció újabb országos gyűlésének összehívásáról. A generalis conventus színhelyéül Tállyát jelölték ki, az ülésszak kezdetét 1708. november 22-re tűzték ki. Összeállították a meghívandók listáját.

[27] Uo. 30–31. – „Catalogus Seu Specificatio potiorum Fidelium, Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum, et Nobilium, ac etiam Civitatum, adeoque quatuor Regni Hungariae Statuum et Ordinum, in constanti et debita, erga sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem fidelitate persistentium." – 30–31; lásd még: Gebei 2013: 173–180.

[28] Zsilinszky 1888: 43–48.

[29] Szijártó 2005: 576; Az országgyűlés 1708 márciusában 13 ülést tartott, áprilisban 15-öt, májusban 5-öt, júniusban 2-öt. Június 24-én felfüggesztette munkáját, egy év múlva 1709. június 12-én folytatta félbeszakított tanácskozását. Az országban tomboló pestisjárvány miatt összesen két ülésre került sor. Csak 1712 májusában gyűltek össze újra a képviselők Pozsonyban az 1708-ban elkezdett munka befejezésére. – Uo. 578–580.

Személyre szólóan a szenátus valamennyi tagja, a grófok (7 fő) és bárók (31 fő), a főrangú özvegyek (14 fő) vehették kézhez a mozgósítás levelét, 25 vármegye, 20 szabad királyi és bányaváros, a hajdúvárosok, a jász-kun térség a testületi meghívással élhetett. A szenátus betervezte a kivetendő dicalis adó, segély nagyságát és arányos szétosztását is.[30]

A szeptemberben még Tállyára meghirdetett konvent a rohamosan hanyatló katonai és belpolitikai körülmények miatt Sárospatakra kényszerült, ahol központi kérdésként a gazdasági ügyeket tárgyalták (1708. nov. 28. – dec. 19.). Először és utoljára esett meg, hogy a konvent nyilvánossága előtt pénzügyi elszámoltatásra került sor. A bevételek és kiadások tételes kimutatásában a gazdasági tanács és a bányakamarák számadását sem mellőzték. Az egyébként átmeneti fizetőeszköznek gondolt rézpénz értékét a devalváció sem menthette meg. 1708 végén a „vörös pénz = kongó" értékét olyannyira elveszítette, hogy már a pénzverés költségét sem fedezte. A gyűlés a rézpénz megszüntetéséről döntött, ám a katonaság fizetségét „fehér (ezüst) = pengőben" írta elő. S hogy mennyire súlyosak voltak a pénzügyi, gazdasági bajok, arról a szeptemberhez képest erősen módosított adó, hadisegély kivetése árulkodik. Amíg 1708 szeptemberében 25 vármegye, 20 szabad királyi, bányaváros bevételeivel és szétosztásával számoltak, három hónappal később, decemberben már alig 17 vármegyét és 11 szabad királyi és bányavárost, a 7 hajdúvárost, jász-kun kerületet tudtak csak dicáltatni. [31]

Az ország északkeleti vármegyéire összezsugorodott konföderációs állam utolsó hadi vállalkozása is balsikerrel zárult (1710. jan. 22. Romhány), a szabadságharc ügye egyre inkább kilátástanná vált. Nem is annyira a hadi kudarc, hanem a dühöngő pestisjárvány miatt. A pestismentes régióban, a Tisza és a Beszkid-hegyek alkotta „zsákban", az Ugocsa megyei Salánkon megtartott utolsó Rákóczi-értekezletet (1711. febr. 14–16.) sem „országgyűlésnek", sem „országos gyűlésnek", de még szenátusi ülésnek is csak erős fenntartással nevezhetjük. Rákóczi itt „beszámolt" a Pálffy János császári főparancsnokkal folytatott vajai találkozójáról (1711. jan. 31.). Kijelentette, hogy a szabadságharc kitűzött céljai és a bécsi udvar békeajánlatai között továbbra is áthidalhatatlan szakadék tátong. A kiegyezés csakis a konföderáció vezetéséről történő lemondásával, illetve az eskütevők felmentésével érhető el. A jelen lévő 4 szenátor és az erdélyiek képviseletében 7 résztvevő a Rákóczi által felvázolt alternatívából a további harc vállalását ajánlotta az orosz cár segítségének reményében.[32]

Bercsényi Miklós tanácsai, javaslatai – aki már 1710 novemberétől lengyel területen tartózkodott, hogy az orosz cár katonai segítségét kieszközölje – csábítólag hatottak a „nagyságos fejedelemre". Elvetette a Munkács várába való bezárkózást, és bízott abban, hogy Péter cárt egy személyes találkozón meggyőzi a szükséges támogatásról. Bercsényi álláspontját magáévá tette, szilárd meggyőződésévé vált, hogy orosz segítséggel

[30] MTA K Ms 4970 Rákóczi-levéltár capsa 20. fasc. 8. (számozatlan iratok), a szenátus egri tanácskozásainak aktái, Eger 1708. szept. 20; a Tállyára szóló meghívók – Tabella Convocatoriarum pro Conventu in Oppidum Tállya ad diem 22 Novembris 1708. MNL OL G 27. V. 1. 194–195.

[31] MNL OL G 27. V. 1.a f. 160–164. a sárospataki conv. gen. végzései (15 Statutum); MNL OL G 27. V. 1.a. f. 165. Adókivetés táblázata 1708. december 30.; lásd még: R. Várkonyi 2015: 249–251.

[32] Rákóczi Emlékiratok 1979: 403, 409–412; Csatáry 2012: 112–115.

felszabadítóként vissza lehet térni Magyarországra.[33] Így a konföderáció alapeszméje mellett kitarthat, a konföderációra tett esküjét megtarthatja, az utókor negatív erkölcsi ítéletét elkerülheti. 1711. febr. 18-i Károlyihoz írt levelében ezekkel a „végrendelkező" szavakkal vett búcsút hazájától:

„… legdrágább kincsemet: Édes Hazámat, Munkácsomat és abban lévő másik mindenemet Kegyelmedre hagyom, s lelkire, hitire kötöm, bízom teljességesen el hitetvén magammal a Kegyelmed resolutiójának állandóságát, …, hogy nemzete boldogulása nélkül nem békéllik, s egymást el nem hagyjuk, ennél is különben nem enged békélleni confoederationalis hitünk, az mely által mind lelkünket, mind maradékinkat sub nota perditionis in Patriam [hazaárulás vétke alatt] kötöttük édes hazánknak."[34]

Február 21-én átlépte a magyar–lengyel határt, hogy a remény utolsó szalmaszálába belekapaszkodhasson, hogy az esküjében megfogadott ígéreteit, a nemzetet ért sérelmek orvoslását valóra válthassa.

A megbékélés bécsi feltételeit „az idegenben" is mereven elutasította, az otthonmaradottak kéréseit, kérelmeit, könyörgéseit figyelmen kívül hagyta. Nem hatottak Károlyi szívhez és értelméhez szóló kérései és könyörgései sem: „Ne ragaszkodgyék külső monarcháknak álumbra formában levő reménségéhez és nyolc esztendőktül fogva biztató politicájához – írta Károlyi a Lengyelországba távozott Rákóczinak –, s azért illy contemptuose ne vesse meg az császár grátiáját, hadgyon békét az solemnitásoknak, pompának, diffidentiának és abbul származót félelemnek, s jőjön be az Confederatio közé, ne mondhassa azt, in extremis hogy elhadta az vezére őtet, reducállya Felséged az Confederatiotul eltávozot és kiment confederatussokat is, kik csak magok csendességéért és nem Confederatio emolumentumáért [hasznosításáért] mentenek ki, s ha békülnünk kell is, békéllyünk együtt, s abban ha szenvednünk kell is, szenvedgyünk együtt, ha hadakoznunk kell is, hadakozzunk együtt, míg el nem veszünk."[35]

Károlyi felszólítása, a „béküllyünk együtt", Rákóczi magatartásán meghiúsult, a hazai körülményektől függetlenítve magát hűségesküjét hangoztatva kategorikusan elzárkózott a béküléstől. A konföderáció itthon maradt tömege viszont a kilátástalan háború befejezésére szavazott, a békesség (pacificatio) fejében harci zászlóit földre helyezte. A háborúktól és a pestistől megszenvedett országban (1683–1699 a felszabadító háború, 1703–1711 a szabadságharc, 1709–1710 a pestisjárvány) már nem volt mivel és

[33] AR I/VI. 699. – *„valljon (értsd: vajon) nem jobb–é, s nem tisztességessebb s böcsületessebb–é az egész világ előtt, de proprio non recedendo animi et virtutis zelo, infaustos rerum exitus [a dolgok szerencsétlen kimenetele] fatis imputare, conscientia et communi Patriae causa conservata, – mintsem így in abyssum se praecipitare, cum perpetua famae et nominis ignominia?"* [az utókor megbélyegzését magára venni, árulóként fennmaradni az utókor emlékében]; Rákóczi levele Károlyi Sándorhoz. Salánk, 17011. febr. 18. – közli Csatáry, 2012. 122. – minden esetre *„job álandóbb békességet remélhetünk az moscau interventioja által, mint sem az Pálfi hitegetési után, úgyis jobb lesz annak fundamentumiról az Czárt capacitálván az által végeznünk, mint se itt disputálnunk ha clementissimus–e vagy benignissimus… Ilvóhoz nem felettébb messze találom az Czárt az kitül Isten után, függ boldogságunknak minden reménsége."*

[34] Közli: Csatáry 2012: 123.

[35] Károlyi Sándor levele Rákóczinak. Olcsva, 1711. ápr. 3. – Bánkúti 1991: 55.

kivel küzdeni a konföderáció célkitűzéseinek realizálásáért. A kompromisszum elől kitérni lehetetlen volt.[36]

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
G Rákóczi–szabadságharc levéltára
27. Országos politikai iratok (1702-1711)
35 Nyomtatványok (1703-1711)
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK)
Ms 4967 Rákóczi-levéltár 17.
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzK K)
Fol. Hung. 1389. Thaly-gyűjtemény.
RMK OSZK Régi Magyar Könyvtár II. 2317/b

ACSz = Csécsi János naplója. Acta Conventus Szécséniani, 1705. In: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi Tükör* 2. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Budapest, 1973, 63–149. (A Kazinczy Ferenc–féle kézirat hasonmását lásd: Praznovszky Mihály (szerk.): ***A szécsényi országgyűlés 1705-ben***. Szécsény, 1995. 63–149)

AR I/VI. = Thaly Kálmán (szerk.): *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez (1704-1712).* Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály: Had– és belügy 6. Budapest, 1878.

Bánkúti 1991: – Bánkúti Imre: *Dokumentumok a szatmári béke történetéhez.* (BTM Műhely 2.) Budapest.

Bánkúti 2003: – Bánkúti Imre: *A Rákóczi–szabadságharc dokumentumai Abaúj–Torna, Borsod, Gömör–Kishont, és Zemplén megyékből.* 1. 1705–1707. Miskolc.

CJH – Corpus Juris Hungarici 1657–1740. évi törvényczikkek. Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895.* Millenniumi emlékkiadás 6. Budapest, Franklin–Társulat, 1900.

MTT = Oklevelek Bethlen Gábor 1619–20-ki hadjáratai történetéhez Szilágyi Sándortól. In: *Magyar Történelmi Tár* 1. sorozat 4. kötet Pest, 1857.

Rákóczi Ferenc 1979: *Vallomások. Első könyv. (Ford. Szepes Erika.) In: II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. (Szerk. Hopp Lajos.) Budapest.*

RT 1 = Beniczky Gáspár naplója 1707–1710. In: Thaly Kálmán (szerk.): *Rákóczi Tár* 1. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok,

[36] Kalmár 2012: 875–886.

országgyűlési diariumok és törvényczikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferencz korához. Pest, 1866. 5–231.

Hivatkozott irodalom

Áldásy Antal 1895: Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. *Századok* (29.) 546–563, 619–647, 710–745, 845–855, 922–949.

Bánkúti Imre 1991: *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái: 1703–1711.* Budapest.

Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly 2008: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest.

Csatáry György 2012: Rákóczi salánki levelei, anno 1711. In: Csatáry György (szerk.): *Rákóczinak dicső kora*. (Rákóczi-füzetek XCI.) Beregszász, 112–115.

Fraknói Vilmos 1922: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen.* Budapest.

Gebei Sándor 2006: Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció. In: Bagyinszki Istvánné, Balogh Zoltán (szerk.): *Rákóczi állama Európában*. (Discussiones Neogradienses 9.) Salgótarján, 42–66.

Gebei Sándor 2013: A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 173–180.

Gebei Sándor 2021: II, Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségének legitimitása. In: Demjén Balázs Ádám – J. Újváry Zsuzsanna – Őze Sándor: *II. Rákóczi Ferenc emlékezete*. Tanulmányok II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának 315. évfordulója tiszteletére. Budapest, 83–95.

Gyulai Éva 2015: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján (Pozsony, 1687. dec. 9.) – I. József koronázásának ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* (2.) 18–46.

Heckenast Gusztáv 1996: II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa (Consilium Aulico Oeconomicum). In: Búza János – Csató Tamás – Gyimesi Sándor (szerk.): *A gazdaságtörténet kihívásai*. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születés napjára. Budapest, 61–68.

Hopp Lajos 1976: A szécsényi konföderáció és a „lengyel" példa. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* (II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára) (22.) 19–23.

Kalmár János 2012: Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet. *Századok* (146.) 875–886.

Köpeczi Béla 2002: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest.

Márki Sándor 1907: *II. Rákóczi Ferenc 1676–1735*. I. (Magyar Történeti életrajzok) Budapest.

Mezey Barna 2006: Törvényalkotás Rákóczi országgyűlésein, különös tekintettel a szécsényi országgyűlésre. In: Bagyinszki Istvánné – Balogh Zoltán (szerk.): *Rákóczi állama Európában*. (Discussiones Neogradienses 9.) Salgótarján, 91–109.

Mezey Barna 2009*: „Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele". A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban.* Budapest.

Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.) 2020: *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest.

Pálffy Géza 2007: Magyarország két világbirodalom határán (1526–1711). In: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország története*. Budapest, 977–985.

Pálffy Géza 2015: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Vitatható koncepciók: függetlenségi harcok és országegyesítések In: *Történelmi Szemle* (57.) 1. 51–65.

Nagy János

Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (kérdésfelvetések és első eredmények)[1]

Abstract: Members of the Inner Council of the Town of Pest between 1705 and 1790: Research Questions and First Results. The present study examines the members of the most prominent segment of the urban administrative elite, the Inner Council of the town of Pest, who served between 1705 and 1790. The analysis focuses on judges, deputy judges, mayors, councillors, syndics, and chief notaries, approaching them from a social-historical and primarily prosopographical perspective. The rich source base of the research consists of the minutes of Pest town council meetings, records of municipal elections, files of royal commissioners' investigations, qualification lists surviving from the age of Joseph II, as well as probate records of office-holders and entries in ecclesiastical registers.

The archival evidence indicates that the higher authorities responded to the outbreak of crises in urban administration and to conflicts between the citizenry and the council by placing municipal governance on a more professional footing. This also had consequences for the composition of office-holding personnel: traditional artisan and craftsman urban leaders gradually lost ground, while the already strongly represented stratum of educated officials, especially legally trained men, came to the fore.

Across the entire period under examination, half of the councillors held noble titles. Owing probably to their diversity in terms of place of origin, wealth, and mentality, however, they did not possess a collective group consciousness and did not form a distinct group within the urban leadership. Regarding the councillors' places of origin, the largest proportion came from Lower Austria and the Vienna region, from the western counties of the Kingdom of Hungary, and from market towns and free royal towns along the Danube. In the first half of the century, the magistracy was typically shaped by persons immigrating from both within and beyond the kingdom, whereas by the second half of the eighteenth century councillors born in Pest formed the majority.

Keywords: free royal town of Pest; urban elite; professionalisation; occupational structure; ennoblements; distribution by place of origin

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

Jelen írásomban a városi igazgatási elit legmarkánsabb részének, Pest város belső tanácsának 1705 és 1790 között szolgáló tagjait (bírókat, helyettes bírókat, polgármestereket, tanácsosokat, szindikusokat vagy főjegyzőket) vizsgálom társadalomtörténeti, elsősorban prozopográfiai szempontú kérdésfelvetésekkel. Az adatbázisomba tartozó 65 fő összegyűjtött életrajzi adatait analóg vagy eltérő vonások alapján csoportosítom, és ezek alapján próbálom a rájuk jellemző karriermintákat azonosítani. Ezt a statikus képet az egyéni életutak és családtörténetek felvillantásával igyekeztem árnyalni. Arra törekszem választ adni, hogy kik tartoztak ebbe a körbe, honnan érkeztek a városvezetésbe, fel lehet-e osztani a csoportot foglalkozási, rendi, származáshelyi szempontok szerint. Tetten érhetők-e az egyéni életpályákon az igazgatás szakszerűsödésének, vagyis professzionalizációjának a jelei?[2] A kutatás gazdag forrásanyagát Pest város tanácsülési jegyzőkönyvei, tisztújítási iratai, a királyi biztosi vizsgálatok aktái mellett a II. József korából megmaradt minősítési listák, továbbá a hivatalviselők hagyatéki iratai és az egyházi anyakönyvi bejegyzések adják.

Az időhatárokat a Budai Kamarai Adminisztráció földesúri befolyásának végét jelentő, a szabad királyi városi jogállás birtokában megrendezett 1705. évi első tisztújítás és a II. József halálát követő rendi politikai visszarendeződés éve, az 1790. év képezik. A belső korszakhatárokat a tisztviselői kar alakulását nagyban befolyásoló királyi biztosi látogatások jelölik ki, így az 1731. évi Laffert Ferdinánd Antal és az 1766–67. évi Szlávy Pál által vezetett vizsgálatok. Az egyes foglalkozási csoportokról szóló eredményeket három időmetszetben vizsgáltam, amelyről már egy korábbi tanulmányomban részletesen írtam, így itt ezekre a részeredményekre csak röviden utalok.[3]

Jogi és politikai háttér

A török kiűzése óta az új földesúr, a Budai Kamarai Adminisztráció által igazgatott ikervárosok, Pest és Buda szabad királyi városi kiváltságaikat 1703-ban nyerték vissza I. Lipóttól. A kiadott privilégium határozta meg a városi önkormányzat kereteit, amelynek témánk szempontjából legfontosabb pontja a szabad bíró- és tanácsválasztás volt. A belső tanács tagjai a három legmagasabb tisztség betöltői: a bíró, (1773-tól) a budai mintára bevezetett polgármester, a 11 tanácsos, bizonyos megszorításokkal a jegyző. 1705-től kezdve a többi szabad királyi városhoz hasonlóan minden második évben április 24-re hirdették meg a tisztújítást. A tanácsüléseken a bírón és a tanácsosokon kívül az írásos ügyvitelért felelős jegyző vagy szindikus is részt vett, aki viszont (a kezdetben sokszor

[2] A korszakkal kapcsolatos hazai várostörténeti kutatások az igazgatás szakszerűsödésével, professzionalizációjával az utóbbi években sokat foglalkoztak, erre néhány példa: H. Németh 2018; H. Németh 2023: 248–250; Tóth 2015: 1093–1111.

[3] Nagy 2025.

írástudatlan tanácsnokok mellett) képzettsége miatt kiemelt fontosságra tett szert. A szindikus a kezdeti időszakban egyszerre volt a tanácsi jegyzőkönyvek vezetője, a város jogi szakértője és ügyésze, illetve a városnak sok esetben Bécsbe vagy Pozsonyba a kormányhatóságokhoz és az országgyűlésre küldött követe.[4] Adminisztratív gyakorlatuk, jogi tudásuk, latinnyelv-ismeretük okán a bírók után a város második tisztviselőivé váltak, 1766-ig tanácsosi címet és járandóságot (Johann Anton Mosel, Caspar Partl, Friebeisz Ferenc, Franz Scopek, Johann Papics) élveztek, ezzel szavazati jogot is kaptak.[5]

A tanács munkájának adminisztratív segítésére 1705-ben alakult meg a 24 fős külső tanács. A külső tanácstagoknak nem volt érdeke a belső tanáccsal való szembenállás, tagjait és a testület élén álló szószólókat – 1767-ig magyar és német szószóló is volt – is a belső tanács jelölte és választotta. A teljes létszámban összehívott polgárság helyett annak feladatkörét 1725-től a kebelükből választott száztagú polgári választmány, későbbi nevén százas polgárság vette át: feladatkörük a tisztújításban való részvételre, az éves számadások ellenőrzésére, az adószedésben való segítségnyújtásra korlátozódott.

A Magyar Kamara mint felettes hatóság alkalmanként kiküldött biztosai látták el a városi hatóság feletti jogszerű felügyeletet. Tisztviselői munkájuk során a törvényesség biztosítása mellett az állami-kamarai bevételek növelését tartották szem előtt. 1731-ben Laffert Ferdinánd Antal báró, királyi biztos nehezményezte a Pesten már a kezdetektől fogva meglevő gyakorlatot, hogy a belső tanács a tisztújításon kívül, a polgárság megkérdezése nélkül, önmagát kiegészítve válasszon tanácsosokat a megürült magisztrátusbeli helyekre. A tisztújítás folyamatát is szabályozva eltiltotta a tanácsot ettől a gyakorlattól, a megüresedett belső tanácsosi helyekre ettől kezdve a rendes tisztújítások alkalmával a százas polgárság és a külső tanács három jelöltje közül választhatott egy-egy személyt a belső tanács. Főleg a század elején fordult elő továbbá a kettős vagy többes hivatalviselés, amikor a tanács alá rendelt, számadásra kötelezett szakhivatalok élére is tanácsosok kerültek, amely az újabb visszaélések melegágyává vált. Ennek a gyakorlatnak a folytatását ugyancsak megtiltotta a királyi biztos. A Laffert-féle királyi biztosi utasításnak megfelelően a tisztújításba és a számadások ellenőrzésébe a korábbiaknál jobban bevont polgárság befolyása megnőtt a városon belül, amelynek igyekeztek is hangot adni a tanácshoz benyújtott sérelmeikben és követeléseikben.[6]

1751-től a Helytartótanács beavatkozására megváltozott a tisztújítás rendje, követve a magyarországi városok korábbi általános gyakorlatát, amivel ismét megerősödtek a belső tanács pozíciói. Ugyanis a tanács visszakapta jelölési jogát: innentől kezdve csak a belső tanács három jelöltje közül választhatott bírót a külső tanács és a választott polgárság. Ugyanígy a bíróválasztáskor is lényegesen csorbult a polgárság jogosítványa:

[4] Bónis 1962: 38.

[5] A tanulmányomban (a teljesség kedvéért) a többi szavazati joggal nem rendelkező, de funkciójuk miatt a tanácsüléseken ülőhelyet bíró további két jegyző személyét is vizsgálom (Anton Mack, Kregár Mihály).

[6] Bónis 1975: 172–173.

immár nem a testület teljes tagságából, hanem csak a magisztrátus három jelöltje közül választhatta meg a város első emberét.[7]

Mária Terézia uralkodása idején erősödött meg a központi hatalom részéről a „hivatalszerű" működés alapfeltételeként az igény a városokkal, így Pest városával szemben arra, hogy az igazgatási tisztségekbe tanult, lehetőleg latinul tudó, jogi és közigazgatási szakismeretekkel rendelkező embereket jelöljenek.[8] A kormányszervek által támasztott képzettségi feltételeknek meg nem felelő, írástudatlannak tartott Viasz Ádám borbély tanácsossá választásának megtiltása körüli botrány 1753–54-ben rámutatott a pesti városigazgatásban jelentkező káderhiányra.[9] Az ezt követően, 1754-től kiadott rendeleteiben az uralkodó előírta, hogy a megüresedő helyeknél a jogszolgáltatásban és a számadások készítésében tapasztalatot szerzett, az országos, illetve városi jogot ismerő személyeket kell előnyben részesíteni.[10] Mária Terézia az oligarchikus összefonódások mérséklése érdekében megtiltotta a belső tanácsosi helyekre első- és másodfokú vérrokonok (apa-fiú, testvér, nagybáty-unokaöcs, após-vő) megválasztását.[11]

A szabad választást korlátozó tényezőkben nemcsak az oligarchikus-rokonsági összefonódásokat, az alkalmas jelöltek hiányát, a központi kormányzat beavatkozásait, hanem a patrónusi ajánlások rendszerét kell látnunk. Utóbbira a szakirodalom nem igazán fordít figyelmet, de a század első felében ennek számos írásos nyomára is akadhatunk. A század első felében több alkalommal van nyoma Pest város levéltári anyagában, hogy a felettes szerv, a Magyar Kamara elnöke (pl. Georg Jobst, Viasz Ádám)[12] vagy a nádor (pl. Tobias Kerschbaumer),[13] máskor a befolyásos szomszéd birtokos és személynök, Grassalkovich Antal (Franz Joseph Kastberger, Viasz Ádám) ajánlott személyeket tanácsnoki jelölésre, akiket nem illett visszautasítani.[14] Ugyan a kormányhatósági levéltár alaposabb feltárása még várat magára, ezért a felvetésre megnyugtató válasz még nem adható, ennek ellenére eddigi ismereteim alapján úgy tűnik, hogy a 18. század második felére a direkt ajánlások gyakorlata kikopott, de a külső befolyásolás valószínűleg ezután sem szűnt meg a személyi kérdésekben, csak a formája alakult át.[15]

[7] Kovács 1943: 67; Bónis 1975: 173.

[8] H. Németh 2018: 805, 807.

[9] Bónis 1975: 173; BFL IV.1201.b Nr. 37.

[10] BFL IV.1202.c Int. a.m. Int. 6404/I. Bécs, 1754. június 26. Magyar Udvari Kancellária rendelete.

[11] BFL IV.1202.c Int. a.m. Int. 6404/I. Pozsony, 1754. december 30. Magyar Udvari Kamara rendelete. Erre többször történik utalás az átnézett királyi biztosi vizsgálatban: MNL OL C 42 Fasc. 88, No. 648. A vegyes bizottság 1766. március 28. – április 28-i üléseinek jegyzőkönyve.

[12] Georg Jobst Johann Lennersperg halálával bekövetkező tanácsosi helyre való jelölésére: BFL IV.1202.a 9. kötet, 36–38. p., 1730. február 6., Viasz Ádáméra: BFL IV.1202.g Miss.a.a. 2032. Pest, 1745. április 22. Erdődy György kamaraelnök levele a városi tanácshoz és a tanács válasza (Pest, 1745. május 1.).

[13] BFL IV.1202.g Miss.a.a. 984. Gróf Pálffy Miklós levele a pesti tanácshoz. Pozsony, 1730. február 24. és uo. Pozsony, 1730. szeptember 3.

[14] Grassalkovich kérte, hogy megválasztott tanácsos egyúttal tovább viselhesse a kamarási tisztséget: BFL IV.1202.g Miss.a.a.940. Grassalkovich Antal levele Szolnok, 1729. április 12. és a városi tanács válaszfogalmazványa (1729. április 16.), Viasz ajánlása: BFL IV.1202.g Miss.a.a. 2033.

[15] Erre jó példákat nyújtanak a királyi biztosi vizsgálatok során az egyes tisztújításokkor a biztos által tett jelölések és kinevezések 1766–67-ben és 1785-ben.

A professzionalizációs folyamat ekkor még megrekedni látszott, de valójában központi-állami igényeknek megfelelően lassan utat tört magának a szaktudás, szakértelem. A képzettségi kritériumoknak megfelelő kisszámú jelentkező miatt az uralkodó mégis eseti jelleggel megengedte vérrokonok jelölését a tanácsosi tisztségekre. Mindezt erősítette, hogy a tanácsnak alárendelt szakhivatalokban a tanácsosoknak számos vérrokonuk maradt. A szabálytalan működés és a korrupciós vádak kivizsgálására – a már említett 1731-i vizsgálaton kívül – 1766–67-ben és 1785-ben került sor a királyi biztosok kiküldésére Pesten, amelyek együtt jártak a magisztrátus személyi állományának részleges cseréjével.[16] Ezek a belső tanács tagságának elemzésekor korszakhatárként szolgálnak, mivel e központi beavatkozások egymástól karakteresen eltérő profilú személyi állományt eredményeztek az egyes alperiódusokban.

A legnagyobb változást a II. József által elindított folyamat hozta 1785-től, aki belekezdett a városi autonómia leépítésébe és a magisztrátus személyi állományának cseréjébe, professzionalizáltabb alapokra helyezésébe.[17] A jogtudás mint határozottabb központi elvárás ekkor jelenik meg a szabad királyi városokban: a Magyar Udvari Kancellária 1786-tól a városi bíráskodás szempontjaira tekintettel a tanácsosok legalább egyharmadának előírta a jogi végzettséget.[18] Lányi József királyi biztos 1785-ben korrupciós vádak és hanyag gazdálkodás ürügyén elmozdított hivatalából öt tanácsnokot, akiknek a helyére a tanácsba részben hivatásos ügyvédeket (Boráros János, Doleviczény Sándor, Muskatirovich János), részben két nyugalmazott katonatisztet (Joseph Kögl, Hülff Móric Bálint) juttatott be a városvezetésbe.[19]

Foglalkozásszerkezeti jellemzők[20]

Az alábbiakban a foglalkozás meghatározásánál az egyszerűség és az összehasonlíthatóság érdekében igyekeztem egyetlen, legjellemzőbbnek vélt céhes, illetve iskolai képzettségből vagy kereseti formából kiindulni, ám a foglalkozásszerkezeti megoszlásra tekintettel néhány módszertani megszorítást kell tennem.

A késő rendi városi társadalomban a megélhetési források sokfélesége miatt nehéz egy-egy személy társadalmi státuszát, mai értelemben vett foglalkozását megállapítanunk.

[16] A Franz Scopek jegyző és tanácsos családja által elkövetett visszaélésekről és az általuk alkotott rokonsági hálózatról, a személyi állomány cseréjéről a Szlávy Pál által vezetett 1766–67. évi királyi biztosi vizsgálatok forrásanyaga alapján korábban készített tanulmányt lásd: Nagy 2024.

[17] Az osztrák tartományokban ebben az időben kiteljesedő folyamatra: Weigl 2025: 22.

[18] Sasfi 2008: 177; Csizmadia 1941: 97.

[19] BFL IV.1202.a 49. kötet 1785. november 20. A két katonatiszt közül Kögl jogi végzettségét is feltételezhetjük, ugyanis ő a császári hadseregben korábban hadbírói beosztásban szolgált.

[20] Az ebben a fejezetben leírt elemzést illusztráló grafikonok közlésétől itt eltekintek, ezek megtalálhatóak itt: Nagy 2025: 20–21.

Erre a kutatók egy-egy alkalmi forrás, így a polgárkönyvi vagy iskolai anyakönyvi bejegyzés, céhkönyv vagy adóösszeírások alapján próbálnak következtetni.[21] Az időbeli változást sem lehet ilyen esetben figyelmen kívül hagyni, például Pest esetében a tanácsossá választott iparosmesterek (és részben a kereskedők) körében állítólag gyakorlat volt a század elején, hogy visszavonultak eredeti szakmájuk gyakorlásától, hogy teljes egészében a köz szolgálatának szenteljék életüket. A pesti tanácsnokok majdnem mindegyike – függetlenül elsődlegesen tanult vagy gyakorolt szakmájától – több lábon állt bevételi forrásait tekintve: sokszor a városhatáron túl is kiterjedt szántóföldekkel, majorságokkal, rétekkel bírtak, a Belvárosban és a szaporodó külvárosokban gyakran több házuk is volt.[22] Jó befektetésnek tűnt a jelentős átmenő forgalommal bíró Pesten a vendéglők és kávéházak létesítése, ezért hivatalnok, kereskedő és iparos városvezető egyaránt szerepel a vendéglő- és kávéház-tulajdonosok között.[23]

Az általam így konstruált foglalkozásokat tekintve azt látjuk, hogy az 1705 és 1790 között a belső tanácsba bekerültek több mint fele (34 fő, 52%) a tisztviselő-értelmiségi kategóriába sorolható. Ezek nagy többsége (26 fő) városi tisztviselőként kezdte pályáját. Meglepő módon mindhárom vizsgált korszakban ez a csoport a legnépesebb Pesten: míg 1705 és 1730, illetve 1731 és 1766 között ők alkották a relatív többséget (44, illetve 42%), de egyértelműen az 1767. évi Szlávy Pál-féle királyi biztosi vizsgálattól kezdve több mint kétharmados arányban (71%) szinte monopolizálták a vezetést, olyannyira, hogy az iparosok szinte teljesen eltűnnek a tanácsból. Szlávy Pál királyi biztos intézkedései új generációs tanácsnokok csoportját segítik a hatalomra, akiknek a pályája a városi kancelláriáról járulnokként vagy kancellistaként indult, valamely városi szakhivatal vezetői megbízatásával folytatódott, és tanácsosi pozíciót 1767 és 1790 között szereztek.[24]

A korszak végére a város vezetése látszólag professzionalizálódott és bürokratizálódott: az élethivatásként, főfoglalkozásban a város szolgálatában álló tisztviselők többnyire végigjárták a hivatali (járulnoki-kancellistai-tanácsosi) ranglétrát, a gimnázium akadémiai (többnyire filozófiai) osztályait is elvégezték, sőt ügyvédi gyakorlatot és jogi végzettséget is szereztek. Pest városa a folyamatban élen járt: az iparos-kereskedő polgárok a század közepétől egyre gyakrabban adták közigazgatási-jogi pályára fiaikat, és segítették őket álláshoz a városi kancellárián. Ezt a folyamatot nemcsak Mária Teréziának a képzettségi szintet előíró rendeletei segítették, hanem a Pest városában működő oktatási intézmények is (1717-től piarista gimnázium, 1757-től Pest Város Jogi Iskolája, majd a Nagyszombatból Budára, majd innen Pestre helyezett egyetem,

[21] Tóth 2021: 198.

[22] Nagy 2025: 4–5.

[23] Így például Samuel Eyserich kereskedő az Arany Horgony, Tobias Anton Mittermayer vaskereskedő az Angol Királyhoz, Johann Ferdinand Braunsreitter (máshol Újfalussy) az Arany Angyal, Boráros János ügyvéd-hivatalnok a Három Királyokhoz, Johann Lenner ács, majd Raphael Petz seborvos a Hét választófejedelem vendéglőt, Margalics János szabómester a Váci kapun kívül a sóház melletti vendéglőt birtokolta.

[24] Ebbe a csoportba tartozott: Gabriel Buday, Tobias Lenner, Frivaldszky István, Anton Paschgall, Sarlay József, Sebastian Mihics, Mathias Wittmässer.

ahol számos pesti polgárfiú tanult.[25] A város egyetlen patikájának működtetői, a patikusok, mint korai szakértelmiségiek közül ketten (Zacharias Osterwald, Gottfried Göttersdorfer) kerültek be a tanácsba:[26] jelenlétük más szabad királyi városokban is meghatározó a városvezetésben (pl. Budán vagy Székesfehérvárott).[27]

Foglalkozásukat tekintve a második legnépesebb csoportot a kereskedők képezték (26%-kal), akik csökkenő mértékben, de végig jelen voltak a tanácsban. A közhiedelemmel ellentétben még a század elején sem alkottak többséget, nem úgy, mint Budán, ahol a kereskedő-fogadós-patikus elit játszott meghatározó szerepet a város életében. Dümmerth Dezső állítása szerint 1711-től erősödött meg az a tendencia, hogy Pest város irányítása – megszabadulva a kamarai alkalmazottak és a vármegyéből érkező nemesi tisztviselők befolyása alól – egy helyben gyökeret eresztő, nagyobbrészt kereskedőkből és értelmiségiekből álló városvezető elit irányítása alá került.[28] Az 1705 és 1790 közötti időszakra vonatkozó vizsgálat az előbbi csoport egyre csökkenő jelenétét mutatja a belső tanácson belül. Az egyes alkorszakokra lebontva csökkenő részvételi számuk és arányuk a tanácson belül: az adott időszak összes tanácsnokainak 1705–1730 között 32%-át (8 fő), 1731–1766 között 26%-át (6 fő), 1767–1790 között 19%-át (4 fő) adták a kereskedők és a fogadósok. Főként a korszak elején még a kereskedők közül is került ki bíró, így Eyserich Sámuel, aki 1709–1715, illetve 1725–1727 között, illetve Franz Joseph Sauttermeister, aki 1719–1723 és 1727–1731 között töltötte be ezt a hivatalt. A kereskedelemben megszerzett tőkéjüket gyakran forgatták ingatlanokba, előfordult, hogy egyben fogadó-, szántóföld- és majorságtulajdonosok is voltak. Kapcsolatrendszerük, mozgékonyságuk, nyelvtudásuk alkalmassá tette őket számos tanácsi feladatra. Noha a város kereskedelmi központ jellegének megerősödésével gazdasági-társadalmi súlyuk megnőtt Pesten, de a városigazgatás professzionalizációja miatt egyre inkább kiszorultak a belső tanácsból, a város gazdasági elitje hamarosan teljesen elvált a politikai-közigazgatási elittől.

Az iparos-kézművesek számaránya a tanácson belül a korszak egészében 15% volt, de ennek mértéke a század folyamán erősen ingadozott. Míg 1705 és 1730 között az iparosok tették ki az összes tanácsnok 16%-át (4 fő), addig 1731 és 1766 között 32% (6 fő) került ki közülük. Megjegyzem, hogy a hat iparos közül öt tanácsba kerülése az 1731 és 1751 közötti években történt. Az iparosok arányának látványos megugrása, majd ennek visszaesése ebben az alkorszakban a Laffert-féle királyi biztosi utasítás által 1731-ben elrendelt választási gyakorlatból, majd ennek két évtizeddel későbbi megváltoztatásából eredeztethető. Az 1767 utáni időszakban e rendelkezéseknek és a városigazgatás fentebb vázolt, az uralkodó által is támogatott professzionalizációjának következtében viszont az iparosok teljesen kiszorultak a magisztrátusból. Az iparosok közül a legjövedelmezőbb szakmák legtekintélyesebb képviselői voltak jelen korszakunkban a tanácsban. Az élelmiszeripart a sörfőző Jakob Proberger, a pék Georg Paschgall, a mészáros Szalay

[25] Varga 2022: 33–34; Nagy 2024: 40–41.
[26] Osterwaldra: Dümmerth 1968: 154; Baradlai–Bársony 1930: 387.
[27] Géra 2014: 280; Szima 2016. 20–23.
[28] Dümmerth 1968: 162–163.

István, a ruházati ipart a magyar szabó Margalics János, a szűcs Jakob Beankovics, a csizmadia Gregor Bobics, az építőipart az ács Johann Lenner és az ágyú- és harangöntő Johann Nusspicker, a luxusipart az aranyműves Johann Michael Crines képviselték. A század közepére a sokasodó hivatali feladataik és a tanácson kívül rekedt, a közhatalom gyakorlásából adódó versenyelőnyüket kritizáló mestertársaik panaszai miatt az iparos-szenátorok felhagytak mesterségük gyakorlásával, és hivatali feladataikra koncentráltak.[29]

A rendi állás szerinti megoszlás

A tanácsosok rendi állás szerinti megoszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a csoport több mint fele (50,75%-a, 33 fő) nemesi státussal bírt.[30] A polgáreskü tett és tisztviselővé választott nemeseket a magisztrátus elsősorban saját polgárának tekintette, esetükben nem is merült fel lojalitási probléma a városi joghatósággal szemben. A városlakó régi nemesek származási helyüket és életmódjukat tekintve heterogén réteget alkottak. A tanácsosok negyedrésze (10 fő) maga szerezte nemesi armálisát, további két fő régi nemessége megerősítéseként nyerte el a nemeslevelét. A család régi nemességének megerősítéseként, az új, „városi" környezethez való adaptáció sikerét jelezve kapott armálist a Nyitra vármegyéből elszármazott Eyserich Sámuel bíró 1716-ban „eisenthali" előnévvel,[31] illetve 1713-ban régi székely nemessége elismeréseként Kászonyi Tamás, Sőtér Ferenc volt pesti alispán sógora.[32] A tanácsnokok nemesi kötődéséről sokszor csak hagyatéki irataikból, törvényszéki iratokból, anyakönyvi bejegyzésekből értesülhetünk. Vannak köztük német birodalmi nemesek (például Kastberger, Sauttermeister, Wilfersheim),[33] akiknek nemesi mivoltáról a városi dokumentumok említést sem tesznek, új közegükben nemességüknek gyakorlati hasznát aligha vehették.[34]

A városba húzódott, de polgári foglalkozásuknak köszönhetően itt egzisztenciálisan gyökeret eresztett, majd utódaik révén jogászi-hivatalnoki pályára kerülő magyar kisnemesi családok sarjai is képviseltették magukat (például Frivaldszky István, Sarlay József, Boráros János). A Trencsén vármegyei eredetű kisnemesi családból származó

[29] Nagy 2024: 15–16.

[30] A nemesek közé számítottam Buday Gábor tanácsost (1732–1797), aki poszthumusz kapott nemesi címet, ugyanis a fia, Buday Ignác számára 1797. szeptember 29-én kiadott magyar nemeslevélben apja is szerepelt, aki viszont még ez év július elején elhunyt. Erre: MNL OL A 57. 59. kötet 755–758. Buday Gábor halotti anyakönyvi bejegyzése: BFL XV.20.2 A-128. Pest-belvárosi római katolikus plébánia halotti anyakönyvének mikrofilmmásolata. 1797. július 3-i bejegyzése.

[31] Dümmerth 1968: 270–271.

[32] MNL OL A 57. 30. kötet 151. Igaz, ajánlói a nemesi címre egy országosan ismert arisztokrata (br. Ghyllány György) és egy főpap (Spáczay Pál kanonok, választott püspök) voltak.

[33] Nemességükre: Géra 2014: 294; Dümmerth 1968: 223, 272.

[34] A gyakorlat Budán is hasonló lehetett: Géra 2025: 256.

Frivaldszky István apja, István pesti polgárlányt vett el, fiatalon hunyt el balesetben a pesti belvárosi plébániatemplom sekrestyéseként.[35] Fia, a korán árván maradt István (1728–1785) a pesti piarista gimnázium tanulója volt, egészen a filozófiai osztályokig jutott, majd a városi kancellárián kapott alkalmazást, ahol végigjárta a hivatali szamárlétrát (járulnok, kancellista). Innen a Szlávy Pál-féle királyi biztosi vizsgálatot követően 1767-ben városi számtartóvá emelkedett, majd 1775-ben tanácsosnak választották, amely tisztségét haláláig viselte.[36] Jelentős városi ingatlanvagyont és négy árvát hagyott maga után.[37] Az ugyancsak Trencsén vármegyei eredetű nemesi családból származó Sarlay József (1743–1801) Sarlay János pesti csizmadiamester fiaként látta meg a napvilágot. 1754–1761 között a pesti piarista gimnázium tanulója volt.[38] 1771-ben került a városi kancelláriára, ahol 1776-tól kiadmányozóként (expeditor) működött. Tanácsosi kinevezését 1785-ben kapta a Lányi-féle királyi biztosi vizsgálat alkalmával.[39] A későbbi ismert várospolitikus és városbíró Boráros János (1756–1834) a Pozsony vármegyei Sikabonyból eredő, de Győr vármegyébe, Révfaluba telepedett ősi kurialista nemesi család sarja volt. Apja, Boráros Ferenc seborvos költözött Győrből Pestre, és szerzett jelentős vagyont, felvételt nyert a százas polgárok soraiba, részt vállalva a városi hatalmi harcokban is.[40] Ő maga a Királyi Tábla hites jegyzőjeként szerzett pesti polgárjogot, 1783-ban választott polgár lett, szintén 1785-ben Lányi Pál királyi biztos jelölése segítségével lett városi tanácsos.[41]

A „hivatalkereső", részben jogtudó, de szerényebb vagyonú (kisbirtokos-armalista) nemesek csoportja is megjelenik, akik „dinasztiát" nem alapítanak a városigazgatásban, hátterüket a vármegyék képezték, részben oda is tértek vissza, még ha ingatlanokat is szereztek a városban (például Szunyogh Imre, Kászonyi Tamás, Friebeisz Ferenc pályája). Latinos műveltségük, jogi tudásuk, a vármegyei elittel való kapcsolatrendszerük felértékelhette munkájukat a magisztrátus számára. Ilyen volt a Pest vármegyében birtokokkal rendelkező családból származó Szunyogh Imre (1654 körül–1707),[42] aki vármegyei szolgabíróként Pest városban szerzett házingatlant (1692), majd 1705-ben a városi tanács

[35] Kőszeghy 1899: 105; Frivaldszky 2006: 85–86, 192.

[36] BFL IV.1202.cc Int. a.m. 6404.II. 1767. április 24-i tisztújítás jegyzőkönyve (Szlávy Pál királyi biztos elnöklete alatt), BFL IV.1202.a 38. kötet 1775. április 24. 98; Frivaldszky 2006: 86.

[37] BFL IV.1202.c Int.am. 2034. Kimutatás Frivaldszky István örököseitől származó kezelt vagyonról. Pest, 1786. december 23.

[38] Pálmány 2019: I. 1004; Kőszeghi 1899: 326–327.

[39] BFL IV.1202.g Miss am. 282. A városi tanács igazolása Sarlay Józsefnek hivatali előmeneteléről. Pest, 1787. december 23.

[40] Nagy 2024a: 365–366

[41] BFL IV.1202.a 46.kötet., 168.p. 1783. április 24.; uo. 49. köt., 5.p. 1785. november 20.

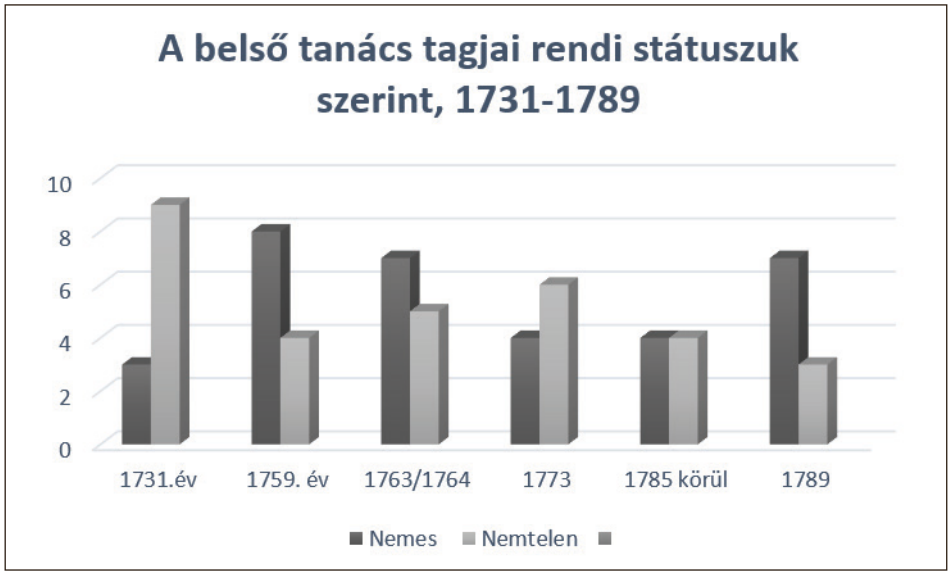
[42] Szunyogh Imre családjának genealógiája nem eléggé tisztázott, annyi azonban megállapítható, hogy a Pest vármegyei Szunyog nevű településről előnevét vett család a Duna mellékéről Szabolcs vármegyei Újfehértóra menekült a török hódítás következtében, majd birtokigényeit felújítva települt vissza az ország központi részébe. Szunyogh Zsuzsanna (feltehetően Imre lánya) Géczy Ferenc Rátóton birtokos nemes felesége lett. Erre: Kőszeghi 1899: 385; Kempelen 1931: X. 243–244; MNL PVML IV.1.a 7. kötet 121. 1696. július 30. és 14. kötet 332. 1729. május 24.

tagja is lett.[43] A székely nemesi származású Kászonyi Tamás (1662 körül–1735) Sőtér Ferenc befolyásos pesti alispán sógoraként először a Pest vármegyei adminisztrációba került be megyei albiztosként 1696-ben,[44] ugyanekkor pesti polgárjogot és házat is szerzett. 1715-től haláláig a városi belső tanács tagja volt.[45] Pesten kiterjedt gazdálkodást folytatott: Pest város határában szántója, majorsága, rétjei, azonkívül a Gödöllő melletti Babat-pusztán zálogjogon pusztát, Szadán szőlőket birtokolt.[46] Utódai ugyan megtartották pesti ingatlanaikat, de visszavonultak a városi közügyektől: fia, József Pest vármegye szolgabírája,[47] unokája, András Arad vármegye főjegyzője lett, e vármegyében családja időközben kiterjedt birtokokat szerzett.[48] A Pozsony vármegyéből származó, de Tolna vármegyében, a nagygörbői közbirtokosságban házasság révén birtokokat szerzett rajkai Friebeisz Ferenc (†1750) korábban a földvári apátság provizoraként működött.[49] 1731-ben királyi biztos ajánlására lett Pest város főjegyzője, egyben tanácsosa.[50] Miután megvált itteni tisztségétől, 1733-tól Pest vármegyében vállalt hivatalt és csinált karriert: előbb a törvényhatóság aljegyzője 1735-ig, 1735–1742 között szolgabírája, végül 1742 és 1750 között Pest vármegye főbiztosa volt.[51] Még városi jegyzőként háztelket és majorságot kapott ingyen a városi magisztrátustól a felső külvárosban, amit immár vármegyei főbiztosként a hadiadó alól is mentesíttetett 1748-ban.[52]

Az új nemességre aspirálóknak jó alkalmat kínálhattak az országgyűlések (1741, 1751, 1764–65), a diétai követként Pozsonyba küldött vagy a pest-budai királynői látogatások (1751, 1764–65) alkalmai, hogy a királyi kegyet elnyerjék. Így esett egybe a Scopek (1741),[53] a Mittermayer (1741),[54] a Margalics (1751)[55], vagy a Paschgall (1765)[56] család nemességszerzése egy-egy országgyűléssel. A nemeségszerzés hátterének (egyéni érdemek, motivációk, patrónusok a nemességszerzés alkalmának) feltárásához minden egyes esetben további levéltári kutatások szükségesek, elsősorban a kormányhatósági levéltárak anyagaiban. Annyi Pest város levéltári anyagának ismeretében megállapítható, hogy a nemességet kérelmező tanácsnokot, illetve tisztviselőt illett támogatnia a magisztrátusnak, amint azt a fennmaradt tanácsülési határozatok is igazolják.[57]

[43] Dümmerth 1968: 46, 153, 206.
[44] Schramek 2016: 20; Dümmerth 1968: 145, 208–209.
[45] BFL IV.1202.a 4. kötet 122. fol, r. 1715. április 26.
[46] Ingatlanaira: BFL IV.1202.cc Test.aa. 354. Pest, 1735. október 31. Kászonyi Tamás javainak hagyatéki leltára és IV.1202.c Int.aa. 2012/A Pest, 1736. február 26.
[47] Schramek 2015: 44.
[48] Kászonyi András titulusára: BFL IV.1202.rr 147; Fónagy 2013. II. 1061–1062.
[49] Kiss 1977: 226; Link 2009.
[50] BFL IV.1202.c Int.aa. 1813. Magyar Kamara rendelete az 1731. évi tisztújítással kapcsolatban. Pozsony, 1732.október 8.
[51] Kiss 2012: 36–37.
[52] BFL IV.1215.c 16. kötet 61. No. 62.
[53] MNL OL A 57. 9. kötet 313–314.
[54] MNL OL A 57 39. kötet 149–151. 1741. október 28.
[55] MNL OL A 57 42. kötet 194–196. 1751. augusztus 9.
[56] Kőszeghy 1899: 282.
[57] Franz Scopek 1736-ban adta be a tanácshoz ez iránti kérvényét, de próbálkozása a kancellárián csak öt

Feldolgozva néhány 18. századi második feléből származó fizetési és minősítési listát, azt láthatjuk, hogy a nemesek hat időmetszetből öt alkalommal abszolút többségbe kerültek. Mályusz Elemér a 18. századi városok magisztrátusainak elnemesedéséről írt, amely folyamat vizsgálatom alapján Pestet is jellemezte.[58]

Származási hely szerinti megoszlás

A belső tanács tagjainak ismert származási helyeire tekintve azt lehet megállapítani, hogy az oszmán-török uralmat uralmat követő újjáépítés során – a városba történő bevándorlás fő irányait leképezve – a belső tanácsba is főként az osztrák örökös tartományokból (főként Bécsből és környékéről), az ezen túl található német birodalmi területekről, az ország relatíve túlnépesedett nyugati határszéleiről érkeztek új emberek. Már Fallenbüchl Zoltán Pest város 1687 és 1770 közötti lakosságának származáshelyi megoszlásáról írott tanulmányában hangsúlyozta a Nyugat-Dunántúlról származó lakosság polgárjogszerzésének nagy arányát, hungarus tudatú, de döntően német anyanyelvű személyek a pesti városi hivatali elitbe való integrálódásának magas fokát.[59] Jelen

évvel később járt sikerrel: BFL IV.1202.a 10. kötet 1736. március 9. 253. fol, v. Ugyan tudomásunk szerint nem járt sikerrel nemességszerzési törekvése, de 1764-ben a tanács támogatását kérte és meg is kapta armálisának kérvényezésekor Lorenz Pichler telekkönyvvezető, későbbi tanácsos. Erre: BFL IV.1202.a 27. kötet 200. 1764. augusztus 13.

[58] Mályusz 1931: 229–230.

[59] Fallenbüchl 1963: 270. Míg a szerző szerint Sopron, Vas és Moson vármegye töltött be szerepet a mig-

vizsgálat szerint ehhez a tömbhöz csatlakozott Pozsony vármegye, ahonnan három fő jutott be a belső tanácsba (Eyserich Sámuel és fivére, Ádám, illetve Friebeisz Ferenc).[60] A tanácsosok közül közvetlen Pest-Buda török alóli felszabadítását követően érkezett a városba Sopron vármegyéből Esterházy Pál nádor, Pest és Sopron vármegyék főispánjának környezetéből a kismartoni Michael Lehner fogadós (1665 körül–1738) és Mathias Pollermann († 1712 előtt), korábbi hercegi udvari trombitás, később az egyedüli, pusztán mezőgazdaságból megélni próbáló pesti gazdálkodó.[61]

Származási hely	Tanácsosok származáshelyi megoszlása (1705–1790)
Osztrák örökös tartományok	9
Német Birodalom	4
Savoya	1
Nyugat-dunántúli vármegyék (Sopron, Vas, Zala)	6
Pozsony vármegye	3
Pest	21
Buda	3
Győr szab. kir. város	2
Komárom szab. kir. város	1
Gyöngyös	1
Ráckeve	1
Bács vármegye	1
Szepes vármegye	1
Gömör vármegye	1
Erdély	2
Ismeretlen	6

Ha a származási helyek mellé tesszük a tanácson belül képviselt szakmákat, akkor arra juthatunk, hogy a városvezetésbe került személyek jól reprezentálták a pesti városi társadalom egészében zajló folyamatokat. Így például Fallenbüchl Zoltán megfigyelése szerint Pesten bizonyos foglalkozási területeken a török kiűzését követő kezdeti évtizedekben felülreprezentáltak voltak az alsó-ausztriai bevándorlók (ács, molnár, pék).

rációs folyamatban, addig jelen magisztrátusra koncentráló kutatásban Sopron, Vas és Zala (2-1-2 fő) vármegyék tűntek ki mint főbb kibocsátó egységek.

[60] Dümmerth 1968: 160, 270–271. Ugyanitt a szerző megalapozatlanul állítja, hogy Eyserich Ádám Sámuel unokaöccse lett volna, ezzel ellentétben a nemességvizsgálati iratok testvéri viszonyukat erősítik meg: MNL PVML IV.75.b A-6. Ajzerik vagy Eyserich/ Heusel család.

[61] BFL IV.1202.v 1. kötet 66; Dümmerth 1968: 153, 273–274; Király 2015: 496–504.

Ugyanígy a magisztrátusba bekerült ilyen mesterségeket űző tanácsosok közül is többen ebből a régióból származtak (Johann Lenner ácsmester, Johann Georg Paschgall pék).[62] A török kiűzését követően 11 Bajorországból érkezett lakos kapott Pesten polgárjogot, akik közül a Landshutból származó sörfőzőmester, Jakob Proberger († 1711) tanácsnok, majd később bíró is lett.[63] Ez valószínűleg elégséges érdekképviseletet és szoros kapcsolathálót jelez az azonos származási és foglalkozási háttérrel rendelkező csoportok esetén.

A Duna mente mező- és szabad királyi városaiból is többen érkeztek végig a század folyamán, ami a folyó gazdasági és társadalmi értelemben összekötő szerepére mutat rá: nemcsak a szomszédos Budáról, hanem Győrből, Komáromból, Ráckevéről.[64] A származáshelyi megoszlásról alkotott képünket nemcsak az ismeretlen eredetű személyek (6 fő) megléte, hanem az időben-térben több lépcsőben történő bevándorlás is torzíthatja. Az utóbbi eset azt jelenti, amikor akár intergenerációs, akár intragenerációs módon, több lépcsőben, egy köztes „megálló" beiktatásával történt a bevándorlás Pestre. A Budáról átvándorlók egy része például „szekunder bevándorló" volt, vagyis már maga vagy szülei generációja is valahonnan távolabbról telepedett ide. Ilyen esetben a polgárkönyvek, esetleg a tisztújítási iratok származáshelyi-születési adataira vagyunk utalva, amelyek szelektíven jó esetben csak egy földrajzi nevet adnak meg, és csak ritkán derül fény a bevándorlás időben elhúzódó különböző mozzanataira. Erre álljon itt néhány példa! Pest-Buda 1686. évi visszafoglalása után a Budára érkezett és a budai hadszertárban ágyúöntőként működött Johann Nusspicker (1654–1714) ágyú- és harangöntőmester budaiként kapott pesti polgárjogot, a bal parti városban szerzett ingatlanokat, majd a pesti tanács tagja lett, noha nyilvánvalóan ide is német nyelvterületről érkezett.[65] A bécsújhelyi születésűként pesti polgárjogot kapott Gottfried Göttersdorfer († 1773 körül) patikus maga néhány évig a budai Fekete Sas patika bérlője volt, mielőtt elvette volna feleségül a néhai pesti Zacharias Osterwald pesti patikus, korábbi tanácsos lányát, majd élete végén maga is bejutott a tanácsba.[66] Az intergenerációs földrajzi mobilitás szép példája az aranyműves Crines család története. Az ausztriai Sankt Pöltenből származó idősebb Johann Michael Crines (1672 körül–1757) aranyműves Győrben telepedett le 1700 körül.[67] Két fia tovább folytatta az apai mesterséget, de már mindketten az 1720–1730-as évekre luxusipari termékek iránti keresletet mutató Pest-Budán próbáltak szerencsét. Ifjabb Johann Michael Crines († 1785) Pesten kezdett mesterként dolgozni,

[62] Fallenbüchl 1963: 255. Johann Lenner bécsi származási helyére: BFL IV.1202. v 1. kötet 64. Johann Georg Paschgalléra (Wolkersdorf): BFL IV.1202.cc a.a. 3938. 1764. évi tisztújítás iratai (dátum nélkül).

[63] Fallenbüchl 1963: 276. Probergerre: Dümmerth 1968: 281–282.

[64] Ilyen a győri Michael Krinesz aranyműves (BFL IV.1202.cc Int. a.a.3938. 1764. évi tisztújítás iratai), Domokos József ügyvéd (1744–1807) (Pálmány 2019: I. 910.), a komáromi Szalay István mészárosmester (BFL IX.40.c 2. kötet Mesterkönyv, 1696–1816) vagy a ráckevei Lorenz Pichler (1723–1804) telekkönyvvezető (MNL OL A 28 Civitatensia. Civitas Pestiensis.184/1757. Pest város jelentése a Kancelláriához a tisztújításról, illetve ennek melléklete. Pest, 1757. május 23).

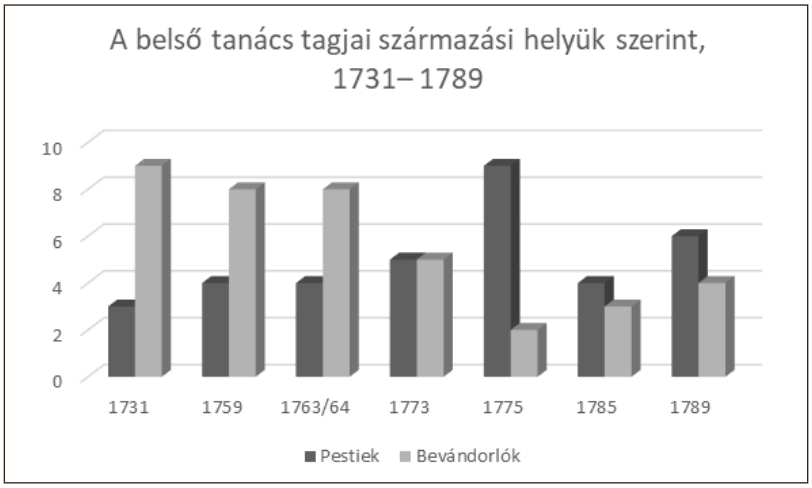
[65] Dümmerth 1968: 153, 157–158, 162.

[66] BFL IV.1202.a 14. kötet fol. 224, 1747. január 23, Nagy 2025:11.

[67] Mészáros 2001: 53.

1728-ban pesti polgárjogot szerzett,[68] majd a város hivatali életében is szerepet játszott, 1751-től telekkönyvvezető, 1755-től tanácsos lett.[69] Másik fia, az 1734-ben remekelt Franz Jopeph Crines (†1738) Budán élt és hunyt el.[70]

A bevándorlókkal szemben a pesti születésűek helyzete a tanácson belül a század második felére fokozatosan stabilizálódott: a 17-18. század fordulóján és a század elején beköltözők második-harmadik nemzedéke ezúttal öntudatos pesti polgárfivá lesz, miközben a társadalmi-földrajzi mobilitás lelassul, a testület (II. József ezzel ellentétes irányú törekvései ellenére is) társadalmi értelemben zártabbá válik. Ezt mutatják az egyes tisztújítások jegyzőkönyvei alapján felvett származáshelyi adatok a vizsgált hét időmetszetben:

Összegzés

Összességében Pest a 18. században a török kiűzését követően újraéledő, még erősen agrár jellegű kisvárosból dinamikus kereskedőváros lett, amely szabad királyi városi privilégiumai révén mai fogalmakkal kiterjedt önkormányzati jogokkal rendelkezett. Ennek gyakorlója és a város működtetője elméletben a polgárság elitje volt, amelybe a mindennapokban a központi kormányszékek gyakran beavatkoztak. A kirobbanó

[68] Polgárjogára: BFL IV.1202.v 1.kötet 268. 1728.október 18. Egyéb életrajzi adataira: BFL IV.1202.cc Test. aa. 1444. Johan Michael Crines végrendelete. Pest, 1785. február 13. kihirdették: 1785. április 16.

[69] BFL IV.1202.a 16. kötet 1751. április 27. 492–493; MNL OL A 28 MNL OL A 28 Civitatensia. Civitas Pestiensis. 250/1755.

[70] Mészáros 2001: 55, 60–61.

városigazgatási válságokra, a polgárság és a tanács viszályára a felettes hatóságok a városigazgatás szakszerűsítésével, professzionális alapokra helyezésével válaszoltak. Ennek személyi konzekvenciái is voltak: a hagyományos kézműves-iparos városvezetők visszaszorulása és az eddig is erősen jelen lévő tisztviselő-értelmiségi réteg, különösen a jogtudók előretörése. A teljes vizsgált periódusban a tanácsnokoknak a fele bírt nemesi címmel, de heterogén jellegük miatt egységes csoportot nem alkottak. A nemesített polgárok, a városi magisztrátusban hivatalt vállaló, távoli országrészekből Pestre érkező „régi" nemesek vagy éppen a német birodalmi, illetve osztrák nemességgel rendelkezők egymástól elkülönültek, közös csoportidentitásuk valószínűleg nem alakult ki. A tanácsosok származáshelyeit tekintve az látható, hogy a legnagyobb arányban Alsó-Ausztria és Bécs térségéből, a Magyar Királyság nyugati vármegyéiből, illetve a Duna menti mező- és szabad királyi városokból érkeztek. A bevándorlók mellett a század második felére a pesti származású tanácsnokok kerülnek többségbe. További mélyfúrással egybekötött vizsgálatok szükségesek annak megállapítására, hogy az oligarchikus hatalomgyakorlás következtében létrejöttek-e az egyes hivatalviselő családok között szorosabb rokoni összefonódások, mennyire maradt nyitott a városvezető elit a korszak végéig, milyen mértékben tudott integrálni új személyeket és családokat. Analógiákból ismert, hogy a feltörekvő és tanult polgárfiúk, vagyis a városvezetők fiainak generációja számára a városi tisztségeknél nagyobb vonzerőt jelentettek az állami és katonai tisztségek.[71] Ugyanez a kérdés vizsgálható lehet Pest esetén is, vagyis hogy hogyan érvényesült ez a tendencia a 18. századi városi tanácsnokok leszármazottjainál.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
IV.1201.b Pest Város Választópolgárságának iratai. Iratok.
IV.1202.a Pest Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek.
IV.1202.c Pest Város Tanácsának iratai. Rendeletek, felterjesztések (Intimata)
IV.1202. g Pest Város Tanácsának iratai. Levelezések (Missiles)
IV.1202.v Pest Város Tanácsának iratai. Polgárkönyvek.
IV.1202.cc Pest Város Tanácsának iratai. Végrendeletek és hagyatéki leltárak (Testamenta et Inventaria)
IV.1215.c Pest Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyve.
IX. 40.c A Pesti Mészáros Céh és a Budai Mészáros Céh iratai. A pesti céh iratai.
XV.20.2 Mikrofilmtár. Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai.

[71] A kérdéskör említése a budai városi elit analógiáján: Géra 2022: 289.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
A 28 Magyar Kancelláriai Levéltár. Civitatensia.
A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii
C 42 Helytartótanácsi levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács. Acta miscellanea
Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára (MNL PVML)
IV.1.a Pest-Pilis-Solt vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
IV.75.b Pest-Pilis-Solt vármegye nemességi iratainak levéltári gyűjteménye. Nemesek nyilvántartása.

Hivatkozott irodalom

Baradlai János – Bársony Elemér 1930: *A magyarországi gyógyszerészet története. Az ősidőktől 1800-ig.* I. Budapest.

Bónis György 1975: Városigazgatás, várospolitika. In: Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* (Budapest története III.) Budapest, 159–190.

Csizmadia Andor 1941: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár.

Dümmerth Dezső 1968: *Pest város társadalma. A török hódoltság utáni első évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig.* Budapest.

Fallenbüchl Zoltán 1963: Pest város népességének származáshelyei a statisztika és a kartográfia tükrében, 1687–1770. *Különlenyomat a Tanulmányok Budapest múltjából XV. kötetéből.* Budapest. 239–287.

Fónagy Zoltán 2013: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. Adattár I-II. Budapest.

Frivaldszky János, id. 2006: *A frivaldi Frivaldszky család története.* Budapest.

Géra Eleonóra 2014: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapjai a 18. század elején*. Budapest.

Géra Eleonóra 2022: *A polgárváros rendje. Társadalom, tér, nyilvánosság Budán (1686–1741).* Budapest.

H. Németh István 2018: *Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. Századok* (152.) 771–808.

H. Németh István 2023: Staatliche Innovationen ind städtische Selbstverwaltung. Erste Schritte Richtung Professionalisierung der städtischen Verwaltung (1670-1733). In: Beer, Mathias – Heppner, Harald – Tischler-Hofer, Ulrike (Hgg.): *Stadt im Wandel / Towns in Change: Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert / The Danube-Carpathian area in the long 18th century*. Berlin. 233–250.

Kempelen Béla 1931: *Magyar nemes családok*. X. Budapest.
Király Péter 2015: Mathias Pollerman, Esterházy Pál udvari és hadi trombitása. Adalékok a 17. századi főúri mecenatúrához. In: Ács Pál – Buzási Enikő (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén.* Budapest, 495–512.
Kiss Anita 2012: Pest-Pilis-Solt vármegye archontológiája (1715–1750). In: Kiss Anita – Rőczei Lívia (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából IV.* Budapest, 9–41.
Kiss Ákos 1977: A nagygörbői közbirtokosság múltjából. Adatok egy Tolna megyei török hódoltság kori és feudalizmus alatti közbirtokossághoz. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 6-7.* Szekszárd, 219–232.
Kovács Lajos 1943: Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig. *Tanulmányok Budapest múltjából* (10.) 54–118.
Kőszeghy Sándor 1899: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest.
Link Dóra 2009: *Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1718–1720.* Szekszárd.
Mályusz Elemér 1931: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. In: Angyal Dávid – Károlyi Árpád (szerk.): *Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve.* 1. Budapest, 223–282.
Mészáros Júlia, N. 2001*: Győri ötvösség 1700–1800.* (Győri művészettörténet 2.) Győr.
Nagy János 2024: Rokonok és ingatlanok. Pest város vezetői az 1766–67. évi Szlávy Pál-féle királyi biztosi vizsgálatok tükrében. In: Lukács Anikó – Simon Katalin – V. László Zsófia (szerk.): *A város anatómusa. Tanulmányok Sipos András tiszteletére.* Budapest, 37–62.
Nagy János 2024a: Mozaikkockák Boráros János (1756–1834) életéből. *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv* (18.) 365–388.
Nagy János 2025: Pest város tanácsnokainak foglalkozás szerkezeti megoszlása 1705 és 1790 között. *Budapesti Levéltári Mozaikok* (14.) 1–26. https://doi.org/10.56045/BLM.2025.14
Pálmány Béla 2019: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812*. I. Budapest.
Schmall Lajos 1899: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez.* Budapest.
Szima Viktória 2016: A Fekete Sas, a vármegye első patikája. In: Lakat Erika (szerk.): *Patikaköszöntő. 40 éves a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeum*. Székesfehérvár, 17–39.
Tóth Árpád 2015: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztségviselők a késő rendi társadalom korszakában. *Századok* (149.) 1093–1111.
Tóth Árpád 2021: Az alkalmazkodás irányai a késő rendi társadalomban: a német evangélikus polgárság mobilitási készsége és gyakorlata. *Korall* (86.) 185–209. https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.04.008
Sasfi Csaba 2008: A felsőbb iskolázottság térhódítása a magyarországi késő rendi társadalomban. *Történelmi Szemle* (50.) 2. 163–194.

Andreas Weigl 2025: Für und wider die Bürgerin:innen. Stadtherrschaft zwischen partriarchaler Dominanz und Partizipation. In: Weigl, Andreas (Hg): *Für und wider die Bürgerin:innen.* Innsbruck–Wien, 9–37.

Kulcsár Krisztina

Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál[1]

Abstract: Job-Seeking Opportunities and Methods at Eighteenth-Century Central Government Authorities. The study examines petitions preserved in the National Archives of the Hungarian National Archives, as well as recruitment methods used by eighteenth-century central governmental bodies. Drawing partly on the applicants' own petitions, and partly on official records, it also engages with the research of Olga Khavanova. At the Hungarian Royal Council of Lieutenancy, the number and estate status of councillors were regulated by law, although deviations from these rules occurred from time to time. If no suitable candidate was available, ecclesiastical seats were left vacant. Candidates for the posts of aristocratic and noble councillors were usually proposed by the Hungarian Royal Court Chancellery from among the petitioners, although it could also recommend individuals deemed worthy of office.

From the late 1720s, the Council of Lieutenancy increasingly employed so-called supernumerary officials (supernumerarii), who sometimes attended council meetings for years without salary or voting rights, while gaining experience there. From the late 1750s, young nobles were admitted as trainees (auscultantes). The supply of future councillors was provided partly from these two groups. Many, however, entered office through petitions, in which they employed arguments and tactical devices considered effective, referring, for example, to the merits of their families, the support of patrons, or their own social need.

The sources reveal the importance of family and personal connections, and, from the second half of the eighteenth century, also that of professional expertise. The most effective method, however, was persistent and repeated petitioning, through which applicants could sooner or later obtain a state office that secured their livelihood.

Keywords: official; official career; petitions; Hungarian Royal Council of Lieutenancy

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

Napjainkban a hivataltörténet kutatása ismét reneszánszát éli, bár a 20. századi történészektől eltérően már más a kiindulópont, a kérdésfeltevés, és mások a vizsgálati módszerek, sőt a vizsgálati lehetőségek is. Ember Győző és Fallenbüchl Zoltán máig alapvető munkát végeztek a 17–18. századi hivatalnoktörténet (egyes kutatók meghatározása szerint: bürokráciatörténet[2]) terén, összegyűjtve elsősorban a hivatalnokok pályafutásainak adatait, miközben a lehetőségekhez mérten rekonstruálták életpályájukat.[3] Szijártó István és tanítványai társadalmi csoportokra fókuszálva előrejutási lehetőségeket és hivatali karriersémákat vizsgálnak, elsősorban prozopográfiai módszerekkel.[4] Olga Khavanova a kérvényeket, folyamodványokat választotta vizsgálata tárgyául.[5] Ezeket a beadványokat az uralkodóhoz nyújtották be alkalmazás, hivatali előmenetel, segélyezés ügyében, esetleg kitüntetést, nyugdíjazást, gyermekeik iskolai felvételét kérvényezték bennük. Jelen tanulmányban a hivatali előrejutás érdekében írt és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött kérvényeket, valamint – ezek alapján is – a kormányszervek „toborzási taktikáját" vizsgálom. Azt, milyen módon juthattak az alattvalók álláshoz – elsősorban a Magyar Királyi Helytartótanácsnál –, és sikerük eléréséhez milyen módszerekhez, érvrendszerekhez, taktikai fogásokhoz folyamodtak.

A bécsi székhelyű Magyar Királyi Udvari Kancellária és a Pozsonyban működő Magyar Kamara mellett 1723-ban új hivatal került felállításra. A Magyar Királyi Helytartótanács megalapításakor e két kormányszerv gyakorlata volt a példa: egy rendszeresen ülésező, tanácskozó testületet állítottak fel, önálló döntési vagy intézkedési jog nélkül. A helytartótanács az uralkodó döntései alapján intézte az ország belügyeit, hivatalnokait az állam fizette meg, meghatározott jövedelemmel. Összetételéről az 1723. évi XCVII. törvénycikk rendelkezett: a nádor (helytartó) elnökölt (akadályoztatása esetén az országbíró). A tanács tagjainak 22 tanácsost neveztek ki, ahogy a törvény kimondta, „*a főpapok, mágnások és nemesek rendéből s az ország minden részéből*", vagyis az ország négy kerületéből. Az elsődleges bekerülési feltétel tehát a rendi jogállás volt: a helytartótanácsnál csakis nemesek (főpapok, főnemesek vagy köznemesek) szolgálhattak. A törvény megszabta a tanácsosok megoszlását is, bár ez az évtizedek során különféleképpen módosult. A rendi állás függvényében a négy főpapi tanácsosi helyre csak főpap, a tíz főnemesire főnemes került, míg a köznemesi jogállású hivatalnokok létszámát kezdetben nyolc főben adták meg. Valamennyiük személyéről és kinevezéséről az uralkodó döntött, de a törvény értelmében a Magyar Királyi Udvari Kancellária feladata volt az álláshelyekre pályázók neveit az uralkodó elé terjeszteni, javaslatot tenni és véleményezni a jelölteket. A kancelláriai előterjesztés nagyban befolyásolhatta az uralkodó döntését, akinek nem volt kötelessége elfogadni a kormányszerv előterjesztését. Hasonlóképpen az uralkodó döntött a titkárok és az irodaigazgató kinevezéséről. Más volt a helyzet az alhivatalok személyzetével: a lajstromozó, a számvevő, a kiadó vagy

[2] Sallai 2023: 195–200.
[3] Ember 1940; Fallenbüchl 1992.
[4] Szijártó 2021; Sebők 2022; Sebők 2012.
[5] Khavanova: 2025.

a futár posztjára az irodaigazgató ajánlhatott alkalmas személyt, és a helytartótanács többségi szavazás útján döntött.[6]

Ilyen szigorúan kötött és szabályozott közegben nem lehetett egyszerű megszerezni valamelyik hivatali állást, amely biztos megélhetést és majdan nyugdíjra, esetleg kegydíjra való jogosultságot is biztosított.[7] A pályázók megpróbáltak olyan biztosnak számító taktikát követni, amely révén álláshoz lehetett jutni. Ugyan elsődlegesen sok függött a megfelelő időzítéstől, de a rendelkezésre álló forrásanyagban több olyan szempont is megtalálható, amelyek elősegíthették az eredményes előrejutást. A történeti források, a saját kezű beadványok és a rájuk adott válaszok egyaránt megvilágítják a kérelmezők és a hivatalok motivációit, érvrendszerét, a hivatali elvárásokat és a lehetőségeket.

Az egyházi rend tagjai közül a legbiztosabb helye az érsekeknek volt. 1723-ban az eredeti elképzelés szerint ugyanis mind az esztergomi, mind a kalocsai érsek hivatalból tagja lett a főpapi tanácsosok körének. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy Csáky Imre kalocsai érsek halála után (1732) utódait már nem nevezték ki a kormányszékhez. Az esztergomi érsek viszont hivatalból elnökölt az egyházügyi és a lelkészpénztári ügyek bizottságában – vacantia idején (1745–1751, 1765–1776) természetesen a főpapi tanácsosok között sem szerepelt. A kezdeti éveket követően viszont csökkent a főpapi tanácsosok száma, és az érsekek sem mindig lettek tagok. Ennek oka feltehetően az volt, hogy a poszt érezhetően inkább csak a méltóságnak szólt, és más, egyházi jellegű feladataik miatt feltehetően kevesebb tényleges munkát végezhettek.[8] A többi főpapi helyre üresedés esetén jelentkezhettek a pályázók. 1753-ban például jerebiczi Stehenics János veszprémi kanonok és temnói választott püspök nyújtotta be kérvényét, részletesen felsorolva érdemeit és addigi tapasztalatait.[9] Két évre rá a kancellária már saját jelöltet preferált, olyat, aki maga nem is jelentkezett helytartótanácsosnak: Eszterházy Károly esetében ősi családjára és ígéretes kiváló tulajdonságaira hivatkoztak.[10] Ekkor a helytartótanács felállításról rendelkező törvény 1. paragrafusát alkalmazták, vagyis nem csupán a beérkező pályázatokat terjesztették fel Bécsbe, hanem azoktól eltérve a hivatalviselésre érdemes más személyt is javasoltak. Valószínűleg mégiscsak a kevés alkalmas jelölt és az egyházszervezetben adódó másféle munka lehetett annak az oka, hogy a törvényileg előírt négy főpapi helyen gyakran kevesebb (három vagy kettő, sőt időnként akár csak egyetlen) tanácsos működött.[11]

A legtöbb álláshelyet a főnemesi tanácsosoknak tartották fenn. Ez talán meglepő lehet, hiszen azt hihetnénk, nekik kevesebb okuk lehetett a tényleges (fizetéssel járó) hivatali állások megszerzésére, mivel birtokaik jövedelméből megéltek. Többen azonban így is kérvények útján pályáztak az évi 2000 forintos fizetést biztosító állásra. Különösen azon családok leszármazottjai folyamodtak hivatali állásért, amelyek

[6] 1723:XCVII. törvénycikk és vö. Ember 1940: 4.
[7] Lásd: Khavanova 2025: 127–132, 215–219.
[8] Ehhez lásd: Kulcsár 2012: 227.
[9] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. 1753. július 27.
[10] MNL OL, A 1 1755/188. A Magyar Királyi Udvari Kancellária előterjesztése, Bécs, 1755. június 26.
[11] A számadatok Ember Győző munkájából származnak, Ember 1940: 193.

nagyszámú utódokkal büszkélkedhettek, és akik így próbáltak érvényesülni. Példaként gróf Nádasdy Lipótot (1697–1758) említhetjük, aki 1728-ban ezekkel az indokokkal pályázott egy üresedésben lévő tanácsosi helyre, életét, vérét, erejét és képességeit ajánlva fel az uralkodónak.[12] Tényleges kinevezést majd csak 1730-ban nyert el, de onnan egyre magasabbra emelkedett: 1739-ben tárnokmesterré, 1744-ben az Országos Főbiztosság igazgatójának nevezték ki, sőt 1746-ban ő vette át a lemondott Batthyány Lajos magyar udvari kancellár posztját, amelyet egészen haláláig betöltött.[13] A bárókat és a grófokat származásuk miatt egyből tanácsosnak vették fel, nekik nem kellett végigjárniuk a hivatali ranglétrát. Létszámuk kezdetben tíz fő volt, de a 18. században ez a szám 8 és 13 között változott. Ennek oka az 1723. évi XCVII. törvény 2. paragrafusa, amely lehetővé tette az ún. létszám feletti (*supernumerarius*) alkalmazottak felvételét. Ezekre a helyekre eskütételt követően nemesi származású fiatalok kerülhettek. Jellemzően fizetés és szavazati jog (*sine salario et sine voto numerativo*) nélkül vehettek részt a tanácsüléseken, de akadt olyan is, aki szavazati jogot ugyan élvezett, de fizetést nem kapott (*cum voto et sessione, absque salario*). Ez viszont az előszobája lehetett a tanácsosi kinevezésnek, mert az üléseken megszerezhették a szükséges ismereteket és a hivatali tapasztalatot. Ugyan a törvény már 1723-tól megengedte ezt a lehetőséget, szám feletti nemesekkel mégis csak 1728 után találkozunk, és ők is komoly pályázatokat és ajánlásokat nyújtottak be.[14]

Ilyen szám feletti hivatalnok lett Erdődy Antal gróf (1714–1769), aki 1737 és 1740 között vett részt a tanácskozásokon, majd 1744-ben lemondott. Eszterházy Miklós gróf egy évvel később, 1738-ban jutott be számfelettiként, de 1744-ben ő is kilépett a hivatalból. Több szám feletti nemes azonban sikeres karriert futott be, és később neves hivatalnok lett. Így kezdett például Balassa János, illetve Balassa Ferenc, akiket 1756 és 1757 között alkalmaztak fizetés nélkül. Balassa Ferenc (1736–1807) II. József uralkodása idején a Magyar Kamara elnöke, horvát-szlavón-dalmát bán és a zágrábi kerület királyi biztosa lett. Csáky János gróf (1720–1795) 1743-ban először csak a tanácskozásokra ülhetett be, szavazati jogot csaknem másfél évre rá kapott, fizetést pedig 1745-től kezdődően folyósítottak neki. Tizenkét évnyi szolgálat után Szepes vármegye főispáni székébe került, majd pályafutását – több más poszt elnyerése után – 1786-ban országbíróként fejezte be. Pálffy János gróf csak rövid ideig dolgozott a helytartótanács kebelében, 1748-ban vették fel szavazati és tanácskozási joggal, de már a rákövetkező évben áthelyezést nyert a Magyar Kamarához. A számfelettieket gyakran igyekeztek úgy ott tartani a kormányszerveknél, hogy idővel csökkentett, megosztott fizetést utaltak ki nekik, amíg tényleges alkalmazást nyertek el – vagy amíg kiléptek a kormányszervtől. Apponyi György gróf 1747-ben került be létszámfelettiként, ahol több mint négy esztendeig szolgált fizetés nélkül. Talán ő lehetett az, akit a leghosszabb ideig alkalmaztak

[12] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. 1728. október 29.

[13] Hivatali pályafutásának adatai: MNL OL, C 97 1. kötet, Nádasdy Leopoldus és MNL OL, A 79 Nadasdy Leopoldus.

[14] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170, passim.

a posztját megillető fizetés nélkül, mivel 16 év múltán, 1763-ban kapott csak tényleges tanácsosi járandóságot, mindaddig csak fele fizetésért dolgozott.[15]

Fizetés nélküli alkalmazással meglepő módon a Magyar Királyi Udvari Kancellárián is találkozunk a 18. században (az 1727. évi fizetésrendezést követően is): Blaskovich Ferenc, Bors Ferenc, Jablanczay József, Markoviczky Pál járulnokként kezdtek az 1730-as, 1740-es években. Kozma Pál és a később személynöki pozícióba emelkedő Koller Ferenc (1720–1787) fizetés nélküli titkárok voltak.[16] A főnemesek azonnal tanácsosi pozícióba kerültek, de közöttük olyanok is voltak, akik kezdetben nem részesedtek jövedelemben. A források alapján az első ilyen esetre 1739-ben került sor, amikor Reviczky János gróf 1739. február 15-én elhunyt, és megüresedett hivatali helyére a kancellária kilenc pályázó nevét terjesztette a király elé. A kormányszék véleménye ugyan nem maradt ránk egészben, de leginkább azokat támogatták, akik már régebb óta kandidáltak.[17] Az uralkodó a sok pályázó közül a legnagyobb tapasztalattal rendelkezőt választotta: Nedeczky Károly nem újoncként került Bécsbe egy központi kormányszékhez, előtte 15 évig a Magyar Királyi Helytartótanács hivatalnokaként dolgozott, kezdetben tanácsjegyzőként, majd titkárként, végül tanácsosi rangban szolgált. Ennek ellenére 1739-től még 1746-ig, hat éven át fizetés nélkül szolgált a kancellárián. III. Károly ezt az alkalmat kihasználta arra, hogy a kancellária által javasolt személyek közül kettőt „különleges kegyből" felvegyen a kormányszékhez azért, hogy a nemes ifjak tapasztalatot szerezhessenek. Fizetést azonban nem utalt ki nekik, hanem létszámfelettiként alkalmazta őket. Erre mindaddig nem volt példa, számfelettiek csak alacsonyabb beosztásban szolgáltak. Az egyik kinevezett a fiatal Pálffy Miklós gróf (1710–1773) volt. A gróf beváltotta a hozzá fűzött reményeket, évekig, 1746-ig ingyen végezte tanácsosi munkáját. Ekkor lemondott, de később visszatért: 1758 és 1762 között a kormányszerv kancellári posztját is betöltötte.[18] A másik személyt valószínűleg maga az uralkodó javasolhatta, mivel Kollonics László neve nem szerepelt a kancellária jelöltjei között. Kollonics 1746-ig szintén fizetés nélkül dolgozott, majd 1758. évi lemondásáig tanácsosi fizetéssel vett részt a kancellária munkájában. Talán éppen az ő megüresedett szám feletti helyére került be Festetics Pál, a Magyar Kamara későbbi alelnöke, akinek 1758-tól csaknem egy esztendeig saját forrásból kellett megélnie.[19] Ez a megoldás azt mutatja, hogy a hivatalok munkája egyre növekedett, amelyet nem győztek már akkorra létszámmal elvégezni, amekkorát még a század elején szabtak meg a törvények vagy a rendelkezések. A rendelkezésre álló keretet azonban nem vagy csak igen ritkán lépték túl, ezért folyamodtak a díjmentes alkalmazáshoz vagy a fizetések felosztásához. A csekélyebb összegű fizetség, bár kevés

[15] Az adatok részben a fent idézett kötetből (MNL OL, C 97 1. kötet), részben a helytartótanács saját kimutatásából származnak: MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170.

[16] Kollerről: Kulcsár 2026: 565.

[17] MNL OL, A 1 1739/43.

[18] MNL OL, A 79 Comes Pálffy Nicolaus.

[19] Az adatok mind MNL OL, A 79. Az összeállítás mindössze egy kancelláriai alkalmazottnál jelöl „létszámfeletti" státust, Georg Leonard Weigler esetében (1699 és 1702 között). Uo.

volt a megélhetéshez, mégis reményt adott a jövőbeli jobb pozícióra. A tanácsüléseken való részvétel pedig megalapozta a leendő hivatalnokok tapasztalatát és ismeretét.

A (fő)nemesi származásúak két másik módon is bekerülhettek a helytartótanácsi tanácsosok közé. Az egyik ilyen lehetőség volt, amikor sikerült tiszteletbeli tanácsosi címet elnyerniük (Fabiankovics Károlynál a Királyi Könyvekbe is bejegyezték), mert így várományosai lehetett egy jövőbeli tényleges alkalmazásnak.[20] Az 1750-es évek végén a Magyar Királyi Helytartótanácsnál egy újfajta gyakorlattal találkozunk, amely azonban nem szerepelt a törvényben: fiatal nemeseket gyakornokként (*auscultans*) is alkalmaztak – ezt a lehetőséget Ember Győző nem említette. Mivel különbséget tesznek a létszámfelettiek és a gyakornokok között, mindenképpen két külön beosztásról van szó, de az eltérés felderítéséhez még további kutatások szükségesek. A felvételi évszámokat és a helytartótanács személyzetét feltüntető összeállítás megjegyzéseit megvizsgálva egyértelmű, hogy ez a kezdeményezés Batthyány Lajos nádorhoz köthető, aki egyfelől a helytartótanácsi munka hatékonyságát akarta így javítani, másfelől lehetőséget teremett főnemes ifjaknak egy hivatali pályára. Saját személyes indíttatására, „maga mellé" vette (*ad latus Palatini/ad latus suum constitutis*) a tehetségesnek és a királynő szolgálatára hasznosnak tartott főnemesi származású fiatalokat.[21] A felvételre javasoltaknak esküt kellett tenniük, és ennek fejében vehettek részt a tanácsüléseken – ahol tapasztalatot szerezhettek a hivatali ügyintézésben (*experientia causa ad frequentandos consilii consessus admittitur*). Első alkalommal 1753 augusztusában került az uralkodónő elé három nemesifjú neve, Teleki Károlyé, Perényi Ignácé és Forgách Miklósé.[22] Míg az első kettő esetében a gyakornoki idő rövid volt, egy évet sem tartott, Forgách Miklós gróf (1733–1795, a későbbi, II. József uralkodása idején elbocsájtott nyitrai főispán) három évig maradt a gyakornoki pozícióban, míg 1756-ban végre létszám feletti helyre jutott be. Végül 1759-ben tudott fizetéses állás szerezni, ahol 1767-ig szolgált.[23]

A főnemesi, tehetősebb famíliákból származó utódoknak azonban a családi háttér biztosította megélhetésüket akkor is, ha idejüket a pozsonyi helytartótanácsi ülésteremben töltötték. Ezek a gyakornokok nem kaptak tényleges helyet, és a kimutatás azt bizonyítja, hogy legtöbbjük rövid időn belül kilépett a kormányszervtől. Dessewffy István gróf (1736–1785) 1759-ben kapott jogot arra, hogy látogassa a tanácsüléseket, majd egyszerűen csak elmaradt a tanácskozásokról. A szépreményű nemesifjak bekerülésüket általában egy-egy magas rangú pártfogónak köszönhették. Koháry János grófot (1733–1800) apja, gróf Koháry András tábornok (1694–1757) külön kérésére vették fel a kormányszékhez. Ő csak egy évig számított gyakornoknak, éppen csak megismerte az ügymenetet, máris otthagyta a gyakornokságot (valószínűleg apja az évi elhunyta is közrejátszhatott döntésében), és inkább a művészetek felé fordult, 1770 és 1776 között a bécsi Burgtheater bérlője volt. Ezt követően hosszú külhoni utazásokat

[20] MNL OL, A 57 46. kötet, 128. oldal.
[21] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. „In supernumerarios consiliarios resoluti".
[22] MNL OL, A 1 1753/169.
[23] MNL OL, C 97 1. kötet. Forgács Nicolaus.

tett. A gyakornokok egy kisebb részét viszont akár még évekig fizetés nélküli helyen tartották, hiszen egy-egy álláshelynek pénzügyi vonzatai is voltak. Mednyánszky János gróf például szintén gyakornokként kezdett 1769-ben vagy 1770-ben, és csak 1771-től nyert szavazati jogot, fizetést pedig csupán 1775-től kapott.[24] További kutatások, későbbi karrierutak feltérképezése szükséges ahhoz, hogy feltárható legyen, mi motiválta a gyakornokokat hivatali pályafutásuk megváltoztatására vagy folytatására.

A hivatalnoki kinevezést kérelmezők legnagyobb számban rendszerint a köznemesi rendből származtak, hiszen számukra különösen elengedhetetlen volt, hogy – esetleg birtok híján – valamilyen állandó jövedelemhez jussanak. A Magyar Udvari Kamarában és a Magyar Királyi Udvari Kancellárián vegyesrendűek is dolgoztak, és nem ritka, hogy közülük egyeseket érdemeik elismeréseként később, hivatali idejük során nemesítettek, mint például Kozma Pál vagy Krutten Mátyás kancelláriai járulnokokat.[25] A helytartótanácsban azonban előfeltétel volt a nemesi származás.[26] Ezt az elvet ott szinte kivétel nélkül betartották, kivéve persze a kályhafűtő vagy a futári állásnál. Éppen ezért kivételes Christoffy Ignác László esete, aki 1758-ban került feltételesen, különleges kegyből járulnoknak a helytartótanácshoz. Christoffy ugyanis nem tudta nemességét iratokkal bizonyítani, állítása szerint azok eltűntek, de beadványában önmagát szabad jogállásúnak, sőt nemesnek nevezte.[27] Néhány évig a törvényi előírás ellenére hivatalnokoskodott. Szorgalmára és elhivatottságára maga Batthyány Lajos nádor is felfigyelt, majd elhunyta után Albert szász-tescheni herceg, helytartó támogatta, és így nyert 1767-ben tényleges nemességet.[28] A hivatalnok beváltotta a megelőlegezett bizalmat: 44 évig lelkiismeretesen hivatalnokoskodott, miközben végigjárta a teljes hivatali ranglétrát a helytartótanácsban: járulnokból a helytartótanácsi iktatóhivatal első segédiktatója, majd iktatója lett, később kiadmányozó volt. 1786-tól az irattár vezetőjévé és irattárnoknak nevezték ki, és 1801-ben vonult nyugállományba.[29]

A hivatali alkalmazás elérésének legszokványosabb módja tehát a kérelem volt, amelyet maguk a kérelmezők írtak és nyújtottak be a magyar kormányszervekhez. Beadványuk rátermettségüket is bizonyította, hiszen ezzel fogalmazásukat, érvelésüket, sőt szépírásukat is bemutathatták. A jelentkezők száma általában akkor növekedett meg, amikor egy-egy hivatalnok elhunyta vagy nyugdíjazása miatt üresedésben volt egy poszt, hiszen egy állami hivatali állás évtizedekig, a nyugalomba vonulásig biztos megélhetési forrásnak számított. A beadványokat a kancellária a gyakorlata szerint rangsorolta és az uralkodó elé terjesztette. Gyakran nemcsak három-három személyt, hanem többet is, ahány pályázat beérkezett, 1783-ban például a királyi jogügyigazgatói állásra tízen

[24] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. „In supernumerarios consiliarios resoluti". Vö. Ember 1940: 120, a kormányhatóság utasításában majd csak 1802-től jelennek meg a fizetéses gyakornokok.
[25] MNL OL, A 1 1755/265. MNL OL, A 57 40. kötet, 404–407. oldal és uo. 43. kötet, 560–562. oldal.
[26] Ember 1940: 37.
[27] MNL OL, C 20 1758. június 9.
[28] MNL OL, A 35 1767. Mai. No. 16; MNL OL, A 57 47. kötet, 691–693. oldal.
[29] Hivatali pályafutására lásd: Kulcsár 2023: 70–71.

pályáztak.[30] A rendelkezésre álló pénzügyi keret miatt azonban a megadott létszámot nem lehetett jelentősen meghaladni. Ha mégis ragaszkodtak egy-egy jelölt alkalmazásához, akkor alacsonyabb fizetést javasoltak, vagy megosztották a fizetéseket, akár ténylegesen kinevezett hivatalnokok között is, nem csupán a létszám felettiek esetében.

Az álláskérelem pozitív elbírálásában és az előrejutásban több tényező is segíthetett. Ehhez a vizsgálathoz két sikeresnek tekinthető hivatalnokcsaládot vettem alapul, a Fabiankovics és a Sauska család két-két generációjának hivatali karrierjét.

Fabiankovics György 1691 körül születhetett, majd 32 évesen titkári kinevezést nyert az újonnan alapított helytartótanácshoz.[31] 1732-ben előbbre lépett, ekkor tanácsossá nevezték ki. 1741-től 1754-ig, nyugdíjazásáig irodaigazgatóként működött, majd nyugállományba vonulása után alig fél év múlva elhunyt Szakolcán.[32] Fia, az 1728-ban született Károly[33] követte apja példáját, 1756-tól létszám feletti titkárként, 1762-től tanácsosként szerepel a Magyar Királyi Helytartótanács állományában, az Országos Pénztár perceptora, aki végül 1783-ban, mindössze 55 évesen halt meg. Mindkettejüknél mintaszerű hivatali emelkedést feltételezhetnénk, mégis sikeres előmenetelükben jó stratégia és szerencsés események játszottak közre.

György 1723. évi kinevezését a sokszor hangoztatott patrónusi rendszernek köszönheti, Olga Khavanova ezt patrónus-kliensi viszonynak nevezi, olyan kapcsolatnak, amelyből mindkét fél profitál.[34] Fabiankovics korábban ugyanis gróf Pálffy János horvát bánnak, a későbbi országbírónak, majd nádornak (1664–1751) volt a személyi titkára. Feltehetően ő javasolhatta az újonnan megalapított helytartótanács első titkárai közé. Fabiankovics valószínűleg Pálffyhoz fűződő évtizedes kapcsolata miatt nyerte el később, Pálffy nádori időszaka idején, 1741. április 15-én az irodaigazgatói kinevezést is,[35] hiszen a gróf 1731 és 1741 között országbíróként elnökölt a helytartótanácsban, sokszor helyettesítve a gyakran távol lévő Lotaringiai Ferenc István helytartót. A magas rangú támogatók személyéről általában ajánlólevelek tanúskodnak, de a patrónus helyzete sem volt mellékes. Egy-egy jelölt megítélésénél sokat nyomott a latba az udvarhű személyek, hivatalnokok szava, például gróf Eszterházy Ferenc magyar udvari kancelláré vagy Batthyány József kalocsai érseké, míg kevesebbet egy-egy vidéki főúré. Fabiankovics tanácsosi rangját hivatali érdemeinek, szorgalmának, megbízhatóságának köszönheti, és 1732-ben annak ellenére lépett magasabbra, hogy külön kérvényt nem adott be a tanácsosi kinevezéshez.[36] Ez egy korai példa arra a gyakorlatra, hogy a Magyar Királyi

[30] MNL OL, A 39 1783/2220, 1783/2419.

[31] MNL OL, A 1 1732/5.

[32] Római katolikus felekezet. Szakolca, halotti anyakönyv. 407. oldal: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-BC3X-6?cat=1467769&i=495&lang=hu

[33] Római katolikus felekezet, Pozsony, Szent Márton-dóm, születési anyakönyv. 464. oldal: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R7S-KHB?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKZTQ-X8T&action=view&cc=1554443&lang=en&groupId=M9SX-DGW

[34] Khavanova 2025: 37–56.

[35] MNL OL, A 1 1741/21.

[36] MNL OL, A 1 1732/5.

Udvari Kancellária valóban alkalmazta azt a korábban is említett lehetőséget, amelyet számára a helytartótanács felállításáról rendelkező törvény 1. paragrafusa megemlített, hogy „[…] *más ügyes és alkalmatos egyéneket is*" felterjeszthet az uralkodóhoz. György azonban még ennél is távolabbra kívánkozott: 1739-ben Reviczky János elhunytakor egyike volt annak a kilenc pályázónak, aki a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellárián szeretett volna tanácsosi álláshoz jutni.[37] A kormányszerv ugyan elismerően szólt a munkájáról, de mégsem járt sikerrel – tapasztalatát végül a helytartótanácson belül kamatoztathatta.

Azt feltételezhetnénk, Fabiankovics fiának egyenes útja volt a hivatalba – a szó szoros értelmében is, mivel a családnak 1742-től a helytartótanács épületében volt a lakása.[38] Károlyra mégis sokkal küzdelmesebb pálya várt. Már 1754-ben, apja halálakor pályázott az így megüresedett tanácsosi álláshelyre, mégsem őt vették fel automatikusan, vagyis a „hivatalnokdinasztiákat" ekkoriban nem pártolták.[39] Így ahhoz a módszerhez folyamodott, amelyhez a legtöbb kortársa: kérelmet írt, méghozzá minden adandó alkalommal mindaddig, amíg el nem nyerte az áhított posztot, és ehhez minden eszközt bevetett. Stratégiája több pilléren is alapult: egyrészt a 18. század elejétől megfigyelhető retorikán, vagyis minden beadványában utalt apja érdemeire (más felmenőjéről nem tudjuk, hogy a Habsburgok szolgálatában töltötte volna életét). Ez megszokott stratégia volt, sokan a haza védelmében eltöltött évekre és ott szerzett érdemekre, elődeik hűséges szolgálataira hivatkoztak, vagy akár családjuk lojális magatartására a Habsburgok elleni lázadók (Thököly, Rákóczi) ellenében.[40]

Károly bevetette a rokoni kapcsolatokat is. 1755 szeptemberében kötött házasságot Barinay Annával, aki Barinay László helytartótanácsos lánya volt.[41] Barinay régi, megbecsült hivatalnoka volt a helytartótanácsnak: 1735-től titkárként, már 1738-tól tanácsosként szolgált. 1754-ben irodaigazgatónak nevezték ki, vagyis Fabiankovics apjának utódja lett annak posztján.[42] Az após még az esküvő előtt megpróbált közbenjárni az uralkodónőnél, hogy a fiatal Fabiankovicsot titkárnak nevezze ki, hogy ezáltal biztos megélhetése lehessen az ifjú párnak.[43] Annak ellenére, hogy a neves hivatalnokot nagy becsben tartották, mégis csak a rákövetkező évben járt sikerrel, amikor is vejét a hőn áhított titkári álláshoz juttatta, akit 1756. szeptember 27-től számfelettiként alkalmaztak. Mária Terézia egy személyes találkozáson azt is megígérte Barinaynak, hogy megemeli veje csekély, felezett fizetését.[44] Ez a személyes kapcsolatok fontosságán túl azt is bizonyítja, milyen fontos szerepe volt az audienciáknak és a szóbeliségnek a 18. században,

[37] MNL OL, A 1 1739/43.
[38] MNL OL, A 1 1742/53.
[39] Khavanova 2025: 60.
[40] Khavanova 2025: 139–146.
[41] Római katolikus felekezet, Pozsony, Szent Márton-dóm, házassági anyakönyv. 472. oldal: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR79-9C31?cat=1766843&i=109&lang=en
[42] MNL OL, C 97 1. kötet, Barinyai Ladislaus.
[43] MNL OL, A 1 1755/99.
[44] A fizetésemelésről: MNL OL, A 1 1757/129.

ami azonban sajnos ritkán fogható meg az írott forrásokban. A személyes meghallgatás végeredménye ráadásul nem is volt mindig pozitív, bár általában valamiféle jövőbeni állással kecsegtették a pályázókat. Ezek során előfordult, hogy várólistára kerültek, „feljegyezték a nevüket". Ez azt jelentette, hogy a következő adandó alkalommal az ő pályázatuk is bekerült a felterjesztetteké közé. Barinay és Fabiankovics rokoni kapcsolata mégsem volt elegendő ahhoz, hogy Fabiankovics automatikusan apja nyomdokaiba léphessen. Sőt, akkor sem Károly nyerte el a tanácsosi rangot, mikor apósa 1762-ben elhunyt. Hiába támogatta maga Batthyány Lajos nádor, még ő is csupán a tiszteletbeli tanácsosi ranghoz tudta hozzásegíteni.[45]

Fabiankovics Károly a tényleges tanácsosi kinevezését a korszakban szintén megfigyelhető, ügyes taktikának köszönheti: az uralkodóház tagjainak jeles eseményein (mint a trónra lépés vagy az esküvő) reprezentációs céllal rangemelésekre, kinevezésekre, amnesztiákra került sor, amelyek így még inkább az uralkodóházhoz kötötték az alattvalókat. Amikor 1766-ban Mária Krisztina főhercegnő és Albert herceg esküvőjét tartották, Fabiankovics azt kérvényezte, hogy az ünnepélyes alkalomból tüntessék ki őt – vagyis részesítsék őt tanácsosi kinevezésben.[46] A lelkes Albert herceg szót emelt érdekében a királynőnél. Egy új tanácsosi kinevezés ellen azonban a Magyar Királyi Udvari Kancellária erőteljesen tiltakozott, és a betartandó törvényi előírásra hivatkozott, vagyis arra, hogy a helytartótanácsosok létszáma törvényileg megszabott. A soron kívüli új alkalmazással ezt megszegték volna, hiszen 1766-ban nem volt megüresedett hely, sem szétoszthatható fizetés a helytartótanácsban. Albert herceg támogatása így meghatározó volt – tehát ekkor sem az atyai érdem, sem a tehetség, hanem a magas rangú támogató befolyása döntött. A királynő Fabiankovicsot végül 1766. március 27-én ugyan szavazati és tanácskozási joggal, mégis csupán 1000 forintos titkári fizetéssel tanácsosnak nevezte ki.[47] Megélhetésén 1767-ben a tanácsosi teljes fizetés megszerzése, majd az Országos Pénztár vezetőjeként kapott fizetésemelés javított 1783. évi elhunytáig.[48]

A másik hivatalnokpáros, a Sauskák is hasonló módszerekkel jutottak be a helytartótanácshoz. Az apa, Sauska (János) Ferenc még a Magyar Kamaránál kezdte szolgálatát, ahol számvevőként dolgozott. Ez a speciális tudás és szakértelem kivételesen értékessé tette őt, így érthető, hogy 1723-ban alkalmazták az újonnan kialakított helytartótanácsi számvevőségen (miközben kamarai állását is megtartotta, sőt címzetes kamarai tanácsosi rangot kapott[49]). Az apa kivételesen hosszú ideig, több mint fél évszázadig állt állami szolgálatban. Már 1729-ben harminc év hűséges szolgálatára és elért eredményeire hivatkozva kérvényezte, hogy tanácsosi kinevezést kaphasson,[50] amelyet csak 1730-ban nyert el a helytartótanácsnál. Kérvényében részben érdemeit és szaktudását hangsúlyozta, különösen az adószedés terén végzett munkáját. Új pozícióját részben azonban a

[45] MNL OL, A 1 1762/172. Vö. MNL OL, A 57 46. kötet, 128. oldal.
[46] MNL OL, A 1 1766/140.
[47] MNL OL, A 1 1766/179.
[48] MNL OL, C 97 1. kötet, Fabiankovics Carolus.
[49] Ember 1940: 14.
[50] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. Sauska János Ferenc kérvénye, 1729. október 24.

patrónusi rendszernek köszönhette: maga a nádor, a helytartótanács elnöke, gróf Pálffy Miklós (1657–1732) jegyezte fel ajánlását Sauska saját kezű kérvényére, míg Károlyi Sándor gróf, az Országos Főbiztosság igazgatója külön ajánlólevelet adott neki.[51] A megbecsült hivatalnokot 1754-ben küldték nyugdíjba. Fia, Sauska (János) Antal szintén hivatali pályára lépett: az 1730-as évek végén az eszéki főbiztosi kerület biztosa volt, majd 1754-től a kassaiba került át. Ezután folyamodott egy jövedelmezőbb helytartótanácsi tanácsosi alkalmazásért, elszánt módszere neki is a folyamatos kérvénybeadás volt (kérvényei több évből, 1756-ból, 1759-ből, 1762-ből, 1765-ből is fennmaradtak). Érvei között elsőként és főként apja érdemei álltak, majd ő is a szakértelmét, különösképpen az adóbehajtás terén szerzett saját tapasztalatait hangsúlyozta. Ő is támaszkodott patrónusra – az ajánlólevelet felettese, az Országos Főbiztosság akkori igazgatója írta. Az elutasító válasz egy ígéretet is tartalmazott, hogy a következő üresedés alkalmával „vigaszképpen" őt fogják választani. Ez a módszer nem csupán vigaszként szolgált a beadónak, hanem egyben egy olyan személyi kör összeállítását tette lehetővé, amelynek tagjait a kancellária üresedés esetén saját hatáskörben javasolhatta egy-egy álláshelyre. Az ígéret egyben olyan érv is volt, amelyre a későbbiek során apellálni lehetett. Sauska Antalnál megjelent egy új taktikai elem is, amikor a királynő szociális érzékenységére és nagylelkűségére kívánt hatni. Mások sanyarú sorsukat, árvaságukat, ellátásra szoruló kiskorú gyermekeiket, testvéreiket vagy magatehetetlen szüleiket említették kérvényeikben. Az apa, Sauska Ferenc is jelezte már, hogy hat gyermekét kell eltartania, ez az érv, családjának ellátása azután fiánál is megjelent.

Antal végül csak tíz év múlva, 1765-ben lett tanácsos. Kérvényét ekkor a Timon József tanácsos halála utáni üresedés apropóján adta be – ekkor nem kevesebb, mint öt jelölt közül választották ki végül őt, pedig a többi pályázó számos támogatólevelet és bizonyítványt nyújtott be.[52] A kancellária indoklásából kiderül, végeredményben hivatalnok apja érdemei estek nála nagy súllyal a latba, és a kitartó kérvényezésnek köszönhette, hogy elnyerte a tanácsosságot. A személyes ismeretség és a szóbeliség mindenképpen döntő lehetett esetében, mivel felmentették a kinevezéskor kötelező taksa lefizetésétől – Sauska maga jelentette Eszterházy Ferenc kancellárnak a királynőnek a személyes audiencián hozott ezen határozatát.[53]

A köznemesi tanácsosi helyekre fontos utánpótlást jelentett az 1760-ban alapított magyar nemesi testőrség állománya. A gárdistáknak csak egy része lépett át a császári-királyi hadseregbe, többen visszatértek vármegyéjükbe, de sokan polgári hivatalban akarták keresni a boldogulásukat. Aszalay József öt év szolgálat után 1765-ben folyamodott titkári állásért – és ezt feltehetően a bécsi személyes kapcsolatnak köszönhetően nyerte el, bár erről a források nem szólnak, még saját kezű kérvénye sem maradt fenn, csak a kinevezését engedélyező uralkodói döntés.[54] Esetében gárdistaként tanúsított

[51] MNL OL, C 42 Fasc. 19. No. 170. Ajánlólevelek Sauska János kérvényéhez, 1729.
[52] MNL OL, A 34 1764/218.
[53] MNL OL, A 1 1765/131, MNL OL, A 1 1765/366.
[54] MNL OL, A 1 1765/201.

viselkedését, lelkiismeretességét és jogi ismereteit díjazták. Lelkiismeretessége és tehetsége hamar megnyilvánult, és néhány év múlva, 1770-ben a titkári pozícióból tanácsosi rangra emelték. Előléptetését Albert herceg pártfogásának és ajánlásának köszönhette: aki egy fáradhatatlan szorgalmú, átlagon felül tehetséges és értelmes hivatalnokot támogatott. Rendes tanácsosi fizetést (2000 forintot) azonban csak 1771-től kapott.[55] Rimay Mihály, szintén magyar nemesi testőr hét év elteltével kívánt megválni a szolgálattól. Kérvényében bölcsészeti és jogi képzettségét, valamint német-, francia- és olasznyelvtudását emelte ki. Az ő nevét a kancellária „várólistára" tette, de 1770-ben, amikor a helytartótanács titkári állományát bővíteni akarták, Rimay sikertelenül pályázott. Mária Terézia saját kezű javaslata szerint „*jelentkezhet a hercegnél, de nem kívánunk jelenleg titkárt felvenni* [a helytartótanácshoz]".[56] Ez a kijelentés mindenképpen a saját és Albert herceg jóindulatát és támogatói szerepét mutatja. Rimay kérvényei jól példázzák, milyen fontos szerepe volt a szóbeliségnek a tárgyalt korszakunkban: folyamodványa rögzíti, hogy e személyes jelentkezésekor Albert válasza szertefoszlatta a titkári állásról szőtt álmait.[57] Magaviselete (és feltehetően szépírása) miatt végül 1771-ben felvették a helytartótanácshoz az 1758-tól bevezetett fogalmazói állásba. Karrierje mégsem tartott sokáig, még ugyanabban az évben egy hosszabb betegség következtében elhunyt, így nem állapíthatjuk meg, megérdemelte-e a támogatást.[58]

A kérvényekben alkalmazott érvek igen változatosak voltak tehát: fontos volt a magas rangú pártfogó említése, az ősök, apák érdemei, a szociális rászorultság hangsúlyozása, majd a 18. század közepétől, de különösen II. József idején egyre fontosabbá vált a szaktudás, a máshol szerzett közigazgatási tapasztalat: a helytartótanácsban előnyben részesítették a más hivatalnál eltöltött éveket és a vármegyei ügyviteli gyakorlatot. Sokan a királyi akadémiákon elsajátított jogi ismereteket, esetleg matematikai, számviteli, könyvelői tudásukat emelték ki, illetőleg a nyelvtudásnak is egyre fontosabb szerepe lett. Voltak, akik írásmintákkal bizonyították ismereteiket.[59] A rátermettség és a kompetencia döntő szempont lett, nem volt elegendő csupán a magas rangú pártfogó szava vagy az ősök érdemeire való hivatkozás. Még egy olyan érvet meg kell említeni, amely a 18. század elején, a helytartótanács megalapításakor meghatározó volt: csak római katolikus hitű nemeseket vettek fel hivatalnoknak. Ez összefüggött azzal a kimondatlan szabályozással, hogy az állami szolgálat előtt az eskü szövegében Szűz Máriára és a szentekre kellett esküt (ún. dekretális esküt) tenni. A források alapján érezhető, hogy azokat nagyban támogatták, akik áttértek a római katolikus vallásra, mivel így nemcsak újabb katolikus hívőt nyertek, hanem példát mutattak az akatolikusoknak is, áttértként mennyire lehet érvényesülni. Így lett például erdélyi udvari kancellár a korábban református Bethlen Gábor, hiszen így „*más luthéránus sakis ennek a példáiával térienek az igaz hitre*".[60]

[55] MNL OL, C 97 1. kötet, Aszalay Josephus. MNL OL, A 39 1771/5374.
[56] HM HIM HL VI. 1. 1770/641. 1770. november 2.
[57] MNL OL, A 39 1770/6272.
[58] MNL OL, C 97 1. kötet, Rimay Michael. MNL OL, A 39 1771/5653.
[59] Például: MNL OL, C 20 1758. június 9, vö. Khavanova 2014.
[60] MNL OL C 20 1724. Dobner kérvényéhez Nádasdy Tamás főispán ajánlása.

A kinevezések esetében egyértelműen az uralkodói szándék döntött, de ahogy bemutattam, a pártfogók szerepe is jelentős volt.[61] Befolyásuk és támogatásuk leginkább akkor érvényesülhetett, amikor szám feletti helyekre tettek javaslatot, vagy a tiszteletbeli tanácsosi címet kérvényezték valamelyik kliensük számára – vagyis olyankor, amikor ezek az új álláshelyek nem jártak újabb kiadással a kincstár számára. A szakszerűség és a gazdaságosság tehát két olyan fogalom volt, amely döntő volt a 18. század derekán megfigyelhető kinevezések esetében. Az előzőekben bemutatott létszám feletti és gyakornoki posztok révén a 18. század derekán a helytartótanácsnál egyre nőtt az újonnan kinevezett tanácsosok és titkárok száma, akik így nem a megszokott módon, a hivatali karriert követve kerültek be a hivatalhoz, hanem „protekció" révén. Azok számára, akik már a kormányszerv „kebelében" dolgoztak, könnyebb volt az előrejutás. Az alsóbb rangú hivatalnokok között a titkároknak jutott kulcsszerep: ők ugyanis állandóan részt vettek a tanácsüléseken, de hozzászólási és szavazati joguk nem volt – viszont tapasztalatot, tudást és gyakorlatot szerezhettek, és már bizonyíthatták rátermettségüket.[62] Nem meglepő, hogy sokszor őket jelölték köznemesi tanácsosnak. A már alkalmazásban lévő hivatalnokok további karrierútja során a hivatalban töltött idő (ún. senium-elv) volt a meghatározó ahhoz, hogy előreléphessenek a ranglétrán.[63] Több évtized iratanyagát átnézve azonban megállapítható, hogy a kívülről érkezettek számára a sokféle taktika, az érvek és a megszerzett szaktudás mellett a leginkább célravezető módszer az állandó, kitartó kérelemírás volt.

Források

Hadügyminisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM HL)
VI. 1. Magyar nemesi testőrség iratai
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
A 1 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Originales referadae
A 35 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Conceptus expeditionum
A 34 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Conceptus referadarum
A 39 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Acta generalia

[61] Lásd részletesebben: Kulcsár 2023.
[62] Ember 1940: 15. Vö. Khavanova 2025: 173, aki idézi Eszterházy Ferenc jellemzését a titkárok feladatairól és a kiválasztási kritériumokról.
[63] Wellmann 1940–1941.

A 57 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii

A 79 Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Index individuorum Cancellariae

C 42 Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Acta miscellanea

C 20 Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Fasciculi mensium: Litterae

C 97 Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Vegyes ügyviteli könyvek

Római katolikus felekezet. Szakolca, halotti anyakönyv. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-BC3X-6?cat=1467769&i=495&lang=hu – utolsó letöltés: 2026. május 31.

Római katolikus felekezet, Pozsony, Szent Márton-dóm, születési anyakönyv. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R7S-KHB?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKZTQ-X8T&action=view&cc=1554443&lang=en&groupId=M9SX-DGW – utolsó letöltés: 2026. május 31.

Római katolikus felekezet, Pozsony, Szent Márton-dóm, házassági anyakönyv. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR79-9C31?cat=1766843&i=109&lang=en – utolsó letöltés: 2026. május 31.

Hivatkozott irodalom

Ember Győző 1940: *A Magyar kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest.

Fallenbüchl Zoltán 1992: Mária Terézia magyar dikaszteriális tanácsosai, 1740–1780. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985. Budapest, 282–334.

Khavanova, Olga 2014: „Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...” Hivatalnoki pályafutások a Magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében. *Századok* (148.) 1209–1228.

Khavanova, Olga 2025: *Szorgalom, becsvágy és karrier. A Habsburg Monarchia hivatalnoki kara a felvilágosult abszolutizmus időszakában*. Budapest.

Kulcsár Krisztina 2012: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest – Győr, 223–234.

Kulcsár Krisztina 2023: „Von seiner Hochheit allenthalben recommendiret wird”. Kapcsolat és karrier Albert szász-tescheni herceg helytartósága idején. Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 6. Pécs, 48–82. https://doi.org/10.15170/PONTES.2023.06.01.02

Kulcsár Krisztina 2026: Ami jó a királyfinak, jó lehet a kishercegnek… Niczky Kristóf Staatskenntnis von Ungarn című műve. In: Dinnyés Patrik – Kökényesi Zsolt – Nagy Andor (szerk.): *Felix temporum reparatio. Tanulmányok a 70 éves Kalmár János tiszteletére*. Eger – Budapest, 561–568. https://doi.org/10.46403/Felixtemporumreparatio.2026.561

Sallai Balázs 2023: A fegyelmi ügyek forrásértéke egyes hivatástörténeti kutatásokban, különös tekintettel a bürokráciatörténetre. *Jog-Állam-Politika* (15.) 4. 189–212. https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-4.189

Sebők Richárd 2012: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.): *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*. Budapest, 15–50.

Sebők Richárd 2022: *A Királyi Kúria társadalomtörténete 1724–1848. Köznemesi karrierek a késő rendi kori legfelső bíróságon, különös tekintettel az érseki ülnökökre, a királyi ülnökökre és az ítélőmesterekre*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Szijártó M. István 2021: *A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest.

Wellmann Imre 1940–1941: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságokban. *Levéltári Közlemények* (18–19.) 250–303.

Egyéni (hivatali) karrierek a kora újkori Magyarországon

Bódai Dalma

Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján

Abstract: Familiares, Presence, and Administration: Reconstructing the Court of György Thurzó on the Basis of the Biccse Account Books. The study examines the personnel, operation, and maintenance costs of the court based at the Biccse residence of György Thurzó (1567–1616), palatine of Hungary between 1609 and 1616, using the surviving account books and drawing also on the evidence of court ordinances. Defining the precise duties of the familiares living in Thurzó György's entourage, as well as of other officials performing courtly functions, presents difficulties for several reasons. These stem partly from the incomplete and fragmentary nature of the surviving sources, and partly from scholarly debates concerning the meaning of the relevant terms. By examining the account books of the Biccse estate, the festive ordinances, and the court ordinance issued in 1617 by the magnate's son, Imre Thurzó, the study identifies further patterns in the functioning of György Thurzó's court centred on Biccse.

Keywords: aristocratic court; circle of familiares; administration; household; estate management; court culture.

Bevezetés: szóbeli és írott hagyomány Biccsén

A kora újkori főúri udvar fogalma a témára irányuló kutatásokban alapvetően két, egymással összefüggő értelmezési keretben jelenik meg: egyrészt személyi környezetként (*curia*), másrészt fizikai térként, rezidenciaként (*aula*).[1] Ez alapján az udvar mindennapi életének működtetésében részt vevő személyek között általánosságban két nagy csoportot különböztet meg a szakirodalom. Az egyik a főúr állandó személyi környezetét és kíséretét alkotó familiárisok köre, vagyis az udvar népe. A másik a gazdaság és a

[1] Griffey 2021: 1–14; Dean 1995: 136–151; a magyarországi udvarkutatásra vonatkozóan: Koltai 2014: 16–25; vö.: R. Várkonyi 2005: 65–66. ill. ld. G. Etényi és Horn Ildikó által szerkesztett Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században (2005) valamint az R. Várkonyi Ágnes által szerkesztettt Magyar reneszánsz udvari kultúra (1987) c. kötetek tanulmányait.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.247

háztartás mindennapi működtetésében részt vevő tisztviselők és szolgálók csoportja, azaz az egyes birtokközpontok, várak népe.[2]

Ez az elméleti distinkció ugyanakkor a forrásokban többnyire nem jelenik meg ilyen egyértelműen. Thurzó György nádor[3] familiárisi körének vizsgálata során éppen az jelenti a nehézséget, hogy a nádor biccsei központú udvarának forrásai igen ritkán tüntetik fel egyidejűleg az adott személy nevét és tisztségét. Mindemellett a különböző források alapján az adott tisztségekhez kapcsolódó feladatkörök sem tekinthetők egységesen meghatározottnak.

Thurzó György személyi környezetére vonatkozóan több, eltérő jellegű forrás áll rendelkezésünkre. Ide sorolhatók a Biccsén tartott ünnepségek rendtartásai, a családi levelezésben elszórtan fennmaradt adatok, az egyes birtokközpontok számadáskönyvei és inventáriumai, esetenként az urbáriumok (és az azokba beszúrt adatok), valamint fia, Thurzó Imre udvarának rendtartása is. Utóbbi dokumentum ugyan a nádor halálát követően, 1617. február 22-én (három nappal a temetés után)[4] keletkezett, több esetben is található benne arra vonatkozó utalás, hogy a korábbi (szóbeli) szokásrendet erősíti meg.[5] Noha a rendtartás elsődlegesen a Thurzó Imre személyéhez rendelt tisztviselőkről rendelkezik, más forrásokkal összevetve Thurzó György személyi környezetének összetételét illetően is fontos következtetések levonására ad lehetőséget.

Thurzó György biccsei központú udvarára jellemző, hogy írott udvari rendtartások csak a hétköznapi rendtől eltérő esetekre készültek.[6] Ennek az lehet a magyarázata, hogy míg a mindennapi udvari szokásrend a szóbeli hagyomány révén általánosan ismert volt,[7] addig a reprezentatív események ettől eltérő szabályozást igényeltek. Az ünnepi rendtartások vizsgálatához ezért külön módszertani eljárás szükséges. Ugyanis az, hogy egy-egy nagyszabású ceremónia idején kit és milyen feladatra rendeltek, nem feltétlenül esett egybe a mindennapokban betöltött szerepével. Thurzó Judit kézfogóján például egy névvel nem említett kőfaragót a palotában megterített asztalok mellé küldtek bort tölteni, valamint egy szintén név nélkül említett német szabót[8] a terítés idejére a pohárszék mellé

[2] Jeney-Tóth 2012: 43–47; Koltai 2001: 7–19.

[3] 1567–1616, hivatalát viselte: 1609–1616.

[4] Thurzó György temetése kapcsán: Bódai 2022: 113–128.

[5] A rendtartás több embert is megtart korábbi pozíciójában: […] *főhoffmester uram ő kegyelme, tudnia illik Kluczoy uram, és az lovászmester uram, mely maradjon abban az autoritásban, az mint az szegény úr ő nagysága ideiben volt*." Koltai 2001: 63. És utal az étkezések korábbi rendjére is: „*Velünk az asztalnál egyenek azok, az kik az szegény istenben elnyugodt szerelmes uram atyámmal ettenek, és az kiknek jóakaratunkból ennekutána megengedjük, az többi az szokott asztalhoz, mely vagyon az udvarbíró házában, menjenek.* […] *az étel és ital járjon oda olyanformán, mint szegény uram idejében volt*." Uo. 63–65.

[6] Vö. pl.: Nádasdy Ferenc országbíró udvarának utazási rendtartása. Koltai 2001: 108–112.

[7] Thurzó Imre naplójába bejegyezte, hogy a rendtartást felolvastatta az udvari tisztviselők előtt. ŠAB OK – Acta varia Turzoniana 225/6. 31.

[8] Feltehetően ugyanez a német szabó szolgált 1597 és 1625 között a biccsei Thurzó-udvarban, évente változatlanul 34 forint éves fizetésért (amelyet feltehetően természetbeni járadékok is kiegészítettek). ŠABy OK fasc. 156. nr. 9. pag. 90, 133, 166; Uo. fasc. 157. nr. 5. pag. 94, 114, 129, 148. Uo. fasc. 158. nr. 1. pag. 94, 107, 119, 137; Uo. fasc. 158. nr. 2. pag. 78, 89, 96, 124; Uo. fasc. 158. nr. 3. pag. 96, 112, 127, 141.

állítottak.[9] Emellett Thurzó Borbála menyegzőjén a tálakhoz rendelték felügyelni egy bizonyos Lenchey uramat, az árvai udvarbírót, az urak asztalához borhordónak pedig többek között a (névvel nem jelölt) sztupnai (ma: Stupné, Szlovákia) bírót és a jeszencei (ma: ma: Jasenica, Szlovákia) bírót is.[10] Hozzá kell tenni, hogy ők egyébként két évvel később, 1614-ben Thurzó Ilona kézfogó ünnepélyén is ugyanezeket a feladatokat látták el.[11]

A biccsei ünnepi rendtartások elemzését tovább nehezíti, hogy ezekben a forrásokban egyes meghívott vendégek és rokon családok személyzete is szerepel. Thurzó Ilona kézfogóján például Pongráczné asszonyom[12] és Dersffyné asszonyom[13] udvarmestereit rendelték a leány- és nemesasszonyok gazdái közé. A rendtartás emellett megjegyzi azt is, hogy az étekfogókat Thurzó György szolgái mellett Thurzó Szaniszló, Czobor Mihály és Jakusith András emberei közül választják ki.[14] Úgy tűnik tehát, hogy egy-egy jelentős udvari ceremónia lebonyolításához nemcsak a főúr familiárisaira, illetve az egyes uradalmak tisztviselőire, hanem a meghívott közeli rokonok szolgálóira is szükség volt. Thurzó Borbála menyegzőjére szakácsokat is kölcsönkértek, összesen 17 mestert, többek között Thurzó Szaniszlótól, Révay Pétertől, Lépes Bálinttól, Kolonich Siegfriedtől és Jakusith Andrástól is.[15]

A biccsei számadáskönyvek tisztviselői

A biccsei uradalom azon számadáskönyvei közül, amelyek a tisztviselők fizetésére vonatkozóan is tartalmaznak információkat, Thurzó György életének időszakából két kötet maradt fenn: 1609-ből[16] és 1616-ból.[17] A későbbi évekből, Thurzó Imre és Czobor Erzsébet idejéből szintén ismertek számadáskönyvek,[18] amelyek – kiegészítő

[9] Gróf Thurzó Judit kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. In: Radvánszky 1986: III. 7.

[10] Gróf Thurzó Borbálának, gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 10.

[11] Gróf Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. In: Radvánszky 1986: III. 15.

[12] Feltehetően az 1608-ban bárói címet szerző Pongrácz Dániel felesége, Majláth Anna. Nagy 1862: 530–532.

[13] Feltehetően Perényi Borbálára, Czobor Erzsébet édesanyjára utal a forrás, aki ekkor Dersffy Miklós felesége volt. Nagy 1865: 202.

[14] Gróf Thurzó Borbálának, gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 11.

[15] Azon idegen szakácsok névsora, kik gróf Thurzó Borbála lakadalmi ünnepélyén főztek. In: Uo. 62; vö.: Thurzó Borbálának lakadalmán jelen volt fő vendégek. In: Radvánszky 1986: III. 11–12.

[16] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 133–134, 147–148, 161–163, 169–170.

[17] ŠABy OK fasc. 156. nr. 4. pag. 200–201, 240–248, 275–276.

[18] Thurzó Imre idejéből 1619-ből és 1621-ből maradt fenn számadáskönyv Biccsén: ŠABy OK fasc. 156. nr. 9, Czobor Erzsébet idejéből pedig 1623-ból, 1624-ből és 1625-ből: Uo. fasc. 158. nr. 1, nr. 2, nr. 3.

forrásként – az egyes tisztviselők udvari pályafutásának hosszabb távú alakulását teszik vizsgálhatóvá.

A biccsei számadáskönyvek több formai és tartalmi eltérést is mutatnak, úgy tűnik, hogy nem egységes minta alapján vezették őket. Mindegyik kötetben több kéz írása is megfigyelhető, így feltehetően folyamatos használatban voltak. A fizetési jegyzékek (azokban a számadáskönyvekben, amelyek lefedik az egész évet) az egyes kötetekben négyszer szerepelnek. Ez arra enged következtetni, hogy négy részletben, kántoronként – azaz kb. háromhavonta – számoltak el azokkal a személyekkel, akik az adott uradalom jövedelméből kapták a fizetésüket. Így volt ez a 17. század közepén Batthyány Ádám németújvári udvarának esetében is, ahol az *ordinarium*nak nevezett összeírásokban vezették azoknak a személyeknek a listáját, akik az egy-egy várhoz tartozó birtokok bevételéből pénzben és posztóban kaptak fizetést, valamint élelmiszer-járadékot (*prebendá*t).[19]

A számadáskönyvek elsődlegesen azoknak a személyeknek a járandóságait rögzítik, akik a biccsei uradalmi központ jövedelmeiből részesültek. A források értelmezhetőségét megnehezíti, hogy jellemzően vagy az adott tisztség megnevezését, vagy az adott személy nevét közlik, a kettőt együtt rendszerint nem. Az egyes nevek és hivatalok egybeillesztése ezért csak a különböző forrástípusok – Thurzó György levelezése, az ünnepi rendtartások, Thurzó Imre udvari rendtartása és a számadáskönyvek – összevetésével kísérelhető meg, azzal a módszertani fenntartással, hogy a hétköznapi működés során betöltött tisztségek és az ünnepi alkalmakon ellátott feladatkörök nem feltétlenül estek egybe.

Mindezt tovább nehezíti, hogy az egyes tisztségek feladatának jelentéstartalmára vonatkozóan a szakirodalomban sincsen teljes konszenzus. A 16. század második felének forrásaiban az udvarbírót például hagyományosan a *provisor*ral szokás megfeleltetni, aki mindenekelőtt a vár és a hozzá tartozó uradalom gazdasági koordinációjáért felelt.[20] Emellett a szakirodalomban – és helyenként Thurzó György leveleiben is – megjelenik a tiszttartó kifejezés is a *provisor*ra vonatkozóan.[21] Az egyes várak, uradalmi központok élén álló másik fontos vezető tisztviselő a *castellanus* volt, amelyet 19. századi műszóval hagyományosan várnagyként vagy korabeli nevén porkolábként szokás azonosítani. Emellett a forrásokban előfordul a *capitaneus,* azaz kapitány is. A tisztség mögött a vár katonaságának parancsnokát kell érteni, akit a korszak magyar nyelvű forrásai porkolábnak neveznek.[22] Amennyiben a *provisor* és a *castellanus* feladatköre valamilyen okból egyesült, akkor az adott vár élén álló tisztviselőt *praefectus*nak nevezték.[23] A teljes

[19] Koltai 2012: 245–246.

[20] Kenyeres 2020: 157.

[21] Mitropulos 2020: 4–5.

[22] Ahogy arra Bagi Zoltán is felhívta a figyelmet, a porkoláb hatáskörének meghatározását tovább nehezíti például Dobó István és Zay Ferenc esete, akik 1549-ben mindketten egyszerre szolgáltak Egerben porkolábként, de a feladatuk nemcsak a várban lévő katonák felügyelete, hanem az oda rendelt mezei hadak vezetése is volt. Ennek az oka feltehetően a várban állomásozó és az ideiglenesen oda vezényelt katonaság szétválasztásában kereshető. Bagi 2019: 39–46.

[23] Ilyen volt például Zoltay István, aki 1558-ban mintegy két hónapig ideiglenesen egyszerre töltötte be Egerben a *provisor és a castellanus* tisztét. Zoltay ezt követően Szendrőn 1567-ben előbb kapitány, majd 1588-ban udvarbíró is lett. Kenyeres 2008: 200.

fogalmi zavart végül az okozza, ha figyelembe vesszük Maksay Ferenc *Urbáriumok* című munkájának nomenklatúrájában a kapitány alá rendelt *provisor* definíciójának utolsó, mintegy megjegyzésként hozzáfűzött sorát: „*A provisori tisztet helyenként azonosnak tekintik a várnagyéval (capitaneus).*"[24]

A biccsei számadáskönyvek fizetési jegyzékeinek első helyén egészen 1621-ig a már említett Gyurcsánszky György[25] szerepel, alapvetően udvarbíróként (*provisor*). Thurzó György egyik levelében azonban prefektusként is hivatkozott rá.[26] Gyurcsánszky György szolgálati ideje alatt egy évre vonatkozóan végig 60 forintot kapott, amelyet négy részletben fizettek ki neki, különböző terményjáradékokkal kiegészítve.[27] Thurzó György és Czobor Erzsébet levelezésében az ő neve fordul elő a leggyakrabban. A főúr feleségének több alkalommal is megírta, hogy milyen utasításokat adjon az udvarbírónak, emellett levelezett magával Gyurcsánszkyval is a biccsei háztartás mindennapi feladatairól. A levelek alapján az udvarbíró szerepe alapvetően a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódott, ő koordinálta többek között a vetést és a betakarítást, továbbá a legeltetést, az erdőgazdálkodást és a halászatot a környező birtokon, valamint az urbáriumok elkészítését is.[28] Ő felelt az élelmiszerek elosztásáért és azért is, hogy megfelelő mennyiségű étel legyen a biccsei kastélyban.[29] Az inventáriumokat is rendre (többedmagával) ő jegyezte ellen.[30] A feladatai közé tartozott továbbá az is, hogy Thurzó György távollétei idején is megfelelő mennyiségű élelmiszerhez jusson, sőt több esetben pénzt is ő küldött a főúr után.[31] Az 1609. és az 1616. évben kelt számadáskönyvek alapján Gyurcsánszky szinte

[24] Maksay 1959: 831.

[25] Gyurcsánszky Györgyöt a Thurzó lányok kézfogóira, illetve menyegzőire készített ünnepi rendtartásokban jellemzően a konyhához való gazdák közé rendelték: Gróf Thurzó Judit kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. In: Radvánszky 1986: III. 7, Gróf Thurzó Borbálának gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdáknak rendtartása. Uo. 9. Ugyanígy Thurzó György temetésén is: Gróf Thurzó György nádor temetésének rendje. In: Uo. 368.

[26] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Csaszló, 1608. május 13. In: Kubinyi 1876: II. DXXIII. levél 226–227; Ila Bálint Gyurcsánszky Györgyöt udvarbírói, illetve *praefectusi* tisztségéből adódóan a kancellária vezetőjeként nevezi meg. Ila 1932: 18.

[27] ŠABy OK 155. nr. 7. pag. 133, 147, 162, 169; fasc. 156. nr. 4. pag. 200, 242, 275; Uo. fasc. 156. nr. 9. pag. 89, 133, 166; Uo. fasc. 157. nr. 5. pag. 94, 114, 129, 147; Uo. fasc. 158. nr. 1. pag. 94, 107, 119, 137.

[28] „[…] *hanem Gyurchanski, Zavodszki mennyenek fel, és az instrukció szerint végezzék el az urbáriumot és az lakodalomhoz való élést is intézzék el jószágunkban* […] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek, Bécs, 1607. szeptember 26. In: Kubinyi 1876: II. DII. levél 200–201.

[29] Pl.: „*Minthogy pedig én itt nem örömest sokáig késném, hadd meg, édes szívem, az udvarbíráknak, hogy midenféle konyhabeli és lovaimkért való éléssel készen várjanak, ne legyen valamiből fogyatkozásunk. Elhittem, értvén haza való jövetelünket, sok jámbor keresi meg házunkat.*" Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Kassa, 1610. augusztus 12. In: Kubinyi 1876: DLIX. levél 272–273.vö.: Mitropulos 2020: 3–31.

[30] ŠABy OK TK, fasc. 155. nr. 2; Uo. fasc. 155. nr. 9; Uo. fasc. 155. nr. 10; vö.: Hetyéssy 1967: 457–480.

[31] Pl. „*Az udvarbírónak hadd meg én szómval, hogy az gyalogoknak mind* Árvából, *Litawárul és Bicsérül* küldjenek pénzt, mert mind az vármegyék még egy holnapig *megmaradtanak szállón; külgyön valami eleven tyúkot, ludat, zabot is, egyébféle élést bár ne külgyön; külgyön valami sert is, de jó komlós legyen, hogy meg ne eczetessedjék.*" Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Esztergom, 1594. május 7. In: Kubinyi 1876: I. LXXXIII. levél 70–71.

egész évben Biccsén tartózkodott, jellemzően csak néhány napra utazott el, és csak egy lóra kapott fizetést, amely feltehetően a sajátja volt, szolgát nem tartott.[32]

Gyurcsánszky György mellett szolgált 1605 és 1612 között Kardos Gáspár,[33] 1614 és 1616 között pedig Drozdik János, a források tanulságai alapján szintén udvarbíróként.[34] Hogy mi volt a különbség Gyurcsánszky és a számadáskönyvekben rendre *provisor*ként feltüntetett Kardos Gáspár, illetve később Drozdik János feladata között, nehéz meghatározni.[35] A fennmaradt biccsei számadáskönyveket Kardos Gáspár, illetve később Drozdik János készítette. Kardos Gáspár fizetése 1609-ben Gyurcsánszkyéval megegyezően összesen 60 forint volt.[36] Azonban mikor 1614-ben Drozdik János átvette Kardos feladatkörét, eleinte kevesebb fizetést kapott, 1616-ban 40 forintot keresett, ami aztán 1621-től előbb 45 forintra, majd 60 forintra emelkedett.[37]

A tisztségek ilyen jellegű megkettőzése az árvai uradalom 1607-ben kelt urbáriumába foglalt 1613-as elszámolás alapján,[38] valamint az 1615-ben kelt számadáskönyvben is megfigyelhető.[39] Az 1613-ban kelt urbáriumba betoldott számadás szerint a vár kapitánya (*capitaneus*) Guzith István volt, aki 80 forintot kapott egy évben.[40] Várnagyként (*castellanus*) Abaffy György szolgált, aki szintén ugyanennyit keresett. A forrásban névvel meg nem nevezett udvarbíró (*provisor*), feltehetően Lencheny uram[41] 60 forint fizetéssel szerepel, Skrobák János pedig tisztség nélkül, 50 forintos fizetéssel. Így feltehetően ő is udvarbíró vagy annak a helyettese lehetett. Emellett egy névvel meg nem nevezett számtartó (*rationista*) szolgált még a várban, aki évente 36 forint fizetséget kapott. Az 1615-ös számadáskönyv ugyanezeket a neveket és tisztségeket ismétli meg, változatlan fizetéssel.[42]

A tisztségek megkettőzése mögött több, egymással összefüggő ok állhat. Egyrészt feltehető, hogy az egyes latin és magyar terminusok használata régiónként, sőt udvaronként is eltérő volt, mivel a korszakban nem volt egységes, erre vonatkozó normatív szabályrendszer. Minden udvar az adott főúr politikai és katonai karrierjéhez, családjához, társadalmi

[32] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 27–74; Uo. fasc. 156. nr. 4. pag. 41–108.

[33] ŠABy OK fasc. 155. nr. 2. fol. 14; Uo. fasc. 155. nr. 3. pag. 1; Uo. fasc. 155. nr. 7. pag. 133, 147, 162, 170; Uo. fasc. 155. nr. 12. fol. 1–5.

[34] ŠABy OK fasc. 155. nr. 17. fol. 12; Uo. fasc. 156. nr. 4. pag. 200, 242, 275.

[35] Thurzó György egyik levelében Gyurcsánszkyra így, és mellette egy névvel meg nem nevezett udvarbíróra is hivatkozik. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Újvár, 1605. március 16. In: Kubinyi 1876: II. CCCCXLVI. levél 129–130.

[36] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 133, 147, 162, 170.

[37] ŠABy OK fasc. 156. nr. 4. pag. 200, 242, 275; Uo. fasc. 156. nr. 9. pag. 90, 133, 166; Uo. fasc. 157. nr. 5. pag. 94, 114, 129, 148; Uo. fasc. 158. nr. 1. pag. 94, 107, 119, 137; Uo. fasc. 158. nr. 2. pag. 78, 89, 96, 124; Uo. fasc. 158. nr. 3. pag. 96, 112, 127, 141.

[38] MNL OL P 1341. A. lad. 27. fasc. 4. fol. 3–4.

[39] ŠABy OK fasc. 226. no. 2. A. fol. 95–96.

[40] MNL OL P 1341. A. lad. 27. fasc. 4. fol. 3–4.

[41] 1614-ben Thurzó Ilona kézfogásának rendtartása írja, hogy a tálak mellé felügyelni küldött árvai „dvorszki"-t, azaz udvarbírót Lencheny uramnak hívják. Gróf Thurzó Ilona kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. In: Radvánszky 1986: III. 15.

[42] ŠABy OK fasc. 226. no. 2. A. fol. 95–96.

státuszához és nem utolsósorban az adott korszak (háborús) kihívásaihoz igazodott. Ebből adódóan általános következtetések az egyes fogalmak következetes használatára vonatkozóan nehezen határozhatók meg. Emellett a feladatkörök megkettőzésében az a megfontolás is vezethette Thurzót, hogy az udvar tisztviselői így is ellenőrizzék egymást, nehogy „gondviseletlenség" legyen, ahogy az egyik levelében fogalmaz.[43]

A két azonos tisztséget viselő személy feltehetően nem tartózkodott egyszerre az udvarban, hiszen az hatásköri problémákat okozott volna. A feladatkörök látszólagos megkettőzését így magyarázhatja az a körülmény is, hogy az egyes központok élén olyan, köznemesi családból származó tisztviselők álltak, akik idejük egy részét a saját birtokaikon töltötték. Emellett időszakosan más feladatokat is elláttak. Abaffy Györgyöt, az árvai udvarbírót 1610-ben például Thurzó György Báthory Gáborhoz küldte követként. Ez alatt az idő alatt minden bizonnyal a másik udvari kapitány, Guzith István felügyelte az árvai várban szolgáló katonaságot.[44]

A tisztségek megkettőzése, voltaképpen az egyes feladatkörök szétválasztása, egyben az ebből következő professzionalizálódás az udvar intézményesülésére utal. Ez hatékonyabb adminisztrációt igényelt, és egyúttal pontosabb szervezettséget eredményezett, ami Thurzó György számára – mint több leveléből is kitűnik – kiemelten fontos volt. A feleségének, valamint a biccsei udvar vezető tisztviselőinek és a familiárisi kör elöljáróinak írt levelein keresztül az udvar a főúr távollétében is el tudta látni mindennapi feladatait, sőt vendégjárásokat is szerveztek így.[45]

Thurzó Imre familiárisai – és akik már Thurzó György udvarában is szolgáltak

Az udvari tisztségek kettőződése nemcsak az egyes uradalmi központok mindennapi gazdasági működéséért és a háztartás koordinációjáért felelős személyek között figyelhető meg, hanem a főurak kíséretét jelentő familiárisi körben is. Thurzó Imrét az 1617-ben kiadott rendtartása alapján 8-8 familiáris kísérte havonta, az ő szolgáikkal együtt összesen 20-21 lovas. A familiárisok kéthavonta teljesítettek szolgálatot az udvarban,

[43] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Árva, 1604. november 9. In: Kubinyi 1876: II. CCCCXXXI. levél 117–118.

[44] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Szatmár, 1610. május 27. In: Kubinyi 1876: DXLIV. levél 254–255.

[45] *„Szerelmes én édes atyámfia, csak azt akarám tudtodra adnom, hogy Dersffy Ferenc uram asszonyommal anyámmal egyetemben ott lesznek vacsorán nálad. Azért hadd meg, hogy Hanz az házakhoz és az pohárszékhez lásson. Ezüst tálakat adjanak ki az tárházból, és ételből se legyen fogyatkozás. Édes szívem, mert most mind gazda, s mind gazdasszony te vagy, lássad, hogy vétek ne essék semmiben".* Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek, Teplice, 1598. június 27. In: Kubinyi 1876: I. CCLV. levél 244.

(általában) saját lovas szolgálóik felével,[46] akiknek ily módon (leszámítva azokat a reprezentációs eseményeket, amelyeken az összes familiárisnak részt kellett vennie) egy év alatt csak három hónapban kellett szolgálniuk uruk mellett. A familiárisok fizetségüket a velük megjelent lovas szolgálók számához mérten kapták.[47]

A rendtartás az udvar „fő gondviselőjének" és kapitányának, egyúttal a familiárisok elöljárójának Csúti Gáspárt, utána pedig Rimay Jánost nevezi meg.[48] Csúti Gáspár neve 1599-ben tűnik fel először a forrásokban, Pálffy Miklós környezetében. A főúr a török nagyvezírhez küldött *secretarius*ként említi egyik levelében.[49] Hogy pontosan mikor került a biccsei udvarba, nem tudni, 1605-ben már Thurzó György említi levélhordói között.[50] 1607-ben Thurzó Judit kézfogóján étekfogóként szolgált,[51] 1612-ben Thurzó Borbála menyegzőjén az urak asztalánál állva a szolgálók között szerepelt, de az előkészületek során őt rendelték a pohárszék mellé is.[52] 1614-ben Thurzó Ilona kézfogóján ugyanezt a szerepet töltötte be.[53] Csúti Gáspár a főúr temetésének rendtartásában, az előkészületek során egyrészt a processziót rendelő urak között szerepelt, másrészt pedig a szövétneket osztók között, de egyúttal a templom ajtajához rendelt ajtónállók mellett is szolgált.[54] 1610-ben Thurzó György képviseletében járt Báthory Gábor erdélyi fejedelemnél.[55] 1618-ban Thurzó Imre menyegzőjén a fő gazdák között szolgált, és a legnagyobb számú, nyolc lóval megjelent familiáris volt.[56] Ugyanebben az évben Thurzó Mária menyegzőjén az étekfogók közé rendelték.[57] Thurzó Imre halála után már Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvarában szolgált udvarmesterként.[58]

Thurzó Imre udvari rendtartása második kapitányként Rimay Jánost nevezi meg. Az ő neve 1617-ben, Thurzó György temetésének előkészületei során tűnik fel először a biccsei udvar irataiban. Ekkor a temetési menet és a ceremónia rendjének meghatározásában vett részt.[59] Hogy ezt megelőzően szolgált-e Thurzó György udvarában, nem egyértelmű. Bár – ahogy levelei mutatják – Rimay már korábban is kapcsolatban állt Thurzó Györggyel,[60] sőt tulajdonképpen abba a szellemi körbe tartozott, amely-

[46] Az egyes udvari familiárisok kötelezettségeit az évente megkötött konvenció rögzítette. Koltai 2001: 16.
[47] Thurzó Imre udvari rendtartása. In: Koltai 2001: 61–68.
[48] Koltai 2001: 62–63.
[49] Pálffy Miklós a nagyvezírnek és a tatár kánnak. 1599. szeptember 2. Közli: Szádeczky 1885: 567–568.
[50] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Újvár, 1605. március 13. In: Kubinyi 1876: II. CCCCXLVI. levél 129–130.
[51] Gróf Thurzó Judit kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. In: Radvánszky 1986: III. 1853. 7.
[52] Gróf Thurzó Borbálának gróf Erdődy Kristóffal kötött lakadalmi ünnepélyén lévő gazdáknak rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 9.
[53] Gróf Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. In: Radvánszky 1986: III. 14.
[54] Gróf Thurzó György nádor temetésének rendje. In: Radvánszky 1986: III. 366–372.
[55] Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. 1610. május 27. In: Kubinyi 1876: II. DXLIV. levél 254–255.
[56] Kovacsóczy 1833: 343.
[57] Tisztviselők rendje gróf Thurzó Mária lakadalmán. In: Radvánszky 1986: III. 17.
[58] Jeney-Tóth 2012: 41, 80–87, Koltai 2001: 239.
[59] Jakusith András levele Thurzó Imrének. Pruszk, 1616. december 28. MNL OL E 196. Irregesta, 28. d. fol. 62, Gróf Thurzó György nádor temetésének rendje. In: Radvánszky 1986: III. 367–368.
[60] Rimay János levele Thurzó Györgynek. Alsósztregova, 1602. október 1. In: Eckhardt 1955: 231–232.

ben a Forgách családdal való kapcsolata miatt a főúr is felnőtt.[61] Rimay Balassi Bálint környezetében töltött fiatal évei után,[62] 1587 és 1593 között előbb ecsedi Báthory István udvarában szolgált,[63] később Bocskai István ajtónállója, azután pedig Illésházy István titkára lett.[64] Tapasztalatával minden bizonnyal hozzájárult az udvar szervezettségének fenntartásához és az általa kifejtett hatalmi reprezentáció formálásához. Thurzó Imre mellett főként politikai tanácsadóként tűnt fel, és a források alapján befolyása lehetett a főúr politikai tevékenységére is.[65]

Thurzó Imre a két udvari főkapitány mellé egy-egy helyettes (azaz vice) kapitányt is rendelt. Csúti Gáspár helyettese Bory István volt,[66] aki kéthavonta 4 lóval (azaz lovas szoláglóval) jelent meg az udvarban, összesen 7 lóval szolgált. Rimay János helyettese pedig Zoltán Ferenc volt, aki kéthavonta 5 lóval jelent meg az udvarban, és összesen is ennyivel szolgált.

Thurzó Imre rendtartása a már említett Kluczoy Jánost nevezi meg a biccsei udvar főudvarmesterének. Az ő feladata volt a konyhamester, az ételfogók, a pohárnokok, a bortöltők és az ő helyetteseik munkájának koordinációja, tehát az étkezések megszervezése és felügyelete.[67] Emellett Thurzó Imre és Czobor Erzsébet szolgálóinak, és az inasokat is tartó familiárisok szolgálóinak felügyelete is hozzátartozott.[68] A kora újkori főúri udvarokban az étkezések rendje szabályozott módon, ceremoniális rendben zajlott. Az étkezéseknek fontos szerepe volt egyrészt a társadalmi érintkezésekben és a reprezentációban is mint a gazdagság kifejezőeszköze.[69] Az étkezések rendjére vonatkozóan Thurzó Imre meghagyta az apja idejében bevett szokásrendet.[70] Thurzó Imre (névvel meg nem nevezett) főlovászmesterét szintén még apja idejéből hagyta meg, ugyanígy komornyikját, Armpruszter Ferencet is, aki már wittenbergi tanulmányai és peregrinus útja során is mellette volt.[71]

---

[61] Rimay János levele Justus Lipsiushoz. Trencsén, 1592. augusztus 20. In: Eckhardt 1955: 223–230; Klaniczay 1985: 27–28; Ács 2014: 95–101.

[62] Kőszeghy 2008: 298–300; Eckhardt 1955: 39–44.

[63] Kovács 2016: 937–940.

[64] Ács 1982: 626–631; Ipolyi 1887: XVII. levél 136–138, LXXXIII. levél 198–199, LXXXV. levél 201, LXXXVII. levél 203; Nagy 1983: 321–333.

[65] Ipolyi 1887.

[66] Bory István 1615-ben Thurzó György mellett több alkalommal is levélhordóként is szolgált. ŠABy OK TK, II–B/46. fol. 1–2, 3–4. 1617-ben a főúr temetésén a templom előtt volt ajtónálló. MNL OL P 1341. Lad. 27. fasc. 4. fol. 323. Miután a biccsei kastély és a hozzá tartozó uradalom 1626 után az Esterházy család kezére került, az ő szolgálatukba állt, feltehetően ezután is a biccsei udvar egyik vezetőjeként. Esterházy Pál levele Bory Istvánnak. Bozok vára, 1632. november 8. In: Ipolyi 1887: V. levél 361–362.

[67] Thurzó Imre udvari rendtartása. In: Koltai 2001: 63–64.

[68] Őket a rendtartás név szerint is felsorolja. Inasokat tarthatott: Csúti Gáspár, Rimay János, Bory István, Kluczoy János és Nyéki András. Ipolyi 1887: 64–65.

[69] Benda 2014: 246–247.

[70] *„7. Velünk egy asztalnál egyenek azok, az kik szegény istenben elnyugodt szerelmes uram atyámmal ettek, és kiknek jóakaratunkból ennek utána megengedjük, az többi az szokott asztalhoz, mely vagyon az udvarbíró* házában, menjenek" Thurzó Imre udvari rendtartása. In: Koltai 2001: 64.

[71] Koltai 2001: 63–64. Armpruszter Ferenc levele Thurzó Györgynek. Wittenberg, 1616. február 8. In:

Thurzó Imre mellett kéthavi bontásban lovas szolgáik felével az alábbi személyek voltak jelen:

Név	**Lovas szolgáiknak száma (önmagukkal együtt)**	
	Összesen	
	Egyik hónapban	Másik hónapban
Bory István	7	4
Herman uram[72]	5	3
Markus uram	5	3
Illey uram[73]	5	3
Bácsmegyei uram[74]	4	2
Alapi uram	3	2
Szőch András[75]	2	2
Kiss Ferenc[76]	2	2
	Másik hónapban	
Zoltán Ferenc[77]	5	5
Ugronovith László[78]	4	2
Szentiványi Menyhárt[79]	4	3
Dézei[80]	4	2

Dományházi 1989: 120. levél 164–165.

[72] Hermann Márton korábban szolgált Thurzó György mellett mint levélhordó, MNL OL E 196. Irreg. fasc. 38. nr. 2. fol. 3–4. 1612-ben, Thurzó Borbála menyegzőjén, és 1614-ben, Thurzó Ilona kézfogóján is a meghívott főurak mellé rendelték. Gróf Thurzó Borbálának gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 9; Gróf Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. In: Uo. III. 14. Hermann 1617-ben, Thurzó György temetési menetében az aranyozott pallost vitte. Gróf Thurzó György temetésének rendje. In: Uo. III. 366.

[73] 1617-ben, Thurzó György temetésén a koporsót vivők között volt. Radvánszky 1986: III. 367.

[74] Bácsmegyei uram korábban Thurzó György udvarában szolgált, a főúr temetése után szolgálataiért posztót kapott fizetségül. Gróf Thurzó György nádor temetésére vásárolt posztó. Radvánszky 1986: III. 369.

[75] Szőch András 1612-ben ajtónállóként szolgált Thurzó Borbála lakodalmának ünnepsége alatt. Gróf Thurzó Borbálának gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 10. 1617-ben, Thurzó György temetésének előkészítése során posztót vásárolni küldték Bécsbe. Gróf Thurzó György nádor temetésére vásárolt posztó. Uo. III. 369.

[76] Kiss Ferenc neve is szerepel a Thurzó György temetése utáni posztókiosztási listán, így feltehetően már az ő udvarában is szolgált. Radvánszky 1986: III. 369.

[77] Zoltán Ferenc Thurzó György temetési menetében az aranyozott gyászzászlót vitte, és ő is kapott posztót a szertartás után. Feltehetően korábban Thurzó György udvarában szolgált. Radvánszky 1986: III. 367, 369.

[78] Ugronovith László neve először 1606-ban tűnik fel a Thurzó-udvar forrásaiban mint familiáris. MNL OL E 196. 52. d. 2. t. nr. 120. fol. 224–255. 1609-ben három lóval szolgált. ŠABy OK fasc.155. nr. 7. pag. 134.

[79] 1607-ben 3 lóval szolgált Thurzó Judit kézfogóján. Radvánszky 1986: III. 8. Neve is szerepel a Thurzó György temetése utáni posztókiosztási listán. Uo. III. 369.

[80] A rendtartásban áthúzva szerepel a neve, helyette később Kovács János szolgált Thurzó Imre mellett.

Thedy István[81]	4	2
Verebéli[82]	4	4
Palásti	4	2
Pongrácz Gáspár[83]	4	2

Mellettük szolgáltak az étekfogók, akiknek mindig Thurzó Imre mellett kellett tartózkodniuk, lovas szolgáikkal együtt viszont csak akkor kellett megjelenniük, ha arra külön hívást kaptak.

Név	**Lovas szolgáinak száma (önmagukkal együtt)**
Szigethi György, az asztalnokmester[84]	4
Máriási	3
Lipthay[85]	3
Szerémi[86]	2
Kövér László[87]	2
Dávid Zsigmond[88]	2
Csepkovith András[89]	2

[81] 1609-ben 1 lóval szolgált Thurzó György mellett. ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. fol. 133v.

[82] Ugyanígy szerepel a neve a Thurzó György temetését követően kelt, posztókiosztásról szóló jegyzékben is, így feltehetően korábban is szolgált a Thurzó-udvarban. Gróf Thurzó György nádor temetésére vásárolt posztó. In: Radvánszky 1986: III. 369.

[83] Neve először 1603-ban tűnik fel, Thurzó György Bánffy Miklóshoz küldte. ŠABy OK TK, II–D/17. fol. 52. 1609-ben két lóval szolgált. ŠABy OK fasc.155. nr. 7. pag. 134.

[84] 1607-ben két lóval szolgált Thurzó Judit kézfogóján (l. lent), 1609-ben pedig már 6 lóval szolgált Thurzó György mellett (l. lent). 1612-ben, Thurzó Borbála menyegzőjén és 1614-ben Thurzó Ilona kézfogóján is szállásosztó volt. Thurzó Borbálának lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 9; 5. Ugyanez a forrás a főtisztviselő urak között is megemlíti. Uo. 14; Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. Uo. 15.

[85] Feltehetően Lipthay Márton, bár 1614-ben testvére, Imre is szolgált a Thurzó-udvarban. Lipthay Márton 1611-ben Thurzó György követe volt, hódoltsági ügyekben járt el, később, 1615-ben pedig Bécsben is képviselte urát. ŠABy OK TK, IV–L/1. nr.138. 1661-ban már Thurzó Imre udvarában szolgált. ŠABy OK TK, II–L/3. nr. 147, 1617-ben, Thurzó György temetésének előkészítése során szövétneket osztani, valamint a pincékhez felügyelni és a gazdák közé rendelték. Thurzó György nádor temetésének rendje. In: Radvánszky 1986: III. 368.

[86] Feltehetően korábban is szolgált a Thurzó-udvarban, mert a neve szerepel a Thurzó György temetését követően kiosztott posztót összeíró listában. Radvánszky 1986: III. 369.

[87] Az ő neve is szerepel a posztót kiosztó listában. Radvánszky 1986: III. 369.

[88] 1612-ben, Thurzó Borbála menyegzőjén a tálak mellé rendelték. Thurzó Borbálának lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radánszky 1986: III. 10. 1616-ban levélhordóként tűnik fel a neve. ŠABy OK TK, II–D/11. fol. 1–2.

[89] 1614-ben, Thurzó Ilona kézfogóján a gyertyákra felügyelni rendelték. Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rend. In: Uo. III. 15. 1617-ben, Thurzó György temetésének előkészületei során posztót vásárolni küldték, és a ceremónia után posztóval fizettek neki. MNL OL P 1341. Lad. 27. fasc. 4. fol. 324.

Velük együtt Thurzó Imre teljes kíséretének létszáma ekkor összesen 60 fő volt, akik közül azonban jellemzően nem mindenki tartózkodott folyamatosan a főúr mellett. Ennyien csak kiemelkedően fontos, reprezentációs társadalmi alkalmakon kísérték. Ilyen alkalom volt például a menyegzője, ahol a rokonság familiárisait is saját kíséretébe állítva összesen 121 főnyi lovas kísérettel reprezentált.[90]

Thurzó Imre familiárisainak számáról és személyi összetételéről még egy forrás tudósít 1619-ből, amelyet utólag az ebben az évben kelt biccsei számadáskönyvbe illesztettek be. Bár a forrás nem adja meg, hogy milyen eseményre rendelte maga mellé Thurzó Imre a familiárisait, de levelei alapján feltételezhető, hogy Bethlen Gábor táborába vonult velük.[91]

Thurzó Imre kíséretének létszáma 1619-ben az alábbiak szerint alakult:

Név	**Lovas szolgáinak száma (önmagával együtt)**	**Fizetése erre az adott útra vonatkozóan**
Bory István	7	47 forint 50 dénár
Illey uram	5	26 forint 83 dénár
Zoltán Ferenc	5	20 forint
Armpruszter Ferenc	5	20 forint
Szentiványi Menyhárt	5	20 forint
Verebéli uram	4	16 forint
Ugronovith László	4	16 forint
Thedy István	4	16 forint
Szigethi György	4	16 forint
Just	4	16 forint
Palásty	4	16 forint
Kovács János[92]	4	16 forint
Pongrácz Gáspár	3	12 forint
Dávid Zsigmond	3	12 forint
Horváth István	3	12 forint
Petrikovich	3	12 forint
Osterkovich	2	8 forint
Meskó György	2	8 forint
Földváry	2	8 forint

[90] Kovacsóczy 1833: 343–344.

[91] Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Kassa, 1619. szeptember 21. In: Szilágyi 1879: CXXIX. levél 133–134.

[92] Az 1617. évben kelt udvari rendtartás egyik utólagos betoldása alapján ő egy bizonyos Dézei helyett lépett Thurzó Imre szolgálatába. Thurzó Imre udvari rendtartása. In.: Koltai 2001: 67.

Név	Lovas szolgáinak száma (önmagával együtt)	Fizetése erre az adott útra vonatkozóan
Bornemissza	2	8 forint
Hraboczky	2	8 forint
Magossy	2	8 forint

A lista az összes familiárist felsorolja, akik az ifjú főurat kísérték. A jegyzék a familiárisok nevét lovasaik számával és azzal a fizetésükkel együtt sorolja fel, amelyet ez után az utazás után egy összegben, a velük megjelent lovasaik után kaptak. Ez összesen 22 familiárist és velük együtt 79 lovast jelent. A Thurzó-udvarban szolgálóknak is egy lóra átlagosan négy forint járt egy hónapban.

Thurzó Imre két évvel korábban kiadott rendtartásával összevetve látható, hogy az udvar hétköznapi működésétől eltérően ezen az úton a főúr társadalmi rangjához mérten, a vele szemben elvárt reprezentációhoz igazodva a familiárisok mindegyik lovas szolgálójukat magukkal vitték. A korszakban jellemző volt, hogy az éves (pénzben, posztóban és természetben adott) fizetés felett a familiárisok havonta is kaptak fizetést lovasaik után, amennyiben az adott hónapban úton voltak uruk kíséretében, vagy táborba szálltak vele. Erről rendelkezik Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása is.[93]

Thurzó György familiárisai

Thurzó György lóval szolgáló kíséretéről két forrás maradt fenn, ezek azonban nem adnak teljes körű összegzést a személyi környezetéről:

1. Thurzó Judit 1607-ben tartott menyegzőjének rendtartása[94] tartalmazza a főúr familiárisainak egy részét, akiket a menyasszony és kísérete fogadására küldtek. A lista azért nem teljes, mert több, egyébként lóval szolgáló udvari embert is más feladatra osztottak be az ilyen alkalmakon bevett gyakorlatnak megfelelően. Köztük volt például Csúti Gáspár, aki Thurzó Judit kézfogóján étekfogóként, vagy Pozsgai István,[95] aki

[93] Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása, 1635–1640 körül. In: Koltai 2001: 80–89.

[94] Gróf Thurzó Judit kézfogásán a szolgál által követendő rend. In: Radvánszky 1986: III. köt. 8.

[95] Pozsgai István neve 1595-ben tűnik fel először a biccsei központú Thurzó-udvar forrásaiban, később, 1599-ben, 1604-ben,1606-ban és 1607-ben is Thurzó György követeként szolgált Nagyszombatban. Thurzó György 1602-ben is említi egyik levelében. MNL OL E 196. 52. d. 2. t. nr. 385. fol. 82–83, nr. 464. fol. 229–230; ŠABy OK, TK, III–T/12. fol. 4, 5, 6, 7–8, 9–10, 186, 401; Uo. II–P/46. fol. 1–2, 3. Később feltehetően konyhamester volt, 1609-ben és 1616-ban is 80 forint fizetséget kapott egy évben. ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 133, 147, 161, 169; ŠABy OK fasc. 156. nr. 4. pag. 200, 242; 1612-ben Thurzó Borbála menyegzőjén, 1614-ben Thurzó Ilona kézfogóján és 1617-ben Thurzó György végtisztességi ceremóniájának is a konyhához rendelt gazdák között szolgált. Thurzó Borbálának lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 9, Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő

ugyanekkor a fűszerekhez és a gyümölcshöz rendelt gazdaként szolgált. A hétköznapokban mindketten jellemzően Thurzó György kíséretében vagy követként láttak el feladatokat.[96]

Név	**Lovas szolgáinak száma (önmagával együtt)**
Marsovszky György[97]	4
Horváth Mihály[98]	3
Győri Imre	3
Szigethi György	2
Ifjú János	2
Kossuth Imre[99]	2
Perényi Gábor[100]	6
Magli	4
Keczer András[101]	5
Topos István[102]	4
Pongrácz Gáspár	3
Szentiványi Menyhárt	3

2. Az 1609-es biccsei számadáskönyv egyik betoldása[103] összesíti egy adott útra vonatkozóan a Thurzó Györggyel tartó familiárisainak számát. A jegyzék tartalmazza

rendtartás. In: Radvánszky 1986: III. köt. 14. A temetés után posztót kapott fizetségül. Thurzó György nádor temetésére vásárolt posztó. Uo. III. köt. 369.

[96] Vö. hogy jellemzően kik és milyen tisztségekben kísérték el utazásaira Báthory Gábort és Bethlen Gábort. Jeney-Tóth 2012, 33–42.

[97] Thurzó György egyik levelében, 1606-ban porkolábként említi. ŠABy OK TK, II–M/7. fol. 1–8, 1608-ban is familiárisként szolgált. Uo. OK, TK, III–T/12. fol. 160, 1612-ben Thurzó Borbála menyegzőjén és 1614-ben, Thurzó Ilona kézfogóján is a konyhához rendelt gazdák között szolált. Thurzó Borbálának lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986: III. 9, Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. In: Uo. III. 14. Szerepel az 1608-ben kelt biccsei élelmiszer-inventárium Uo. OK, fasc. 155. nr. 5. fol. 1. és az 1616-ban kelt biccsei élelmiszer-inventárium aláírói között is. ŠABy OK fasc. 156. nr. 1. fol. 31.

[98] Thurzó György 1608-ban is familiárisként említi az egyik levelében. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Újvár, 1608. március 14. In: Kubinyi 1876: II. DXVIII. levél 219–220.

[99] Thurzó György 1606-ban is familiárisaként említi. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Bécs, 1606. június 23. Kubinyi 1876: II. CCCCLXI. levél, 144–146.

[100] Thurzó György több levelében is említi familiárisként 1596-ban. MNL OL E 196. 52. d. 2. t. nr. 372. fol. 55–56, Uo. nr. 380. fol. 72, és 1606-ban is. ŠABy OK TK, III–/12. fol. 511.

[101] Thurzó György halála után Thurzó Szaniszló mellett szolgált, és 1626-ban az ő temetésének egyik szervezője volt. Horn 1998: 768.

[102] 1606-ban levélhordóként szolgált Thurzó György mellett. ŠABy OK TK, III/ T–12. fol. 487.

[103] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. fol. 133v.

továbbá a lovasok pénzben kapott fizetését is arra a hónapra vonatkozóan, amikor ez az út lezajlott. Az utazás célját a forrás azonban nem adja meg (lehetett akár a nádorválasztó országgyűlés is).[104] Így az esemény ismeretének hiányában nem következtethetünk arra, hogy Thurzó Györgynek milyen mértékű reprezentációra volt szüksége, ezért arra sem, hogy teljes familiárisi körének vajon mekkora hányadát vitte magával.

Az összeírás alapján az alábbi familiárisok szolgáltak ekkor Thurzó György mellett:

Név	**Fizetése**
Kossuth Mihály	8 forint
Kossuth János[105]	9 forint
Győri Imre	6 forint
Topos István	11 forint
Thedy István	4 forint
Marsowsky György	12 forint
Szigethi György	24 forint
Pongrácz Gáspár	6 forint
Tany Ferenc[106]	30 forint
Horváth Mihály	6 forint
Ungorovith László	12 forint
Alapi uram	12 forint
Skultéti Márton[107]	25 forint

Bár a jegyzék azt nem tüntetni fel, hogy a familiárisok hány ló után kapták ezt a fizetést, de ha az 1619-ben kelt összeírás tanulságai alapján egy lovas után 4 forinttal számolunk, akkor ez a kíséret összesen 13 familiárisból és velük együtt 48 lovasból állt. Egyébként Esterházy Miklós is hasonló számú kísérettel járt, 1641-ben például összesen 45 lovast rendelt maga mellé egy hónapra.[108]

Thurzó György familiárisi kíséretének vizsgálatába érdemes bevonni a számadáskönyvekben vezetett, aktutálisan Biccsén tartózkodó személyek lovainak kiadott zab mennyiségét jegyző listákat is.[109] Ezeket a Thurzó György feleségének, Czobor Erzsébetnek írt leveleiből körvonalazódó itinériumával összevetve számos kiegészítő

[104] Károlyi 1919: 124–163.

[105] 1606-ban Thurzó György több levele is említi mint familiárist. ŠABy OK TK, III/ T–12. 481–482; MNL OL E 196. 52. d. 2. t. 120. fol. 224–225.

[106] 1617-ben Thurzó György temetési menetében a strucctollas, aranyozott sisakot vitte. MNL OL P 1341. lad. 27. fasc. 4. fol. 322.

[107] 1614-ben Thurzó György követe volt a linzi birodalmi gyűlésen. ŠABy OK TK, II–S/22. fol. 1–29; 1615-ben és 1616-ban pedig a főúr bécsi követe volt. Uo. fol 30–86, 87-127.

[108] Duchoňová 2013: 149–150.

[109] ŠABy, OK fasc. 155. nr. 7. pag. 27–74; 77–85, Uo. fasc. 156. nr. 4. pag. 41–108, 110–123.

adat nyerhető ki. Ezzel a módszerrel nem azok a személyek válnak láthatóvá, akik Thurzó György mellett tartózkodtak, hanem éppen fordítva, azok a familiárisok, akik az adott napokon nem „udvaroltak" a főúr mellett, hanem jellemzően valamilyen más feladatot láttak el, például az információáramoltatásban játszottak szerepet. Adták és vették a híreket, és leveleikben továbbították azokat a főúrnak, vagy éppen maguk vitték Thurzó leveleit és szóbeli üzeneteit.[110] Az adatok alapján ugyanígy az is kirajzolódik, hogy a falmiliárisok közül kik voltak azok, akik jellemzően állandóan Biccsén tartózkodtak, és a gazdálkodásban (is) voltak feladataik. Az 1609-es számadáskönyvbe foglalt zab kiosztásáról szóló éves lista alapján a familiárisok közül Tany Ferenc, Tatay Gáspár[111] és Pápay Miklós[112] tartózkodott a legtöbbet Biccsén.

Jellemző volt, hogy Thurzó György familiárisainak csak egy része tartott utazásai során a főúrral, ugyanis a többiek Biccsén, Lietaván, Hricsóban, illetve Árvában tartózkodtak, vagy alkalmi feladatok ellátásával megbízva úton voltak. 1594-ben, mikor Thurzó Nagyszombat felé tartott, levélben kérte feleségét, hogy küldjön utána a familiárisai közül többeket, mert Mátyás főherceg jelenléte előkelőbb reprezentációt követelt meg. A levél alapján úgy tűnik, hogy míg a többségük akkor is Biccsén, Horváth István, a későbbi kapitány Árvában tartózkodott.[113]

Ennek nyomán felmerül a familiárisok szálláshelyének problémaköre is. A biccsei számadáskönyvek töredékessége és formai eltérései miatt ugyanis nem állapítható meg, hogy a felsorolt familiárisok „*continuus uraim*" voltak-e, azaz az állandó szállásuk uruk mellett volt, vagy a „*házi uraim*" közé tartoztak, és csak alkalomszerűen jelentek meg az udvarban, és alapvetően saját birtokaikon éltek.[114] Az alapján, hogy Thurzó Imre udvari rendtartásában kéthavi bontásban rendeli maga mellé az urakat, nem dönthető el egyértelműen, hogy azokban a hónapokban, amikor a familiárisoknak nem kellett a főúr mellett tartózkodniuk, hol volt a szállásuk: Biccsén, Lietaván, Hricsóban, Árván, Tokajban vagy esetleg saját birtokukon. Batthyány Ádám ordináriumkönyvei azonban egymástól egyértelműen elkülönítve sorolják fel az udvarban élő, illetve a „bejáró"

[110] Pl. „[…] *ez kötés levelet vigyék Bitchére, hogy onnét vitten vigyék Nagy Szombatban*." Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Kassa, 1607. február 17. In: Kubinyi 1876: II. CCCCLXXXI. levél 169–170; vagy: „*Onnét Biccséről csak ide hozzák a leveleket Ujvárban, és itt adgyák az porkoláb Somody Gergely kezében, ő osztán ennekem valahon leszek megküldi, az embert itt tartóztatván, az míg választ írok* […]". Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Újvár, 1602.szeprember 27. Uo. CCCXLVII. levél 41-43.

[111] 1604-ben és 1616-ban is familiárisként szolgált Thurzó György mellett. ŠABy OK TK, III–T/12. fol. 291, 351; 1617-ben, Thurzó György temetése után posztót kapott. Gróf Thurzó György nádor temetésére vásárolt posztó. Radvánszky 1986: III. 369.

[112] Feltehetően később is a főúr mellett szolgált, mert ő is szerepel a Thurzó György temetése után kelt posztókiosztási listában. Radvánszky 1986: III. 369.

[113] „*Azért édes szívem kérlek, hogy ez levél látván, mindjárt írd meg Árvára Horváth Istvánnak, hogy minden szerével jöttön jöjjön alá. Az két Dubovski is azonképen, Wisnovszky is és Chepeni* Lőrincz *mindjárast* jőjenek alá, ha oly hirtelen szerszámot nem találnak, találunk itt szerszámot nekik. Az istenért éjjel nappal siessenek. Dániel is, ha ott vagyon, éjjel nappal siessen vissza. *A herceget holnapra várják Nagyszombatba, Ferdinánd herceget is Győrre várják*." Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Tornóc, 1594. február 7. In: Kubinyi 1876: I. LX. levél 48–49.

[114] Vö.: Koltai 2012: 253–258.

urakat. 1641-ben Németújváron az előbbi csoportban 39, utóbbiban 26 főt írtak össze.[115] Ugyanígy Esterházy Miklós udvari rendtartása is megkülönböztette őket, és a „*házi uraim*" között hetekre bontva osztotta fel a bejárást.[116]

Thurzó György udvara esetében a *continuus* és a *házi urak* külön halmazokba történő elkülönítése csak a főúr és a familiárisai között fennmaradt levelek véletlenszerűen elszórt adataiból határozható meg. A *continuus urak* közé sorolható például Farkas Pál fia (akit szintén Farkas Pálnak hívtak), aki Biccsén kapott szállást. Apja ugyanis egyik levelében megköszöni Thurzónak, hogy elengedte hozzá haza a fiút, mivel beteg, és valószínűleg utoljára láthatja.[117] (Az idősebb) Farkas Pál egyik korábbi levele alapján ő maga is szolgált a főúr udvarában, ahová a fia Nádasdy Pál ajánlására került be.[118] Thurzó György familiárisai közül saját birtokain lakott viszont Bogdány Miklós, akinek egy válaszleveléből derül ki, hogy 1601-ben a főúr előre értesítette, hogy ha Ostrosich András megérkezik Biccsére, kérni fogja, hogy jöjjön el a vendégség ideje alatt szolgálni.[119] Bossányi János is rendre saját birtokairól keltezte leveleit, így feltehetően ő is csak alkalomszerűen jelent meg Thurzó udvarában.[120]

A számadáskönyvekben vezetett, a zab kiosztásáról szóló jegyzékek adatainak használatáról, a főúr leveleinek keltezéséből összeállítható itineráriumával mint kontrollforrással összevetve példa gyanánt álljon itt a következő eset: Thurzó György 1609. február 11. és március 5. között Bécsben tartózkodott,[121] és mivel ekkor egyetlen familiáris neve sem tűnik fel a számadáskönyvben,[122] feltehető, hogy teljes kíséretével reprezentált az uralkodó előtt. Ugyanígy, 1610. július 10. és augusztus 20. között Kassán feltételezhetően szintén teljes kíséretével jelent meg,[123] és Biccsére csak Jakusith András és Czobor Imre[124] szolgálója érkezett, bizonyára családi ügyek miatt.[125] Ehhez képest 1609. január 1-jén, mikor Thurzó György már megválasztott nádorként feltehetően éppen úton volt Pozsonyból hazafelé, Biccsén várta Beniczky Márton alnádor, Burián György, aki sáfárként, és Pozsgai István, aki pedig konyhamesterként szolgált.[126] Ezek alapján úgy tűnik, hogy Thurzó a nádorrá választását megünneplő esemény étkezéseit előkészíteni

[115] Koltai 2012: 247.

[116] „*15. Az uraimék penig, az kiknek continuusoknak kell lenni udvarnál, azok helyben lévén, az kik közülök ki akarnak menni, az úr hírével járjanak.* […] *16. Az quartirokban levő uraim közül penig, kik nem continuusok, az hadnagy, vagy ő itt nem létében komornyik gondviseléséből hétszámra járjanak be, mindenkor három-három fő legény, vagy 4-4 fő legény, avagy az mikor mint meg leszen hagyva nekik.*" Esterházy Miklós udvari rendtartása 1635–1640 körül. In: Koltai 2001: 82.

[117] Farkas Pál levele Thurzó Györgynek. Újvár, 1615. augusztus 13. ŠABy OK TK, II–F/4. fol. 3.

[118] Farkas Pál levele Thurzó Györgynek. Újvár, 1614. február 27. ŠABy OK TK, II–F/4. fol. 1–2.

[119] Bogdány Miklós levele Thurzó Györgynek. Dubnicza, 1601. április 20. ŠABy OK TK, II–B/43. fol. 2.

[120] ŠABy OK TK, II–B/52. csomó levelei

[121] ŠABy OK TK, III–T/12. fol. 143, 147; MNL OL P 1314. Batthyány-missilisek, nr. 50565.

[122] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 33–36.

[123] ŠABy OK TK, III–T/12. fol. 183; 186–187, 188–189, 191–192, 193–194,196–197, 198–199, 201–203, 204–205, 206–207, 208–209.

[124] Czobor Mihály fia Thurzó György feleségének, Czobor Erzsébetnek az unokaöccse. Nagy 1858: 206.

[125] ŠABy OK fasc. 155. nr. 8. pag. 120–121.

[126] ŠABy OK fasc. 155. nr. 7. pag. 77.

küldte haza őket. Január 6-án csatlakozott hozzájuk Lehoczky György,[127] Keresztesi Pál (akinek a neve más forrásokban nem tűnik fel), valamint az árvai *rationista* és a *provisor*, illetve a lietavai vicekapitány is (mindannyian név nélkül).

Ugyanezeket az összeírásokat vizsgálva a Biccsén tartózkodó vendégekre vonatkozóan is számos adatot kapunk. 1610-ben, miután Thurzó György augusztus 31-én megérkezett Kassáról Biccsére, Thurzó Miklós, Nádasdy Pál, Zrínyi (VI.) Miklós[128] és Révay Ferenc már ott várták.[129] Viszont 1616-ban, mikor a főúr betegség miatt majdnem egész évben otthon tartózkodott, és szinte csak gyermekei látogatták, ekkor jórészt csak Thurzó Judit, Ilona és Borbála vendégeskedtek Biccsén.[130]

Összegzés

Összességében látható, hogy Thurzó György biccsei központú udvarának társadalma, mind az egyes várak népe, mind pedig az udvar népe alapvetően gazdasági forrásokból ismerhető meg, kiegészítve a főúr levelezésében található szórványos adatokkal és a fennmaradt (alapvetően ünnepi) rendtartásokkal. Bár a források felhasználása számos nehézségbe ütközik, kirajzolódik belőlük azoknak a személyeknek a köre, akik vagy Biccséről, vagy állandóan a főúr mellett tartózkodva működtették udvarát, legyen szó a gazdaság és a háztartás mindennapi teendőiről, az információáramoltatásról, a (követjáráson keresztül megvalósított) politikai érdekérvényesítésről, a háborús időkben kiemelten fontos magánhadseregről vagy a (nádori címmel járó) reprezentációs kötelességekről.

Az udvar mindennapi, szabályozott rendjéért alapvetően az egyes várakhoz, uradalmi központokhoz rendelt vezető tisztviselők feleltek, akiknek a feladatkörük az udvar intézményesülésével párhuzamosan egyre inkább professzionalizálódott. Mellettük olykor azonban a familiárisok is feltűnnek, akiknek a teendői főként az ünnepségek lebonyolításakor, illetve a főúr távolléte idején kapcsolódnak gazdasági feladatokhoz. A familiárisok megbízatásait – azon túl, hogy Thurzó György katonai kíséretét alkották, valamint hogy részt vettek az információáramoltatásban, és következtében szolgáltak uruk mellett – minden esetben az adott (politikai, katonai vagy gazdasági) helyzet és a főúrhoz viszonyuló bizalmi kapcsolat határozta meg. Mindemellett alapvetően a familiárisok jelentették a kora újkori magyar főúri udvari kultúra társadalmi hordozórétegét.

[127] Lecohczky György neve korábban Thurzó Borbála menyegzőjének rendtartásában tűnik fel, az asszonyok mellé rendelt gazdák között szolgált. Thurzó Borbálának lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. In: Radvánszky 1986, III. köt. 9.

[128] Feltehetően Zrínyi (VI.) Miklós, Nádasdy Pál nővérének, Annának a férje. Nagy 1865b, 443.

[129] ŠABy OK fasc. 155. nr. 8. pag. 122.

[130] ŠABy OK fasc. 156. nr. 4. 110–126.

Úgy tűnik, hogy míg Biccse mint politikai, hatalmi és reprezentációs tér egyre jelentősebbé vált, a gazdaság és a háztartás hasonlóan működött Thurzó György, illetve fia, Imre és felesége Czobor Erzsébet irányítása alatt is. Ehhez azonban pontosan kialakított, több generáción át fenntartott udvari rend és egyre intézményesülő adminisztráció volt szükséges, amelyben mind a háztartás, mind pedig az udvartartás vezetői fontos szerepet játszottak.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
E 196. Archivum familiae Thurzó
P 1314. Batthyány-missilisek
P 1341. Az Illésházy család levéltára
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠABy)
Oravský komposesorát (OK)
Thurzovská korešpondencia (TK)
Acta varia Thurzoniana

Dományházy Edit (et al. szerk.) 1989: *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai, 1602–1624*. Szeged.
Ipolyi Arnold (szerk.) 1887: *Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*. Budapest.
Koltai András 2001: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Budapest.
(Ifj.) Kubinyi Miklós (szerk.) 1876: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez*. Közrebocsátva id. gr. Zichy Edmund megbízásából I–II. Budapest.
Radvánszky Béla 1986: *Magyar Családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Budapest.
Szádeczky Lajos 1885: Pálffy Miklós levelezése a törökkel és tatárral a béke felől 1599 őszén. *Történelmi Tár* (8.) 3. 566–573.
Szilágyi Sándor (szerk.) 1879: *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Budapest.

Hivatkozott irodalom

Ács Pál 1982: Rimay János udvari embere. *Irodalomtörténeti Közlemények* (86.) 5–6. 626–631.

Ács Pál 2014: A hallgatás művészete. Rimay János és az újtsztoikus ars dissimulandi. In: Uő: Átszitált idő. Tinóditól Tandoriig. Budapest, 95–101.

Bagi Zoltán Péter 2019: Elveszve a fogalmak tengerében. *Győri Tanulmányok* (40.) 1. 39–46.

Benda Borbála 2014: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban. Szombathely.

Bódai Dalma 2022: „Pro vita moritur" Hatalmi reprezentáció Thurzó György nádor temetésén. In: Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában*. Budapest, 113–128.

Dean, Trevor 1995: The Courts. *The Journal of Modern History* (67.) 1. 136–151. https://doi.org/10.1086/245012

Duchoňová, Diana 2013: *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor*. Bratislava.

Eckhardt Sándor (összeáll.) 1955: *Rimay János összes művei*. Budapest.

Griffey, Erin 2021: Introduction. In: Griffey, Erin (ed.): *Early modern court culture*. London, 1–14. https://doi.org/10.4324/9780429277986-1

Hetyéssy István 1967: A Nádasdy-uradalom gazdatisztjeinek termelési és elszámolási vitája 1623/24-ben. *Agrártörténeti Szemle* (9.) 1–2. 457–480.

Horn Ildikó 1998: Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból. *Irodalomtörténeti Közlemények* (102.) 5–6. 760–773.

Ila Bálint 1932: *A Thurzó-család levéltára*. Levéltári Közlemények (10.) 1–2. 12–66.

Jeney-Tóth Annamária 2012: *„… Urunk udvarnépe…". Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debrecen.

Károlyi Árpád 1919: Az ellenreformáczió kezdetei és Thurzó György nádorrá választása. II. közlemény. *Századok* (53.) 3–10. 124–163.

Kenyeres István 2008: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest.

Kenyeres István 2020: Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján. In: Bogdáni Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. Kolozsvár, 157–186.

Klaniczay Tibor 1985: *Pallas magyar ivadékai. Fejezetek az intellektuális élet történetéből*. Budapest.

Koltai András 2012: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr.

Kovacsóczy Mihály 1833: Az tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre ő nagysága öröme napján Helmeczre szekereken vendégeivel ilyen renddel ment be. Árpádia (1.) 1. 337–339.

Kovács Dóra 2016: Az ecsedi udvar. Szervitori hivatás és kapcsolatrendszer Báthory István famíliájában. *Századok* (150.) 4. 911–944.

Kőszeghy Péter 2008: *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*. Budapest.

Maksay Ferenc 1959: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Budapest.

Mitropulos Anna Diána 2020: Esterházy Pál nádor kismartoni uradalmi alkalmazottai. *Fons* (37.) 1. 3–31.

Nagy Iván 1857–1868: 1585: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi* táblákal. Pest.

Nagy László 1983: Háború és politika Rimay János életében. *Irodalomtörténeti Közlemények* (87.) 4. 318–339.

R. Várkonyi Ágnes 2005: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Horn Ildikó – G. Etényi Nóra (szerk.): *Idővel paloták… Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest, 60–113.

Gillich Olivér

Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében

Abstract: Career Opportunities in Early Modern Eastern Diplomacy: The Secretaries of the Habsburg Embassy in Constantinople in the First Half of the 1580s

In the second half of the sixteenth century, the Habsburg rulers maintained a permanent embassy in Constantinople, with shorter or longer interruptions. The missions were headed by the envoys of the time, while the embassy secretaries occupied the next rank below them and usually held office for an average of eight to ten years. Their principal duties included managing the embassy's correspondence and other written business, as well as encrypting the most important outgoing documents. Unlike the embassy interpreters, the secretaries were not of local origin but arrived in Constantinople together with the envoys. The office was generally held by two persons at the same time.

In the late 1570s and the first half of the 1580s, the following individuals served as secretaries. The first was Ambrosius Schmeisser, who performed secretarial duties from 1574 to 1582 under three envoys. The most distinguished career of the period was undoubtedly that of Dr Bartholomaeus Pezzen, who arrived in Constantinople in 1578 as a member of the entourage of the envoy Joachim von Sinzendorf (1578–1581). Pezzen served as secretary until 1587, when, in a development unique in the sixteenth century, he rose to the office of envoy. Owing to his long career, Pezzen was clearly the Habsburg official in Constantinople with the greatest experience and background knowledge during the 1580s. The third figure was Paul Rosa, who succeeded Schmeisser and held the office from 1582 until his death in 1586. A fourth person, Niklas (Nicolas) von Haunold, should also be mentioned: although the sources never refer to him as a secretary, his duties probably differed little from those of the individuals listed above.

Keywords: Habsburg Monarchy; Ottoman Empire; Constantinople; embassy; secretaries

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.269

A 16. században a nemzetközi kapcsolatok intenzívebbé válása magával hozta az államok közötti diplomácia felértékelődését. Fokozatosan terjedt az a szokás, hogy az uralkodók egymás udvaraiban állandó jelenléttel követeket állomásoztassanak. Az egyik legfontosabb központtá az Oszmán Birodalom szultánjának konstantinápolyi székhelye vált, ahol több európai uralkodónak volt állandó diplomáciai képviselete.

Az Oszmán Birodalom már a 15. században is komoly fenyegetést jelentett a Magyar Királyság területére, azonban az 1526-os mohácsi csata, majd Buda 1541-es elfoglalása után viszont már egyenesen a létezését fenyegette. Ennek ellenére vagy éppen ebből kifolyólag a magyar királyi trónt is elfoglaló Habsburg-házi uralkodók igyekeztek diplomáciai kapcsolatot kiépíteni az oszmánokkal. Az első ilyen irányú kapcsolatfelvételekre már közvetlenül az 1526 utáni időszakban sor került, azonban az állandó követség intézménye csak az 1540-es évek végére állt fel.[1] 1547-től összesen tíz állandó Habsburg-követ állomásozott Konstantinápolyban, majd a létrejött és megszilárdult rendszer egészen a tizenöt éves háború (1591/93–1606) kitöréséig fennmaradt.[2]

Tanulmányomban elsősorban az 1581 és 1583 között szolgálatot teljesítő Friedrich von Breuner követ időszakával,[3] azon belül is a második vonalban szolgálatot teljesítő követségi titkárokkal kívánok foglalkozni, akik a levantei származású tolmácsokkal (*dragománok*) együtt fokozatosan növekő, már-már nélkülözhetetlen szerepet játszottak a követség működtetésében és a diplomáciai kapcsolatok fenntartásában.[4] A téma illeszkedni kíván az ún. „új diplomáciatörténet" kínálta sémarendszerbe, melynek célja vizsgálni a nemzetközi diplomácia másod-, illetve harmadvonalban szolgálatot teljesítő szereplőit.[5]

A Breuner-követség

Friedrich Freiherr von Breuner 1581. január 19. és 1583. augusztus 19. között látta el a konstantinápolyi Habsburg-követség vezetését. Breuner életéről mindeddig viszonylag kevés információval rendelkezünk, legalábbis ami a követi működése előtti időszakot illeti. 1542 körül született egy alsó-ausztriai főnemesi család fiaként.[6] 1554-ben Padovában folytatott tanulmányokat, azután Ernő főherceg főkamarása lett, majd pedig elnyerte a császári tanácsosi címet is.[7]

[1] Török 1930.
[2] Fenyvesi 1986: 345–348.
[3] Gillich 2024: 450–461.
[4] Ágoston 2022: 332–333.
[5] Strohmeyer 2017: 177–198.
[6] Papp 2003: 99.
[7] Müller 2006: I. 403.

Először az 1580-as év elején említik a források mint lehetséges jövendőbeli konstantinápolyi követet,[8] minden valószínűség szerint az Ernő főherceg melletti többéves szolgálatának köszönhetően eshetett rá a választás. Breuner a kíséretével 1580. november 17-én indult útnak Bécsből,[9] majd 1581. január 19-én érkezett meg az Oszmán Birodalom központjába.[10] Követi működésének első fél évében elődje, Joachim von Sinzendorf (1578–1581) is Konstantinápolyban maradt, hogy minél jobban fel tudja készíteni a rá váró feladatra.[11] Ez azonban nem bizonyult egyszerűnek, ugyanis rendszeres konfliktusok jellemezték ezt az időszakot. Először is már a követsége első évében Breunernek komoly nézeteltérése támadt az Oszmán Birodalom nagyvezírével, Kodzsa Szinán pasával (1580–1582). Ennek oka elsősorban a Habsburg uralkodó által a szultánnak és a nagyvezírnek küldendő diplomáciai ajándékok elmaradása volt.[12]

A követség (és maga a követ) életében a legmozgalmasabb év egyértelműen 1582 volt, amikor is megrendezésre került a szultáni trónörökös körülmetélési ünnepsége.[13] Erre a több hétig tartó eseményre – melyre közel egy éven keresztül készültek, és amelyet végül nyáron rendeztek meg – a konstantinápolyi Hippodromban (törökül: Atmeidan) került sor.[14] Európa és a Közel-Kelet uralkodóinak jelentős része követeik útján képviseltették magukat az eseményen, így ebből az alkalomból II. Rudolf császár (1576–1612) is elküldte rendkívüli követét, Bedeghi Nyáry Istvánt Konstantinápolyba.[15]

Friedrich von Breuner élte a későbbiekben szerencsétlen fordulatot vett, ami miatt nem tudta kitölteni teljes követi ciklusát: 1583. augusztus 10-én lovasbalesetet szenvedett,[16] aminek következtében augusztus 19-én távozott az élők sorából.[17] Holttestét először a galatai Szent Ferenc-templomban temették el,[18] végül azonban még ugyanabban

[8] II. Rudolftól Ernő főherceghez: Prága, 1580. február 1. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 41. Konv. 1. fol. 148v.

[9] Ernő főhercegtől II. Rudolfhoz: Bécs, 1580. november 18. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 43. Konv. 1. fol. 84r.

[10] Joachim von Sinzendorftól és Friedrich von Breunertől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1581. január 21. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 43. Konv. 2. fol. 111r.

[11] Joachim von Sinzendorftól és Friedrich von Breunertől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1581. július 1–2,11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 7v–8r; Sinzendorf 1581. június 9-án hagyta el Konstantinápolyt.

[12] Friedrich von Breunertől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1581. július 31. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 145r; Friedrich von Breunertől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1581. augusztus 5. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 4. fol. 17.

[13] A körülmetélési ünnepségről részletesebben: Terzioğlu 1995: 84–100; Reindl-Kiel 2009: 37–58.

[14] Hammer-Purgstall 1829: 119.

[15] Ernő főhercegtől II. Rudolfhoz: Bécs, 1581. október 21–23. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 54r.

[16] Friedrich von Breunertől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1583. augusztus 13. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 1. fol. 199–202.

[17] dr. Bartholomäus Pezzentől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1583. augusztus 20. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 1. fol. 222r.

[18] dr. Bartholomaeus Pezzentől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1583. szeptember 4. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 2. fol. 54r–55r.

az évben hazaszállították Bécsbe, ahol a Schottenkirchében található családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.[19]

A követségi titkárok

A 16. század második felében a követségi titkárok – a követekkel ellentétben – nemcsak három-négy évig, hanem akár egy évtizeden keresztül is Konstantinápolyban tartózkodhattak. Fő feladataik közé tartozott a hivatali ügyek intézése, úgymint a bejövő és a kimenő levelezés kezelése, valamint ezen iratok titkosításának elvégzése, illetve a titkosítás feloldása. Hosszabb konstantinápolyi tartózkodásuknak köszönhetően kiterjedtebb ismeretekkel rendelkeztek, mint a követek, ezáltal a gyakorlatban nem ritkán komoly beleszólásuk volt a követség mindennapi ügyeibe. Általában egyszerre két személy töltötte be a tisztséget, és egyfajta hierarchia is megfigyelhető volt közöttük: mindig volt egy rangidős és egy fiatalabb, kevesebb tapasztalattal rendelkező titkár. A kettős feladatellátással a folytonosságot voltak hivatottak biztosítani, vagyis az egyik titkár hirtelen távozása vagy halála esetén a másik egyedül is tovább tudta vinni a folyó ügyeket, majd pedig rá hárult az új titkár „betanítása".

Ambrosius Schmeisser

A Breuner-adminisztráció első felében a sziléziai származású, breslaui születésű Ambrosius Schmeisser töltötte be a rangidős titkári pozíciót.[20] Korai életéről kevés információval rendelkezünk: sziléziai származása és evangélikus hite mellett ismert,[21] hogy 1571-ben jelen volt a Bruck an der Murban tartott stájer tartományi gyűlésen, amely a protestáns rendek és Károly főherceg között kibontakozó konfliktusról ismert.[22] Ezt követően 1574-ben találkozunk vele ismét, amikor az újonnan kinevezett konstantinápolyi Habsburg állandó követ, David Ungnad (1574–1578) kíséretével megérkezett

[19] Paul von Eizing követtől II. Rudolfhoz: Konstantinápoly, 1583. november 5. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 3. fol. 72r.

[20] Müller 2006: VIII. 224–226.

[21] Utóbbira a származása mellett az evangélikus prédikátornak, Stephan Gerlachnak küldött levelei utalnak, melyekben negatívan írt a katolikusokról. Ambrosius Schmeisser Stephan Gerlachhoz. Konstantinápoly, 1581. szeptember-november. Tübingen UB, Mh 466, Bd. 2, S. 392. Lásd: https://thbw.hadw-bw.de/ansicht/person/5c332be664d4903d907f71b2 Elérés ideje: 2026. március 28.

[22] Gerlach 1674: 350. Az eseményről maga Schmeisser számolt be részletesen a naplóíró Stephan Gerlachnak.

Konstantinápolyba.[23] Korábbi hivatalviseléseire vonatkozóan nem rendelkezünk konkrét információval. A követségen 1575-től „sifrírozó írnokként" (levelek titkosítója) dolgozott,[24] havi 10 rajnai forint fizetésért.[25] Nem sokkal később előléptették, és 1576 végén már követségi titkárként említették a források.[26] Feladatai nem korlátozódtak kizárólag az írásbeli ügyek intézésére, hanem előfordultak olyan esetek is, amikor a Fényes Portán kellett megjelennie az egyik követségi tolmács (általában Mathia dal Faro) kíséretében,[27] ahol aztán tárgyalásokat folytatott elsősorban az Oszmán Birodalom mindenkori nagyvezírével. Ezzel kapcsolatban két konkrét esetet említenék: egyszer 1577. október 7-én, amikor is Szokollu Mehmed nagyvezír (1565–1579) és a többi vezírpasa előtt kellett megjelennie;[28] máskor pedig 1581 júliusának végén, amikor az éves diplomáciai ajándékok elmaradására kellett magyarázatot adnia Kodzsa Szinán nagyvezírnek.[29] Mindemellett pedig a többi európai keresztény követséggel (pl. franciával) való kapcsolattartásból is kivette a részét.[30] Meg kell még említeni, hogy ezekben az években feltehetőleg szoros, baráti kapcsolatot alakított ki a követség evangélikus prédikátorával, Stephan Gerlachhal, aki gyakran említést tett róla a naplójában. Ilyenkor nem egy esetben Schmeisser korábbi emlékeit idézte fel (pl.: a fentebb említett Bruck an der Mur-i események), de közösen szerzett élményeikről is rendszeresen beszámolt.[31] Kapcsolatuk Gerlach távozása (1578) után sem szakadt meg, rendszeresen leveleztek egymással.[32] Ungand távozása után Schmeisser vállalta, hogy Konstantinápolyban marad, és az új követ, Joachim von Sinzendorf (1578–1581) mellett továbbra is ellátja a titkári teendőket, ezáltal biztosítva a minél zökkenőmentesebb átmenetet.[33] A Sinzendorfot követő Friedrich von Breuner követi időszakának első felében is hivatalban maradt, azonban 1581 nyarán egészségi állapotára hivatkozva kérelmezte a titkári tisztségből

[23] Gerlach 1674: 5.

[24] Ember 1946: 68. A tisztség valószínűleg hasonló lehetett a központi kormányzatban ebben az időben megjelenő fogalmazói pozícióval, mely a titkárok tehermentesítése céljából jött létre.

[25] David Ungnad Hans Trautsonhoz. Konstantinápoly, 1575. október 9. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 32. Konv. 1. fol. 52–57.

[26] David Ungnad II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1576. december 5. ÖStA HHStA Türkei I. Karton. 32. Konv. 2. fol. 97–102.

[27] Mathia dal Faro életére és pályafutására vonatkozóan lásd részletesebben: Stoyanova 2017: 95–108; Gillich 2025: 39–58.

[28] David Ungnad II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1577. november 3. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 1. fol. 69–70.

[29] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 31. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 145v.

[30] David Ungnad II. Miksához. Konstantinápoly, 1575. június 26. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 31. Konv. 4. fol. 91.

[31] Gerlach 1674: 350.

[32] Ambrosius Schmeisser Stephan Gerlachhoz 1579–1582 között írott levelei a Tübingeni Egyetemi Levéltárban találhatók: Tübingen UB, Mh 466, Bd. 2, S. 157f, 188–190, 253–255, 483–486, 392, 604. (A levelek regesztáit lásd: https://thbw.hadw-bw.de/ansicht/person/5c332be664d4903d907f71b2) Utolsó letöltés: 2026. március 28.

[33] David Ungnad és Joachim von Sinzendorf II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1578. június 3–26. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 3. fol. 144–164.

való felmentését és mielőbbi hazatérésének engedélyezését.[34] Továbbá rendszeres életjáradékért is folyamodott a bécsi udvarnál.[35] Végül 1582 augusztusában, a szultáni trónörökös körülmetélési ünnepségére érkező Bedeghi Nyáry István rendkívüli követségével térhetett haza.[36] Távozása előtt még kapott egy 300 tallér összegű „végkielégítést" is.[37] A fennmaradt írott forrásokban találhatunk utalást Breuner és Schmeisser közötti kapcsolatra is. Breuner alapvetően elégedett volt Schmeisser titkári működésével, és összességében pozitívan írt róla az uralkodónak címzett követjelentéseiben.[38] Schmeisser viszont bigott katolikusként hivatkozott Breunerre Stephan Gerlachnak írott egyik levelében, aki ráadásul két jezsuita atya befolyása alatt is állt.[39] Véleményem szerint ez a megjegyzés inkább a kettejük közötti vallási különbségeknek tudható be (Schmeisser evangélikus volt), semmint szakmai-személyes ellentétek megnyilvánulásának.

Bécsbe való visszatérése után nem sokkal – minden bizonnyal a Konstantinápolyban szerzett tapasztalatainak köszönhetően – az Udvari Haditanács kötelékébe került, ahol a továbbiakban mint felső-magyarországi hadititkár tevékenykedett.[40] Élete hátralévő részében itt folytatta karrierjét, azonban jelen ismereteink szerint nem sikerült további, magasabb pozíciót elérnie. Az elkövetkezendő években viszont folyamatosan kérvényeket nyújtott be az Udvari Kamarához, a konstantinápolyi kiküldetés alatt elmaradt fizetései miatt.[41] Az összeg kifizetését többször is jóváhagyták számára,[42] azonban feltételezhetően a tényleges kifizetésre nem került sor, mivel az ezt követő években újabb és újabb benyújtott kérvényekre találnunk adatokat. Időközben 1586-ban megnősült, és az esküvője alkalmából ajándékot is kapott az uralkodótól.[43] Halálának pontos időpontja

[34] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 23r.

[35] David Ungnad II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1576. december 5. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 32. Konv. 2. fol. 97–102; Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 25r; ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 381. – Protokoll Expedit Wien – 1583. január 9. fol. 15v./február 11. fol. 82r.

[36] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24, 27, 29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 226r.

[37] Graf 2016: 56.

[38] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 24v; Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24, 27, 29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 226r.

[39] Ambrosius Schmeisser Stephan Gerlach-hoz. Konstantinápoly, 1581. szeptember–november. Tübingen UB, Mh 466, Bd. 2, S. 392.

[40] Hausenblasova 1996: 75. (1584/69r), 98. (1589/95r); Hausenblasova 2002: 280. (33/3)

[41] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 381. – Protokoll Expedit Wien – 1583. január 2. fol. 2r; ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 387. – Protokoll Expedit Wien – 1584. április 5. fol. 209v.

[42] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 401. – Protokoll Registratur Prag – 1585. augusztus 2. fol. 284r.

[43] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 409. – Protokoll Registratur Prag – 1586. július 18. fol. 199v.

nem ismert, azonban 1597-ben már néhaiként szerepelt a forrásokban,[44] az ezt megelőző néhány évből pedig nem rendelkezünk írott adatokkal a személyével kapcsolatban. Érdekesség, hogy az özvegyének még 1603-ban is utaltak ki 100 forint kegydíjat.[45]

Dr. Bartholomaeus Pezzen

A 16. század második felének keleti diplomáciájában (David Ungnad mellett) kétségtelenül az egyik legjelentősebb karriert befutott szereplő dr. Bartholomaeus Pezzen volt. Katolikus vallású, tiroli nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot 1550. augusztus 24-én Croviana bei Maléban. Korai életéről az alábbi adatok ismertek: 1574-ben a bolognai egyetemen szerzett doktori címet mindkét jogból, majd ugyanebben az évben Ernő főherceg udvartartásához csatlakozott.[46] 1577-ben az új állandó követ, Joachim von Sinzendorf kíséretével utazott Konstantinápolyba,[47] ahová 1578. január 1-jén vonultak be.[48] Ebből az időből, valamint korábbról nincs említés Pezzenről a követséggel kapcsolatban. Az első konkrét adat 1578 novemberéből származik, amikor is Sinzendorf a titkáraként hivatkozott rá az egyik követjelentésben. Ebben fizetésének 20-ról 30 rajnai forintra emelését kérvényezte az uralkodónál,[49] amit később jóvá is hagytak számára.[50] Ezekben az években a fent említett Ambrosius Schmeisser titkártársa volt. A továbbiakban átlagosan évente egy-két alkalommal bukkant fel a neve a követjelentésekben. Egyik alkalommal arról olvashatunk, hogy az oszmánok megpróbálták „beszervezni",[51] máskor pedig éppen nála jelentkezett informátornak egy személy Uludzs Ali kapudán pasa (a flotta parancsnoka) környezetéből.[52] Ezen esetekből kitűnik, hogy nemcsak a

[44] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 502. – Protokoll Expedit Wien – 1597. január 18. fol. 83v.

[45] Az Udvari Kamara a hadi fizetőmesterhez. Bécs, 1603. május 13. ÖStA FHKA HFU RN. 78 Konv. 1603. május fol. 315.

[46] Müller 2006: VII. 174.

[47] Joachim von Sinzendorf kíséretével 1577 novemberének elején indulhatott el Bécsből, ugyanis november 13-án érkeztek meg Komáromba. Joachim von Sinzendorf II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1577. november 19. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 1. fol. 131–136.

[48] David Ungnad és Joachim von Sinzendorf II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1578. január 3. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 2. fol. 7–17.

[49] Joachim von Sinzendorf II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1578. november 15–22. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 37. Konv. 3. fol. 113–130.

[50] II. Rudolf Joachim von Sinzendorfhoz. Prága, 1579. január 9. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 38. Konv. 2. fol. 39–44.

[51] Joachim von Sinzendorf II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1580. július 4–6. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 42. Konv. 1. fol. 215r.

[52] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. május 13. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 2. fol. 16r.

mindennapi hivatali ügyek intézéséből – ideértve a kimenő levelek titkosítását és a beérkezők dekódolását –, hanem a hírszerzésből is aktívan kivette a részét.

A titkári időszakából származó források a legtöbb esetben csak egy-két információt említenek meg vele kapcsolatban. Az egyik kivétel Friedrich von Breuner 1581. július legelején kelt, az előző fél év eseményeit összefoglaló követjelentése, melyben részletesebb képet fest a titkár személyéről. Ebből egyrészt kiderül, hogy Pezzen kérelmezte a hivatali feladatai alóli felmentését, valamint mielőbbi hazatérésének engedélyezését is. E tekintetben hasonlóan vélekedett a fent említett másik titkárral, Ambrosius Schmeisserrel. A két titkár együttes távozása teljesen megbénította volna a követség működését, azonban Breunernek sikerült maradásra bírnia őket még legalább egy évig. Mindemellett a szövegből felsejlenek Pezzen családi kapcsolatai is: idős szülei ugyanebben az évben hazahívták, mert haláluk előtt még egyszer látni kívánták gyermeküket. Kérésüknek nyomatékot adva kitagadást, valamint az örökségből való kizárást is kilátásba helyeztek, amennyiben nem teljesül az óhajuk. A forrásból kitűnik, hogy Breuner alapvetően megértéssel és együttérzéssel fordult Pezzen kérése felé, mondván addigi pályafutásával rászolgált erre az engedményre. Arról azonban szó sem lehetett, hogy mindkét titkár egyszerre távozzon, így Pezzen visszatéréséig Schmeissernek mindenképpen Konstantinápolyban kellett maradnia. Breuner egyébként maradéktalanul elégedett volt Pezzen munkájával, véleménye szerint képességei, rátermettsége és tapasztalata miatt nélkülözhetetlen tagja volt a követségnek.[53]

Pezzen elvileg már július 11-én elindult haza. Érdekesség, hogy Breuner saját hatáskörben engedte el, és nem várta meg az erre felhatalmazó engedély megérkezését Bécsből. Tette mindezt feltehetően azért, hogy így Pezzen minél hamarabb vissza tudjon térni Konstantinápolyba.[54] A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy Pezzen az éppen akkor távozó korábbi követ, Joachim von Sinzendorf kíséretével tartott volna, ugyanis Sinzendorf elvileg már egy hónappal korábban, június 9-én elhagyta Konstantinápolyt.[55] Ennek ellenére az tűnne logikusnak, hogy együtt tették meg a hazavezető utat. A következő hónapok eseményeiről csak kevés információval rendelkezünk. Annyi tudható, hogy október 10-én Prágában tartózkodott,[56] majd november 3-án érkezett meg Bécsbe.[57] A Konstantinápolyba való visszaindulás előzményeként Ernő főherceg hitlevelet kért,[58]

[53] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 23r–24r.

[54] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 31r; Friedrich von Breuner Joachim von Sinzendorfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 22. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 104r.

[55] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. június 10, 12, 24. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 2. fol. 107r.

[56] II. Rudolf Ernő főherceghez. Prága, 1581. október 10. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 1r.

[57] Ernő főherceg II. Rudolfhoz. Bécs, 1581. november 4. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 122v.

[58] Ernő főherceg Ali budai pasához. Bécs, 1581. november 26. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 224r.

majd rövidesen kapott is számára Ali budai pasától (1580–1584).[59] Ezt követően nem sokkal minden bizonnyal útra kelt,[60] ugyanis január 28-án meg is érkezett a követségre.[61] Útiköltségként 400 tallért határoztak meg neki, azonban 1582 augusztusáig az összegnek csak a felét kapta kézhez. Emellett viszont úgy tűnik, sikerült további maradásra bírni, ugyanis beleegyezett, hogy még további három évig ellássa a követség titkári feladatait. Breuner továbbra is elégedett volt a munkájával, ezért is kérvényezte a titkár fizetésének 360 tallérról 500-ra emelését.[62]

Ahogyan fentebb Ambrosius Schmeisser esetében láthattuk, úgy a követek Pezzent is időnként tárgyalni küldte az oszmán főméltóságokhoz. Ilyen esetekben a követség egyik dragománja, feltehetően Mathia dal Faro is vele tartott.[63] Ambrosius Schmeisser 1582 augusztusában távozott a követségről,[64] így ezután Pezzen lépett elő rangidős titkárrá, társául pedig Paul Rosát nevezték ki. Személye az ezt követő egy évben nemigen bukkan fel a forrásokban. Jelentősége azonban 1583 augusztusától fogva alaposan felértékelődött, ugyanis a regnáló követ, Friedrich von Breuner váratlan és tragikus halála után neki – mint a legtöbb hivatali tapasztalattal rendelkező tisztségviselőnek – kellett átvennie a követség ideiglenes irányítását.[65]

Breuner halála után nem sokkal érkezett meg Konstantinápolyba Paul von Eizing ajándékvivő rendkívüli követ. Az ő feladata alapvetően csak annyi lett volna, hogy leszállítja és átadja a szultánnak, valamint az oszmán főméltóságoknak a császár éves diplomáciai ajándékait. Azonban a vis maior helyzet rendezésére végül is az a döntés született, hogy Eizing maradjon Konstantinápolyban, és vegye át a követség irányítását. Pezzen személye viszont a továbbiakban is nélkülözhetetlen maradt, és minden bizonnyal rá hárult a követség mindennapi ügyeinek intézése is. Továbbá ekkor a titkári pozíció mellé még elvileg az ágensi címet is megkapta, mellyel az állandó követ utáni második helyet foglalta el a követségen.[66] A források tanúsága szerint Pezzen ezek után sem volt elégedett a helyzettel, ugyanis kérvényezte az udvarnál, hogy 1584-ben, hatévi szolgálat után hazatérhessen.[67] Bécsből azonban arra kérték, hogy maradjon legalább

[59] Ali budai pasa Ernő főherceghez. Buda, 1581. december 6. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 3. fol. 1r.

[60] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 369. – Protokoll Registratur Wien – 1581. szeptember 5. fol. 227. Pezzen útlevele szerint négy kocsi és négy ló bevitelére kapott engedélyt.

[61] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. február 3. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 1. fol. 48r.

[62] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24, 27, 29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 226v.

[63] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. május 26, 28. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 2. fol. 150v.

[64] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24, 27, 29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 226r.

[65] dr. Bartholomaeus Pezzen II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1583. augusztus 20. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 1. fol. 222r.

[66] Az Udvari Haditanács véleménye. Bécs, 1583. szeptember 4. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 49. Konv. 2. fol. 65v.

[67] Dr. Bartholomaeus Pezzen II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1583. november 7. ÖStA HHStA Türkei I.

még egy évig Konstantinápolyban,[68] közben viszont már elkezdték keresni a lehetséges utódokat a titkári tisztségre.[69] Mindemellett tisztában voltak tapasztaltságával és személyének jelentőségével, így majdhogynem elvárás volt vele szemben a szolgálat további folytatása. Nemcsak a diplomáciai tapasztalatai tették rendkívül értékessé, hanem találunk utalást arra vonatkozóan is, hogy valamilyen szinten sikerült az oszmán-török nyelvet is elsajátítania, aminek következtében még inkább felértékelődött a személye.[70] A 16. században általánosságban véve sem a követek, de még a titkárok sem beszélték a nyelvet, emiatt teljesen ki voltak szolgáltatva a helyi születésű keresztény, valamint az európai származású, de muszlim hitre áttért (renegát) tolmácsoknak.[71] Ebből kifolyólag az, hogy Pezzen legalább valamilyen szinten értette a nyelve, mindenképpen komoly fegyverténynek tekinthető. Mindennek mondhatni egyenes következménye volt, hogy Paul von Eizing követsége (1583–1587) végének közeledtével, 1586 nyarán Pezzent Prágába rendelték, ahol aztán végül őt magát nevezték ki a követség élére.[72] 1587. május 16-án indult útnak kíséretével Bécsből,[73] majd július 1-jén vonult be Konstantinápolyba.[74]

Dr. Bartholomaeus Pezzen további pályafutását csupán vázlatosan kívánom ismertetni, ugyanis olyan gazdag és színes karriert futott be, melynek részletesebb feltárása még várat magára, emellett pedig jelen tanulmány terjedelmi kereteit is túllépné.[75] 1587 és 1591 között viselte a konstantinápolyi Habsburg-követ hivatalát,[76] mely időszakból nagy mennyiségű iratanyag áll rendelkezésünkre, mindmáig feldolgozásra várva.[77] Pezzen követsége már egyértelműen a közelgő háború veszélyének árnyékában telt, azonban úgy tűnik, neki még sikerült megőriznie a saját maga és a követség pozícióját az egyre ellenségesebbé váló környezetben. Szerencséjére az 1591. év végén még időben sikerült elhagynia az Oszmán Birodalmat, így elkerülte utóda, Friedrich von Kreckwitz követ (1591–1592/1593) későbbi tragikus sorsát.[78]

Karton 49. Konv. 3. fol. 88.

[68] II. Rudolf Paul von Eizinghez. Prága, 1584. február 10. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 50. Konv. 2. fol. 2, 7.

[69] Ernő főherceg II. Rudolfhoz. Bécs, 1584. március 10. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 5. Konv. 2. fol. 35–38.

[70] Dr. Bartholomaeus Pezzen Ernő főherceghez. Buda, 1587. május 24. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 61. Konv. 1. fol. 189–196. Pezzen négyszemközt tárgyalt a budai pasával visszaúton Konstantinápolyba.

[71] Matuz 1975: 26–60; Ács 2002: 15–27; Stoyanova 2017: 95–108; Gillich 2025: 39–58.

[72] Ernő főherceg II. Rudolfhoz. Bécs, 1586. október 10. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 58. Konv. 1. fol. 27–28.

[73] Ernő főherceg II. Rudolfhoz. Bécs, 1587. május 16. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 61. Konv. 1. fol. 105–106.

[74] Paul von Eizing és dr. Bartholomaeus Pezzen II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1587. július 9–10. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 62. Konv. 1. fol. 41–53.

[75] Pezzen követi kinevezését Sinka Viktor dolgozta fel: Sinka 2024: 439–452.

[76] Dr. Bartholomaeus Pezzen és Friedrich von Kreckwitz Ernő főherceghez. Konstantinápoly, 1592. január 31–február 1. ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 77. Konv. 1. fol. 11–26.

[77] ÖStA HHSTA Türkei I. Karton 64–74.

[78] Spuler 1935: 329.

Hosszú, közel másfél évtizedes diplomáciai kiküldetése után Bécsben továbbra is kamatoztatni tudta a korábban megszerzett tapasztalatait. Karrierjét – Ambrosius Schmeisserhez hasonlóan – az Udvari Haditanácsnál folytatta, ahol 1595-ben a legfőbb haditanácsosi (*Oberst Kriegsrat*) címet nyerte el. 1592 novemberében megnősült, feleségét Eva von Fürstnek hívták.[79] 1595. február 20-án előbb cseh nemesi címet, azután pedig 1596-ban a magyar indigenátust is megszerezte.[80] 1598-ban tagja volt annak a császári biztosokból álló küldöttségnek (Szuhay István és Istvánffy Miklós mellett), amely II. Rudolf császár és király nevében átvette Erdélyt és a Partiumot Báthory Zsigmond leköszönő erdélyi fejedelemtől. Később pedig (sikertelen) tárgyalásokat folytatott Damad Ibrahim nagyvezírrel (1599–1601) is egy esetleges békekötés lehetőségéről.[81] Meg kell említeni, hogy ők ketten régi ismerősök voltak még Pezzen konstantinápolyi éveiből. Annak idején Ibrahim – akkoriban még mint ruméliai beglerbég – alapvetően jóindulattal viszonyult a Habsburg-követséghez és annak tagjaihoz, így jó kapcsolatot sikerült kiépíteni vele.[82] Pályafutásának csúcsa egyértelműen 1603. december 30-án érkezett el, amikor is több évtizedes szolgálatainak elismeréseképpen II. Rudolf császár az arisztokrácia körébe emelte, és a von Ulrichskirchen nevet adományozta neki. Dr. Batholomaeus Pezzen alig másfél évvel később, 1605 májusának legvégén hunyt el Bécsben.[83]

Paul Rosa

Ambrosius Schmeisser és dr. Bartholomaeus Pezzen mellett Paul Rosa volt a harmadik személy, aki 1582-től titkárként szolgált Friedrich von Breuner követsége idején. Rosa körmöcbányai származású evangélikus volt, aki Bécsben, Augsburgban és Jénában folytatott tanulmányok után jogi végzettséget szerzett (*licentiatus juris*).[84] 1578-ban Joachim von Sinzendorf követ kíséretének tagjaként érkezett Konstantinápolyba.[85] A követségen valószínűleg rögtön bekapcsolódott a hivatali munkába, ahol minden bizonnyal eredményesen végezhette feladatait, ugyanis neve már 1581 nyarán felmerült mint lehetséges jövendő titkár, akinek a titkos levelezés lebonyolítása lenne a feladta.[86] Kinevezését II. Rudolf császár az október 6-án Breunernek címzett levelében hagyta

[79] Müller 2006: VII. 174–175.
[80] Spuler 1935: 328.
[81] Loebl 1907: 45.
[82] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24, 27, 29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 216v–217r.
[83] Loebl 1907: 46–47.
[84] Paul Rosa korai életéről lásd részletesen: Kecskeméti 2007: 639–664.
[85] Paul von Eiznig II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1584. november 28–29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 53. Konv. 1. fol. 107–108.
[86] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 25r.

jóvá.[87] 1582. január 4-től dolgozott Schmeisser és Pezzen mellett havi 10 rajnai forintos fizetéssel,[88] így Schmeisser távozásáig fél év állt a rendelkezésére, hogy megszerezze a tisztség ellátásához szükséges legfontosabb ismereteket. Ambrosius Schmeisser 1582 augusztusában hagyta el Konstantinápolyt, így ettől kezdve Rosa már teljes állásban dolgozott a rangidős titkárrá előlépett dr. Bartholomaeus Pezzen mellett, a fizetését pedig havi 20 rajnai forintra emelték.[89] 1583-tól kezdve azonban gyakran betegeskedett, emiatt pedig rendszeresen kérvényezte, hogy engedélyezzék a hazautazását. Erre végül nem került sor, így hivatalban lévő követségi titkárként hunyt el Konstantinápolyban 1586 nyarán. Halálával nagy űrt hagyott maga után, komoly kihívások elé állítva a döntéshozókat az utódlását illetően, ugyanis akkoriban nem volt olyan alkalmas személy a követségen, aki betölthette volna a hivatalt.[90]

Niklas (Nicolas) von Haunold

Végezetül az itt tárgyalt negyedik személyt hivatalosan sosem említették követségi titkárként a források, azonban feladatköre nem sokban térhetett el tőle. Niklas (Nicolas) von Haunold feladatkörét valószínűsíthetően a bécsi központi adminisztrációban éppen ebben az időszakban kialakult új, az írnok és a titkár között elhelyezkedő, ún. fogalmazó megnevezéssel lehetne legjobban leírni.[91]

Haunold 1556. április 10-én született a sziléziai Breslauban, evangélikus felekezetű családban. 1576-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre,[92] majd 1580-ban pedig az Udvari Kamara írnokaként említették.[93] A következő adat vele kapcsolatban, hogy 1581 nyarán már Konstantinápolyban a követségen tartózkodott. Ebből következik, hogy minden bizonnyal az év elején, Friedrich von Breuner kíséretével kellett hogy odaérkezzen. A követ személyes szolgálójaként hivatkozik rá, aki rendelkezik hivatali tapasztalattal, és igen jártas a latin nyelvben, továbbá megemlítette Haunold kamarai

[87] II. Rudolf Friedrich von Breunerhez. Prága, 1581. október 6. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 8v.

[88] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24–29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 227r.

[89] Paul von Eizing II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1584. november 28–29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 53. Konv. 1. fol. 107–108.

[90] Paul von Eizing Ernő főherceghez. Konstantinápoly, 1586. augusztus 17. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 57. Konv. 4. fol. 58/2–80.

[91] Ember 1946: 68.

[92] Pusch 1987: 113.

[93] Hausenblasova 1996: 56. (1580/23v)

múltját is.[94] Az uralkodó végül jóváhagyta Haunold hivatali alkalmazását a követségen.[95] A következő évben Breuner kérte az uralkodót, hogy engedélyezzen 10 rajnai forint havi fizetést Haunold számára, ugyanis Schmeisser távozásával még inkább szükség volt rá a hivatali ügyek intézése során.[96] A konstantinápolyi éveiről azonban összességében csak kevés információt ismerünk,[97] azok is elsősorban a fizetését,[98] valamint a hazautazása iránti kérelmeit említik.[99] Érdekesség, hogy a forrásokban a legtöbb esetben együtt szerepelt a neve a fentebb említett Paul Rosával. Utoljára 1586-ban említik Konstantinápolyban, így feltehetően nem sokkal később, Paul von Eizing leköszönő követ kíséretével térhetett haza.[100] Ezt követően az Udvari Kamara kötelékébe került vissza és 1589-ben fogalmazóként említették a források.[101] A tizenöt éves háború (1591/1593–1606) alatt a hadszínteret is megjárta, ugyanis jelen volt Mátyás főherceg 1594-es magyarországi hadjáratában,[102] majd dr. Bartholomaeus Pezzent kísérte el a fent említett 1598-as erdélyi útjára.[103] A későbbiekben feljebb lépett a ranglétrán, mert 1601. július 1-től már kamarai titkárként szerepelt a forrásokban havi 30 rajnai forintos fizetéssel és évi 100 rajnai forint fizetéskiegészítéssel.[104] Pályafutásának csúcsa minden bizonnyal a császári tanácsosi cím elnyerése lehetett (1610-ben említve).[105] Karrierjének későbbi szakasza kevésbé ismert, így annak feltárására még további kutatások szükségesek. Ismerjük családi hátterét is: feleségét Maria Hülsenbecknek (1567–1597) hívták, négy gyermekük született, azonban mindannyian még apjuk életében elhunytak. Niklas

[94] Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1581. július 1–2, július 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 44. Konv. 3. fol. 25v. A követjelentésben Breuner valójában a kancelláriát jelölte meg Haunold korábbi „munkahelyének", azonban minden bizonnyal az Udvari Kamara „kancelláriáját" (*Hofkammercanzlei*) értette alatta.

[95] II. Rudolf Friedrich von Breunerhez. Prága, 1581. október 6. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 45. Konv. 2. fol. 8v–9r.

[96] Friedrich von Breuner II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1582. augusztus 24–29. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 46. Konv. 3. fol. 227r.

[97] Az eddigi kutatás két történeti művet is igyekezett hozzá kötni. Az egyik az 1582-es szultáni trónörökös körülmetélési ünnepségét részletesen bemutató leírás (Terzioğlu 1995: 97.), a másik pedig a Díván egyik vezírpasájának a szultán lányával kötött házasságáról készült szöveg. (Radway 2023: 183.) Mindkét szöveg Johannes Löwenklau *Neuwe Chronica türckischer Nation* című korabeli kiadásában maradt fenn. (Löwenklau 1590: 468–514, 532–535.)

[98] Az Udvari Haditanács véleménye. Bécs, 1586. április 28. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 57. Konv. 2. fol. 76–100.

[99] Dr. Bartholomaeus Pezzen II. Rudolfhoz. Konstantinápoly, 1583. november 7. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 3. fol. 88v.

[100] Paul von Eizing Ernő főherceghez. 1587. október 15. körül. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 63. Konv. 3. fol. 90–94.

[101] Hausenblasova 1996: 99. (1589/96r).

[102] ÖStA FHKA NÖHA H 84/1.

[103] ÖStA FHKA HFÖ Geschäftsbücher Hoffinanz Nr. 516. - Protokoll Registratur - 1598. február 1. fol. 22v.

[104] Hausenblasova 2002: 282. (35/15). 1612-ben még hivatalban volt, mint kamarai titkár.

[105] MNL OL E 15 101. db. Nr. 27. ex 1620. március.

(Nicolas) von Haunold hosszú, több évtizedes pályafutás után végül 1622. május 9-én hunyt el Bécsben.[106]

***

A követségi titkárok pályafutásai a fennmaradt források alapján vázlatosan rekonstruálhatók, azonban a mélyebb részletek ezekből ritkán ismerhetők meg. Az iratok legtöbbször nem taglalják a titkárok mindennapi feladatait, inkább csak a fizetéseikkel kapcsolatos problémákat és az udvarhoz benyújtott kérvényeiket, valamint az azokra adott döntéseket említik. Tényleges diplomáciai feladatellátásaikra vonatkozóan is csak elejtett információkat találhatunk, azonban tágabb kontextusban vizsgálva őket tisztább képet kaphatunk jelentőségükről. A 16. század második felében Konstantinápolyban szolgálatot teljesítő Habsburg állandó követek között csak kevesen voltak olyanok, akik valós diplomáciai, különösen a keleti diplomáciában szerzett tapasztalatokkal rendelkeztek. Így kiküldetésük során logikusan rá voltak utalva a követségi titkárokra (és mellettük a tolmácsokra), akik mivel hosszabb időn keresztül tartózkodtak az Oszmán Birodalom központjában, ezért kézzelfoghatóbb tapasztalatokkal rendelkeztek. A két titkár egyazon idejű alkalmazásának gyakorlata pedig a folytonosságot volt hivatott képviselni, így az egyik titkár akadályoztatása esetén a másik is képes volt egyedül tovább vinni a folyó ügyek intézését.

A Breuner-követség első felében az 1574 óta Konstantinápolyban szolgáló Ambrosius Schmeisser töltötte be a rangidős titkári pozíciót. Pályáját David Ungnad alatt kezdte, aki a korszak keleti diplomáciájának egyik legjelentőseb karrierjét futotta be. Az őt követő Joachim von Sinzendorf és Friedrich von Breuner alatt pedig Schmeisser már kulcsszerepet játszhatott nemcsak a mindennapi ügyek intézésében, hanem alkalmanként a diplomáciai küldetésekben is. Az 1578-ban érkező dr. Bartholomaeus Pezzen is hasonlóan három követ alatt szolgált, majd Schmeissernél is jelentősebb sikereket könyvehetett el: 1587-ben – a 16. században egyedüliként – a titkári tisztségből a követi pozícióba emelkedett. Ennek következtében közel másfél évtizeden keresztül gyakorolt meghatározó befolyást a konstantinápolyi diplomáciára. További karrierjükben pedig mindketten eredményesen tudták kamatoztatni az ott megszerzett tudásukat és tapasztalataikat az Udvari Haditanácson belül. Mellettük úgy tűnik, Paul Rosa és Niklas (Nicolas) von Haunold szerepe kisebb volt ebben a periódusban. Rosát minden bizonnyal betegsége és korai halála akadályozta meg a karrierjének szélesebb kibontakozásában. Haunold, bár úgy tűnik alacsonyabb pozíciót töltött be a követségen, a későbbiekben viszont egy hosszú és jelentős karriert futott be az Udvari Kamara kötelékén belül, amiben azonban valószínűleg kisebb szerepe volt a diplomáciai kiküldetése során megszerzett tapasztalatoknak.

[106] Pusch 1987: 113.

Források

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (ÖSTA HHStA)
Türkei I. 1521–1740.
Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien (ÖSTA FHKA)
Hoffinanz Österreich (HFÖ) 1500–1762.
Hoffinanz Ungarn (HFU) 1275–1762.
Niederösterreichische Herrschaftsakten (NÖHA) 1500(ca.) –1749.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
E 15 Expeditiones camerales, 1533–1772.
Universitätsbibliothek, Tübingen (UB)

Gerlach, Samuel (Hg.) 1674: *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten römischen Kaysern, Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den Andern dieses Nahmens an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgebornen Herrn Hn. David Ungnad, Freiherrn zu Sonnegk und Preyburg […] mit würcklicher Erhalt- und Verlängerung des Friedens zwischen dem Ottomannischen und Römischen Kayserthum und demselben angehörigen Landen und Königreichen glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft.* Frankfurt am Main.
Graf, Tobias P. (Hg.) 2016: *Der Preis der Diplomatie. Die Abrechnungen der kaiserlichen Gesandten an der Hohen Pforte, 1580–1583. Eine Quellenedition.* Heidelberg.
Löwenklau, Johannes (Hg.) 1590: *Neuwe Chronica türckischer Nation*. Frankfurt am Main.

Hivatkozott irodalom

Ács Pál 2002: Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád, In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest, 15–27.
Ágoston Gábor 2022: *Az Oszmán Hódítás és Európa*. Budapest.
Ember Győző 1946: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.). Budapest.
Fenyvesi László 1986: A (Habsburg)–magyar diplomáciai kapcsolatok krónikája. In: Kovács József László (szerk.): *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai.* (Magyar Ritkaságok). Budapest, 332–354.
Gillich Olivér 2024: A konstantinápolyi Habsburg követség az 1580-as évek elején, In: Molnár Dániel – Molnár Dóra – Nagy Adrián Szilárd (szerk.): *XXVII. Tavaszi Szél Konferencia 2024. Tanulmánykötet, II.* Budapest, 450–461.

Gillich Olivér 2025: Két levél a Habsburg Monarchia 16. századi keleti diplomáciájának történetéhez. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* (23.) 39-58.

Hammer-Purgstall, Joseph von 1829: *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützen Handschriften und Archiven, durch Joseph von Hammer. Vierter Band: Vom Regierungsantritte Murad des Dritten bis zur zweyten Entthronung Mustafa's I. 1574–1623.* Pest. https://doi.org/10.1007/s001250050618

Hausenblasova, Jaroslava (Hg.) 1996: Seznamy dvořanů císaře Rudolfa II. z let 1580, 1584 a 1589. In: *Paginae Historiae: Sborník Státního ústředního archivu v Praze.* (4.) Praha, 39–160.

Hausenblasova, Jaroslava 2002: *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612.* (Fontes historiae artium 9.) Praha.

Kecskeméti Gábor 2007: Egy alig ismert 16. századi humanista: a körmöcbányai Paulus Rosa. *Irodalomtörténeti Közlemények* (111.) 639–664.

Loebl, Alfred 1907: Pezzen von Ulrichskirchen, Barthlmä Freiherr. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* (53.) Leipzig, 41–47.

Matuz József 1975: Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymāns des Prächtigen. *Südost-Forschungen* (34.) 26–60.

Müller, Ralf C. 2006: *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396–1611).* Leipzig.

Papp Sándor 2003: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen, Ein quellekritische Untersuchung.* Wien.

Pusch, Oscar 1987: *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741. Band 2.* (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund.) Dortmund.

Radway, Robyn Dora 2023: *Portraits of Empires. Habsburg Albums from the German House in Ottoman Constantinople.* Bloomington. https://doi.org/10.2307/jj.5806804

Reindl-Kiel, Hedda 2009: Power and submission. Gifting at royal circumcision festivals in the in the Ottoman Emprie. *Turcica* (41.) 37–58. https://doi.org/10.2143/TURC.41.0.2049288

Sinka Viktor Róbert 2024: Habsburg követváltás Konstantinápolyban Dávid Ungnád jelentése alapján (1586). *FONS. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* (31.) 4. 439–452.

Spuler, Bertold 1935: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739) 3. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Neue Folge.* (11.) 3–4. 313–366.

Stoyanova, Aneliya 2017: The dragomans of the Habsburg Embassy in Constantinople in the second half of the sixteenth century: the story of Matthias del Faro. *University of Limerick History Studies* (18.) 95–108.

Strohmeyer, Arno 2017: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle* (59.) 2. 177–198.

Terzioğlu, Derin 1995: The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation. *Muqarnas* (12.) 84–100. https://doi.org/10.2307/1523225

Török Pál 1930: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547.* Budapest.

Borbély Zoltán

Szemere Pál pályafutása[1]

Rezümé: Szemere Pál pályafutása

Abstract: The Career of Pál Szemere. Pál Szemere was one of the defining figures of the Hungarian Diets in the first half of the seventeenth century. As a delegate of Sáros, Abaúj, and Borsod counties, he took part in the debates of the Diets and also kept diaries of the proceedings, which constitute among the earliest and most complete accounts of the diets of the period. Szemere, however, participated in these assemblies not only as a county delegate: from 1635, as a member of the Royal Table, he also became involved in shaping the official functioning and bureaucratisation of the Diet.

At the same time, he held the office of notary in three counties for almost a decade and a half, becoming a kind of regional public-law dignitary. His talents were also evident in the accumulation of wealth, since over the course of his life he succeeded in acquiring a fortune comparable to that of a lesser magnate, primarily from income derived from his legal practice. One of the defining features of Szemere's activity was his continuous connection with members of the Rákóczi family throughout his career, whether as a contractual familiaris, a regional agent, or a delegate to the Diet. At the Diet of 1646–1647, Szemere served as one of the envoys of György Rákóczi I and negotiated the incorporation of the Peace of Linz into law with the Hungarian estates.

One of the most decisive elements of Szemere's activity was his firm Reformed faith, which tied him closely to the Rákóczis. On his own estates, in the counties, and at the estate-based Diets alike, the freedom to practise the Reformed faith stood at the centre of his politics. Through the activity of Pál Szemere, the seventeenth-century Hungarian Diets and public life can be examined from exceptionally close range.

Keywords: estate-based Diet; confessional politics; official career; Rákóczi

[1] A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a K 143017 (A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II.) című NKFIH projekt támogatásával készült.

Szemere Pál neve hallatán a legtöbbeknek a 19. század első felének kiemelkedő költője, a Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság tagja, a reformkori szellemi élet egyik központi alakja jut eszébe. A köznemesi származású, jogászi pályán tevékenykedő literátor azonban nem az első a Szemere nemzettségben, aki országos hírnévnek örvendhetett közéleti szereplésének köszönhetően. Felmenői között a 17. században élt azonos nevű szépapjának pályafutása számos tekintetben hasonlóságot mutat a reformkori utóddal. A családi hagyományban „nagyszerű" jelzővel illetett Pál leginkább az 1625–1649 közötti hét országgyűlésen végzett követi tevékenységének és az itteni eseményekről írott naplóinak köszönhetően kapott eddig számottevőbb figyelmet. Pályafutásának alaposabb megismerése a naplói elemzésének és ezáltal a kora újkori rendi országgyűlések politikai kultúrája értelmezésének szempontjából is elengedhetetlen, ugyanis a diétán folyó alkudozások és viták általános jelszavai mögött minden esetben a vármegyei szinten zajló események és folyamatok álltak, amelyek középpontjában a Szemere Pálhoz hasonló személyeket találunk.

A 17. század első felének politikai viszonyai és a társadalmi mozgások átalakuló struktúrái a köznemesség számára is új utakat nyitottak az érvényesüléshez. Az addig domináns szerepet játszó katonai szolgálat mellett egyre nagyobb jelentőségre tett szert a jogi tudásra épülő hivatali életpálya, amely a familiárisi szolgálatok tekintetében is egyre piacképesebb lett, de a vármegyei autonómia növekedésével és közigazgatásának fejlődésével kölcsönhatásban már önálló politikai súlyt is jelentett a köznemesség ezen csoportja számára. A nyugat-dunántúli, első sorban Győr, Sopron és Vas vármegyéket értinő, összetett szempontrendszert alkalmazó kutatásoknak köszönhetően ezeknek a folyamatoknak számos eleme ismert és esettanulmányokkal alátámasztott.[2]

De ha csak az országos politikában is aktív szerepet játszó köznemesség szűkebb rétegére, vagyis az országgyűlések alsó táblájának hangadóira fókuszálunk, közöttük is kirajzolódik egy figyelemre érdemes csoport.[3] Ők azok, akik a vármegyékben vagy a főúri udvarokban megfogalmazott panaszokat és igényeket konvertálni tudták az országgyűlésen célravezető politikai magatartás nyelveire, sőt a diéták egyre határozottabban intézményesülő testületeinek – mint a királyi tábla – legproduktívabb tagjai voltak.

A 17. században ugyan már nem volt újdonság a hivatali-értelmiségi köznemesség politikai szerepvállalása, de az előző században erre a rétegre jellemző humanista műveltséget egyre inkább felváltotta egy bürokratikusabb szemléletű jogi gondolkodásmód és karakteres felekezeti műveltség. Szemere Pál ennek az új mentalitással rendelkező köznemesi csoportnak az első generációjához tartozik, akik vármegyei és országos szinten is megalapozták a rendi politizálás szofisztikáltabb módszereit.

A Szemere nemzettség egyenesen Huba vezértől származtatta magát, a forrásokban azonban csak a 13. századtól azonosíthatóak egyértelműen. A család címere, „*a vért kék udvarában zöld téren egy piros nadrágú férfi jobb láb, térdén nyíllal átlőve; a pajzs fölötti sisak koronáján pedig kifeszített kézíj*" a tatárjárás alatt érdemeket szerzett ősre, Mihályra

[2] Dominkovits 2002; Gecsényi 2008: 165–190; Dominkovits 2008.

[3] Guszarova 2013.

utal, aki bele is halt a serülésébe. Az egykor egybefüggő Abaúj és Borsod vármegyei birtokállomány a 17. századra az igen népes család számos ága között oszlott meg. Egy-egy családtag kezén mindössze néhány jobbágyot vagy esetleg csak üres jobbágytelket, erdő- és legelődarabkát vagy nemesi kúria negyed- és nyolcadrészét találjuk. Szemere Pál két fiú- – György és János –, illetve három lánytestvérével – Panna, Magdolna és Dorkó – osztozott a szűkös örökségen, amely apai ágon Szemere Alberttől, anyai ágon pedig Kinizsi Zsuzsannától illette őket.[4] Ezzel a vagyoni háttérrel mindössze a néhány jobbággyal gazdálkodó kisnemesek közé tartoztak, így az anyagi és társadalmi emelkedés lehetősége vármegyei szolgálat révén vagy valamely tehetősebb nemes familiárisaként, illetve ezek kombinációjaként nyílhatott meg előttük, aminek a 17. századra mindkét családban komoly hagyományai voltak. Apja, Szemere Albert 1595 és 1603 között kis megszakítással Abaúj vármegye csereháti járásának szolgabírája volt, 1611-ben ugyanitt esküdt, majd egészen 1624-ig a táblabírák között szerepel a neve.[5] De Szemere Pál nagybátyja, Kinizsi János is abaúji szolgabíróként tevékenykedett 1616 és 1621 között.[6] Vagyis a felmenői mindkét ágon aktívan részt vettek a vármegyei közéletben, ráadásul a szolgabírói hivatal betöltésével, ami jogi és adminisztrációs jártasságot is megkívánt.

Szemere Pál házassága Putnoky Klárával, Putnoky György és Kékedy Anna lányával, tovább erősítette társadalmi kapcsolatrendszerét a régió köznemesi elitjén belül.

A Putnoky család főként Abaúj és Borsod vármegye északi részén rendelkezett birtokokkal, és a 17. század elején ők is aktívan részt vettek a vármegyei közigazgatásban. A Putnokyak genealógiája sajnos egyelőre részleteiben nem ismert, így nem tudjuk meghatározni, hogy az abaúji alispánságot 1620–1622 között betöltő Putnoky Imre milyen kapcsolatban állt Szemerével. Az azonban egyértelműen meghatározó Szemre további pályafutása kapcsán, hogy apósa, Putnoky György már 1628-ban Rákóczi György udvarmestere volt, majd miután Rákóczi erdélyi fejedelem lett, Lórántffy Zsuzsanna udvarában töltötte be az udvarmesteri tisztséget.[7] Már ez utóbbi méltóságban kapott konvenciót 1631. július 1-től, majd az 1634. október 1-jén Gyulafehérváron írott végrendelete bizonyítja, hogy a fejedelmi család mellett tartózkodott.[8] A kolozsvári

[4] Szemere Albert az 1620-as évek közepén meghalt, azonban a hagyaték felosztása csak Kinizsi Zsuzsanna halála után történt meg 1641. július 17-én Abaúj vármegye törvényszéke előtt. MNL OL P 692. 28. tétel. (Szemere család vagyonjogi iratai) fol. 2–5. Ebben osztály alá kerültek Szemerén, Baktán, Kiskinyizsen, Detken, Dobszán, Kércsen, Nagykinyizsen részbirtokok és Legyes-Bényén fekvő szőlők.

[5] A járási esküdtek és a táblabírák az 1613/24 tc. alapján különültek el hivatalosan, utóbbiakat az „előkelőbb nemesek közül" választva. Az abaúji, illetve sárosi tisztújításokban is ekkortól van nyoma, hogy a táblabírák külön testületet alkottak, átlagosan 25 fő körüli létszámmal.

[6] Kinizsi Györggyel párhuzamosan töltötte be a szolgabíróságot Kinizsi János is, a közöttük lévő rokoni kapcsolat azonban nem ismert. Lásd: Csoma 1897: 331.

[7] OSZK Fol. Hung. 894. 89–90. 1628. október 13. Rákóczi György – Putnoky György. A levélben Rákóczi említi, hogy ekkor már Szemere Pál is mellette tartózkodik, akit szolgálatai miatt nem is tud elküldeni Putnokyhoz.

[8] Konvenciója: OSZK Fol. Hung. 894. 44; végrendeletének Szemerére és feleségére vonatkozó kivonata: OSZK Fol. Hung. 894. 54–55.

számadásokban az 1630-as évek végén is udvarmesterként szerepel[9], majd 1640-ben Szemere Pál már „*szegény apám uramnak is Putnoky György uramnak holtáiglan való igaz szolgálatjá*”-ról írt Debreszeni Tamásnak.[10]

Egy Abaúj vármegyei köznemes számára kiemelkedő karriernek számított a fejedelemasszony melletti udvarmesterség. Tudjuk, hogy Lórántffy Zsuzsanna 1631 után is magyarországi híveivel töltötte fel az udvarát, mint ahogy ezt Bálpataki János Putnokyéval párhuzamba állítható pályafutása is alátámasztja, aki szintén a borsod-abaúji régió nem túl vagyonos rétegéből vált a fejedelemasszony udvartartásának fejévé.[11] Már csak az említett példák is bizonyíthatják, hogy a Rákócziak nagyban építettek a fejedelemség megszerzése előtti magyarországi familiárisi körükre. De nem csak a férfiak esetében érvényes ez a megállapítás, ugyanis Szemere felesége, Putnoky Klára fiatalkorában a fejedelemasszony sárospataki iskolájának a növendéke volt, és minden bizonnyal jó ismeretséget ápolt vele a későbbiekben is.[12]

Szemere Pál életének első évtizedeiről egyelőre nem sokat tudunk. Az első kissé homályos információk az 1622. évi soproni országgyűlési jelenlétére vonatkoznak, ahol Tatjana Guszarova követeként, sőt a királyi tábla jegyzőjeként említi, ám ezt egyértelműen bizonyító forrás nem ismert.[13] Fennmaradt azonban egy, az országgyűlésen hozott dekrétumok nyomtatásban kiadott olyan példánya, amelyben Szemere Pál possessori bejegyzése szerepel, miszerint Győrffy Tamás személynöki titkártól kapta a frissen meghozott törvények gyűjteményét 1622-ben Pozsonyban.[14] A jogtudó értelmiség jelentős része ekkor praktikus képzés révén jutott hozzá azokhoz az ismeretekhez és főként tapasztalatokhoz, amelyek megalapozták a későbbi „jogászi” pályafutásukat. Ez a leggyakrabban bizonyos középfokú tanulmányok után valamilyen hiteleshelyi, kancelláriai vagy ítélőmesteri irodában szerzett gyakorlatot jelentett.[15] Talán ennek a gyakorlati képzésnek a részét alkothatta Győrffy ajándéka Szemere számára.[16]

A patvaria letelte után, vagy talán még annak a részeként, 1625 januárjában a jászói konvent jegyzője volt, és ezzel párhuzamosan már Borsod vármegyében a jegyzői hivatalt is viselte. Ez utóbbi már egészen biztosan a vármegye főispánjának, Rákóczi Györgynek a közbenjárásával történhetett, ugyanis Szemere 1625. február 5-től Rákóczi udvari familiárisaként is szolgált.[17] De nemcsak Rákóczi Györgynek, hanem testvérének, a makovicai és sárosi uradalom birtokosának és egyben Sáros vármegye főispánjának,

[9] Jeney-Tóth 2015: 145–146.

[10] MNL OL E 190. No. 2651. Szemere(i házam) 1640. március 4. Szemere Pál – Debreczeni Tamás.

[11] Jeney-Tóth 2020. De szintén az anyai ág tágabb rokonságához tartozott Kékedy Zsigmond is, aki Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt is az udvari elithez tartozott.

[12] Bátoriné Misák 2023: 17–18.

[13] Guszarova 2013: 136.

[14] Ferenczffy – Gelbhaar – Illésházy – Révay – Győrffy 1622.

[15] Szabó 2025: 186–187.

[16] Ezt a gyakorlatot tükrözi az, hogy maga Szemere is hasonló módon ajánlotta Kerekes András ítélőmester figyelmébe unokaöcsét, Horvát Andrást az 1646. évi országgyűlésen Guszarova 2013: 129.

[17] OSZK Fol. Hung. 894. 43. Habár a konvenció alján az a feljegyzés szerepel, hogy „anno 1629 febr. 10 adott az úr undokul fl. 35.”

Rákóczi Pálnak is felkeltette a figyelmét Szemere tehetsége. 1625. január 16-án azt írta Szemerének, hogy „*tegnap az nemes vármegyének ispán választó széke, magunk jelenlétében celebráltatván az notáriusságot Divényi István letévén és elbúcsúzván az nemes vármegye is elbocsájtotta, kegyelmedet kommendáltuk azon tisztre, és az nemes vármegye is kegyelmedet acceptálta, és bevette*". Két héttel később, 1625. január 29-én Sáros vármegye tisztújító közgyűlésén személyesen Rákóczi Pál iktatta be a jegyzői hivatalba.[18]

Fontos azonban kiemelni, hogy a Rákóczi fivérek között nem állt fenn túlságosan szoros testvéri szövetség. A katolikus hitben nevelt Pál gyerekkorában másfél évet töltött Forgách Ferenc esztergomi érsek udvarában, majd további ötöt a grazi jezsuita egyetemen, ahol a bölcseleti képzés nagy részét elvégezte, így a kortárs magyar főnemesekhez képest kiemelkedő műveltséggel bírt. Alighanem ez alapozta meg a hazatérése utáni pályafutását, amely a sárosi, majd tornai főispánság mellett 1625-től ajtónálló mesteri, 1631-től pedig az országbírói méltóságig futott, vagyis elsősorban a Magyar Királyság intézményeiben tevékenykedett, szemben testvérével, Györggyel. Szintén fontos megjegyezni azt is, hogy Borsod vármegye a nikolsburgi szerződés értelmében ekkor még Bethlen Gábor fennhatósága alatt állt, ami a jegyzői hivatal gyakorlása szempontjából volt talán igazán lényeges, addig Sáros a „normális" működési rendnek megfelelően a nádor fennhatósága alatt. Ennek köszönhetően Szemere mindkét adminisztrációs és hatalomgyakorlási rendszer működését kiismerte.

A gyors egymásutánban elnyert jegyzői tisztségek és a Rákóczi-család figyelmének ismeretében kissé meglepő, hogy az 1625 szeptemberére meghirdetett országgyűlésre mégis Abaúj vármegye választotta meg követévé. A Sáros és Borsod vármegyék közé ékelődő Abaújban a Perényi család nyalábi ága viselte örökletesen a főispáni méltóságot, amelyet ekkor Perényi Ferenc töltött be. Perényi emellett 1624 és 1628 között Bethlen Gábor felső-magyarországi főkapitánya is volt.[19]

Szemere Pál az 1625. évi országgyűlésen írta az első ismert naplóját, amelyben még igen szűkszavúan és tárgyilagosan tudósított az eseményekről. Azt azonban feljegyezte, hogy már ekkor beválasztották a rendi sérelmeket, majd az országgyűlési dekrétumokat megszerkesztő kompillátorok közé, vagyis az alsótábla egyik tevékeny tagja volt.[20]

Szemere pályafutása a következő két évtizedben a vármegyei szolgálat, a Rákócziak melletti familiárisi tevékenység és az ügyvédi „magánpraxis" párhuzamos ellátásával telt, amelyben az országgyűlések igen fontos csomópontok és Szemere karrierjének kiemelkedő állomásai voltak. Az egyes tevékenységi körök szoros kölcsönhatásban álltak egymással, így ezek összefüggéseiben mutatom be Szemere igen összetett tevékenységének különféle szféráit a jelenleg rendelkezésemre álló adatok alapján.[21]

[18] ŠAP ŠZ Inv. c. 8. fol. 51. v.

[19] Pálffy 1997: 273.

[20] EK vol. XXVI. 226.

[21] A Szemere család levéltára mára sajnos elpusztult, de néhány kutatónak még sikerült tudományos (vagy tudományos igényű) munkához felhasználni. Csoma 1897; Zarándy 1910. Közülük is a legfontosabb

Szemere közéleti tevékenységének a gyökerét a vármegyei szolgálat jelentette, amelyet az idő előrehaladtával egyre kevésbé a megélhetéséhez szükséges tevékenységként, hanem sokkal inkább hivatásként értelmezett.

Abaúj vármegyében, ahol a családi birtokainak a legnagyobb része feküdt, csak az 1630. április 8-án, Garadnán tartott pecsételő gyűlésen választották meg jegyzőnek az alispáni méltóságra emelkedő Lánczy Gergely helyére.[22] Ezután néhány éven keresztül három vármegyében is ellátta a nótáriusi feladatokat, de 1634. júl. 5-én lemondott a Borsod vármegyei hivatalról.[23] Rákóczi György erdélyi fejedelemmé választását követően az akkor tizenöt éves Forgách Zsigmondot nevezte ki II. Ferdinánd Borsod vármegye főispánjává 1631. július 14-én. Forgách azonban 1633 májusáig Grázban tanult, és egészen 1640-ig csak ritkán fordult meg a felső-magyarországi birtokain.[24] Személyes kapcsolatukra vonatkozó források nem ismertek ugyan, de nem zárhatjuk ki Szemere lemondásának okai között a katolikus főispánnal vagy annak embereivel szembeni ellenérzését. Sárosban és Abaújban azonban egészen 1643-ig folyamatos a tevékenysége. Sárosban az 1643. január 7-ei, eperjesi tisztújító közgyűlésen mondott le a jegyzői hivatalról tizennyolc évnyi szolgálat után.[25] Már 1640. március 4-én arról írt Debreczeni Tamásnak, hogy „*mivel én azon kívül is bizony meguntam az én notariusságbeli tiszteimet, kiről kegyelmeddel is beszélgettem*".[26]

Abaújban azonban még 1643-ban is megújították a megbízatását, és az éves fizetése mellett további száz tallér tiszteletdíjat (*publico honorario*) is megszavaztak a számára.[27] 1644. február 22-én még abaúji jegyzőként tagja volt az I. Rákóczi Györgyhöz Sárospatakra érkező vármegyei küldöttségnek, és nagy valószínűséggel ő volt a megfogalmazója a fejedelemnek elősorolt vármegyei sérelmek jegyzékének.[28] Ez az utolsó ismert mozzanata a közel két évtizedes vármegyei jegyzői szolgálatának.

Abaúj, Borsod és Sáros vármegyék önkormányzatának és a jegyzői tisztség közigazgatás-történeti fejlődésének elemzése a további kutatások feladata, melyhez Győr vármegye 17. századi közigazgatásának és tisztikarának feldolgozása szolgálhat mintául.[29] Annyi azonban már ismert, hogy az említett vármegyék szervezeti keretei – az ország legtöbb vármegyéjével párhuzamosan – az 1560-as évektől formálódtak, és a 17. század elejére különültek el a tisztségek és testületek közigazgatási és igazságszolgáltatási ügykörei.[30] Szemere jegyzői tevékenysége kapcsán úgy tűnik, hogy ő már egy kialakult gyakorlatot

Nagy Gábor 1822-ben összeállított kolligátuma, amelybe a Szemere család levéltárából Szemere Pálhoz és fiához, Lászlóhoz köthető számos iratot lemásolt. OSZK Fol. Hung. 894.

[22] ŠAK AZ inv. c. 8. fol. 393. r.

[23] Szabó 2015: 260.

[24] Szabó 2014: 298–299.

[25] ŠAP ŠZ Inv. c. 8. fol. 298. r.

[26] MNL OL E 190. No. 2651. Szemere(i házam) 1640. március 4. Szemere Pál – Debreczeni Tamás.

[27] ŠAK AZ inv. c. 10. fol. 122. r. 1643. november 21. Gönc, tisztújító közgyűlés: … ad decimum quartum notariatus sui annum conducttos, solemniter iuravit."

[28] ŠAK AZ inv. c. 10. fol. 137.

[29] Gecsényi 2008: 165–190.

[30] Degré 2004a; Degré 2004b.

vett át, és két évtizedes működése alatt csiszolta azokat.[31] Hosszú jegyzői pályafutása több vármegye szolgálatában nem mondható egyedi jelenségnek a korszakban. Ruttkay János Hont, Zólyom és Nógrád vármegyék jegyzője volt két évtizeden keresztül a 16-17. század fordulóján, vagy Pászthóy Máté – Szemerével egy időben – Ugocsa és Szatmár megyékben szintén több mint egy évtizedig töltötte be a jegyzői tisztséget.[32] Szemere Abaúj vármegyében a jegyzői hivatalt bő egy évtizedig betöltő, majd 1630-ban alispánná választott Lánczy Gergelyt váltotta, de „*substitutus notarius*"-ként ekkor már egy ideje részt vett a vármegye közéletében. Sárosban hivatali elődjei közül Palaticz János (1610–1619) Bethlen Szepesi Kamarájának tanácsosa lett, Divényi István (1620–1624) pedig több alkalommal országgyűlési követként és táblabíróként vállalt szerepet a következő évtizedekben.

Szemerét ugyan választották, nem pedig kinevezték a jegyzői tisztségre, de a vizsgált korszakban a vármegyei tisztségek közül egyedül a jegyző fizetését jegyezték fel, amely évente 100, majd 125, 150 és végül az 1630-as évektől 200 forintban rögzült, és más egyéb olyan „járulékokkal" egészülhetett ki, mint például Sárosban, ahol a „hivatali" telkei teljes adómentességet élveztek.

Szemere feladatai megegyeztek más vármegyék jegyzőinek munkájával: a közgyűlések és a törvényszékek jogi kereteinek koordinálása, a vármegyékhez érkezett levelek, utasítások és parancsok kihirdetése, valamint a peres ügyek lebonyolítása. A jegyzőkönyvek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy írnokok vagy esetleg jogi-hivatali pályára készülő „jurátusok" is a keze alá dolgoztak, ugyanis szinte általános, hogy egy-egy törvényszék, de még közgyűlés ügyeit is Szemerén kívül két-három másik kéz jegyezte be.

Ahogyan a későbbiekben még látni fogjuk, a jegyzői hivatal számos lehetőséget biztosított a vármegyei politikai élet befolyásolására, de ezek sokkal inkább közvetett módon történtek: egy-egy levél vagy utasítás felolvasása megfelelő előkészületekkel, a jó helyen és jó időben sokkal eredményesebb lehetett, mint esetleg az alispáni tekintély közvetlen érvényesítése. Míg az alispánválasztás sok esetben komoly politikai harcok közepette zajlott, ahogy Sáros esetében bizonyos részletek ismertek, a jegyző személye inkább a jogi jártasságon és tapasztalaton múlott, és tevékenysége egyfajta állandóságot és stabilitást biztosított a vármegye számára.[33] Noha Szemere számos alispánválasztást végigasszisztált, egyetlen forrásban sem bukkan fel alispáni ambícióira utaló adat. Szemere egyértelműen jogtudó hivatali elitként pozicionálta magát: „*ifjú koromban*

[31] „*Az certificatiot is úgy és arra az formára csináltam az, mint Zemplén vármegyében bevett formával élnek. Noha nekem inkább tetszett volna, ha azon formán lett volna, az mit mi sokkal jobb és ékesebb formával élünk Sáros és Abaúj vármegyékben vele, de attól féltem, hogy leszállítják, ha más formában csináljuk az, mint az Zemplénben élnek vele*" – írta 1641. január 5-én Debreczeni Tamásnak egy Forgách Zsigmonddal folyó perrel kapcsolatban, ami a Szemere által adminisztrált vármegyékben ekkor már kialakult saját ügyintézési gyakorlatot mutatja. MNL OL E 190. No. 2868. 1641. január 5. Szemere, Szemere Pál – Debreczeni Tamás.

[32] Föglein 1936; Künstlerné Virág 2021.

[33] Gusarova 1999.

senkit lovas legénységemmel nem szolgáltam nem hogy öt loval, de bizony tizenkét lóra való fizetésért sem veszek senkitől, mert én lovas legénység nélkül is az én szent Istenemnek kegyelmes prudentiájából mind hazámnak, s mind akármely úrnak is ez országban tudok szolgálni…"[34]

A jegyzői munka folyamán a legnaprakészebb információkkal rendelkezett a régió mindennapi életéről, és igen eredményesen tudott közbenjárni akár a saját anyagi gyarapodása, akár megbízója érdekében, ami nemcsak a szűken vett peres ügyek intézésére, hanem a vármegyei politikai életre és egyre nagyobb súllyal az országgyűlésekre is kiterjedt. Hogy Szemere a kínálkozó lehetőségek közül I. Rákóczi György szolgálatát választotta, és egészen haláláig ki is tartott mellette, kétségtelenül a felekezeti szempontoknak tudható be. A régió protestáns nemessége számára elsősorban Rákóczi jelentette azt a hatalmi tényezőt, amelyet a vallásuk védelme érdekében segítségül tudtak hívni az egyre erősebben jelentkező katolikus térnyeréssel szemben, Rákóczi pedig politikai céljainak eléréséhez volt rákényszerülve a segítségükre. Ennek a kapcsolatnak a fenntartásában és formálásában volt Szemerének egyre nagyobb jelentősége.

Rákóczi György birtokszerzési ambícióit ismerve nem meglepő, hogy nagy figyelmet szentelt a jogban jártas személyek alkalmazására. Szemere bizonyára nem magában látta el a Rákócziak minden peres ügyét, de konvenciója alapján kiemelkedő helyen állhatott. Az évi 100 forint készpénz, 40 köböl búza, 30 köböl abrak és 3 hordó bor fizetség, amelyet 1625-ben kapott, szinte megegyezik a Nádasdyak első számú ügyvédjének, Ebergényi Péternek az 1614. évi konvenciójával.[35]

Kezdetben kisebb birtokügyekben segítette a sárospataki prefektus munkáját. 1627 novemberében Chernel György prefektust kellett elkísérnie Szabolcs vármegyébe, „*noha tudjuk, hogy kegyelmed csak az őkegyelme maga kérésére is megcselekedte volna azt, hogy mellette való fáradtságát nem szánta volna, mindazáltal mi is requirálván kérjük kegyelmedet, nem szánván fáradtságát, menjen el őkegyelmével és legyen segítséggel ott való dolgaiban, kit mi is jó néven veszünk*".[36] Bethlen Gábor halála után, az 1630-as évek elején látványosan megszaporodtak Rákóczi birtokügyei. Ezek javarészt a Szemere által koordinált vármegyék törvényszékei előtt zajlottak, így elég hatékonyan közben tudott járni.

Miután Rákóczi stabilizálta a pozícióját az erdélyi fejedelmi méltóságban, már jóval komolyabb ügyek is előkerültek. 1633 decemberében például egy Eszterházy Miklós nádorral folyó perben mozgósította Szemerét: „*ott kint való jámbor híveink, gondviselőink által azon dologról certificáltatott, és noha pereknek gondviselésére, procurálására való szolgáink vadnak ott kint, hozzánk való kötelességgel, de nyavajások féltvén mind magokat és jószágocskáikat is, vélekedünk felőle, hogy ha tudnák is nem merik dolgainkat*

[34] MNL OL E 190. No. 1790. 1636. július 13. Szemere, Szemere Pál – Debreczeni Tamás. A levélből az is kiderül, hogy Fáj Jánossal támadt konfliktusa Szemerének, és saját jelentőségére ráerősítve azt írja, hogy: „*kiben én őnagyságának szolgálhatok, igen késő Fáy uramnak csak megtanulni azokat.*"

[35] Dominkovits 2002.

[36] OSZK Fol. Hung. 894. 19.

serio forgatni. Annak okáért, mivel kegyelmed annak előtte kötelezte volt is magát szolgálatunkra, élt is kegyelmességünkkel, az dolgot immár nagyobb részre valóságból érti, kegyelmedet akarok mégis requirálni". A szóban forgó ügy a Trencsén vármegyében fekvő lednicei uradalommal kapcsolatban zajlott, vagyis Szemere már nem a vármegyei jegyzői hivatalaira hagyatkozva járhatott közben Rákóczi érdekében, hanem Esterházy Miklós nádorral fennálló kapcsolatára támaszkodva.

Az 1630. évi országgyűlésen bőven volt alkalma a nádornak személyesen megismerni az Abaúj vármegyei követként részt vevő Szemerét, ugyanis több alsótáblai küldöttségnek is a tagja volt, és magánjellegű ügyekben is egyeztetett a nádorral.[37] A politikai kapcsolatok alakításában közismerten rendkívül éles szemű Esterházy a későbbiekben még közelebbi kapcsolatba került Szemerével, amire az országgyűlések személyes találkozásai adtak alkalmat. Kapcsolatuk jellegét jól mutatja, hogy Esterházy meghívta Szemerét fia, Esterházy István és nevelt lánya, Thurzó Erzsébet lakodalmába 1638 szeptemberében. A meghívás azonban nem személyes volt, noha a levelet Szemerének küldte. A hivatalos meghívó Abaúj vármegyének szólt, de „*akarnám, ha őkegyelmek kegyelmedet választanák, s kérem is kegyelmedet, legyen azon, jöjjön maga fel kegyelmed, mert egyébiránt is sok dolgokról való beszédünk volna kegyelmeddel*".[38]

De ezzel párhuzamosan mintha a Rákóczi Györgyhöz fűződő familiárisi kapcsolata lazult volna az 1630-as évekre, legalábbis abban a tekintetben, hogy a mindennapi megélhetése nem a fejedelem szolgálatán alapult, ahogy ez már a fent idézett levélből is érezhető.

Szemere számos alkalommal hangot adott az anyagi elégedetlenségének Debreczeni Tamás sárospataki prefektushoz írott leveleiben. 1636. július 18-án azt panaszolta, hogy Chernel György prefektussága alatt egyetlen évben sem kapta meg a járandóságát, így több ezer forint tartozás halmozódott fel, amelyet azóta sem törlesztettek neki. Ennek ellenére mégis hűségesen szolgálja a fejedelmet, noha „*úgy vagyon, hogy lehet fél egész esztendeje, s talán több is, hogy őnagysága generális és judex curiae uram, mind püspök uram őnagysága által s mind nagy urak s és igen nagy fő emberek nem öt lovas katonaságra, hanem talán nagyobb állapotra solicitáltanak, és igen nagy serénységgel rajtam voltak, hogy az őnagysága conventioját fel vigyem, s derekas köteleségben legyek őnagyságának, ajánlván őnagysága magát, valamennyi fizetésem mind vármegyéktől, és másunnét vagyon duplául megadja, s azon kívül oly gratiával lészen, kit magam sem reméllenék. De én meg gondolván az fejedelemhez urunkhoz őnagyságához való kötelességemet, és hogy őnagyságával egy hitet vallok, gondolkodván őnagysága sokszori maga ajánlásiról és igéretéről, nem cselekedtem, nem is vettem fel generális urunk conventioját.*"[39] A levélben Homonnai Drugeth János frissen kinevezett országbíróról és felső-magyarországi főkapitányról van szó, akinek mindkét újdonsült tisztségének gyakorlásához szüksége

[37] EK vol. XVII. 275–279.
[38] OSZK Fol. Hung. 894. 11.
[39] MNL OL E 190. No. 1790. 1636. július 13. Szemere, Szemere Pál – Debreczeni Tamás.

volt a jogban jártas személyekre.[40] Szemere érvelése egyértelműen rámutat arra, hogy a felekezeti szempont milyen prioritást élvezett az értékrendjében. A református vallás védelme és támogatása Szemere tevékenységének minden szintjén dominánsan megjelenik. Vármegyei jegyzőként és országgyűlési követként egyértelműen Rákóczi György jelentette a legbiztosabb támaszt a felekezeti ügyek tekintetében. A vármegyei élet mindennapi gyakorlatában számos felekezeti alapú vitás kérdés bukkan fel, de legszemléletesebben talán azoknak a vármegyegyűléseknek az eseményei mutatnak rá a fejedelem és a református köznemesség együttműködésére, amelyeken az országgyűlési követek instrukcióiról döntöttek.

1634. január 26-án Eperjesen gyűlt össze Sáros vármegye közgyűlése, hogy kidolgozza a november 30-ára összehívott országgyűlésre küldendő követek instrukcióját. A vármegye jegyzőkönyvében ugyan csak szűkszavúan regisztrálták az eseményeket, de Szemere részletesen megírta a történéseket Debreczeni Tamásnak. Rákóczi két főember szolgája, Usz István és Duchony Menyhért érkeztek a gyűlésre a fejedelem levelével, majd miután „*illendőképpen salutálván az őnagysága követségét nekünk adatott őnagysága kegyelmes instructiója, s parancsolatja szerint az mi tehetségünk szerint, az mint isten legjobban tudnunk adta úgy proponáltuk és effectuáltuk az nemes vármegyének előtte. Az nemes vármegye is igen helyesnek és méltónak látván lenni az őnagysága urunk kegyelmes propositióját és kívánságát… követ atyánk fiának igenis beírtatta ugyan előttünk az nemes vármegye instructiójokban és verbaliter is serio committálta őkegyelmeknek.*”[41] Debreczeni Tamás január 31-ei jelentésében arról írt a fejedelemnek, hogy hasonló események zajlottak le Zemplén, Sáros, Liptó, Trencsén, Gömör, Borsod és Abaúj vármegyékben is.[42]

Ez utóbbi, Abaúj vármegye követeként vett részt Szemere Pál is az 1634. december elején Sopronban összeülő országgyűlésen.[43] Ezen az diétán Szemere már egyértelműen az alsótábla protestáns ellenzékének egyik vezetője volt. A rendi sérelmek összegyűjtésével megbízott bizottság egyik legaktívabb tagja volt. A munkálatok során egyre inkább a vallási sérelmek kerültek előtérbe. Mind a nádorhoz küldött bizottságok álláspontja, mind pedig az onnan érkezett válaszok Szemere előterjesztésében kerültek ismertetésre.[44] Ezekről készült feljegyzéseiben már nemcsak az események kronológiáját örökítette meg, hanem az aktívan cselekvő politikus munkamódszereit is.

De Szemere személyes életpályája szempontjából is emlékezetes események történtek ekkor. „*Ebben az esztendőben soproni országgyűlésben az én Szemere nemzetségemnek*

[40] Ekkor hagyta ott az Abaúj vármegyei alispánságot Szemere hivatali elődje, Lánczy Gergely, és 1636 szeptemberében beiktatták a felső-magyarországi hadbírói tisztségbe, amelyet talán éppen Szemerének szánt Homonnai. Pálffy 1995: 65.

[41] MNL OL E 190. No. 1306. 1634. január 26. Eperjes, Szemere Pál – Debreczeni Tamás.

[42] MNL OL E 190. No. 1294. 1634. január 31. Sárospatak, Debreczeni Tamás – Rákóczi György.

[43] Szemere a naplója elején Abaúj vármegye követeként nevezte magát, az országgyűlés résztvevőinek felsorolásánál azonban már Abaúj vármegye küldöttei mellett is feltüntette magát. EK vol. XXVI. 311, 331.

[44] EK vol. 26. 311–331. A vallásügyi kérdésekre fókuszálva ismerteti a diéta fontosabb eseményeit: Zsilinszky 1880: 348–362.

örök emlékezetére és becsületére nyertem meg az mi kegyelmes és koronás királyunk második Ferdinándtól őfelségétől címerünknek nagyobb ékességére az veres viasszal való pecsétet és pecsételést kiről őfelségétől igen szép donatiom és privilegiumom vagyon".[45] A kiváltságot rögzítő uralkodói diploma szövege azonban nem ismert, így nem tudjuk, hogy miért kapta Szemere, és pontosan mit is jelentett a privilégium.[46]

A vörös pecsétviasz használata Hunyadi Mátyás uralkodása alatt lett a bárói réteg „*becses külső dísze*", majd a 16. század első harmadától kezdve a Habsburg-uralkodók által adományozott bárói rangemelések állandó elemévé vált.[47] A szakirodalom eddig a főnemesi rangemelések kontextusában foglalkozott a vörös pecsétviasz használatának kérdésével, és csak utalásokat találunk arra vonatkozóan, hogy a 17. században kezdett elválni a címadományoktól.[48] Szemere esete a további kutatások megindításához is hasznos megállapításokkal szolgálhat. Az egyik fontos megállapítás, hogy Szemere a későbbiekben sem részesült főnemesi rangemelésben, pedig – mint látni fogjuk – vagyoni tekintetben is elérte azt a szintet. Bár közel sem ismerjük olyan részletesen a 17. századi bárói rangemelések okait és körülményeit, mint a 16. századi címszerzésekét, de a felső-magyarországi régióra vonatkozó részletesebb kutatások eredményei alapján kiemelhető, hogy a katolikus felekezethez tartozás az egyik legfontosabb szemponttá vált.[49] Emellett persze rendkívül fontos szerepet játszottak a rokoni kapcsolatok, köztük is a házasság, ami Szemere esetében sokkal inkább a Rákócziak felé orientálta, mintsem a katolikus főnemesség irányába. Mégis tapasztalható azonban némi elmozdulás a rendi társadalomban elfoglalt helyét illetően. 1636 tavaszától kezdve váltotta fel az *egregius* címzést a *generoso domino* vagy a magyar megfelelőjeként nemzetes és vitézlő titulus, amely a köznemesi társadalomban a legelőkelőbb tiszteleti címzésének tekinthető.

A vörös pecsétviasz használata talán azonban mégsem a társadalmi rangállásával, hanem az 1634–35. évi országgyűlésen elnyert ülnöki tisztséggel állhat összefüggésben. Kinevezésének pontos körülményeit nem ismerjük, de az 1635. január 26-ára összehívott királyi táblának már a tagja volt, és részletesen beszámolt a bizottság elé került ügyekről.[50] A királyi tábla elsődlegesen a Magyar Királyság legfőbb bírósági apparátusa volt, de jogköre a 17. században az országgyűlések szervezésére is kiterjedt. Ezen az országgyűlésen az ítélőmesterek, a jogügyigazgató és az esztergomi érsek képviselője mellett négy köznemesi ülnököt találunk. Szemere azonban kiegészítette a listát további négy személlyel, őket „in Superiori Hungaria" kategóriába sorolva: „Ex papistis"

[45] MNL OL R 385. No. 43. (Szemere Pál és unokája naplója) fol. 26. r.

[46] Abaúj vármegye 1635. október 15-én Göncön tartott pecsételő gyűlésén hirdette ki II. Ferdinánd 1635. február 3-án Sopronban tett adományát. ŠAK, AZ inv. c. 9. fol. 164. v.

[47] Schiller 1900: 269–270.

[48] Csízi 2014: 14.

[49] Borbély 2020.

[50] EK vol. 26. 323. A napló végén az országgyűlésen jelen lévők névsorában külön rovatot kaptak a királyi tábla bírái, közöttük is külön kiemelte a felső-magyarországiakat (in Superiori Hungaria). „*Ex papistis*" megkülönböztetéssel Usz János és Mosdóssy Imre, „*ex evangelicus*"-szal pedig Szemere Pál és Máriássy Pál szerepelnek a lista legvégén. Lásd: Uo. 332.

megkülönböztetéssel Usz János és Mosdóssy Imre, „ex evangelicus" pedig Szemere Pál és Máriássy Pál.

Szemere ezt követően az 1646–47. évi országgyűlést kivéve, mikor is I. Rákóczi György követeként nem lehetett a királyi tábla tagja, 1652-ben bekövetkezett haláláig valamennyi diétán a bírói testület ülnöke volt.[51] De ebben a minőségében vett részt az 1650. május 1-jén Kassán összeült, majd a munkát Eperjesen folytató nyolcados törvényszéken. A királyi tábla kihelyezett bíráskodási fórumaként működő oktaván az ítélőmesterek mellet felső-magyarországi illetőségű nemesek voltak jelen ülnökként: Barna György, Melczer Lajos, Pongrácz Kristóf és Szemere Pál, aki „titkáraként" működött.[52]

Szemere a vármegyei szolgálattal párhuzamosan igen aktív jogi „magánpraxist" is gyakorolt. Ennek kibontakozását közvetett módon nyomon követhetjük egy, az 1650-es évek elejéről származó naplószerű feljegyzéssorozat segítségével, amelyben Szemere számba vette az évek során birtokába került javakat, melyekhez döntő többségében különféle szolgálatai ellentételezéseként jutott hozzá.[53] Ebben az első bejegyzés 1624-ből származik, mikor is Szemere Péterné átengedte számára Arany Péter nevű zsellérét „*jámbor szolgálatomért*".[54] A következő években számos köznemesi család mellett felbukkannak a felső-magyarországi régió befolyásosabb tagjai is, mint Czobor János, Bocskai István vagy Móré János, majd az 1630-as években már a Nyáry család tagjai, Rákóczi Pál, Forgách Zsigmond és Alaghy Menyhért özvegye, Pálffy Kata asszony, de Nádasdy Ferenc is. Az ügyfelek társadalmi rangjának növekedésével a Szemerének juttatott birtokadományok értéke is növekedett.

A napló bejegyzései alapján lehetőség nyílik az anyagi gyarapodásának és birtokszerzési törekvéseinek részletes elemzésére, de jelen írás keretei között csak a legfontosabb tendenciák felvázolására van lehetőség. Az 1630-as évek elejéig a legnagyobb figyelmet az abaúji birtokai gyarapításának szentelte, köztük is a lakóhelyéül is szolgáló Szemerén igyekezett egybefogni a tágabb rokonság körében szétaprózódott birtokrészeket. Az első igazán komoly birtokszerzésre 1633-ban került sor. „*Ebben az esztendőben sok kibeszélhetetlen fáradságommal megnyervén az Chapy jószágot Bocskai István uram őnagyságának és az Soóvári Soós familiának.*"[55] A zempléni főispán viszonzásként Szemerének adományozott négy egész jobbágytelket Gálszécs mezővárosában, és további nyolcat a hozzá tartozó Albényen, összesen kétezer forint értékben. A következő néhány éveben már udvarházat is vásárolt a kereskedelmi szempontból is igen fontos mezővárosban, és jól érzékelhető módon fogott hozzá Zemplén vármegyei birtokainak gyarapításához. A Hegyalján első sorban Legyesbénye és Zombor határában gyűjtögette szorgalmasan

[51] Guszarova 2013: 136.

[52] A titkári tevékenység arra vonatkozik, hogy Szemere készítette a napirendre került ügyek összefoglalóját a tőle megszokott naplószerű formában. MNL OL P 629. 4. tétel No. 1. (Szemere Pál naplója az eperjesi oktaválisi törvényszékről).

[53] MNL OL R 385. No. 43.

[54] MNL OL R 385. No. 43. fol. 14. v.

[55] MNL OL R 385. No. 43. fol. 23. r.

a szőlőket, de Aszalón és az abaúji birtokai körül is minden évben hozzájutott egy-egy szőlőhöz néhány száz forint értékben.

Birtokközpontját és egyben lakhelyét a család névadó településén, az Abaúj vármegye déli részén, a Cserehátban fekvő Szemerén építette ki. A kisnemesek által lakott falu a Hegyaljáról Kassán át északra futó út szomszédságában közlekedési szempontból kiváló helyen feküdt, a Szemere tevékenységének központját alkotó régió szívében. Abaúj és Borsod vármegyék közgyűléseinek és törvényszékeinek leggyakoribb helyszínei (Aszaló, Gönc) egy napon belül elérhetőek voltak innen, de lóháton akár Sárosra és Eperjesre is el lehetett jutni. Az országgyűlési naplóit jellemzően „*ex curia mea Szemereiensi*" indítja, és az útját keretbe foglalva „*domum huc in Zemere rediimus, et magna Deo Optimo Maximo habenda gratia carissimam meam consortem et dulcissimum filium Ladislaum satis bona valetudine conspexi*" zárja, némi bepillantást engedve családi közegébe.[56]

Egyre gyarapodó hivatali státuszát és növekvő társadalmi tekintélyét a nemesi birtokközpontjának kiépítésével is igyekezett reprezentálni. Hosszú évek folyamán sikerült megszereznie a közelebbi-távolabbi atyafiság kezén szétforgácsolódott birtokrészeket és Szemere egyedüli birtokosává válnia.[57] Ez egyfajta társadalmi emelkedést is kifejezhetett, aminek azzal adott további nyomatékot, hogy 1639-ben pallosjogot is szerzett a szemerei birtokközpontjára.[58] Majd nem sokkal ezután, „*ebben az 1641. esztendőben sok keserves tribulatiokkal építtettem az én szemerei kőházamat*". Az építéshez használt követ a közeli rakacai kőbányából szerezte be, a téglát pedig helyben égettette, de „*legalább költöttem reá f. 2000*".[59] A 19. századi átépítésen átesett nemesi kúria máig őrzi Szemere Pál korai barokk lakhelyének stílusát. A családi központ kiépítését a következő évben azzal tette teljessé, hogy „*ebben az esztendőben csináltattam meg az szemerei templom sekrestyéjét és az alatt magamnak nemzetségemnek rakott boltos sírt*".[60] Az ősi családi birtokközpont megszerzése, majd azon a nemesi udvarház és családi temetkezőhely kiépítése és a legmagasabb földesúri bíráskodási jog megszerzése egyértelmű reprezentációja Szemere társadalmi emelkedésének. A kúrialista kisnemesből az 1640-es évek elejére vagyonos köznemessé vált, aki a vármegyei elit normáinak íratlan szabályai szerint környezetével is kifejezte státuszát.[61] Birtokgyarapodását regisztráló feljegyzései alapján az összegyűjtött birtokainak értéke meghaladta ekkorra a 40 ezer forintot, ami számos felső-magyarországi főnemes vagyonával vetekedett.

[56] Az 1637/38. évi országgyűlésről írott naplójában: EK vol. XVII. 91, 132. Máskor: „*ex domo et curia mea nobilitari Zemereiense*" EK. vol. XVI. 322.

[57] Az 1638. évi dikális összeírásban még hat taxás nemest tüntették fel Szemerén (Szemere Márton, Szemere Tamás, Vajda Miklós, Horváth Pál, Szemerei András és Szabó István, lásd: MNL OL E 156. 1. köt. 1053.), de még abban az évben „*örökösképpen megvettem és megszereztem őkegyelmektől*". MNL OL R 385. No. 43. fol. 17. r.

[58] „*intra teritorium eiusdem Szemere*" MNL OL A 57. 9. köt. 210.

[59] MNL OL R 385. No. 43. 36. v.

[60] MNL OL R 385. No. 43. fol. 37. r.

[61] Szeghy 2023: 57–93.

Szemere hivatali és ügyvédi tevékenysége szempontjából legalább ilyen fontos volt, hogy 1639-ben „*igen sok gonddal, fáradtságommal és sok supplicatiok által nyerhettem meg az nemes Kassa városától, hogy őkegyelmek között házat vehessek*", méghozzá 1400 forintért a Forgács utcában.[62] A következő évben egy hasonló jellegű lakóházhoz sikerült hozzájutnia Eperjesen is „*az Magyar utcában az Alsó-kapu felé*".[63] Mindkét lakóházat gyakran használhatta, ugyanis komoly összeget fordított a felújításukra. A kassai ház pincéjének „*megboltoztatására*" még a vásárlás évében további háromszáz forintot költött, a következő évben pedig az emeleti lakószintet tette komfortosabbá az ajtók és ablakok kicserélésével, új kemencék rakatásával, a házat körülvevő kőfal, lóistálló, „*drabantház*" és jégverem építésével, ami jól jelzi, hogy hosszabb itt-tartózkodásra rendezkedett be. 1641-ben az eperjesi háza is hasonló felújításon esett át.

Szemere kassai és eperjesi házvásárlása anyagi gyarapodásán túl is figyelmet érdemel, ugyanis igen fontos társadalomtörténeti folyamatokra mutat rá. A nemesség városi jelenléte a 17. század elején igen jelentősen megnövekedett, összefüggésben a vármegyei nemesség politikai térnyerésével. Kezdetben a szabad királyi városok vezetése számára ezzel kapcsolatban az jelentette a problémát, hogy a nemesek birtokába került házak kikerültek a városok joghatósága alól, és a nemes birtokos örökös nélküli halála esetén az ingatlan a kincstárra háramlott, nem pedig a városra. Emellett természetesen további problémát jelentett, hogy a városban ingatlant szerző nemesek a város falain belül is érvényesíteni kívánták a nemesi előjogaikat: igyekezetek elkerülni a városoknak fizetendő terheket, saját szükségleteiket jóval meghaladó mennyiségben szállítottak bort és gabonát a városi házaik pincéjébe, amellyel a magisztrátus engedélye nélkül kezdtek kereskedni, bíráskodás tekintetében pedig nem ismerték el a város fennhatóságát maguk felett, csak az illetékes vármegye joghatóságát.[64] Ezek az országos szinten tapasztalható tendenciák Kassa és Eperjes esetében fokozottan érvényesültek. Kassa városa következetesen igyekezett is akadályozni a nemesek házvásárlását. Ennek eredményeként a 17. század folyamán mindössze 60-70 nemes rendelkezett kassai ingatlannal.[65]

A városok és vármegyék közötti küzdelem azonban nemcsak helyi szinten zajlott, hanem az országgyűléseken is. Az 1630-as évektől kezdődően folyamatos volt a városi követek csatározása a vármegyei küldöttekkel. Ez utóbbiaknak az 1635. évi országgyűlésen sikerült olyan törvényeket elfogadtatni, amelyek lényegesen csökkentették a városok joghatóságát az ott lakó nemesek felett, és utat nyitottak a nemesek városi házvásárlása előtt, illetve engedélyezték számukra borok bevitelét (az azokkal való kereskedést azonban nem).[66]

Ezen az országgyűlésen a kassai követek már név szerint kiemelték az Abaúj vármegye küldöttjeként részt vevő Szemere Pált, aki a városok jogait csorbító törvénycikk

[62] MNL OL R 385. No. 43. fol. 33. r.
[63] MNL OL R 385. No. 43. fol. 35. r.
[64] Németh 2002; 2004a: 439–472.
[65] Kerekes 1940: 43; 1940; Németh 2016: 114–115.
[66] CJH 1635/21. tc.

országgyűlési elfogadtatásában a vezető szerepet játszotta.[67] Az 1635. évi országgyűlésen Kassa városának egyik követe Debreczeni Mihály volt, aki 1639 és 1641 között a kassai főbírói tisztséget viselte.[68] Róla Szemere a kassai házvásárlása kapcsán 1639-ben már azt írta, hogy „*az én jóakaró uramnak, régi atyámfiának, az nemzetes Debreczeni Mihály uramnak mostani főbírónak sok jóakaratját és igaz sinceritását hozzám meg tapasztaltattam*".[69] Debreczeni és Szemere kapcsolata rámutathat a szabad királyi város és Abaúj vármegye között ekkoriban kibontakozó küzdelmek személyi vonatkozásaira, ezért további kutatásokra érdemes, de a kettejük közötti viszony részletesebb megismerése az országgyűlési érdekérvényesítés szempontjából is figyelmet érdemel.

A gazdasági és joghatósági kérdések jelentősége azonban eltörpült a felekezeti konfliktusok mellett. A 17. századi magyar politikai életet legélesebben megosztó kérdés a felekezeti jogok érvényesítése körüli vita volt. Ez a szabad királyi városok esetében nemcsak a protestáns–katolikus pólusok közti vitát jelentette, hanem az evangélikusok és reformátusok közti ellentétet is. A szabad királyi városok közül Kassa védelmezte legelszántabban a Confessio Pentapolitanában megfogalmazott hitelveket, és ragaszkodott a Formula Concordiae szerinti hitéleti gyakorlathoz. Ugyan már a 16. század második felében megjelentek a helvét tanok követői a városfalakon belül, nyilvános konfliktusokra nem került sor köztük és az evangélikusok között, de a Bocskai-felkelés alatt jelentősen növekedett a súlyuk a város vezetésében.[70] Az 1610-es évektől Alvinczi Péternek sikerült egy olyan egyensúlyi helyzetet teremtenie Kassán az evangélikus városvezetés és a helvét tanok felé közelítő (concivis) városi polgárok között, amely nyugalmi helyzetet teremtett.

Alvinczi 1634. november 26-ai halála után azonban felborult a neves prédikátor személyén nyugvó addig helyzet. A városvezetés rövidesen a hithű evangélikus Kótai Jakabot hívta meg főprédikátornak, az Alvinczi mellett szolgáló két magyar papot, Tályai Jánost és Bátori Gergelyt pedig eltávolították.[71] A Kassa környéki református egyházi vezetők több alkalommal is közbenjártak a két lelkész érdekében, de a városvezetés mereven elzárkózott a kompromisszumtól. A kassai polgárok között elsősorban a magyar nyelvű lakosok voltak reformátusok, akik közül sokan nemesi armálissal is rendelkeztek, vagy nemesként szereztek polgárjogot. Váradi Pál kassai szenátor is a város nemes polgárai közé tartozott, és református lelkész híján a Kassa környéki Bárczán ünnepelte a húsvétot és a nagyobb egyházi ünnepeket, itt ugyanis kenyérrel részesülhetett az úrvacsorában. Mivel Váradi több alkalommal is kijárt Kassáról a reformátusok közé, emiatt konfliktusba keveredett a városvezetéssel, jogorvoslatért azonban – nemes személy lévén – Abaúj vármegyéhez fordult. A vármegye 1639 januárjában, néhány

[67] Németh 2004b: 502–503.
[68] Németh 2006: 185–188.
[69] MNL OL R 385. No. 43. fol. 33. r.
[70] Németh 2017: 284–287.
[71] Révész 1894.

hónappal a kassai házvásárlása előtt Szemere Pált küldte ki a bíróhoz, Debreczeni Mihályhoz a református Váradi vallásgyakorlatának ügyében.[72]

Szemere azonban általánosságban hívta fel a városi tanács figyelmét arra, hogy a két protestáns felekezet viszálya könnyen a katolikusoknak kedvezhet. Ezzel alighanem az országos politikában és kifejezetten az országgyűléseken egyre fokozódó felekezeti sérelmi politika lehetőségeire kívánt utalni, ahol az evangélikus és református követek egységesen „evangelicus status"-ként léptek fel a felekezeti jogaik védelmében a katolikusokkal szemben. Az érdekellentét elkerülése végett arra kérte a magisztrátust, hogy utasítsa Kótait a „*predikálásában tartson oly módot, hogy az közönséges szeretet mind a két valláson levők között maradjon meg és semmi háborúságra való ok ne adattassék*".[73]

Szemere kompromisszumot kereső hozzáállása a makacs kassai városvezetéshez a későbbiekben is tapasztalható. Noha 1644-től ő maga is életvitelszerűen Kassán lakott, és személyes elszenvedője lett a református vallással szembeni intoleranciának, az „evangelicus status" egységének megőrzése érdekében az 1646–47. évi országgyűlésen is hajlandó volt a kassaiak érdekében csendesíteni az Abaúj vármegye nevében sérelmi panaszt benyújtani kívánó Barna Györgyöt.[74] Szemere azt szerette volna elérni, hogy Rákóczi György „*iuxta diploma et puncta accordata eligazítja az religio dolgát Kassán*", vagyis a linzi szerződés értelmében tőle függő város magisztrátusával elismertesse a reformátusok jogait, nem adva így esélyt az országgyűlésen a katolikusoknak a protestáns rendek közti nézetkülönbség kihasználására.[75]

De a kassai követek utasításának a legfontosabb eleme az volt, hogy biztosítsák a város kiváltságait a felekezeti kérdések eldöntésében, ami teljes kudarcba fulladt. Az országgyűlésen végül törvényt hoztak arról, hogy mind a református, mind pedig a katolikus felekezet templomot építhet, illetve parókiát és iskolát tarthat fenn Kassán.[76]

A református felekezet helyzete Kassán már Rákóczi bevonulását követően, 1644 tavaszától fokozatosan erősödött. Kezdetben a fejedelem udvarában működött állandó jelleggel prédikátor, majd még az év nyarán egy rektor is érkezett a Királyi Házba a református „*udvari deákok*" oktatására.[77] Szemere rendkívül aktívan részt vett a református intézmények megszervezésében. Regéczy András udvari prédikátor és Iratos Mihály rektor jövedelmét neki mint a magyarországi jövedelmek igazgatójának kellett kigazdálkodnia a hadjárat melletti igen szűkös költségvetésből. Szemere már 1645 őszén pártfogásába vette Előry Bálintot, és Lórántffy Zsuzsanna figyelmébe ajánlotta,

[72] Révész 1894: 40–43; Váradi 1643-ban is perbe keveredett a várossal, ugyanis a rábízott jövedelmekkel nem tudott elszámolni, emiatt a városi ingatlanjait lefoglalták. Váradi ez alkalommal is Abaúj vármegyéhez fordult segítségért. Lásd: Németh 2004b: 466–468.

[73] Révész 1894: 42.

[74] Borbély 2025: 275.

[75] MNL OL E 190. No. 5102. Pozsony, 1647. május 1. Szemere Pál, Chernel György és Klobusiczky András levele I. Rákóczi Györgyhöz.

[76] Lásd: 1647/19. tc. CJH, 443. A törvény rendelkezését azonban sokáig nem sikerült végrehajtani, és az 1650-es évekig elhúzódó harc alakult ki a református kassai nemesek, az evangélikus polgárok és a katolikus egyház között. Az ügyre és a tágabb kontextusra vonatkozóan: Bessenyei 1991; Tusor 1998.

[77] Révész 1894: 47–60.

aki „*igen jó tudós legény, igen jó prédikátor, az nagyságotok prédikátorát Regéczy uramot nem kevéssé segíti, és bizonnyal írom nagyságodnak, nagy hasznosan is penigh az egész ecclesiában*”.[78] Őt ajánlotta Rákóczinak Iratos távozása után a tíz alumnusból álló udvari iskola vezetőjének, „*ha pedig nagyságod kegyelmes uram ez esztendőben akar alumnusokat, oda fel az academiákban felküldeni, nagyságod kegyelmesen emlékezzék meg erről is az itt való kassai schola mesteréről*”.[79]

De Szemere figyelme folyamatosan rajta volt az alumnusokon is. Még a linzi szerződés végrehajtásának részleteiről folyó tárgyalások alatt is szót ejtett róla, hogy „*az nagyságod kassai schola béli alumusinak kegyetlen megveretések felől, kikről már alázatosan könyörögtünk nagyságodnak kapitány urammal*”.[80] Miután az 1647. évi országgyűlésen végül törvényt hoztak a kassai református egyház működéséről, Szemere igyekezett annak a gyakorlatba átültetéséről is gondoskodni, de még 1648 márciusába is azt írta Rákóczinak, hogy „*számtalan sok szép biztató, s bátorító szavaim, s erős ratioimra, mind ez ideig is derekasan nem complanálhattam*”.[81] A református templom és iskola építésére felkínálta a házához tartozó telket is, de végül nem tartották alkalmasnak a helyszínt. A fejedelem halála után csak tovább romlott a helyzet a városvezetés, illetve a református és katolikus egyház között, Szemere pedig ekkor már Lórántffy Zsuzsanna pártfogásában vezette az alkudozásokat a református egyház érdekében. Végül azonban csak Pálffy Pál nádor személyes kassai látogatása során sikerült rákényszeríteni a várost 1650 elején, hogy engedélyezze a katolikus és református egyházi intézmények működését Kassán, de ennek megvalósulását Szemere már nem érte meg.[82]

Szemere pályafutásának legismertebb időszaka az I. Rákóczi György melletti szolgálata, előbb mint a fejedelem fennhatósága alá került területek jövedelmeit szervező Szepesi Kamara tanácsosa, majd a linzi szerződés részleteinek tisztázására és a békeszerződés pontjainak törvénybe iktatására összehívott 1646–47. évi országgyűlésen a fejedelmi követség vezetője. Rákóczi a magyarországi hadjáratának megindítását követően szinte azonnal, már 1644 áprilisában a Szepesi Kamara egyik tanácsosává nevezte ki Szemerét.[83] Hivatalosan ugyan csak a linzi szerződés megkötése, vagyis 1645. december 15-e után szerveződött meg a Rákóczi György birtokába került területek felügyeletére a kamarai igazgatás, de már a hadjárat elejétől Szemere tartotta kézben az elfoglalt területek jövedelmeinek igazgatását. 1645 decemberéig azonban Lórántffy Zsuzsannának írta a jelentéseit, és csak ezt követően Rákóczihoz.

A fejedelem hadjáratának anyagi alapjait igen nagy részben a magyarországi jövedelmekből igyekezett finanszírozni, így ezek hatékony megszervezése rendkívül fontos volt.[84] Szemere, azontúl, hogy már két évtizede hasonló jellegű szolgálatokat

[78] MNL OL E 190. No. 3976. Kassa, 1645. szeptember 28, Szemere Pál – Lórántffy Zsuzsanna.
[79] MNL OL E 190. No. 4287. Kassa, 1646 február 27. Szemere Pál – Rákóczi György.
[80] MNL OL E 190. 4319. Tokaj, 1646. április 13. Szemere Pál – Rákóczi György.
[81] MNL OL E 190. 5114. Kassa, 1648. március 14. Szemere Pál – Rákóczi György.
[82] Pálffy Pál nádor vele folytatta a tárgyalásokat: Révész 1894: 75.
[83] Visegrádi 1911: 64.
[84] Szemerének közel sem volt egyszerű dolga, ugyanis a kamarai kezelésben álló jövedelmek gyakorlatilag

végzett a fejedelemnek, személyes tapasztalatokkal is rendelkezett a Bethlen Gábor alatti kormányzat gyakorlatáról. A kamara fennhatósága alá tartozó jövedelmeket, úgymint a dézsmák bérletét, az adó beszedését, a végvárak uradalmainak gazdálkodását és a legfontosabb jövedelem, a harmincad beszedésének módját úgy alakították ki, ahogy „*az szegény Bethlen fejedelem idejében is volt*".[85] Rákóczi Szepesi Kamarájának másik tanácsosa Usz István volt, tőle azonban egyetlen levél sem ismert ebből az időszakból, így nem tudjuk, hogy milyen munkamegosztás volt köztük, de Szemere rendkívül részletes jelentései alapján a pénzügyekkel feltehetően ő foglalkozott, politikai jellegű kérdésekben egyedül a felekezeti ügyekről fejtette ki a véleményét.

A III. Ferdinánd által Linzben aláírt békeszerződésben a rendi sérelmek közül egyedül a vallás szabad gyakorlatával kapcsolatos kérdések részletes szabályozását találjuk, a kiegészítő okmányokban pedig a Rákóczinak átengedett területekről és az általános amnesztia feltételeiről szóló rendelkezéseket.[86] A részletek további tárgyalását és a szerződés rendek általi megerősítését a három hónapon belül összehívandó országgyűlésre bízták. Ennek összehívása ugyan számos ok miatt elhúzódott, de az egyeztetések 1646 tavaszán megkezdődtek Tokajban.[87] Az uralkodó érdekeit Tőrös János, a Magyar Kamara tanácsosa képviselte, Rákóczi oldalán pedig ekkor lépett be a tárgyalások folyamatába Szemere Pál.

A tárgyalások legfőbb célja az volt, hogy előkészítsék a küszöbön álló országgyűlésre a békeokmány szövegében csak nagy vonalakban körvonalazott feltételeket, és a lehetőségekhez mérten már a kompromisszumos megoldást terjesszék ott a rendek elé. A legfontosabb kérdések a hét vármegye és Kassa városának átadása, az itteni jövedelmek tisztázása és a hadjárat alatt elfoglalt világi és egyházi birtokok sorsának a tisztázása voltak.[88] Szemre 1646. április elején érkezett Tokajba, és június elejéig ő folytatta a tárgyalások érdemi részét az uralkodó megbízottjaival. Fordulópontot jelentett, hogy a fejedelem már 1646. május 10-én 27 pontból álló instrukciót állított ki országgyűlési követei, vagyis Szemere Pál, Chernel György és Klobusiczky András számára.

Első és legfontosabb feladatuk a linzi szerződés elfogadtatása volt, még mielőtt az országgyűlés hozzákezdene a királyi propozíciók tárgyalásához. Ezt követően az 1638. évi országgyűlésen megfogalmazott sérelmekhez kellett tartani magukat, elsősorban a protestánsoktól elfoglalt templomok visszaadása és a jezsuiták visszaszorítása kapcsán. Ezenkívül mindössze a nádorválasztással kapcsolatban kaptak némi iránymutatást, miszerint „*ha mód lenne, bár evangelicus lenne*", de ha katolikus jelöltre kell szavazniuk,

teljesen elapadtak, a kereskedelem szinte megszűnt, így a beszedhető harmincadvám drasztikusan visszaesett, és Rákóczi hadjárata is jóval nagyobb pusztítással járt, mint Bethlen alatt. Szemere igyekezett ugyan kézben tartani minden felhajtható jövedelmet, de mint Rákóczinak írta: „*kegyelmes uram, egyedül a Jóisten vehet ott, ahol nincsen.*" MNL OL E 190 No. 4295. Kassa, 1646. március 15. Szemere Pál – Rákóczi György.

[85] MNL OL E 190. No. 4287. 1646. február 27. Kassa, Szemere Pál – Rákóczi György.

[86] Szilágyi 1885: 402–412.

[87] Zsilinszky 1886.

[88] Zsilinszky 1886.

akkor azt olyanra tegyék, aki „*hazájának minden rendbéli szabadságinak igaz őrizője, s kinek kinek igazságinak kiszolgáltatója az igazságnak szeretője, s ne németes legyen… Locumtenens pedig egyáltalán ne legyen*”.[89] Instrukciókat kaptak a regálék és különösen a harmincad beszedésével kapcsolatos ügyekben, de az utasítás közel fele a Rákóczi kezébe került birtokok törvényesítésével foglalkozott. Jóval részletesebben kitért tehát az instrukció a fejedelem személyes igényeit kielégítő kérdésekre, mint a rendi sérelmekre. Ez utóbbiak esetében gyakorlatilag a legutóbbi, 1637–1638. évi sérelmi országgyűlés sérelmi politikájának folytatására utasította Rákóczi a követeket.

Szemere és Chernel 1646. augusztus 23-án indultak el Nagysárosból a Pozsonyba összehívott országgyűlésre. Szemere országgyűlési feljegyzései között ennek a diétának az eseményeiről írta a legtöbbet és nem csak azért, mert ez volt a 17. század leghosszabb ideig ülésező országgyűlése, hanem azért is, mert hosszú évtizedek óta elhúzódó vitás kérdésekre kellett megoldást találni.

Miután 1647. július elején hazaért Pozsonyból, ott folytatta a munkát, ahol közel egy évvel korábban abbahagyta.[90] Ekkor már az országgyűlésen hozott törvények értelmében kezdtek hozzá a fejedelemnek átengedett területek hivatalos átvételéhez és a jövedelmeinek megszervezéséhez.[91] 1647. november elejétől Eperjesen tárgyaltak ismét a Tőrös András vezette királyi delegációval a függőben lévő részletek tisztázásáról, melyeket 1648. február első napjaiban sikerült lezárni, és csak ekkor került hivatalosan is Rákóczi birtokába a hét vármegye.

Szemerének azonban nem sikerült kiépíteni a Bethlen Gábor idején működő pénzügyi rendszert, vagyis a hét vármegye területén lévő végváraknak és katonaságnak az itteni jövedelmekből történő ellátását, ugyanis I. Rákóczi György 1648. október 11-én meghalt.

A Szepesi Kamara tanácsossága ekkor ugyan megszűnt, de Szemere továbbra is Lórántffy Zsuzsanna első familiárisaként folytatta a szolgálatot egészen haláláig. Az özvegy fejedelemasszony férje halála után Sárospatakra költözött, és elsősorban a magyarországi ügyekre, ezen belül is a Rákóczi-birtokok felekezeti kérdéseire figyelt leginkább. Szemere első familiárisként feltehetően a birtokügyekben és a regionális politikában állhatott Lórántffy Zsuzsanna szolgálatára, de a konvencióján kívül más forrás nem ismert erről az időszakról.[92]

Az 1649. évi országgyűlésen azonban nem ő képviselte az özvegyet, hanem Berényi György és Mednyánszky Jónás.[93] Szemere Abaúj vármegye követeként vett részt az

[89] EK vol. XXVIII 237–240.

[90] Távollétében Udvarhelyi Péter perceptor és Raysz János archivarius vezették a kamarát Szemere instrukciója alapján: Instrukció 1899.

[91] 1647. augusztus 26-án írta Rákóczinak, hogy „*csak ez elmúlt estve érkeztek kezéhez postán az pecsétes új articulusok*”. MNL OL E 190. No. 5000. Kassa, 1647. augusztus 26. Szemere Pál – Rákóczi György.

[92] 1649. évi konvenciója: OSZK Fol. Hung. 105. fol. 2. v; 1652. évi konvenciója, amelyet azonban halála miatt már nem vett fel: OSZK Fol. Hung. 894. 208–209.

[93] Zsilinszky 1893: 23; Berényi György 1646-tól Rákóczi szolgálatában állt: Komáromy 1885: 143.

országgyűlésen, bár a királyi tábla ülnökeként személyesen is hivatalos volt a nádorválasztó diétára.[94]

Az 1650-től ismét elég nagy lendülettel fogott hozzá Szemere a saját birtokainak gyarapításához és a gazdálkodáshoz. Erre vonatkozó naplójának 1641-ben megszakad bejegyzései 1650-ben újraindultak, és két éven belül 33 birtokszerzeményt regisztrált több mint 6000 forint értékben.[95] Ekkortól ügyvédként is újra tevékenykedett. Közreműködött a Homonnai Drugeth János özvegye, Jakussith Anna és fia közti perben, illetve Bocskai István ügyeiben is közbenjárt.

Az 1650-es évekre az országrész jól ismert alakja volt Szemere, így nem csoda, hogy az 1652. szeptember 19-én tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halála nagy visszhangot és vizsgálatok sorozatát váltotta ki.[96] Számos korabeli szóbeszéd ellenére, miszerint felesége Wesselényi Ferenc szeretője lett volna, és az ő buzdítására ölette volna meg férjét, az Abaúj vármegye által lefolytatott vizsgálat eredménye tűnik a legmeggyőzőbbnek, amely megállapította, hogy Nagymihályi Gábor ölette meg. Szemere halálának körülményeit azonban csak további források bevonásával tisztázhatjuk.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
A 57. Libri regii
E 158. Conscriptiones portarum
E 190. Archivum familiae Rákóczi, Missilies
P 692. Újhelyi család 28. tétel. (Szemere család vagyonjogi iratai)
R 385. Vegyes kéziratok, feljegyzések, naplók, visszaemlékezések
Štátny archív v Prešove (ŠAP)
Zápisnice župných kongregácií; Šarišská župa (ŠZ)
Štátny archív v Košiciach (ŠAK)
Kongregačná zápisnica Abovskej župy; Archiv Župa (AZ)
Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK)
Fol. Hung. 105. „Conventionales Officio latorum ... Susannas Lorantffi ... Georgio Rakoczy relictae ... per Michaelas Chech ...in Anno 1652 scripti. „
Fol. Hung. 894. Erdélyi és Magyar Történeteket tárgyszó kéziratok gyüjteménye, a Szemere család irattárának levelei másolatával együtt, Nagy Gábor által. 180l.
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (EK)
Kaprinai-gyűjtemény

[94] III. Ferdinánd meghívója Szemerének: OSZK Fol. Hung. 894. 63–64.
[95] MNL OL R 385. fol. 46. r. – 47. r.
[96] Zarándy 1910: 126–127.

Ferenczffy Lőrinc – Gelbhaar Gregor – Illésházy Gáspár – Révay Márton – Győrffy Tamás 1622: *Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium ... Regni Hungarie ...: Anno Domini millesimo sexcentesimo, vigesimo secundo, indicta, Soproniique celebrata, conclusi*. Wien.
A kassai kamara instructiója. 1899: *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez* 551–559.
Szilágyi Sándor (szerk.) 1885: *A linzi béke okirattára*. Budapest.
Visegrádi János 1911: A Rákóczi család levelei. *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez*.

Hivatkozott irodalom

Bátoriné Misák Marianna 2023: Lorántffy Zsuzsanna sárospataki iskolája. *Zempléni Múzsa: társadalomtudományi és kulturális folyóirat* (23.) 3. 14–23.
Bessenyei József 1991: A szabad királyi városok jogainak csorbítása. *Történelmi Szemle* (33.) 3–4. 255–263.
Borbély Zoltán 2020: Nemesi stratégiák és társadalmi mobilitás Felső-Magyarországon a 17. század első felében. *Századok* (154.) 25–52.
Borbély Zoltán 2025: Szemere Pál és követtársai jelentései I. Rákóczi György számára az 1646–1647. évi országgyűlésről. *Lymbus: Magyarságtudományi forrásközlemények* (23.) 239–285.
Csízi István 2014: Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI-XVII. századi történetéhez. *Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok* (21.) 1. 3–65.
Csoma József 1897: *Abauj-Torna vármegye nemes családjai*.
Degré Alajos 2004a: A megyei közigazgatás átalakulása a XVII. század elején. In: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok.) Budapest, 218–230.
Degré Alajos 2004b: Megyei közgyűlések a XVI-XVII. századi török háborúk korában. In: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok.) Budapest, 163–179.
Dominkovits Péter 2002: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe: Szepsy (Zepsy) János. *AETAS – Történettudományi folyóirat* (17.) 2–3. 5–35.
Dominkovits Péter 2008: Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához. *Turul* (80.) 2. 33–42.
Föglein Antal 1936: A vármegyei notárius. *Levéltári Közlemények* (14.) 1. 149–171.
Gecsényi Lajos 2008: *Gecsényi, Gazdaság, társadalom, igazgatás*. Győr.
Gusarova Tatâna Pavlovna 1999: A sárosi követválasztás utójátéka az 1659. évi pozsonyi országgyűlésen. *Levéltári Közlemények* (70.) 1–2. 3–22.

Guszarova Tatjana 2013: Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. Társadalmi kép. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 123–143.

Jeney-Tóth Annamária 2015: Ifjabb Rákóczy György váradi udvartartásának kezdetei (1638–1640–1642). In: Oborni Teréz (szerk.): *„Várad, Erdély kapuja..." : Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában*. (Tanulmányok Biharország történetéről 2.) Nagyvárad, 79–101.

Jeney-Tóth Annamária 2020: „A fejedelemasszony... kedves és jó szolgája lött volna". Bálpataky János karrierje Lorántffy Zsuzsanna udvarában (1630–1645). In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I.* (Erdélyi Tudományos Füzetek.) Kolozsvár.

Kerekes György 1940: *Polgári társadalmunk a XVII. században, Schirmer János (1625-1674) kassai kereskedő üzleti könyve alapján*. Kassa.

Komáromy András 1885: Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése, 1601-1677. *Századok* (19.) 126–155.

Künstlerné Virág Éva 2021: Pászthóy Máté, Szatmár vármegyei jegyző hivatali működése (1629-1640). In: Kujbusné Mecsei Éva – Bánszki Hajnalka (szerk.): *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, XXII.* (A Magyar Nemezeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. I. Évkönyvek.) Nyíregyháza, 13–24.

Németh István 2002: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall – Társadalomtörténeti folyóirat* 9. 79–106. https://doi.org/10.52656/KORALL.2002.02.004

Németh István 2004a: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség II. kötet*. (Doktori Mestermunkák.) Budapest.

Németh István 2004b: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség I kötet*. (Doktori Mestermunkák.) Budapest.

Németh István 2006: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700)*. (Fons könyvek 3.) Budapest.

Németh István 2016: A rendi kategóriák olvasztótégelye. A kora újkori magyarországi szabad királyi városokban lakó nemesi rangúak helyzete és szerepvállalása. In: Vargáné Balogh Judit – Pap József (szerk.): *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. (Konferenciák, műhelybeszélgetések XIII.) Eger, 111–130.

Németh István 2017: Kassa, egy többfelekezetű régióközpont jellegzetességei a 16–17. században. In: Ittzés Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés*. Budapest, 277–313.

Pálffy Géza 1995: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr.

Pálffy Géza 1997: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból"). *Történelmi Szemle* (39.) 2. 257–288.

Révész Kálmán 1894: *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért: 1550-1650*. Budapest.
Schiller Bódog 1900: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest.
Szabó András Péter 2014: Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645). *Collectanea Sancti Martini – A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* (2.) 291–342.
Szabó András Péter 2015: Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644). *Collectanea Sancti Martini – A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* (3.) 247–297.
Szabó Béla 2025: Haszontalan peregrináció? A külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a 16-17. század fordulója körüli időszakban. *Studia Litteraria: irodalom- és kultúratudományi folyóirat* (64.) 184–199. https://doi.org/10.37415/studia/2025/64/16697
Szeghy Gábor 2023: *Abaúj vármegye nemessége az újkorban: Lakóhely, vagyoni helyzet, életmód*. Kassa.
Tusor Péter 1998: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta religióvá válásában. (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (10.) 1–2. 5–26.
Zarándy Gáspár 1910: *Huba vére Szemere*. Budapest.
Zsilinszky Mihály 1880: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai: A reformatiotól a Bécsi békéig*. Budapest.
Zsilinszky Mihály 1886: *Az 1646-ki tokaji tanácskozmány*. Budapest.
Zsilinszky Mihály 1893: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformátiótól kezdve. 1647-1687*. Budapest.

Koleszár Krisztián

Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)

Abstract: Patterns of Estate Officers' Abuses in the Szádvár Estate, Sixteenth to Eighteenth Centuries. Among the records produced by the Szádvár estate between the sixteenth and eighteenth centuries, several investigation protocols are known that document abuses committed by estate officials. These sources reveal how conditions hidden from the distant landlord could be exploited for individual gain. The earliest such grievances already appear in the 1570 urbarium of Szádvár, while more than a century later, in 1680, the serfs of Almás brought detailed accusations against István Terbócs before Pál Esterházy.

During the Thököly uprising, two investigations were conducted concerning Zsigmond Becskeházi, a familiaris of Mária Regina Czobor, the widow of Pál Csáky: one against him in 1686 and another at his own request in 1688. In 1697, the activities of another official of Pál Esterházy, this time the provisor Ferenc Horváth, were investigated. After the trauma of the plague epidemic of 1710, in the estate that was beginning to recover, the abuses of Mihály Miticzky, the estate steward, were examined on two occasions, in 1714 and 1720. Later, after the period between 1745 and 1760, when the comital branch of the Eszterházy family held the estate, István Fekete became the focus of investigations in 1762.

The frauds and abuses of office recorded in the sources clearly reflect the opportunities available to estate officials in different periods when they sought to increase their own wealth by such means.

Keywords: Szádvár estate; estate stewards; corruption; serf complaints

„Ha na[gysá]god föl nem nittya az szemét, a' tisztviselők na[gysá]godnak a' körmére égetik a' gyertyát. (Se hütös, se számadó szolgád, hanem mindenik osztozó bátyád.) Nevetnek bennünket, hogy hejában tanultunk a' philosophiát, mert nem vesszük semmi hasznát" – írta keserűen a szilasi udvarházból 1671 nyarán Légrády János uradalmi tisztviselő Batthyány Borbálának, Forgách Zsigmond özvegyének.[1] A panasz az uradalmi hivatali személyzet visszaéléseivel magyarázható. Az uradalomtól távol lévő földesúr és az akaratát helyben képviselő, a gazdasági egység élén álló tiszttartó elszámoltatásának korlátai azt mutatják, hogy amely tiszttartó élni akar a földesura kárára

[1] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. O. No 503. f. 17v. (Szilas, 1671. július 7.), szövegkiadása: SzGy Bsz.: 102.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.309

történő gyarapodással, az meg is teszi.[2] Márpedig azt egy 1648 körül készült urbárium margójára is odajegyezte az irat tartalmát bíráló ismeretlen kéz: „Azt hozta magával az jó gondviselőnek tiszti, hogy szaporícsja a' jószágot, ne fogyassza."[3] Nyilván, nem feltétlenül csak arra érthette a fogyás mibenlétét, hogy elveszett egy fél jobbágyhely, s ki kell vizsgálni, mi lett azzal, mert ez szemben áll a gazdaság nagyobb prosperitásával, hanem a gondviselő hanyagsága, esetleg szándékoltsága is felmerülhet. A fennmaradt források egyértelművé teszik, hogy a visszaélést elkövető uradalmi tiszt fölött damoklészi kardként ott lebeg egy-egy parancsra lefolytatott vizsgálat s annak lehetséges következménye. Alább a szádvári uradalom adminisztrációjában fennmaradt, ilyen céllal született iratokat vesszük számba.

A javarészt Torna vármegyében fekvő, de olykor néhány gömöri falura is kiterjeszkedő szádvári uradalom birtoklástörténete meglehetősen összetett. Mohács után a Bebek család földesurasága lett újra a meghatározó (korábban a Zsigmond-kortól volt a kezükön kisebb megszakításokkal a középkor végéig), majd 1567-től kamarai igazgatás alá került, a 17. század elején pedig a Dersffyek, 1604-től a Csákyak lesznek a vár és uradalma életében a jelentősebb családok. Végül Csáky Péter 1671-ben bekövetkezett halálát követően a Csáky család több tagjának, illetve örökösének, zálogbirtokosának birtokjogait lehet végigkísérni azzal együtt, hogy 1674-ben birtokrészt szerzett benne Esterházy Pál is, aki majd 1702-től vált az uradalom egyedüli tulajdonosává.[4]

A szádvári uradalom kiterjedése a 16–18. századi összeírások tükrében nem volt állandó. A vár birtoka az 1567-es konfiskálásakor számított a legnagyobbnak: három gömöri falu (Berzéte, Szalóc, Vígtelke) mellett Torna vármegye közel felét, annak 18 faluját foglalta magában. A jelentősebb települések a Torna-völgyben Almás, Görgő és Körtvélyes, a Bódva-völgyben Hidvégardó, Szentandrás, Szilas, Szögliget és Vendégi, továbbá a Galyaságban Szőlősardó és Varbóc. Berzéte már 1570 után lemorzsolódott, a legnagyobb csonkulás a Csákyak alatt, az 1670-es években következhetett be, ekkortól hat falut vesztett el. Derenk, a váralja-település gyakorta csak puszta volt a kora újkorban. Népes jobbágyhelyeinek számát néhány jellemző összeírás egészhelyre átszámított adatával érdemes jellemezni: 273 (1570), 347 (1604), 230 (1648 k.), 179 (1685), 154 (1702), 75 (1712), 104 (1722) és 90 (1745). Gazdasági erejét jellemzően a szántóföldi növénytermesztés, rétgazdálkodás és a déli kitettségű lejtőkön terjeszkedő szőlők adták, jelentősebb állattartást (szarvasmarha, juh) főként a legeltethető karsztfennsíkokhoz köthető falvak népessége gyakorolt.

Az uradalom központja eredetileg Szádvár volt, de a birtok megosztásakor lokális központok jöttek létre (pl. Almás, Szilas), utóbbiak a vár 1686-os lerombolását követően értékelődtek fel igazán. A több földesúr kezén lévő birtokrészek más-más gazdasági

[2] A hazai történeti irodalomban ennek kevés feldolgozását találjuk, ezek közül is Mérei 1948: 140–144; Jlev. 9–13. és egyes forrásszövegek.

[3] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. M. No 472. p. 113. ([Szádvár], 1648 körül), szövegkiadása: Szádv. 1648 k.: 75.

[4] A vár és uradalma újkori birtoklástörténetének összefoglalásai: Détshy 1969: 144–150; Détshy 2004: 7–23.

irányítás alá estek, a tisztviselők archontológiáját főként a fennmaradt levelezésből és az összeírás jellegű forrásokból lehet összeállítani. Amíg a vár fennállt, kapitány és porkoláb (várnagy) felelt a véghelyért és az ott szolgáló katonaságért, míg az uradalmi gazdálkodást a provizor (udvarbíró, tiszttartó) és segédje, a számtartó felügyelte, adminisztrálta.[5] A későbbi, professzionálódó birtokigazgatás megtartotta a két utóbbi tisztséget, és – elsősorban az Esterházyak birtoklásától számíthatóan – újabb tisztségeket eredményezett a helyi tisztviselők körében: kulcsár (pincefelügyelő), kasznár (gabonafelügyelő), írnok kapott hivatalt.[6] Ehhez képest is beszédes, hogy a 17–18. századi forrásokban szinte minden jelentősebb (hosszabb ideig hivatalt viselő) szádvári uradalmi tiszttartó ellen találunk visszaélését felderítő vizsgálatot. Az uradalmi officiálisok közül kétségkívül a tiszttartónak volt leginkább lehetősége megrövidíteni az uradalmi bevételeket, azonban olykor másokra, például a várkapitányra, számtartóra, ispánra, de még a rangsorban igazán alul elhelyezkedő hajdúkra vagy ezek egymással való összejátszására vonatkozóan is bukkanak föl adatok.

Az uradalmi hivatalt vivők jobbágyokkal szembeni túlkapásaira a legkorábbi adatok az 1570. esztendei urbáriumban bukkannak fel. Ekkor a vár a Szepesi Kamara igazgatása alatt állt, s a kamara alkalmazottjaként Sóry Pál tiszttartó, Kun Balázs kapitány ellen több falu – Szőlősardó, Szilas, Jablonca – kifaggatott elöljárói is arról vallottak, hogy tőlük bort foglaltak le, amiért semmit nem fizettek. Mocsáry László (szintén tiszt lehet, ezúttal talán katonai) a vendégiek vetésre szánt árpáját vette volna el a saját lovainak, a borzovaiaktól pedig, felrúgva a régi, nem részletezett szokást, a juhokból huszadot vettek.[7] Nem mindegyik panaszból egyértelmű, hogy a tisztviselő saját hasznára cselekedett-e, talán csak az allodiális vetésre szánt árpa elvételénél az. Mégis gyanítható, hogy olyan dolgokban fogalmaztak meg panaszt a jobbágyok, amikor a túlkapás egyéni hasznot jelentett, azaz a javak elvétele nem az uradalomnak járó bevételeket növelte. A jobbágy – illetve képviseletében a szószóló bíró és a többi falusi hites – pedig jól kellett hogy ismerje a földesúrnak jogszerűen szedett adókat, javakat, s ugyanígy a tiszttartó is, hiszen azokat az érvényben lévő mindenkori úrbéri szerződés, azaz az urbárium időről időre tisztázta. Az urbárium főként a tiszttartónak jelentett segítséget az olykor falvanként változó szabályok nyomon követésére, adott esetben úriszék előtti betartatására; a jobbágyok a régen kialkudott, megszokott kötelességeikkel mindenkor tisztában voltak, nem véletlenül emlegetik fel oly gyakran a régi usust panaszaikban.

1588 nyarán a Szepesi Kamarának arról panaszkodtak a jobbágyok,[8] hogy a Bebekeknek az uradalomba történt visszatérésével (1527) számos új terhet osztottak rájuk, ilyen a pennabor és a pennabúza feltehetően adminisztrációs költsége, de a foglalt boroknak a visszajuttatását is már kisebb űrmértékű iccével végzik, a húsvéti ajándékként

[5] Sós 2001: 110–115; Koleszár 2025: 10.
[6] Kállay 1980: 103–104.
[7] MNL OL E 156 a. Fasc. 65. No 84/a. pp. 43, 45, 49–50, 61, 67. ([Szádvár], 1570)
[8] MNL OL E 254 1588. augusztus No 9. f. 17. (Szádvár, 1588. augusztus 4.), betűhív szövegkiadása: XVI. sz.-i jlev.: 163–167.

követelt borjúból pedig ökör lett időközben. Szádvár és uradalma ekkor (1579-től) Rüber János felső-magyarországi kapitány zálogbirtoka volt, mégsem hozzá, hanem a kamarához intézték levelüket a jobbágyok, sérelmezve még, hogy Kolonich Ádám várkapitány 30 forintot követelt rajtuk útiköltségre, mivel Németországba szándékozott menni. Ilyet korábban sosem fizettek, így aztán a tiszttartó (udvarbíró) – Friedrich Saurer – a vonakodókat tömlöcbe vetette. Szenvedéseiket az oszmán adók is tetézték, a meghódolás költségét utóbb is csak úgy tudták megfizetni, hogy arra adományt szereztek. A jobbágyok elkeseredettségét az mutatja igazán, hogy követséget küldtek a királyi udvarba; leírásukból az is kiderül, hogy az uralkodótól válasz is érkezett, de annak tartalmát nem ismerik, mivel a kamarán elvették azt tőlük. A visszaélést a leírás alapján leginkább a várkapitány követte el azzal, hogy saját költségeit fedeztette volna az uradalom szegénységével, s ebben lehetett segítségére a tiszttartó.

A szádvári tiszttartók ellen lefolytatott és fennmaradt legkorábbi vizsgálatra majd száz évet kell várni: 1680-ban[9] a Torna-völgyi Almás jobbágyai vádolták be az uradalmat felében bíró Esterházy Pál földesúrnál tiszttartóját, Terbócs Istvánt. A vizsgálat annyiban szokatlan, hogy azt a provizor saját kérésére folytatták le, érezhetően a kimentés céljával, mintegy válaszul a jobbágyok vádjaira. Az ügyre – szerencsés módon – egy pertöredéknél nagyobb rálátásunk van, ugyanis a hivatkozott vizsgálaton túl fennmaradt számos más irat is az uradalmi iratok között, amelyek árnyalhatják az eseményeket. Eszerint azok 1680 első felében történtek, még az esztendő (az év szökőév) februárjának utolsó előtti napján Szádvárban úriszéki vizsgálat folyt le tizennégy tanú meghallgatásával az almásiak ellen, majd áprilisban, nagycsütörtök előtt egy héttel, miközben talán az almásiak már úton voltak Kismartonba a panaszlevelükkel, lezajlott a Terbócs elleni vizsgálat is.[10] Ennek pontjai között találjuk, hogy Terbócs a saját használatában álló földeken dolgoztatta a jobbágyokat, azonban a vallomást tevők állításai szerint mindig pénzért vagy tiszteletből dolgoztak neki. „*Tudo[m] azt, hogy pénzen kerestetett ekéket velem; némely pénzért, némellyek barátságért jüttenek szántani ők[e]gy[elmé]nek, az aratását is az én bíróságomban pénzen arattatta meg maga buzáját, az feleségemmel főzetett az aratóknak, maga küldvén az eleséget. Az béhordását, mikor az úrét elvégezték, az őkegyelme buzáját is (kérvén az szekereseket) béhozták*” – szól egy jellemző vallomásban Magics Márton szilasi jobbágy. Tudtak arról is, hogy szófogadatlanságukért öt-öt polturára bírságolta a jobbágyokat, de ez az egyetlen, ami a tiszttartóra nézve elmarasztaló, s ez sem jelent valójában visszaélést. Azok inkább az almásiak panaszlevelében nyernek kifejtést, szerintük saját haszna van a várbéli korcsmáltatásból, s több más jobbágyszolgáltatással kapcsolatban is visszaélést követett el, rokonságát is ellenük fordította, messzire (a Szepességbe) küldte kereskedni lovas gazdáikat, számos

[9] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 522. ff. 1–3. (Szádvár, 1680. április 11.)

[10] Az úriszéki jegyzőkönyv: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. D. No 156. [pp. 1–7.] (Szádvár, 1680. február 22.); a két panaszlevél: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. O. No 501. f. 1. ([Almás], s. d.), annak melléklete: Uo. No 503. et NB ff. 19–22., illetve Uo. No 503. ff. 16–17. ([Almás], s. d.). A teljes ügyre vonatkozóan: Koleszár 2026.

haszontalan munkákra kötelezte őket, a gabona- és borkilenced szedésekor kárukra volt, utóbbi kapcsán a foglalt borok ellenértékét kérők tömlöcben szenvedtek. Terbócs a panasz szerint a bíróválasztás során rendre tehetségükben gyenge, szegény embereket emelt bíróságra (akik így adómentesek lettek az adóévben, a vagyonosabbak nyilván meg kellett adják az adót), s persze a maga hasznára gazdálkodott, nem a földesúréra. Terbócs némi rendre utasítást követően is megmaradhatott tisztében, hiszen még 1682 nyarán is a herceg szolgálatában állt, amit két levele is bizonyít.[11] A panaszok között ott áll a későbbiekben rendre felbukkanó vád, mely szerint a telkes jobbágyok fizikai munkáját, a szolgálatot saját hasznára végezteti el a tiszttartó, azzal nem a majorságot művelik meg; mindez pedig csak akkor kerül napvilágra, ha a függő helyzetben lévő uradalmi jobbágyok maguk jelentik.

Az Esterházyak birtoklása alatt született összeírásokban utóbb rendre csak zavargásként jellemzett Thököly-felkelés (amelynek számlájára – tévesen – legtöbbször a vár romba döntését is írták) alatt az uradalom tiszttartója Becskeházi Zsigmond volt. Az első vizsgálatot a másik földesúr, pontosabban földesasszony, Csáky Pál özvegye – Czobor Mária Regina – végeztette 1686 nyarán.[12] A kereken ötven tanú kihallgatását felvonultató jegyzőkönyvet a vármegye hatósága jegyzi. A vizsgálat tárgya a tiszttartó: helyi, Becskeházán kuriális kisnemes, aki a vár 1682-es kurucoknak történt feladásakor még Csákyné konvenciós szolgája volt; ekkor Csákyné tiszttartója Korponay Mihály lehetett. A vallomások szerint rögvest, amikor a vár a kurucoké lett, s ezzel egy kézben egyesült Csákyné és Esterházy birtokrésze, először Terbócsot, Esterházy emberét kínálták meg a tiszttartói állással, de ő nem fogadta azt el. Becskeházi Zsigmond pedig Thököly alatt – nem kis önbizalmat mutatva – személyesen kérvényezte a pozíciót: maga ment ezért Fülek alá, a kuruc táborba. A vár feladásakor pedig kezén maradt az uradalomrészben addig befolyt összes jövedelem (főleg kilencedtermény), és ő szedte be a jobbágyok restanciáit is. Még egy korábbról fennmaradt, a Csákyné-féle birtokrészt érintő összeírásból látjuk, hogy a jobbágyok tartozásai rendszeresek lehettek, így 1677-ben csak a pénzben kiosztott búza után 266 forinttal és 52,5 dénárral, a bor és korcsmáltatás után ugyanekkor 201 forinttal és 22,5 dénárral voltak elmaradásban.[13] Az pedig nehezen hihető, hogy ezt (vagy legalább nagyobb részét) egyszer valaki be ne hajtotta volna. Hasonló összeget remélhetett tehát Becskeházi is a jobbágyoktól.

Két és fél évnyi tiszttartósága alatt az uradalom délkeleti részén fekvő két falut – Hidvégardót és feltehetően Szentandrást – elszakított az uradalomtól a saját hasznára, és persze a két falu közé eső becskeházi földjeit, meg az abaúji Somodiban lévőt is velük műveltette, *„eleget szántatott velünk a' maga számára Ardób[an], mert a' többi között egyszer megnádoltatvá[n] az szántóvasamat, addig szántottunk ők[egyelméne]k, hogy*

[11] MNL OL P 125 No 4064. (Szádvár, 1682. augusztus 18.), MNL OL P 125 No 4065. (Szádvár, 1682. augusztus 20.)

[12] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. O. No 501 et NB. ff. 3–10. (Hidvégardó és más helységekben, 1686. augusztus 26.); kivonatosan: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. A. No 29. ff. 115r–119v.

[13] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. A. No 27. f. 111v. Az összeírás az új tiszttartó, Szentmiklóssy György kinevezésekor született.

elkopott az vas" – mondta tollba Szabó István almási jobbágy. Ardóban csűrt építtetett, a jobbágyok jártak oda is munkára; még a várban lévő, a földesúr tulajdonát képező, bizonyára a várban lévő épületek tetőinek reparálására felhalmozott zsindelyekből is elvitetett valahány ezret, ahogy feltehetően az uradalmi gabonából is elhordatott magának egy szekérrel.

1684-ben pedig az uradalomnak azzal a jogával élt vissza a tiszttartó, amely az aratás és a szüret kezdetének, azaz első napjának meghatározását jelenti. A vallatás kérdése így szólt: „*Tudgya-é a' tanú, az 1684. esztendőb[en] az szegénység, grófné asszonyom őn[agysá]ga jobbágyi síttak-ríttak [!] előtte, hogy az szüretet bocsássa meg, mert az esső rothasztya és a' tolvajok is horgyák az szőlőt, de őkeg[ye]lme ajándékot várván, későre eresztette meg, mely miatt az szegénység[ne]k nem kicsiny kára lett?*" Ez a szabály azzal volt magyarázható, hogy az adószedőnek mindenkor rálátása kellett legyen a teljes termésmennyiségre, s ráadásul egyszerre kellett megtörténnie az adórész (kilenced, illetve az ebben a korban még a végek ellátására bérlelt terménytized) kiszedésének, tehát a bürokratikus pratikumnak érvényesülni kellett. Így szüretkor ajándékot várt el a jobbágyoktól, hogy azoknak végül nagy későn, mintegy kegyet gyakorolva megengedje a szüret kezdetét. Ebből aztán, ahogyan az várható volt, a szőlősgazdáknak nagy káruk is keletkezett. Legalább húszhordónyi károkról számoltak be a jobbágyok, ugyanis ennyivel becsülték kevesebbre a termett bort a késői szüretkezdés miatt, mivel így addigra a termés egy részét az őszi nagy esők elrothasztották, a szőlő más részét meg tolvajok prédálták el.[14] Utóbbi jól mutatja, hogy zavaros időkben a promontóriumok szigorú hegyszabályzatainak a szőlőhegyeken jogszerűen tartózkodókra vonatkozó kitételei teljességgel hiábavalók, betarthatatlanok voltak. Más, borral kapcsolatos uradalmi jogot is magának vindikált Becskeházi Zsigmond: a borokat a regnálása alatti három szüret alatt látszólag az uradalomnak foglalta le, de azokat inkább saját maga tartotta meg, illetve a forrásban Latránnéként említett borkereskedőnek adta tovább; és persze a foglalás is a szokott eladási árhoz képest alacsonyabb áron történt, amivel szintén kivívta a jobbágyok elégedetlenségét. Azzal pedig, hogy a bortermés kevesebb lett, az uradalmat illető borkilenced is megrövidült.

De mindez nem volt elég a tiszttartónak. Becskeházi – nincs mit szépíteni rajta – egészen közönségesen, mondhatni kicsinyesen meglopta volt földesurát. Még a Rozsnyón élő volt tiszttartót, Terbócs Istvánt is kihallgatták, ő is így tudta: „*Hallottam, hogy Becskeházi Sigmond ur[am] Szádvárának feladása után grófné asszonyom őn[agysá]ga párnáibúl Istvánffi Mátyásné asszonyomnak kezéhez küldött volna be Rosnóra maga szükségére eltenni.*" Kihasználta eszerint, hogy Csákyné nem tartózkodott ebben az időben a birtokközpontban, ő viszont hozzáfért az asszonynak a szádvári rezidenciában lévő javaihoz. Valamiért az ágyneműinek megvámolása mellett döntött: a párnákból Istvánffy Mátyásnénak küldött megőrzésre Rozsnyóra (férjét almási nemesként ismeri az 1688-as vizsgálat), de egy paplant is elvitt, amelyet a tiszttartó ágyán láttak azt követően.

[14] 1678-ban éppen a kurucok vámolják meg a helyiek szőlőit. Lásd Komjáti 2013: 81, 83.

Természetesen ez nem jelenthetett jelentősebb értéket, mégis hogy a volt földesasszonya személyes értékeihez nyúlt, jelez egyfajta gátlástalanságot.

A legrafináltabb visszaélést a falvak bíróival szemben követte el Becskeházi Zsigmond azzal, hogy visszaélve hatalmával, a földesúr jogát képviselve a községi bíró kiválasztásakor hajlandó volt némi ajándékért, kenőpénzért másra testálni a nemszeretem bírói tisztet.[15] Ezzel ezüstözött kardot, lengyel kardot,[16] összességében legalább 43,5 forintot, 8 „aranyat" és 8 tallért zsebelt be a tisztségtől szabadulni kívánó jobbágyoktól a vallomások szerint. Az egyes bírókkal jellemzően 2 dukát és 2 tallér (olykor „csak" 4 forint) közötti összegekről alkudott meg. Mindezt úgy intézte, hogy – ellentétben Terbóccsal, aki éppen a szegényebbeket tette meg a közösség első emberének – ő a vagyonosabb jobbágyokat jelölte ki bírónak, s ezzel elérte, hogy a vesztegetők megfelelő anyagi kondícióval rendelkezzenek. Ellenkező esetben aligha lehetett volna jövedelmező ezen gyakorlata. Ráadásul mindegy volt neki, hogy mely földesúr joghatósága alá tartozott a bíró, ugyanúgy mentesítette Czobor Mária Regina jobbágyát, ahogy Esterházy Pálét vagy a kassai konviktusét (Görgőn és Hidvégardóban voltak zálogbirtokaik 1679-től), esetleg valamely kisnemesét a bírói tisztség alól. Ahogy Kerekes Erzsébet almási nemes jobbágya, Czibere Mihály fogalmazott, az tekinthető általános nyilatkozatnak: *„Én is attam Becskeházi Sigmond uram[na]k, hogy az bíróságot levette róla[m] edgy aranyat és egy ezüsttallért."* De a szolgálattól mentesítettek (szabadosok) váltságdíját is rendre megtartotta, amivel még legalább 56 forinttal gazdagodhatott. Példa rá Fajgel István, Esterházy jobbágyának nyilatkozata: *„Engemet is két esztendeig eximálván Becskeházi ur[am] az szolgálattúl, fizette[m] ők[egyelméne]k tize[n]hat magyari forintokat, más itt való embert is eximálvá[n], az is fizetett Becskeházi Sigmond ura[m]nak nyólcz magyari forintokat."*

Az újabb vizsgálatot már Becskeházi kérésére folytatták le,[17] így nem meglepő, hogy számára kedvezőbb is a kicsengése a felvett tanúvallomásoknak. A jegyzőkönyv harmincnégy tanút szólaltat meg, ezekben a narratívákban Becskeházi Zsigmond a Thököly-rezsim áldozata, nem pedig kihasználója. A kérdésekben az is ott áll, hogy Thököly valamikor 1682 elején visszaadta Csákynénak a birtokrészét, ekkor ő Dúl Mihályt tette meg tiszttartónak (aztán Thököly valamikor újólag kamarai birtokba vétette Csákyné részét). Becskeházit ugyan Thököly Imre állította a szádvári jószág élére, ám utóbb Kassán a tiszttartó számadását nem fogadta el (8–10 köböl rozzsal tették adóssá – ha csak ennyivel lopta meg a kuruc államot, az talán még nem szolgáltatott volna indokot az elcsapására), és Budaházi Andrást nevezték ki helyette. Nem ő szedte a Czobor Mária Reginát megillető jövedelmeket a bíróktól, az adósleveleket pedig Semsey Pál állította ki, továbbá Almási János szedte (katonai végrehajtással) Semsey részére a

[15] Közismert, hogy a korban az igencsak terhes bírói megbízatástól igyekeznek szabadulni a jobbágyok, vö. Maksay 1959: 825. Torna megye majd csak 1712-ben szabályozza, hogy bírsággal jár a tisztség el nem fogadása. Lásd Szabó 1948: 308.

[16] Ami talán a Szádvár alatt 1683 őszén átvonuló Sobieski-féle sereg révén juthatott a jobbágyok birtokába.

[17] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. A. No 30. ff. 122–137. (Almás és más helységekben, 1688. április 13–26.)

még Korponay Mihály által a jobbágyoknak kiosztott búza után azok adósságát. Így vall erről Istvánffy Mátyás almási nemes: *„Rosnóra hallotta hirét a' fatens, hogy ezen adosságok[na]k executiójára Semsei Pál ur[am] Almasi János deákot küldötte ki némely falukra és ugya[n] zászlós hadakat is adott melléje executióra az adósok ellen."* Istvánffy beszélte el azt is, hogy kapott ugyan egy öreg derékaljat, de csak azért, hogy azt megőrizzék Czobor Mária Regina részére, ezt a párnát végül a grófné Dúl Mihály feleségének ajándékozta. Eszerint az ágyneműk ügyében sem lett volna cinkos Becskeházi. A történtek valóságtartalmának meghatározásához nincs elegendő forrásunk, azt látjuk viszont, hogy Becskeházi 1690 végén is még legalább 300 tallér tartozásáról nyilatkozott a grófnénak, amelybe beleszámította volna a Hidvégardóban lévő 100 tallért érő nemesi házhelyét[18] – ez pedig így aligha lehet véletlen.

Horváth Ferenc 1694 végén állhatott Esterházy Pál szolgálatába szádvári tiszttartóként a herceghez küldött levél tanúsága szerint,[19] az ellene lefolytatott vizsgálatra[20] alig három esztendőt kellett várni. Bár a jegyzőkönyv mintha csak töredék lenne, összesen hat tanú vallomását tartalmazza; a panaszok itt is meglehetősen változatosak: csak két ló tartására volt rendelés, ehelyett két lovat, öt tehenet, öt borjút tartott (magának), s ezt mind az uraság szénájával és szalmájával; szőlőiben az almásiak kapáltak, a földjeit a szentandrásiakkal szántatta; a háza körüli munkákat is az uradalom jobbágyaival végeztette. A tiszttartó sertései is fizetség nélkül hízhattak az uradalmi erdőkben. Beszéltek még fél font borsról, amelyet dézsmaszedéskor kapott, ez feltehetően kenőpénz, de közelebbi nem derül ki a vallomásból. Feles gyümölcsöt kapott a szádvári gyümölcsösből, és a szentandrásiak sérelmezték, hogy az Újfalun lévő szántóit, sőt a jobbágyainak szántóit is velük szántatta, emiatt félbe kellett hagyni a majorsági munkákat (ami így közvetlen kára volt a földesúrnak); ők hordták be a termett gabonaféléket is, s mivel zúgolódtak a gazdák cselédjei, ezért láncra verette néhányukat, illetve megpálcáztatta őket. A Szinben lévő pincéjéhez fát is kellett hordani, Szilason pedig a jó búzatermő szántókba kendert vettetett magának, egyéb gyalogrobotot is végeztetett velük; ráadásul a pusztahelyek után maradt rétek használatát elvette a jobbágyoktól, és az új hajdúnak adta használatra. Utóbbi nem örvendhetett különösebb megbecsülésnek a helyiek körében, azt is tudták róla, hogy ráadásul hercegi engedély nélkül alkalmazta, ahogy az almási Tóth Mátyás vallotta: *„az uraság hire nélköl egy hajdut az előbbenikhez fogadott, azmelly hajdunak, mind az kettőnek Szilason vetést tétett egykor két köböl alá, másikának egy"*. Nem éppen visszaélés, de a jobbágyokkal való viszonyát jellemzi, hogy a vármegyén nem fogja pártjukat, velük nem beszél emberségesen, *„az szegénységet meg sem hallgattya jó módgyával, csak habahurgyáskodik, és gyakran jól elveri az szegény embereket"*. A következményeket pontosan nem ismerjük, de ha volt is, nem lehetett

[18] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. D. No 163. et NB. [p. 1.] (Szilas, 1690. december 3.)
[19] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. Q. No 564 et NB. f. 23. (Almás, 1694. december 2.)
[20] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 523. ff. 6–8. (Almás, 1697. november 5–6.)

súlyos – hivatalvesztéssel járó – büntetés, mivel Horváth még 1703 nyarán is jelentést írt a földesúrnak.[21]

Az uradalomban is nagy vérveszteséget okozó pestisjárvány idején, 1710 végén Miticzky Mihály lépett a herceg szolgálatába.[22] Az ellene 1714 májusában lefolyt első vármegyei vizsgálat,[23] amely tizenkét tanút szólaltatott meg, nem is mint tiszttartót, hanem mint érseki tizeddézsmást vonta vizsgálat alá. Ekkor az állam már nem bérli a tizedet, hiszen az oszmán veszély elmúltával nincsenek többé végvárak, amelyek szükségére korábban fordították a beszedett termést, a dézsma újra a megyéspüspököt illette, esetünkben – a tornai főesperesség területén vagyunk – az esztergomi érseket. Eszerint Miticzky az 1712. adóesztendőben okozott kárt azzal, hogy nem csak magát tartatta a bíróval (harmadmagával volt), ráadásul a bíró gabonáját is dézsma alá vonta, holott az mindig is mentességet élvezett az adott adóévben az adófizetés alól. A dézsmaszedésnek úgy kezdett neki a mezőn, hogy még nem volt learatva a gabona, ezzel lényegesen felülbecsülte a kiveendő adórészt; mi több, a pusztaföldekben termett gabonából is dézsmát vett ki. Ráadásul az uradalmat illető kilenced sem volt még kiszedve, *„sem aratórészt, sem a kilenczedet ki nem tutta, hanem reádezmált”*. A jobbágyoktól pénzben váltotta meg a tizedrészt, miután azzal félemlítette meg őket, hogy különben – ha „szemül” szedik be – fuvarba kell azt vinniük Murányba, ott pedig még további munkát fognak követelni tőlük. Farkas István görgei jobbágy így beszélte el ezt: *„Aszt is tudom, hogy nem jó akarat szerint egyeztünk ők[egye]lmével az tizeddezma iránt, mert mi inkább attuk volna szemül, mintsem pénzül, de ők[egye]lme ijesztett bennünket, mondván: No, lássátok, ha szemül adjátok, aszt Murányba kell vinni, ott meg kell rostálni, még úgy sem hiszem, hogy elvegyék, azomban ki sem telik, ugy lehet, hogy egy hétig is fát hordatnak veletek. És így osztan pénzbeli egyezésre léptünk ők[egye]l[mé]vel, akarván ugy fizetni, mint az almasiak, 20 kévétül egy Rhenes forintot, melyre mondotta Miticzki uram: De a bizony nem lesz. Noha eleget mondottuk ők[egyelméne]k, hogy a mienk annyira sem érdemes, mivel a jég is elverte, és igy ők[egye]lme csak megmondotta, hogy alább nem lészen, hanem 20 kévétöl 50 poltura, melynél alább mi sem léphettünk ők[egye]lmével, kintelen csak abban maradtunk.”* Ezzel együtt a bor elviteléért kért pénzt: iccénként 2-2 dénárt vett el. Még a hidvégardaiaktól is szedett tizeddézsmát, holott addig mindig ötödöt szedtek a földesuraknak, dézsma nem járt a termésből. Végül a falu közössége által épített, portörőnek átalakított görgői malom kapcsán fogalmaztak meg panaszt a jobbágyok. Hogy a vizsgálat mivel zárult, a fennmaradt iratokból nem derül ki, mindenesetre a tiszttartó pozícióit – egyelőre – nem rengethette meg.

A második vizsgálat Miticzkyt már egyértelműen tiszttartói minőségében érte 1720 tavaszán.[24] A jegyzőkönyvben huszonnyolc alaposan összeállított kérdést fogalmaztak meg, és harminchat tanút hallgattak meg. Eszerint a pozíciója adta lehetőségekkel való

[21] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. R. No 591. f. 56. (Almás, 1703. június 22.).
[22] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. R. No 593. f. 77. (Rozsnyó, 1711. augusztus 16.)
[23] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 524. ff. 9–11. (Görgő, 1714. május 31.)
[24] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 534. ff. 28–43. (Szilas–Almás, 1720. március 13–25.)

visszaélései igazán változatos képet festenek, szinte nincs olyan uradalmi haszonvétel, amelyet ne vámolt volna meg a kihallgatottak vallomásai szerint. Így az uradalmi erdőkben folyó makkoltatásért más-más fizetséget kért, beengedve az idegeneket is; a helyiek és a görgeiek által magának mintegy 35 köblös gabonavetést műveltetett Vendégiben. 1718-ban az uraság rétjein lévő szénát adta el, legkevesebb 100 forintot keresett rajta a saját zsebére (ráadásul még kérkedett is ezzel).

Előfordult, hogy idegenek legelő állatait (bivaly, juh és kecske) fogadta be a szilasi legelőn vagy másutt, még a téli takarmányt is innét szerezték be. Ahogy Boros István szilasi hajdú maga mondta tollba: „*Egy sereg bial volt, de szám szerint nem tugya, hane[m] hatvan vagy valamivel kevesebb, vagy több, itt a' szillassÿ mezőn pascuáltattak, kárt is tettek, rosnyai urakké volt, magának is volt közi Miticzkÿ ur[amna]k egyrészben, de mit fizettek egy nyáron, nem tugya. Juh, kecske egy becsülettes emberé, úgy magáé is, Miticzkÿ ur[am]é, nemkülemb[en] Orban Lanÿ ur[am] szarvasmarhája 30, ha nem több szénán teleltek itt a' szillassin, ma is van mintegy háromszáz, mit fizettek, mit nem, nem tugya. De az Orbany Lanÿ ur[am] marhája akkor volt itt, mikor a' szűk széna vala. Az Esztromos alúl hordattak szénát nekik, azon teleltek, de a' többi, nyaraltak is, ugy mint juhok, kecskék, de Lani uramé szarvas örög marha volt.*" Ráadásul a gömöri szalóci juhászok miatt kára lett a szögligeti erdőknek, mert azok a tölgyfa leveles hajtását takarmánynak használva pusztították, megvagdalták az erdőt. (A szükség szülhette ezt, feltehetően az esztendő nem bővelkedhetett szénában.) Még a derenki határban is okoztak kárt a juhok és a kecskék, a berzétei sertések pedig a körtvélyesi határba eső uradalmi erdőben. Ezt Szép István körtvélyesi jobbágy panaszolta fel: „*Az derenkÿ határon azelőtt 5 esztendővel feles ju [!] és kecske volt, feles kárt is tettek, azaz gazolták az erdőt, de mit fizettek Miticzky ur[amna]k, nem tugya. (…) Vallya, hogy az körtvelyessÿ erdőn harmadévi [!] ott jártak a' berzeti sertéssek, azért Miticzkÿ ur[amna]k fizettek 20 fl.-ot, mássodik esztendőn is fogadott volt ugyan berzéti 40 sertés az körtvelyessin, azért negyven máriást vett fel az Miticzkÿ ur[am] ispánya, Herke István. Az Czepesire vólt tizenegy sertés két esztendőn, de az is az [!] mondotta, hogy az úrral alkutt már Miticzkÿ ur[amma]l, semmit nem adott az körtvellyessiek[ne]k.*" A tiszttartó felvásárolta a dézsmált gabonát, ahogy a külsős szőlőbirtokosok által fizetett hegyvámzabot is, s magának szerzett vele hasznot. De a jobbágyoktól is ezt-azt lefoglalt, így beszéltek elvett tehénről, amelyet a küldött ajándékok (vadhús) után sem akart visszaadni; a pestisjárvány alatt történt elpusztulása után újratelepített Derenken pedig az adómentesség éveinek eltelése után elszökő jobbágy marháit is magának foglalta le, ahogy a jabloncaiak által talált lovat is; illetve egy orgazdának tartott, így felakasztott jobbágytól a fiatal ökrét. Rendre összejátszott a külbirtokosokkal a bordézsmálásban, többek terméséről is tudnak, amelyekből nem vett ki dézsmát, másokéból viszont bort foglalt le (magának); sőt felszabadította a fizetés alól több külbirtokos szőlejét, ennek kapcsán újra felmerül a hegyvámzab elszámolásának szabálytalansága; de malomvám nélkül őröltette a külbirtokosok gabonáját is. Még Csepreghy István almási plébános is panaszkodott a neki oktávában (a helyi papnak járó dézsmarészként) kiadott borra, hogy az minősége okán biztosan nem lehet almási bor, azt Miticzky silányabbra cserélhette. A mészáros által adott faggyúval sem tudhatott

elszámolni; a befolyt vámokat (vagy azok egy részét) is elsikkaszthatta. A gyümölcsöt (szilvát, almát) a maga hasznára szedette. Újra panasz, hogy Hidvégardóban figyelmen kívül hagyja a falu tizedszedés alóli mentességét, ráadásul még az irtványföldek után is dézsmált. Utóbbi, figyelembe véve az irtványokra vonatkozó kedvezőbb adózási szabályokat,[25] hiszen azokat a jobbágy saját munkájával tette termővé, különösen sérelmes lehetett.

Miticzky az 1686 tavasza óta romokban álló Szádvárból a faragott köveket (ablak- és ajtókereteket) is eladta, ezek a gömöri mezővároskába, Csetnekre kerültek, illetve a rozsnyói háza udvarán is látott belőlük néhányat Pogány István almási szabados. A jabloncaiaknak kellett felkísérni Szádvárba a csetneki Pletrik János hajdúját és a bányászokat, akik a faragott kőkereteket kibontották, talán még a falusiak is segítettek póznákon levinni a várból a kiemelt köveket; erre Farkas János jabloncai tanú ekképpen emlékezett: „*Tudom, látta[m] szemeim[m]el, hogy faragott köveket, ajtókrúl és ablakokrúl valókat Szadvarbúl Pletrik ur[am] számára vittek el két szekéren Csetnekre. Melly köveknek kivágássára a' bányássok [!] és Pletrik ur[am] hajduja Miticzkÿ ur[am] parancsolatyábúl falunkb[an] jüttek, és nekünk kellett embert adni mellyéjek Szadvarigh.*" Hogy ez jövedelmező vállalkozás lehetett, az magyarázhatja, hogy a faragott kőkávák iránti kereslet igencsak megnőhetett az 18. század első felében újjáéledő városkák építkező lakosságának körében.

A tanúk cinkosnak vélték a Miticzky által ispánként alkalmazott Herke Istvánt, aki nem adott bor- és gabonakilencedet, sem taxát a jobbágyhelye után, és tudtak az ő szőlőhegyi pincéjében dézsmaszedés elől eldugott más jobbágytól származó 4 hordó borról is, Ádám Mihály szilasi jobbágy így vallott hasonló ügyekben: „*Vallya, hogy az körtvellyessi hegyen, désmának alkalmatosságával tanáltatott két hordó eldugott bor, mellyeket Miticzkÿ ur[am] elvitte. Azon bor pedig ugyan körtvellyesÿ Malurnaÿ Andrássé volt, ez történt 1711. esztendőben, ugyan in anno 1719. az almassÿ hegyen is tanáltatott egy hordóval, amellyet is hasonlóképpen Miticzkÿ ur[am] elvitte.*" A szabadságlevelek kiadásáért beszedett összegeket ugyancsak elsikkaszthatta a tiszttartó, például egy körtvélyesi jobbágytól, bizonyos Kátai Mihálytól elvett 100 forintról nem tudták, hová kerülhetett.

Miticzkyt – akinek egyébként Trencsén vármegyében voltak birtokai[26] – végül felmentették tisztségéből, megkövetelve, hogy 1720 áprilisának utolsó napjáig Lévára küldje meg az elmaradt számadást, erről maga ír az Esterházy József Antalhoz írott levelében.[27] Egyébként a levélben – immár Vas vármegyei összeírónak kinevezve – felhánytorgatja, hogy lefoglalták az uradalomban maradt marháit is, ezek részben azoktól a jövevényektől származnak, akiket befogadott (nem egészen így fogalmazódott meg a vádpontok között a marhák birtokába kerülésének jogszerűsége), tudniillik Miticzky saját szavaival: „*1716dik esztendőben nagy szorongatás és kenyeretlenség miá a'*

[25] Maksay 1959: 835.
[26] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. R. No 593. f. 79. (Rozsnyó, 1713. március 16.)
[27] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 537. ff. 71–72. (s. l., s. d.)

lengyelség országából kiszorulván, azok közül feleset méltóságos gróf uram jobbágyságára leszállitván megköteleztem olly formán, hogy egy harapás kenyerek nem lévén, mind kenyérrel, mind mással segítettem, hogy annyival is állandóssabbak lehessenek, azok is a' kik megmaradtak, kik elszélledtek, ide hagyván némely csekélly marhácskájokat, aztat restantiám fejiben elhajtattam" – ha el is tekintünk a leváltott provizor magát jótevőként láttató szavaitól, ezzel itt lényegében esztendőre pontosan megadja Derenk újratelepítésének idejét, egyben a gorál telepesek bevándorlásának kényszer szülte motivációját. Ami Miticzky szarvasmarháit illeti, azokat még egy esztendő múlva sem kapta vissza, némiképpen meghunyászkodva kéri azokat: „*ötvenkilencz szarvasmarhámnak megtartássa, ugy mindenféle vetéssemnek elfoglalássa nékem nem kis kárt és életemnek nem kevés csonkúlást teszen, méltóságos gróf uramot nagy alázatossan kérem, tekéntvén meg nyomorodott állapotomat, és szegény feleségemnek, s gyermekemnek keseredett állapottyát, méltosztassék maga kegyes attyai gratiáját hoz[z]ám nyujtani, és az megleendő censuráig, hacsak a szarvasmarháimot is kezemhez resignáltatni, hogy azok által egy darab kenyeremröl prospiciálhassak.*" [28]

Miticzky Mihály utódjául Simonyi Gáspár felügyelő azt a Horváth Andrást állította,[29] akinek az apja az 1697-ben vizsgálat alá vont Horváth Ferenc volt. Horváth András 1722 tavaszán még a hercegi ház szolgálatában volt, ekkor maga kérte a felmentését.[30] Közvetlen utódja Simonyi György, majd Simonyi László lehetett, tőlük tiszttartói jelentéseket nem ismerünk, csak 1729 tavaszától maradtak fenn 1738-ig Drskovszky János tiszttartói levelei.[31] Kettejük kapcsán visszaélést vizsgáló iratról nincs tudomásunk.

Végül az 1745 és 1760 közötti időszakot követően, melyben az Eszterházyak grófi ága volt a birtokos, Fekete István ellen folyt le vizsgálat 1762-ben.[32] A tiszttartó fennmaradt levelezéséből az látszik, hogy bár igyekezett megfelelni a két (vagy több) úr szolgája szerepnek, de végig tisztában volt azzal, hogy a hozzá közelebb álló birtokost inkább tudja segíteni, mint a kimondottan utált másikat. Eszterházy István pazarló és nemtörődöm életvitelével pedig sokat tett azért, hogy megkeserítse Fekete István életét. Maga írta 1748. február 16-án Eszterházy Sándorhoz,[33] ha „*ha nagyságtoknak úgy méltóztatna tetszeni megosztozni, ha valamennyivel inkább több jutna is m[é]l[tósá]gos István úrnak, avval ne gondolna n[agy]ságod, én azt hellyrehoznám, mivel tudom egész dominium állapottyát. Más egyéb ne osztattatnék, hanem csak a jobbágyság és a szőlők, úgy a majorság, az pedig úgyis három, dézma és glandinatio közös lenne, könnyű állopottal víghez lehetne vinni.*"

[28] MNL OL P 128 Fasc. A. II/a. No 68. p. 2. (Rozsnyó, 1721. április 5.)

[29] Első levele a herceghez tiszttartóként: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. R. No 594. f. 129. (Szilas, 1720. április 28.)

[30] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. R. No 594. ff. 132–133. (Almás, 1722. március 9.)

[31] Az első fennmaradt levél: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. G. No 293 et NB. [ff. 1–2.] (Szilas, 1729. március 3.), az utolsó: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. P. No 545 et NB. ff. 104–105. (Szilas, 1738. január 7.)

[32] MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. K. No 463. [ff. 1–3.] (Szilas, 1762. június 6.) Fekete tiszttartóságára: Koleszár 2022.

[33] MNL OL P 1294 A. 42. No 3. pp. 1–6. (Szilas, 1748. február 16.)

A tizennégy tanú vallomását tartalmazó vizsgálat során felmerült, hogy Vendégiben lévő házát és a hozzá tartozó épületeket szádvári tiszttartósága idején, az uraság erdeiből hordatott építőanyagokból (kő, épületfa) építtette derenkiekkel, s kaput is készíttetett molnárokkal a házához (a korban a molnárok feladata volt az ácsszerkezetek megépítése). Ez utóbbinál vizsgálták, hogy az uraság molnáraival is dolgoztatott-e, vagy nádaskai és edelényi (nem az uradalomhoz tartozó) molnárokkal. A jobbágyok végül arról vallanak, hogy a tiszttartó mindenkit kifizetett, illetve tartotta őket étellel-itallal – lényegében a vizsgálat nem tárt fel jogsértést. Pető János szini molnár nyilatkozata foglalja leginkább össze a vallomások tartalmát: *„Tudgya a' tanú, hogy a' kőépület körül az uraság mólnári dolgoztak, mivel a' tanu is legényestül jelen vólt vagy három napon, jóllehet, hogy Fekete István ur[am] elvégeztetvén a' munkát, fizetéssel kinálta, de egy sem vette fel, hanem ételt, 's italt elegendöt adott ők[e]g[ye]lme, más jobbágyoknak pedig mit adott, 's mit nem, nem tudgya, hanem szemeivel látta, mikor a' fahozásért egy alkalmatosság[g]al a' dérénki lakossok[na]k megfizetett; a' mi illeti pedig fábúl csinált házat, tudgya bizonyossan a' tanu, hogy aztat Gets Márton, néhai szilasi mólnár nádaskai, 's edelényi mólnárokkal fizetésért felállitották."*

A forrásokban szereplő csalások és pozícióval való visszaélések tükrözik, milyen lehetőségei voltak az abszentizmust kihasználó gazdatiszteknek a különböző időszakokban, ha saját vagyonuk gyarapítását ily módon kívánták elősegíteni. A felhasznált források az uradalom mindenkori jövedelmeire, változó birtokadminisztrációjára is rámutatnak, s elbeszélő jellegükből adódóan több látszik belőlük, mint a földesúrnak rendszeresen küldött jelentésekből, különösen a már táblázatba rendezett számadatokat felvonultató 18. század első feléből származó kimutatásokból. A mindenkori tiszttartók szegődményjegyzékeiről hiányzik, hogy jogosultak lennének az uradalom jobbágyainak ingyenmunkájára. Mégis ez a leggyakoribb visszaélés, amely mind az öt tiszttartóval szemben felmerül. Itt a saját használatú szántóföldön, szőlőben végzett munkákkal találkoztunk, de irányíthatta a tiszttartó saját gazdaságában végzett építkezésre is a jobbágyot. A földesúr hasznát vagy pénzben, vagy természetben szedett javakban tudta megrövidíteni az uradalom első embere. A sikkasztást soha nem nevezik nevén, hiszen a jobbágyközösség aligha láthat rá az uradalmi pénztár tételes bevételeire, azonban számos esetben a jelekből erre következtethetünk. A vallomások egy része inkább csak sejteti, hogy a befolyó összegek olykor elkerülhetik a kasszát. Az uradalom falvainak majorsági területein, de a falvak legelőin is lehetősége adódik a tiszttartónak szabálytalanul némi mellékjövedelem szerzésére. Hogy az uradalomét a sajátjának tekinti az alkalmazott – szegődményes – első ember, s úgy vesz abból el magának, mondhatni örök (magatartás)mintának tartható. Arra viszont csak egyszer láttunk példát, hogy a felettese személyes tárgyait tulajdonítja el, igaz, a többiek nem is találkozhattak földesuruk ingóságaival, mert azok egyik helyi rezidenciát sem használták. Ugyan a 18. század első felére a birtokigazgatásban lezajlott folyamatok, különösen a kimódolt mintákat követő, egyre inkább ellenőrizhető nyilvántartások, számadáskönyvek megléte az egységes mintakövetés, a tanult tervezettség, a szabályzatokon keresztül irányított uradalmak irányát jelzik, s ennek együtt kellene járnia az egyre szabályozottabb, hibákat

kiküszöbölő működéssel, a tiszttartói visszaélések éppen arra mutatnak rá, hogy minden szabály kijátszható, ha igény és lehetőség mutatkozik rá. Mégis, túl a rossz útra tért tiszttartók forrásokból felsejlő jellemén, ezek a vizsgálatok az uradalom üzemének működésébe, a per kezdeményezésére képtelen, de panaszain, tanúvallomásain keresztül megnyilvánulva valamelyest elégtételt szerző jobbágyközösségek életébe is betekintést nyújtanak, a bennük rejlő részletek pedig közelebb vihetnek bennünket a kora újkori falvak társadalmának jobb megismeréséhez.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
E 156 a. Magyar Kamara archivuma, Urbaria et Conscriptiones, Regestrata
E 254 Szepesi kamarai levéltár, Repraesentationes, informationes et instantiae
P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
P 125 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál nádor
P 128 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy József herceg
P 1294 Eszterházy család zólyomi ágának levéltára, Levelek (missilisek)

XVI. sz.-i jlev. = *„Könyörüljön tenagyságtok rajtunk!" 50 irat a XVI. századi jobbágylevelezésből*. 2018. Közrea. Dömötör Adrienne, Varga Mónika (Eckhardt Sándor kiadásának felhasználásával). Budapest.
Jlev. = *Jobbágylevelek* 1951. (Összeáll. H. Balázs Éva) Budapest.
Szádv. 1648 k. = *A szádvári uradalom 1648 körül készült urbáriuma*. 2025. (Közrea. Koleszár Krisztián, Tóth Péter) Miskolc
Szgy Bsz. = *Szöveggyűjtemény Bódvaszilas történetéhez 1.* 2024. (Közrea. Koleszár Krisztián) Bódvaszilas.

Hivatkozott irodalom

Détshy Mihály 1969: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (8.) 143–186.
Détshy Mihály 2004: *Szádvár.* Perkupa–Miskolc.
Kállay István 1980: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848.* Budapest
Koleszár Krisztián 2022: Fekete István szádvári uradalmi tiszttartó levelei Eszterházy Sándorhoz és Jánoshoz (1747–1752). *A Borsodi Tájház Közleményei* (45–46.) 39–52.

Koleszár Krisztián 2025: Bevezetés. In *A szádvári uradalom 1648 körül készült urbáriuma.* (Közrea. Koleszár Krisztián, Tóth Péter) Miskolc.
Koleszár Krisztián 2026: A gróf, a tiszttartó meg az almásiak. *Régiónk története* (6.) Eger (megjelenés előtt)
Komjáti Zoltán Igor 2013: „...Isten tudja, leszen-e ebből a nyavalyából valaha felvirradásunk..." (Terbóts István szádvári tiszttartó levelei Koháry István füleki főkapitánynak 1678-ban). *Castrum* (16.) 79–94.
Maksay Ferenc 1959: *Urbáriumok. XVI–XVIII. század*. Budapest.
Mérei Gyula 1948: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848.* Budapest.
Sós István 2001: Öt szádvári utasítás a XVII. század elejéről. *Fons* (8.) 1. 109–134.
Szabó István 1948: A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban. In: Uő: *Tanulmányok a magyar parasztság köréből.* Budapest, 265–310.

Nagy Janka Teodóra

Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete

Abstract: The Double Life of Farkas Cserei of Nagyajta (1719–1782), Transylvanian Court Councillor and Referendary. The career of Farkas Cserei of Nagyajta exemplifies the fate of the new Transylvanian generation of jurists in the eighteenth-century Habsburg administration. From his youth onward, he lived at the centre of the Monarchy, in Vienna, where he held office in the Transylvanian Court Chancellery, yet he remained marked by a lasting homesickness for his native land, Transylvania. He was an unwavering supporter of enlightened absolutism and of Queen Maria Theresa, while also being a statesman of broad intellectual horizons whose education, legal knowledge, political role, patriotism, and unconditional devotion to Transylvania were acknowledged not only by his friends but also by his opponents.

As a court councillor and referendary, Cserei was also a well-known figure in contemporary Transylvanian literary life. His rich oeuvre is today claimed by several fields of scholarship and research, with particular attention to The Laws of Hungarian and Székely Women, a collection of legal norms compiled in the second half of the eighteenth century and published in 1800 by his son, the younger Farkas Cserey. The work occupies an important place in the history of Hungarian legal terminology, legal cultural history, and legal ethnography alike.

By presenting the family background and professional career of Farkas Cserei of Nagyajta, the study also seeks to draw attention to the dual challenge that shaped the lives of the first generation of jurists under enlightened absolutism: the career opportunities offered by the eighteenth-century Habsburg administration, based on professional knowledge and expertise, and the painful, not unproblematic process of separation from one's native land, as well as from the historical traditions and culture of Transylvania.

Keywords: history of public administration; Habsburg administration; enlightened absolutism; Maria Theresa; Transylvanian Court Chancellery; Transylvanian legal careers and life trajectories; dimensions of cultural and intellectual history; Hungarian legal terminology; legal history and legal cultural history; legal ethnography

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.1.2026.325

Nagy-ajtai Cserei Farkas életpályája a 18. századi Habsburg-adminisztráció új erdélyi jogásznemzedékének sorsát példázza. Ifjúkorától a birodalom központjában, Bécsben élt, ahol az Erdélyi Udvari Kancellárián vállalt hivatalt, de örökös honvágya volt szülőföldje, Erdély után. A felvilágosult abszolutizmus és Mária Terézia királynő feltétlen híve volt, ugyanakkor széles látókörű államférfi, akinek műveltségét, jogi tudását, politikai szerepét, hazaszeretetét, Erdély iránti feltétlen odaadását nemcsak barátai, de ellenfelei is elismerték.

Udvari tanácsosként és referendáriusként a korabeli erdélyi irodalmi életnek is ismert alakja volt. Gazdag életművét ma több tudomány- és kutatási terület tekinti magáénak – különös tekintettel a 18. második felében keletkezett, fia, ifj. Cserey Farkas által 1800-ban kiadott, a magyar jogi szaknyelv, a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz területén egyaránt számontartott „A magyar és székely asszonyok törvényei" című jogszabálygyűjteményére.

A tanulmány Nagy-ajtai Cserei Farkas családi és szakmai pályaképének ismertetésével a felvilágosult abszolutizmus első jogásznemzedékének életét meghatározó kettős kihívásra is fel kívánja hívni a figyelmet: a 18. századi Habsburg-adminisztráció kínálta, szakmai ismereteken és professzionális hozzáértésen alapuló karrierlehetőség és a szülőföldtől, Erdély történeti hagyományaitól, kultúrájától való fájdalmas elszakadás ellentmondásoktól sem mentes folyamatára.

Kulcsszavak: közigazgatás-történet, Habsburg-adminisztráció, felvilágosult abszolutizmus, Mária Terézia, Erdélyi Udvari Kancellária, erdélyi jogászkarrierek és -életpályák, művelődés- és kultúrtörténeti dimenziók, magyar jogi szaknyelv, jogtörténet és jogi kultúrtörténet, jogi néprajz

A Cserei család története[1]

A Cserei (Cserey) család, ahogyan Nagy Iván fogalmazott,[2] törzsökös székely család volt, amely a családi hagyomány szerint az 1396. évi nikápolyi csatában Zsigmond király életét megmentő baróti Cserei Balásra vezette vissza nemességének és az azzal együtt járó birtoknak az eredetét. Címerükben egy páncélos vitéz jobb kezében egy levágott török fejet, a balban pedig három búzakalászt tart – Cserei Balás vitézségén túl a menekülő király éhét csillapító leleményességére is emlékeztetve.[3]

[1] A szerzőnek a témában megjelent publikációi: Nagy JT 2023; Nagy JT. 2024.

[2] Nagy I. 1858: III. 133–141.

[3] A baróti Cserei Balázs Nikápolynál szerzett érdemeiről szóló hagyományt többen is kétségbe vonták. (Herepei 1958: 55.)

A Cserei Balás fia, László által Mátyás királytól 1462-ben Nagylakra nyert adomány[4] idején a címer kiegészült a pajzs kék mezőjében zöld tér fölött álló vasas vitézzel, akinek jobbjában továbbra is ott a kard, hegyén a levágott török turbános feje, baljában pedig a három búzakalász. „A paizs tetején álló koronás sisak fölött pánczélos kar könyököl, kivont kard hegyén csalmás törökfejjel. A foszladék jobbról ezüst-kék, balról vörös-kék, a paizsot telamonok gyanánt egyszarvúak tartják."[5] Az 1913-ban kiadott *Magyarország címeres könyvében* „Cserey de Nagyajta" aláírással közölt címeren már a koronás sisakon is kiemelkedik, megismétlődik a pajzson látható alak.[6]

Cserei Balásnak két fia volt: a Mátyástól 1462-ben Nagylakra adományt nyert László, valamint Máté. Máté fia volt Lukács, unokája Ferenc, dédunokája pedig Pál, aki Cserei Mihály szerint 1566-ban Szigetvárnál esett el.[7] Pál testvére Mátyás volt, annak fia Lukács, unokája pedig az a Cserei János (1635–1666), aki Barótról átköltözött felesége, Henter Margit birtokára Nagy-Ajtára, és felvette a nagy-ajtai előnevet. János fiát, Cserei Miklóst a levéltári források Rákóczi György főétekfogójaként említik 1659-ben. Felesége Költő Margit volt, négy fiuk született: János, aki fogarasi kapitány volt; Farkas, akit I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem pénztárnokaként említettek; György, aki Baróti Katát vette feleségül; és Miklós, akiről csak annyit jegyeztek fel a források, hogy elesett Vaskapunál.[8]

Cserei Miklós legidősebb fia, a fogarasi kapitány *Cserei János (1679–1717)* fiatalkorában 1668-ig fejedelmi asztalnok volt. Mivel azzal vádolták, hogy Apafi ellenében összejátszott Béldy Pállal, 1678–1685 között fogva tartották.[9] Felesége Csíki Cserey Judit volt, Cserei Mihály és Apor Ilona leánya, a házasságból két fia született: Mihály és János.[10] Feltehetően még fogarasi várkapitányi éveiben építhette Csíkrákoson azt a családi kúriát, amely nagyobb szobájának fenyőgerendáján az alábbi felirat volt olvasható: „Hoc opus curavit Joannes Cserei Anno Domini 1672. Lav. Deo Semer. cum S. R. E. sua Juditha Cserei Viesima 4. Mensis May."[11]

Cserei János fogarasi várkapitány idősebb fia, a történetíró *Nagy-ajtai Cserei Mihály (1667–1756)* Csíkrákoson született 1667. október 21-én. 1678–1685 között apród volt Teleki Mihály kancellár udvarában. Részt vett 1686-ban a hassági, 1688-ban a bozzai táborozásban, 1690-ben pedig Teleki Mihály alatt Havasalföldre ment, de 1691-ben már vissza is tért, és 1692-ben Apor István udvarában tartózkodott. Éppen 30. születésnapján vette feleségül (1697. október 22-én) Kun Ilonát. A Rákóczi-felkelés elől Görgény várába vonult vissza 1703-ban. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék inspektora volt, 1705-től pedig

[4] *„Balásnak fia volt László, ki Cserei Istvánnak fiával Péterrel a kir. al-lovászmesterrel Mátyás királytól 1462-ben kapja Csanád vármegyében Nagy-Lakot."* (Teleki 1855: 26.)

[5] Nagy I. 1858: 133–141.

[6] „Cserey de Nagyajta. 162. T. 1.: Cserei László 1462. évben Nagylakra nyert adományt. (Fejérpataky 1888: I. 45. Alapi–Dongó Gyárfás–Gorzó 1913: I; Pálmay 1900: 52.)

[7] Kazinczy 1852.

[8] Nagy I. 1858: 133–141.

[9] Kazinczy 1852.

[10] Kazinczy 1852: 36.

[11] *„A ház tetejéről 1851-ben a zászlós vas pléhek levétetvén, egyikén: 1667. Cs. J. – a másikon: 1674. Cs. Ja. fölirat volt kimetszve."* (Benkő 1853: 28.)

Brassóba ment, ahol megírta *Históriáját* az 1661–1711 közötti évekről.[12] Fia, György, aki 1774-ben halt meg, a kir. tábla ülnöke volt, leánya, Teréz bodoki gr. Mikó Istvánhoz ment feleségül.

Nagy-ajtai Cserei Farkas[13] (1719–1782) udvari tanácsos és referendárius hivatali karriertörténete

Nagy-ajtai Cserei Farkas az 1690 után a Habsburg Birodalmon belül már csak önállósága morzsáiért küzdő Erdélyi Fejedelemség jogértővé nevelkedett fiatal nemzedékének egyik legműveltebb tagja volt, aki az Erdélyi Udvari Kancellárián viselt hivatalt 1754–1779 között. Életének, pályájának elismerő összegzése Döbrentei Gábornak az Erdélyi Muzéumban megjelent búcsúztatójában olvasható.[14] Nagy-ajtai Cserei Farkas Csíkrákoson született 1719-ben és 1782. december 9-én halt meg Bécsben. Apja, *Cserei János* – az emlékiratíró Cserei Mihály testvére – több európai nyelvet beszélő, világlátott katona volt. Ahogyan az Erdélyt önálló tartományként a Habsburg Birodalomba betagoló, I. Lipót német-római császár és magyar király, valamint az erdélyi rendek által 1691-ben aláírt Diploma Leopoldinum megkötését követően a 17. század végén a korabeli erdélyi nemes ifjak közül oly sokan, ő is a Habsburgok kínálta lehetőségek között, a katonai pályán próbált boldogulni. Először az Erdély területén, illetve annak határvidékén állomásozó „erdélyi császári hadak" fővezére, gróf Cusani tábornok mellett szolgált, de 1706-ban már a spanyol hadszíntéren harcolt. Barcelona város védelme során kitűnt bátor helytállásával, amiért személyesen III. Károly tüntette ki. Miután Belgiumban Maubeuge-nél egy, a bal lábát eltaláló golyó harcképtelenné tette, hazatért Erdélybe, hogy gondoskodjon családjáról: feleségéről, László Erzsébetről, fiairól: *Elekről* és *Farkasról*.[15]

[12] Kazinczy 1852: 36.

[13] A különböző írásmódok közül a továbbiakban a Cserei Farkas által használt, illetve a család által elfogadott, a fia által 1800-ban kiadott könyvben is szereplő formát használjuk az idősb megjelölés elhagyásával: *Nagy-ajtai Cserei Farkas.* A szakirodalmak esetében megtartottuk a hivatkozott irodalmak, források által használt formát.

[14] Döbrentei 1815: 153.

[15] Döbrentei 1815: 154.

Nagy-Ajtai Cserei Farkas. Forrás: Erdélyi Muzéum 1815. IV.

A református Cserei családban komoly konfliktust jelentett a katona Cserei János Habsburg-hűsége és katolikus hitre való áttérése,[16] amely azonban fiai számára az adminisztrációs karrier lehetőségét jelentette. Cserei János mindkét fiát jogásznak szánta: *Cserei Elek* (1714–1769)[17] először az erdélyi sóbányák felügyelője volt, majd titkár a guberniumnál, később ülnöknek nevezték ki az erdélyi királyi táblához. Az idősebb Cserei fiút Erdélyben kiváló jogtudósként tartották számon. A gubernium korának ügyvédségéről, a procuratorok jogállásáról, képesítési feltételeiről, hatáskörükről szóló, egyszerre gyakorlatias és tudományos igényű, két kiadást is megért latin nyelvű munkája évtizedeken át iránymutató volt az erdélyi joggyakorlat számára. (*Praxis procuratoria ex Decreto Tripartito, approbatis compilatisque Transsylvanie constitutionibus: Usu*

[16] Földváry László egyenesen *„apostata-ivadéknak"* nevezi Cserei Farkast, s haláláig buzgó kálvinista bátyja, Cserey Mihály sorait idézi: *„valami világi hivság kedveért megbolondula és pápistává lőn"*. (Földváry 1898: 198.)

[17] Nagy I. 1858: 137; Szinnyei 1893: II.

item et praxi patrie, aliisque juris consultorum observationibus excerpta et concinnata. Kolozsvár, 1746., 1760.)[18] Cserei Elek felesége Boér Krisztina volt, fiai: Farkas, József, Imre, János, Elek és Mihály.[19]

Cserei Farkast apja a jezsuiták kolozsvári kollégiumában, a nemesek Convictusában taníttatta Kaprinai István felügyelete alatt, aki jelentős hatást gyakorolt tanítványára élete további szakaszaiban is. A Cserei Farkasnál mindössze 5 évvel idősebb Kaprinai (Érsekújvár, 1714 – Nagyszombat, 1785) Bécsben lépett be a jezsuita rendbe 1729-ben, s az ott letöltött két próbaév után Sárospatakon tanított, miközben Kassán bölcseletet hallgatott. Kolozsvárott a jezsuita kollégiumban filozófiát tanított 1737–1738-ban. Ekkor találkozott Cserei Farkassal, akinek apja felkérte fia tanulmányainak irányítására, mentorálására.

Kaprinai 1740–1743 között hittant hallgatott Nagyszombatban, ahol 1744-ben pappá szentelték, az utolsó fogadalmakat pedig 1747-ben Kolozsváron tette le. A kolozsvári jezsuita kollégiumban továbbra is bölcseletet tanított (1751–1753, 1755–1756), Egerben (1756/1757), azt követően pedig Kassán történelmet, homiletikát, egyházjogot, egzegézist (1758–1767). Közben országszerte népmissziókat tartott, protestánsokat térített Nagybányán (1745), Nagyváradon (1746), Egerben (1754), Győrben (1751–1753, 1755–1756), két évig cigányokat is oktatott.[20]

Az utókor ma Kaprinait elsősorban a hazai történetírás megalapítójaként, a magyar okleveles történeti és jogtörténeti források összegyűjtőinek és közreadóinak egyikeként ismeri. Kassai tanárként kezdett történetírással foglalkozni, majd 1766-ban az általa gyűjtött hatalmas forrásanyag feldolgozását tervezve tért vissza Nagyszombatra.[21] A jezsuita rend feloszlatását (1773) követően az Esztergomi főegyházmegyébe kebelezték, és Budán tartózkodott, ahol a jezsuita rend tagjai által összegyűjtött forrásokat kívánta feldolgozni kritikai elemzésüket követő közreadásukkal.[22]

Kaprinai tudása, elhivatottsága, a katolikus hit kizárólagosságát hirdető karizmatikus ereje, a történelem iránti érdeklődése nem csak fiatalkorában volt rendkívüli hatással Cserei Farkasra, akit a kolozsvári jezsuita kollégiumban folytatott tanulmányai dicséretes befejezése után „bölcselettudorrá" avattak (1942). Cserei egész élete során tartotta a kapcsolatot jezsuita pátereivel: Kaprinai István mellett Hell Miksával, Pálma Károly Ferenccel, valamint a történeti és jogtörténeti források feltárásánál bábáskodó Pray Györggyel és Katona Istvánnal.[23] Katolikus vallási meggyőződése a tanára halálát mindössze három évvel túlélő tanítvány mindennapjaiban is megkérdőjelezhetetlen volt.

Cserei tanulmányai befejezését követően 1742-ben báró Henter Dávid ítélőmester (1730) mellett szerzett törvényismeretet, akit a család távoli rokonaként tartottak

[18] Balás Gábor 1979.
[19] Nagy I. 1858: 133–141.
[20] Szinnyei 1897: V. 980.
[21] Kemény 1916: 24.
[22] Kaprinai István a hatalmas anyagból közreadott munkája: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad (I–II. Vindobonae, 1767–1771).*
[23] Stipta 2015: 55–57.

számon. Hentert Döbrentei „nagy hazafinak" nevezi, akit „egyenességéért szintúgy, mint tudományaiért köz tiszteletben 's szeretetben lévő" személyként jellemez. A korabeli szokásoknak megfelelően Cserei Farkas nála kívánt gyakorlatot szerezni: „Oskoláiban kifejtődött lelki tehetségeit, a' tudományok külömb ágaiban szerzett elémenetelét … a hazai dolgok szükséges ismeretével" egyesíteni.[24]

Henter Dávid (1688–1763) a 18. századi Habsburg birodalmi integráció: az erőteljes központosítás, a rekatolizáció időszakában „Erdély egyik legjelentősebb államférfija" volt, aki adóperceptori, tartományi segédbiztosi és az országgyűlésekhez kapcsolódó hivatali feladatai után ítélőmesteri (1730), majd 1746-ban főkormányszéki tanácsosi, 1753-ban pedig tartományi kancellári kinevezést kapott.[25]

Cserei a közigazgatási átszervezés és működés „sűrűjébe" került, amikor Hentert 1746-ban a bécsi udvar és az Erdélyi Udvari Kancellária alárendeltségében működő, 1694–1867 között közigazgatási, igazságszolgáltatási és gazdasági ügyekben eljáró legfőbb erdélyi közigazgatási szerv, az erdélyi gubernium (főkormányszék) tanácsosává nevezték ki. Gyakorlati ideje során Cserei megtanulta, hogy a pontos szakértelem és a megkérdőjelezhetetlen lojalitás a Habsburg-adminisztrációban az előrejutás alapja. Amikor Henter Dávid 1744-ben elnyerte a bárói címet, az indokolásban a 28 évi közigazgatási szolgálata során tanúsított erényeire, az ősei által szerzett katonai és hivatalnoki érdemekre, a családnak az Ausztriai Ház iránti hűségére és az igaz hit védelmében tanúsított elkötelezettségére való hivatkozás szerepelt.[26]

Amikor familiáris pártfogója és „munkaadója", Henter Dávid tartományi kancellári kinevezést kap 1753-ban, Cserei Farkas is új feladatkörben jelenik meg: Csíkszék követeként találkozhatunk vele a szebeni országgyűlésen. A következő esztendőben, 1754-ben pedig már Bécsbe, az Erdélyi Udvari Kancelláriára kerül, ahol később titoknoki, 1761-ben udvari tanácsosi és referendáriusi (előadói) kinevezést kap.[27]

A bécsi székhelyű *Erdélyi Udvari Kancellária (Cancellaria Aulica Transylvaniae/ Siebenbürgische Hofkanzlei)* 1694–1867 között a Habsburg-fennhatóság alatt álló Erdély legfelsőbb kormányhatóságaként működött. Az udvar rendelkezéseit az erdélyi kormányszervekhez, a kormányszervek jelentéseit pedig az udvar felé továbbító szerv működését II. József egyesítette a Magyar Kancelláriával (1782–1791), 1848-ban történt feloszlatását követően pedig majd csak 1860-ban hívják ismét életre.

Nagy-ajtai Cserei Farkas az Erdélyi Udvari Kancellárián 1754–1779 között végzett negyedszázados hivatali munkájának értékeléséhez a további forráskutatás fontos adatokkal járulhat hozzá.[28] Jelen tanulmány azonban csak Cserei Farkas, a hivatalnok portréjának felrajzolására vállalkozik. A visszaemlékezéseket összefoglaló Döbrentei Gábor által írt életrajz alapján azokat a szakmai és személyes értékeket és teljesítéseket

[24] Döbrentei 1815: 155.
[25] Bicsok 2025: 3–4.
[26] Bicsok 2025: 4–5.
[27] Döbrentei 1815: 164.
[28] Az Erdélyi Kancelláriai Levéltár iratanyagában az iktatás 1775. évi bevezetése előtt keletkezett iratok jelentős részét sajnos kiselejtezték.

emelve ki, amelyek a felvilágosult abszolutizmus időszakának jogásznemzedékét, illetve a hivatali adminisztráció professzionalizálódását jellemezték.

A legfontosabbnak a szakértelmen, a hozzáértésen alapuló tekintélyt és az uralkodó részéről megnyilvánuló bizalmat tekintették. Döbrentei is hangsúlyozza Cserei szakmai tudását, felkészültségét, műveltségét: „Referadájiban a' törvénytudó, a' Hisztoricus, a' Theologus, a' Statista gyönyörködtető 's tanító tárgyakat talál-fel, mert az Igasság' nyilvánságos felfedezésére elkövetett mindent, a' mi azt tisztába hozhatta."[29] A visszaemlékezők többször is hangsúlyozzák, hogy Mária Terézia királynő „igen nagyra becsülte" Csereit, és az erdélyi ügyekben gyakran kérte ki véleményét. Számított Cserei „nagy talentumára, hívségére, tántoríthatatlan egyenességére": azaz szakmai tudására, becsületességére, feddhetetlenségére.

Döbrentei külön is kiemelte és példákkal is alátámasztotta Cserei igazságszeretetét és azt a szándékát, hogy úgy akarja végezni hivatali munkáját, hogy Mária Terézia benne „bölcs Tanácsost, igaz Hívet, egyenes Hazafit" ismerhessen meg. Olyan hivatalnokot, aki arra törekszik, hogy munkáját hibátlanul végezze. Akit az igazságosság, és nem „a' törvény igaz értelmének félrefacsarása" vezet.[30] Aki „tántoríthatatlan", azaz nem vezethető félre, és – ahogyan példák sorozatával is alátámasztja – megvesztegethetetlen. Többször is hangsúlyozza Cserei szorgalmát, „buzgóságát", azt, hogy nem engedett másnak maga után és helyett dolgozni, de ő szívesen segített másnak.

Mária Terézia nemcsak bizalmába fogadta és megbecsülte Csereit mint tanácsost, mint Erdélyt és az Erdélyi Udvari Kancellária adminisztrációját alaposan ismerő szakembert, gondoskodott egzisztenciájáról is. Ilona leánya házasságkötésének esztendejében, 1777-ben „a' Krasznai 's Tasnádi Urodalmokkal, és Szokolyi-Jószággal örökösen, Zilah városával pedig lekötés mellett *(inscriptionaliter)* elegyes adománnyal *(mixta donatione)* ajándékozá meg", 1779-ben pedig „egész fizetéssel penzióba bocsátá".[31] Fia, II. József figyelmébe is ajánlotta személyét és szakértelmét. Csereit közvetlenül új hivatalába való beiktatása előtt érte a halál Bécsben 1782. december 9-én.

Nagy-ajtai Cserei Farkas erdélyi udvari tanácsos és referendárius sírfeliratát, egy sikeres hivatalnoki életpálya dicséretét, fia kérésére Barcsay Ábrahám írta meg, ifj. Cserey Farkas „krasznai kertjében, egy emlék kő által kívánván édes Atyja dicső hamvai iránt áldozni tiszteletével"[32] és a testőrpoéta barát a hivatalát, befolyását minden körülmények között hazája javára kamatoztató igaz embert dicsérő epigrammájának soraival.

„Hogy Cserey Farkas, kinek emeltetett
vérpatakok nélkül nálladnál többet tett

[29] Döbrentei 1815: 162.

[30] Döbrentei 1815: 159.

[31] Döbrentei 1815. 168–169. Döbrentei búcsúztatójában nem említi Ilona leányát, id. Wesselényi Miklós feleségét. Ennek valószínűsíthető oka, hogy idősebb Cserei Farkas életének utolsó éveit Lőrinc fia halála mellett beárnyékolta leányával és vejével való folyamatos konfliktusa unokái vallása miatt, akiket *„erőnek-erejével pápistává tenni kivánt és törekedett"*. (Földváry 1898: 177–260, 198.)

[32] Döbrentei 1815: 169.

Mert sok esztendőkig hív jó tanátsait
Követvén Thrézia, ‚s fogadván szavait
Erdélyt megmentette szolgaság lánczától."

Nagy-ajtai Cserei Farkas udvari tanácsos és referendárius másik élete

Az udvari tanácsos és az irodalom

Az életéből negyedszázadot szülőföldjétől, imádott Erdélyétől távol, a bécsi udvarban élni kényszerülő Nagy-ajtai Cserei Farkas bensőséges barátságot ápolt báró Orczy Lőrinccel, gróf Teleki József későbbi erdélyi udvari kancellárral, gróf Teleki Sámuellel, Bánffy Györggyel és atyjával, Bánffy Dénessel. Hivatala mellett mindvégig tisztelője és gyakorlója volt a tudományoknak, és széles körben ismert volt rendkívül értékes könyvgyűjteménye. Az Erdélyi Udvari Kancellárián a hivatali munka során használt latin és német mellett számos más nyelvet ismert, de köztudott volt rajongása anyanyelvéért. A Barcsay Ábrahámmal folytatott és publikált levelezése és vershagyatéka alapján jól ismert Cserei irodalmi tevékenysége is.[33] Munkái közül az *Isten anyjának, szűz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete* 1772-ben Bécsben, második kiadása 1830-ban képekkel együtt Nagyszebenben jelent meg. Kéziratban maradtak költeményei Buda bukásáról, a mohácsi vészről, a törökkel vívott harcokról és egyéb történeti tárgyakról. Ez utóbbi körbe tartozik Valerius Maximus nevezetes beszédekről és tettekről írt latin munkájának magyarázata, továbbá említésre kerül egy általa írt jogi szótár is.[34] Tévesen Cserei Farkasnak tulajdonítottak korábban egy *Geographia Mariana Regni Hungariae* című, 1780-ban kelt, azóta azonban elveszett könyvet is, amely többek között leírja az 1567-es tolvajos-tetői csata történetét.[35]

Nagy-ajtai Cserei Farkas Bécsben kapcsolatot tartott a testőrírókkal, és rendszeres vendége volt Barcsay Ábrahám mellett Báróczi Sándor is.[36] Ismert Barcsay Ábrahámnak egy Cserei verses köszöntőjére válaszoló levele, amelyhez csatolta saját, *A halálról*

[33] Nagy-ajtai Cserei Farkas levele Barcsay Ábrahámnak, Bécs. 1773. dec. 10. (*Erdélyi Muzéum* 1815. 4. 170; Egyed 1994.)

[34] Döbrentei búcsúztatójában az alábbiakat írja Cserei Farkas kéziratos munkáiról: *„Nyomtatás alá ugyan ezen fija készíti: Magyar Valerius Maximus, és A' Magyar Nemzet' béjövetelétől fogva naponként viselt nevezetes dolgairól írt munkájit. Ezen kívül feles, mind folyó mind kötött beszédü dolgozásai vagynak, csak hogy nagyobb részént bevégezve nincsenek. Szorgalmatosan gyüjtötte a' régi kéziratokat, tudományi ízléssel a' könyveket, nevezetesen a' magyar hisztoriát illető, minden nyelveken az ő koráig kijött munkákat nagy költséggel egybeszedte. Válogatott könyvtára maradékinak kezében van most is".* (Döbrentei 1815: 163.)

[35] Tánczos 2009: 130–133.

[36] Egyed 1994: 760.

elmélkedő versét.[37] A kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratai között pedig előkerült a Barcsay által a hivatali szolgálattól visszavonuló, Bécsből Erdélybe hazaköltöző barát, Cserei Farkas részére írott költemény *(Barcsay Cserey Farkasnak kedves Báttyának)*.[38]

Nagy-ajtai Cserei-Farkas művelődés- és társadalomtörténeti, jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi hatása

Nagy-ajtai Cserei Farkas udvari tanácsos és referendárius egyik legjelentősebb munkája, amelyet számos tudomány- és kutatási terület tekint ma is magáénak, a 18. század második felében keletkezett és fia, ifj. Cserey Farkas által 1800-ban kiadott *„A magyar és székely asszonyok törvényei"* című szokásjog- és jogszabálygyűjteménye. E munkának már több helyütt adtuk részletes elemzését, így jelen tanulmányban elsősorban az egyes tudományterületek szempontjából vesszük röviden számba a hivatali munka mellett született magyar nyelvű jogirodalom eredményeit.[39]

[37] Egyed 1994: 762.

[38] Barcsay Ábrahám verses levele Cserei Farkasnak. (Erdélyi Muzéum 1815. 4. 170.). A vers mellett nem szerepel évszám, de Egyed Emese feltételezi, hogy 1777-ben keletkezett, amikor Mária Terézia Csereinek ajándékozta a krasznai, tasnádi és a zilahi uradalmakat. (Egyed 1994: 761.)

[39] A kötetről részletesebben Nagy JT. 2023; Nagy JT. 2024.

A'
MAGYAR, és SZÉKELY
ASZSZONYOK'
TÖRVÉNYE.
MELLYET
E' két nevezetü, de egy Vérü Nemes Nemzetnek Törvényiből, Törvényes Szokáſiból, Végezéſiből, Birák Itéletiből, és más Törvény-Tudók Iráſiból egybe-ſzedett
NAGY-AITAI
CSEREI FARKAS
Az Apoſtoli Királyi Felségének Udvari Tanáts Hive.
KOLOSVÁRATT,
Az Ki-Adó Költségével 's Hochmeister Márton betüivel. 1800.

Nagy-ajtai Cserei Farkas: A' magyar és székely aszszonyok' törvénye. Kolozsvár, 1800. https://ro.wikipedia.org/

A magyar művelődés- és társadalomtörténet tárgya és szemlélete miatt tartja a korai kutatások fontos mérföldkövének Cserei Farkas e munkáját. Hiánypótló munka, mert fontos adatokkal járul hozzá a nők helyzetének, a róluk alkotott képnek és a velük szemben támasztott elvárásoknak a megismeréséhez a 18. században. Teszi ezt egy sajátos forrásanyag: a korabeli törvények, szokásjog, végzések és bírói döntések összegyűjtésével és szövegük értelmezésével, kiegészítésével. Már a joganyagválasztás is árulkodó, ahogyan a jogértelmezések és magyarázatok is.

Különösen fontos művelődéstörténeti szempontból, hogy könyvének tárgya („*Törvényt szabni az Aszszonyoknak, és annak megtartására kötelezni öket…*") és olvasóközönsége okán („*Bizom azért, hogy nem tsak az Aszszonyok, hanem mások-is jó neven*

vészik, és fogadgyák tölem e' Munkát…") Cserei nem latinul, hanem magyar nyelven ír. (*„Kivántam pedig egész munkámmal Hazám Nyelvén kedveskedni édes Nemzetemnek, mind Magyarnak, mind Székelynek.")* Közérthetőségre törekszik nyelvezetében és formájában, ezért a korszaknak nem kizárólag, de gyakran kifejezetten a nők és gyermekek számára szánt vallásos irodalmában és szövegeiben szokásos katekizmus kérdés-felelet szerkezetét választja az összefoglalt joganyag ismertetésére. Sokat elárulnak a 18. század nőfelfogásáról Cserei saját élményei és véleménye, nevelő célzatú erkölcsi intelmei is.

A jogtörténet szempontjából az 1800-ban kiadott könyv egyik legfontosabb értéke, hogy egy, a jogi (és társadalmi) közfigyelem fókuszába csak esetlegesen és sporadikusan kerülő csoport esetében veszi górcső alá a jogi ismeretterjesztés szándékával jogállásukat, jogaikat és kötelezettségeiket. Cserei is alapvetően a nemes (illetve néhány kérdésben a szabad királyi városi polgár-) asszonyok, leányok, valamint özvegyek és árvák[40] jogi helyzetét részletezi – ahogyan ezt a számára példának tartott Werbőczi tette Hármaskönyvében.

Nem kívánjuk sem összefoglalását, sem kivonatát adni Csereinek egy tematikus jogszabálygyűjteményen magyarázataival, példáival, erkölcsi nevelő célzatú kifejtéseivel messze túl mutató munkájának. Mindössze ismételten aláhúzzuk történeti, jogtörténeti jelentőségét – amelyet a társadalomismereti és neveléstörténeti kutatások már felismertek és kutatásaikba beépítettek. Máday Andor például összehasonlító jogtörténeti vizsgálatai során felhívta a figyelmet arra, hogy Európában a római jogot, a germán hagyományokat és a keresztény kánonjog szabályait alkalmazó középkori jogrendszerek nagy többségében a nő a házasságkötését követően az apai gyámságból közvetlenül férji gyámság alá került. Magyarországon ettől eltérően már az Árpád-kortól a férjes nő önjogúságát elismerő jogrend vált meghatározóvá, azaz a patriarchális helyett egy paritásos szabályozási forma.[41] Mind Werbőczi Tripartituma, mind a hazai törvények, statútumok, kiegészülve az ítélkezési gyakorlattal és Cserei gyakran jogszokásokra is hivatkozó magyarázataival, példáival, alkalmasak arra, hogy a nőkre vonatkozó szabályozás e történeti rétegeit is felfejtsék.

A jogi kultúrtörténet mindeddig elsősorban a jogi szaknyelv kialakulása, fejlődése szempontjából értékelte Cserei Farkas jogszabálygyűjteményét. Szabadfalvi József külön is kiemelte Cserei munkáját mint a jogi ismeretterjesztés egyik legkorábbi emlékét.[42] A keletkezését tekintve Szabadfalvi által 1760–1770 közé datált, de csak 1800-ban kiadott könyv több szempontból is megelőzte korát, hiszen Cserei a magyar jogi szaknyelv művelését segíteni kívánó munkáját már megírta, amikor a magyar országgyűlés az 1790/91. évi XVI. törvénycikkben határoz arról, hogy a „nyilvános ügyek intézésére" idegen nyelv helyett a magyar használtassék, és megszületik az 1792. évi VII. tc. a magyar

[40] *„Ezek az Országnak Ellenség ellen óltalom Kővei, a békességes idöben pedig ékességi, 's azért-is az Országos Rendek közé vannak számláltatva, és ök-is Ország Gyülésére el-szoktak mindenkor hivattatni. Közönségessen a' szabad, és Királyi Városok Polgár Lakosi Díjjók dolgában egy karban vannak a' Nemesekkel."* Nagy-ajtai Cserei 1800: 87.

[41] Máday 1913: 33.

[42] Szabadfalvi 2020: 14.

nyelv tanításáról és használról, amely megnyitja az utat a magyar nyelvű jogi szakmunkák írása és kiadása előtt. Cserei munkájának értéke, hogy rendkívüli magabiztossággal és otthonossággal használta munkájában a magyar nyelvet és a népnyelvet. A hiányos, töredezett és egyenetlen magyar jogi szaknyelv esetleges és eseti forrásait a köznyelvből, a népnyelvből vett érzékletes és szemléletes kifejezésekkel, hasonlatokkal, szólásokkal, szentenciákkal egészítette ki.[43]

A jogi néprajz számára is új eredményeket – és egyben új kutatási feladatokat – jelent Cserei munkája. Egyrészt, ahogyan említettük, a jogi néprajz 18. századi forrásai rendkívül csekély számban állnak rendelkezésre, így az egyes források a kutatástörténet szempontjából is felértékelődnek. Másrészt hangsúlyozandó, hogy a 18. századból ismert jogi néprajzi vonatkozású munkák nem elsődlegesen jogi néprajzi források, hanem valamely praktikus igény vagy elméleti kérdés kapcsán születtek meg. Cserei munkája sem elsősorban jogi néprajzi, inkább jogismereti, illetve jogi ismeretterjesztő céllal íródott, amely az írott forrásokat egészíti ki inkább csak didaktikai szempontból az élő jogszokások, jogi népszokások, jogi néphagyományok körével. Adatközlései mind kutatástörténeti, mind módszertani szempontból rendkívül fontosak. A népnyelvi fordulatok, szólások további új vizsgálati lehetőségeket fogalmaznak meg, gazdag példaanyaga, a feldolgozás komplex módszere és szemlélete pedig a jogi néprajz szempontjából kiemelten fontos munkává teszi.[44]

Az ellentmondások feloldásának kísérlete Cserei személyes és családi életében

Nagy-ajtai Cserei Farkas felesége Boros Kata volt, gyermekei: Lőrinc,[45] Farkas és Ilona (Heléna). *Cserey Lőrinc* 1754-ben született, bölcseletet és matematikát a váci Theresianumban tanult, jogot Bécsben. Németországi és hollandiai egyetemi tanulmányai után Bécsben apja szolgálati helyén, az Erdélyi Udvari Kancelláriánál lett fogalmazó, s úgy tűnt, nagyszerű felkészültségű hivatalnokként Bécsben sikerrel folytatja apja közigazgatási karrierjét. Apjához hasonlóan erős volt haza- és anyanyelvszeretete. A budai kir. egyetem elhelyezési ünnepére 1777-ben magyar nyelven írott beszéde nyomtatásban is megjelent.[46] A család és Cserei Farkas számára hatalmas tragédia volt, hogy nősülése előtt, egy külföldi utazása során 1784-ben meghalt.

A katolikus Cserei Farkas leánya, *Cserey Ilona* (1754–1831), 1777-ben kötött házasságot a református id. báró hadadi Wesselényi Miklós (1750–1809) közép-szolnoki

[43] Erről részletesen: Nagy JT. 2024; Nagy JT. 2023.
[44] Nagy JT 2023.
[45] Nagy Iván eltérő adatokat közöl. Nagy I 1858: 133–141.
[46] Cserey 1777.

főispánnal. Wesselényi Miklós báró (1796–1850) édesanyja nemcsak legendásan türelmes feleség, férje, majd fia távollétében a zsibói birtok irányítója volt, de kora egyik legműveltebb asszonya is, aki Erdély közéletére is nagy befolyást gyakorolt.[47] Apjával viszont visszavonhatatlanul megromlott a viszonya, mert unokáit Cserei minden fortélyt bevetve, *erőnek-erejével pápistává tenni … törekedett"*.[48]

A harmadik, legfiatalabb gyermek, *ifj. Cserey Farkas* cs. kir. kamarás és őrnagy (Bécs, 1773. október 28. – Bécs, 1842. december 25.), felesége gróf Haller Krisztina volt. Bécsben folytatott tanulmányait, miként bátyja, ő is külföldi utazásokkal egészítette ki. Nem a hivatalnoki pályát választotta, hanem katonaként vett részt a napóleoni háborúkban. Farkas a birtokain próbálta megvalósítani apja álmait: az 1817. évi éhség idején gabonát osztott a nép között, birtokain háromévi tizedet és 2.200 napszámot elengedett, a háromnapos robotot két napra csökkentette.[49] A tudománynak és az irodalomnak is szerelmese volt. Mint szenvedélyes botanikus krasznai kertjében több száz fát és palántát nevelt, tagja volt a királyi természettudományi társaságnak, és 1813-ban tervezetet nyújtott be az erdélyi főkormányszéknek egy Kolozsvárott létesítendő füvészkertről.

Ifj. Cserey Farkas a műemlékvédelmi szemlélet korai képviselőjeként indítványozta az egyházi művészet emlékeinek összeírását, adatainak rendszerezését, ugyanakkor fontos szerepet vállalt az erdélyi irodalmi életben. Aranka György és az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, valamint az *Erdélyi Muzéum* című folyóirat szervezésére vállalkozó Döbrentei Gábor lelkes támogatója volt. Tisztelete jeléül Döbrentei számára ezüstérmet veretett, Csokonai Vitéz Mihály emlékművének felállításához anyagilag is hozzájárult, ahogyan Kis János egyik művének kiadásához is. Közreműködött Barcsay Ábrahám irodalmi hagyatékának megmentésében, és 1800-ban Kolozsvárott kiadta apja, *Nagy-ajtai Cserei Farkas: A' magyar és székely aszszonyok' törvénye* című munkáját. Ő maga is szívesen írt: megjelent könyve a *Falusi nevelésnek módjáról* (Nagyvárad 1806)[50] és egy színdarabfordítása: *A fekete ember* (Gotter után ford. Kolozsvár 1880) címmel, amelyet 1811. október 20-án elő is adtak Pesten. Ifj. Cserey Farkas munkáinak egy része kéziratban maradt ránk, mint például a gróf Széchényi Ferencnek ajánlott *Türedelem és felebaráti szeretet* fordítása (Eckartshausen után, Kraszna, 1804) és figyelemre méltó

[47] A református id. Wesselényi Miklós 1777-ben vette feleségül a katolikus Cserei család nagyszebeni Orsolya-zárdában nevelkedett, nyelvekben és tudományokban kiváló előmenetelt mutató, szépséges, szelíd lelkű leányát, Ilonát (Helénát). Házasságukból 13 (Földváry szerint 11) gyermek született, de a felnőttkort csak Miklós érte meg.

[48] Földváry1898: 198.

[49] Nagy I. 1858. 137; Szinnyei 1893: II.

[50] Ifj. Cserey Farkas a felvilágosodás eszméinek hazai terjesztését célként megfogalmazó, Bánffy György grófnak, Erdély főkormányzójának és a Főkormányzó Tanács tagjainak ajánlott könyvének nevelésfilozófiai, neveléselméleti, módszertani és oktatáspolitikai javaslatai a 19. század első évtizedének fontos dokumentumai. Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói között számontartott Cserey a jobbágyok gyermekeinek neveltetéséről gondoskodás szándékával krasznai birtokán 1812-ben nevelőházat állított fel, 1815-ben református iskola létrehozását határozta el, 1816-ban pedig alapítványt tett katonai „nevelőházak" javára. (Fehér 2012: 62–75.)

botanikai műve: *Leírása azon Hazai Plántáknak, mellyek a ház tartásban, kézmívekben, kereskedésben foganatosan használtatnak*. [51]

Összegzés

Nagy-ajtai Cserei Farkas egy ellentmondásos kor ellentmondásos alakja volt. Műveltségét, jogi tudását, politikai szerepét, hazaszeretetét, Erdély iránti feltétlen odaadását nemcsak barátai, de ellenfelei is elismerték. A felvilágosult abszolutizmus és Mária Terézia királynő feltétlen híve volt.[52] Széles látókörű, nyitott szemléletű, nagy türelmű államférfi, ugyanakkor kérlelhetetlen katolikus, aki magánéletében semmitől sem riadt vissza, hogy unokáit saját hitén tudhassa. Több nyelven beszélt, viselt hivatalában a mindennapokban a latint és a németet használta, de anyanyelvét minden más nyelv felett szerette. Magyar nyelven levelezett, írt verset és prózát – ezek között *A magyar és székely aszszonyok törvénye* című, 1800-ban megjelent könyvének kéziratát –, mert szívügye volt a magyar nyelv, a magyar jogi szaknyelv művelése.

Életpályája a 18. századi Habsburg-adminisztráció új erdélyi jogásznemzedékének sorsát példázza. Ifjúkorától a Habsburg Birodalom központjában élt: az Erdélyi Udvari Kancellárián visel közmegbecsülésnek örvendő hivatalt, de örökös honvágya volt Erdély után. A bécsi udvar nagy, fényes társaságaiban mindig a „megmásolhatatlan szeretettel viselt" nemzeti öltözetben jelent meg, de leányát német módi szerint nevelte. Udvari tanácsosként és referendáriusként a korabeli erdélyi irodalmi életnek is ismert alakja volt. Gazdag életművét a közigazgatástörténeten túl ma több tudomány- és kutatási terület is magáénak tekinti.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
B Erdélyi Kancellári Levéltár

Barcsay Ábrahám verses levele Cserei Farkasnak. = Erdélyi Muzéum (1815) 4. 170.

Cserey Lőrinc 1777: *Háláló beszéd a tudományoknak felséges Mária Theresia királyi kegyes gondviselése által Budán felállított lakó helyökbe való beiktatások örvendetes napjára*. Bécs.

[51] Nagy I.: 1858. 137; Szinnyei 1893; Kőváry 1854; Fehér 2012.
[52] Nagy-ajtai Cserei 1880: 11–12.

Nagy-ajtai Cserei Farkas levele Barcsay Ábrahámnak, Bécs. 1773. dec. 10. = Erdélyi Muzéum (1815) 4. 170.
Kazinczy Gábor 1852: *Nagyajtai Cserei Mihály Históriája*. Pest

Hivatkozott irodalom

Alapi Gyula – Dongó Gyárfás Géza – Gorzó Bertalan et al. (szerk.) 1913: *Magyarország címeres könyve. Liber amorum Hungariae.* I. (A–C). Budapest.
Balás Gábor 1979: Erdély jókora jogtörténete 1540–1849 közötti korra. Budapest.
Benkő Károly 1853: *Csík, Gyergyó és Kászon leírása.* Kolozsvár.
Bicsok Zoltán 2025: „Mars és Pallasz szolgálatában". A sepsiszentiványi Henter család két rangemelése és három címerváltozata. *Korunk* (36.)12. 3–11.
Döbrentei Gábor 1815: Nagy-ajtai Cserey Farkas Erdélyi udvari tanácsos és referendárius élete. *Erdélyi Muzéum* (4.) 153–169.
Egyed Emese 1994: Barcsay Ábrahám két id. Cserey Farkasra vonatkozó verse. *Irodalomtörténeti Közlemények* (98.) 5–6. 760–762.
Fehér Katalin 2012: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói: Cserey Farkas. *Magiszter* (10.) 1. 62–75.
Fejérpataky László 1888: *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv.* I. Budapest
Földváry László 1898: Id. Wesselényi Miklós báró küzdelme és szenvedése vallásáért. *Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák*. I. Budapest, 177–260.
Teleki József gr. 1855*: Hunyadiak kora Magyarországon*. XI. Pest.
Herepei János 1958: Apáczai Csere, Nagyajtai Cserei. *Irodalomtörténeti Közlemények* (62.)1. 55.
Kemény Lajos 1916: Kaprinay István. *Levéltárosok Lapja* (4.) 1–2. 24.
Kőváry László 1854: *Erdély nevezetesebb családai.* Kolozsvár.
Máday Andor 1913: *A magyar nő jogai a múltban és jelenben*. Budapest.
Nagy Iván 1858: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. III. Pest.
Nagy Janka Teodóra 2023: „Törvényt szabni az asszonyoknak" Egy 18. századi jogszabálygyűjtemény jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi adatai. In: Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): Élő jogszokások: Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok. Szekszárd, 215–233. https://doi.org/10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-18
Nagy Janka Teodóra 2024: Egy 18. századi Törvény-Tudó egybe-szedett írásai a magyar és székely asszonyok törvényeiről 12 pontban. In: Cserei Farkas: *A' magyar, és székely aszszonyok' törvénye.* (Háromszéki Téka.) Barót, 7–53.
Nagy-ajtai Cserei Farkas 1800: *A' magyar és székely aszszonyok' törvénye,* Kolozsvár.
Pálmay József 1900: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhely.
Stipta István 2015: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged.

Szabadfalvy József 2020: A magyar jogi nyelv kialakulása és fejlődése a 19. század elejéig. *Jogtudományi Közlöny* (75.) 1. 12-20.
Szinnyei József 1893: *Magyar írók élete és munkái.* II. Budapest.
Szinnyei József 1897: *Magyar írók élete és munkái.* V. Budapest.
Tánczos Vilmos 2009: Kitalált hagyomány? Mohay Tamás: A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány című könyvéről. *Regio* (21.) 2. 129–138.

A kötetek szerzői

I. kötet – A késő középkortól a 18. század végéig

Árvai Tünde
PhD, adjunktus, DE

Bódai Dalma
PhD, muzeológus, MNL

Borbély Zoltán
PhD, egyetemi docens, EKKE

Dominkovics Péter
PhD, főlevéltáros, MNL GyMSMGyL

Gebei Sándor
DSc, professor emeritus, EKKE

Gillich Olivér
segédlevéltáros, BFL

H. Németh István
PhD, tudományos főmunkatárs, EKKE

Héjja Julianna Erika
PhD, főlevéltáros, MNL BML

Incze János
PhD, MTA HTMT

Koleszár Krisztián
PhD hallgató, ME

Kónya Annamária
PhD, egyetemi docens, EE

Kónya Péter
PhD, egyetemi tanár, EE

Kovács Mihai
PhD, dokumentarista / történész, BBTE / FPM

Kulcsár Krisztina
PhD, főlevéltáros, MNL OL

Nagy Janka
PhD, egyetemi tanár, PTE

Nagy János
PhD, főlevéltáros, BFL

Sinka Viktor Róbert
PhD hallgató, ELTE TDI

II. kötet – II. József uralkodásától a 20. század végéig

Albert Zoltán Máté
PhD, tudományos munkatárs, VI

Berecz Anita
PhD, tudományos munkatárs, EKKE

Biczó András
PhD, egyetemi tanársegéd, DE

Czinege Szilvia
PhD, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTKI

Csik Tamás
levéltáros, MNL OL

Deák Ádám
PhD, levéltáros, SZTE KKL

Ignácz Károly
PhD, tudományos munkatárs, PTI

Janek Istvan
Tudományos Főmunkatárs, VI

Kádas István
PhD, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTKI

Koncz Ibolya Katalin
PhD LL.M, egyetemi docens, ME

Kovács Dániel László
tanársegéd, PTE

Löffler Tibor
PhD, egyetemi docens, SZTE

Ogoljuk–Berzsenyi Anett
PhD, főlevéltáros, BFL

Pál Judit
PhD, MTA külső tagja, egyetemi tanár BBTE, EKKE

Petrasovszky Anna
PhD, egyetemi docens, ME

Pintér Tamás
levéltáros, MNL BaML

Sallai Balázs
PhD–hallgató, DE

Szabó Szilárd
PhD, adjunktus, DE BTK

Tóth–Barbalics Veronika
PhD, történész, főkönyvtáros, MMgMK

Végső István
PhD, levéltáros, MNL OL

Völgyesi Orsolya
PhD, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTKI

Vörös Zsolt
PhD hallgató, PTE BTK IDI

BBTE – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
BFL – Budapest Főváros Levéltára
DE – Debreceni Egyetem
EE – Eperjesi Egyetem
EKKE Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetem
ELTE HTK TTKI – ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet
ELTE TDI – ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola
FPM – Fejedelmi Palota Múzeum, Gyulafehérvár
ME Miskolci Egyetem
MMgMK – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
MNL OL – MNL Országos Levéltára
MNL BaML – MNL Baranya Vármegyei Levéltára
MNL BML – MNL Bérés Vármegyei Levéltára
MNL GyMSMGyL – MNL Győr–Sopron–Moson Vármegye Győri Levéltára
MNM – Magyar Nemzeti Múzeum
MPL – Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont
MTA HTMT –Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyarok Titkársága
PTE – Pécsi Tudományegyetem
PTE BTK IDI – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet– és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
PTI – Politikatörténeti Intézet
SZTE Szegedi Tudományegyetem
SZTE KKL – Klebelsberg Könyvtár és Levéltá
VI – VERITAS Intézet és Levéltár

Kötetek tartalomjegyzéke

A familiaritás átalakulásától a modern bürokráciáig
A (köz)igazgatás és a (köz)szolgálat története Magyarországon a késő középkortól a 20. századig

I. kötet
A magyarországi bürokratizáció kezdeteitől a 18. század végéig

Előszó 7

A SZERVITOROK, FAMILIÁRISOK, „HIVATALNOKOK” A 15–16. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Incze János: *Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrier tükrében* 19

Árvai Tünde: *Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában* 35

Kovács Mihai: *Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)* 57

Kádas István: *Persona vicecomitis. Az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig* 97

HIVATALOK VILÁGA A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

H. Németh István: Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában 127

Dominkovics Péter: A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában. A dunántúli vármegyék példáján 145

Kónya Annamária: *A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása* 159

Kónya Péter: *Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században* 169

Sinka Viktor Róbert: *Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–Oszmán-diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)* 179

Gebei Sándor*: A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis”* 195

Nagy János: *Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (kérdésfelvetések és első eredmények)* 211

Kulcsár Krisztina: *Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál* 229

EGYÉNI (HIVATALI) KARRIEREK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

Bódai Dalma: *Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján* 247

Gillich Olivér: *Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében* 269

Borbély Zoltán: *Szemere Pál pályafutása* 285

Koleszár Krisztián: *Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)* 309

Nagy Janka Teodóra: *Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete* 325

Kötetek szerzői 343

Kötetek tartalomjegyzéke 347

II. kötet
II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

Előszó 9

VÁRMEGYEI ÉS VÁROSI ADMINISZTRÁCIÓ A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYARORSZÁGÁN

Biczó András: *A Bihar vármegyei altörvényszék (iudicium subalternum) személyzete 1787–1789 között az állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján* 17

Deák Ádám: *Karrierutak és tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között* 43

Pintér Tamás: *Az autonómia ünnepe vagy egyszerű megerősítés? A tisztújítások hatása és megítélésük Baranya példáján (1790–1848)* 55

Berecz Anita: *„A polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve" A veszprémi nemesek helyhatósági választójoga 1848-ban* 79

HIVATALI KARRIERUTAK A REFORMKORI MAGYARORSZÁGRÓL

Czinege Szilvia: *Apponyi György országbírósága* 103

Kovács Dániel László: *Vázlat Sigray Károly és Széchényi Ferenc somogyi főispánok tevékenységének megítéléséhez* 119

Völgyesi Orsolya: *Egy író a jegyzői hivatalban* 135

Héjja Julianna Erika: *Szépreményű diurnistából bukott vármegyei alpénztárnok* 151

HIVATALI SPECIALIZÁCIÓ PÉLDÁI A DUALIZMUS KORÁBÓL

Koncz Ibolya Katalin: *Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont* 171

Ogoljuk-Berzsenyi Anett: *A budapesti közkórházi rendszer felügyelete, működtetése a dualizmus korában* 187

Szabó Szilárd: *A Nyilvántartó Iroda. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és elhárító szervének felépítése és helye a monarchia hadügyi irányításában* 203

HIVATALI KARRIERUTAK A 19–20. SZÁZADBÓL

Tóth-Barbalics Veronika: *„Szerencs bácsi”, „a „mozgató sróf”. Egy tisztviselői pályakép a főrendiházból* 229

Csik Tamás: *A szolgálat ára. Kristóffy József, „darabont belügyminiszter” és a Fejérváry-kormány királyi biztosainak nyugdíjazása 1906-ban* 249

Pál Judit: *Meddig mehet el egy „igen agilis” főispán? Egy gömöri főispán korrupciós ügye az első világháború idején* 269

Janek István: *Jehlicska Ferenc katolikus pap és Dvortsák Viktor levéltáros életpályája és karrierje, akik a monarchiában szocializálódtak, és államelnöki vagy vezető pozíciót akartak elérni a XX. században* 289

Ignácz Károly: *Egy menekült tisztviselő karrierje a trianoni Magyarországon. Semsey Aladár, Újpest polgármestere (1922–1938)* 303

Végső István: *Kellemetlen illatú pör. Dr. Silling Ede, egy felfüggesztett polgármester ügye* 319

Vörös Zsolt: *Közös töréspont a Baranya vármegyei karrierutakban? A valjevói internálások* 329

Löffler Tibor: *Politikai lojalitás, B-listázás, boszorkányüldözés. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások az 1989/90-es rendszerváltás során* 343

A HIVATALOK MODERNIZÁCIÓJÁNAK JOGELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI

Petrasovszky Anna: *Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé* 363

Sallai Balázs: *Az elveszett pragmatika. Egy sikertelen kísérlet a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotására – európai kontextusban* 379

Albert Zoltán *Máté: Kormányzati címer- és pecséthasználatok 1944 végétől 1946 elejéig* 403

Kötetek szerzői 419

Kötetek tartalomjegyzéke 423

Contents of the Volumes

From the Transformation of Familiaritas to Modern Bureaucracy: The History of Administration and Public Service in Hungary from the Late Middle Ages to the Twentieth Century

Volume I. From the Late Middle Ages to the End of the Eighteenth Century

Preface 7

SERVITORS, FAMILIARES, AND "OFFICIALS" AT THE TURN OF THE FIFTEENTH AND SIXTEENTH CENTURIES

Incze János: *Kaspar Schlick's Hungarian Grants in the Light of His Real and Virtual Career* 19

Árvai Tünde: *Career Opportunities in the Service of the Garais* 35

Kovács Mihai: *The Personnel of the Vicariates of the Transylvanian Diocese at the End of the Middle Ages, 1472–1527* 57

Kádas István: *Persona vicecomitis: From the Vice-Count's Familiaris to the Institution of the County Juror* 97

THE WORLD OF OFFICES IN EARLY MODERN HUNGARY

H. Németh István: *State and Municipalities: The Emergence of Officialdom in the Administration of Free Royal Towns in Hungary* 127

Dominkovics Péter: *The Role of the Jesuit Gymnasium of Sopron in the Education of Eighteenth-Century County Office-Holders: The Example of the Transdanubian Counties* 145

Kónya Annamária: *The Formation and Administration of the Reformed Church District of Tiszáninnen* 159

Kónya Péter: *The Self-Government of Eperjes and Its Changes in the Seventeenth Century* 169

Sinka Viktor Róbert: *Gift or Blackmail? Habsburg–Ottoman Diplomacy and the System of Gift-Giving, 568–1593* 179

Gebei Sándor: *The Legislative Institution of the Confederation Led by Ferenc Rákóczi II: The Conventus Generalis* 195

Nagy János: *Members of the Inner Council of the Town of Pest between 1705 and 1790: Research Questions and First Results* 211

Kulcsár Krisztina: *Job-Seeking Opportunities and Methods at Eighteenth-Century Central Government Authorities* 229

INDIVIDUAL OFFICIAL CAREERS IN EARLY MODERN HUNGARY

Bódai Dalma: *Familiares, Presence, and Administration: Reconstructing the Court of György Thurzó on the Basis of the Biccse Account Books* 247

Gillich Olivér: *Career Opportunities in Early Modern Eastern Diplomacy: The Secretaries of the Habsburg Embassy in Constantinople in the First Half of the 1580s* 269

Borbély Zoltán: *The Career of Pál Szemere* 285

Koleszár Krisztián: *Patterns of Estate Officers' Abuses in the Szádvár Estate, Sixteenth to Eighteenth Centuries* 309

Nagy Janka Teodóra: *The Double Life of Farkas Cserei of Nagyajta (1719–1782), Transylvanian Court Councillor and Referendary* 325

Authors 343

Contents of the Volumes 347

Volume II. From the Era of Joseph II ot he End of the Twentieth Century

Preface 9

COUNTY AND URBAN ADMINISTRATION IN HUNGARY IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Biczó András: *The Personnel of the Bihar County Subaltern Court (iudicium subalternum) between 1787 and 1789 on the Basis of Official Correspondence Concerning Appointments* 17

Deák Ádám: *Career Paths and County Elections in Csanád County between 1790 and 1848* 43

Pintér Tamás: *A Celebration of Autonomy or a Mere Confirmation? The Impact and Perception of County Elections through the Example of Baranya, 1790–1848* 55

Berecz Anita: *"Interpreting the Idea of Civil Legal Equality in Its Pure Sense": The Municipal Voting Rights of the Nobles of Veszprém in 1848* 79

OFFICIAL CAREER PATHS IN REFORM-ERA HUNGARY

Czinege Szilvia: *György Apponyi as Judex Curiae* 103

Kovács Dániel László: *An Outline for Assessing the Activities of Károly Sigray and Ferenc Széchényi as Lord Lieutenants of Somogy County* 119

Völgyesi Orsolya: *A Writer in the Notarial Office* 135

Héjja Julianna Erika: *From a Promising Diurnist to a Disgraced County Deputy Treasurer* 151

EXAMPLES OF OFFICIAL SPECIALISATION FROM THE DUALIST PERIOD

Koncz Ibolya *Katalin: Providentia et Innovatio: The Introduction of the Hungarian Pension System as a Social and Economic Turning Point* 171

Ogoljuk Berzsenyi Anett: *The Supervision and Operation of Budapest's Public Hospital System in the Dualist Period* 187

Szabó Szilárd: *The Evidenzbureau: The Structure and Position of the Austro-Hungarian Monarchy's Military* 203

OFFICIAL CAREER PATHS FROM THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

Tóth-Barbalics Veronika: *"Uncle Szerencs", the "Driving Screw": The Career Profile of an Official in the House of Magnates* 229

Csik Tamás: *The Price of Service: The Retirement of József Kristóffy, the "Darabont Minister of the Interior", and the Royal Commissioners of the Fejérváry Government in 1906* 249

Pál Judit: *How Far Could a "So Highly Agile" Lord Lieutenant Go? A Corruption Case Involving a Lord Lieutenant of Gömör County during the First World War* 269

Janek István: *The Life Courses and Careers of the Catholic Priest Ferenc Jehlicska and the Archivist Viktor Dvortsák: From Socialisation in the Monarchy to Twentieth-Century Political Ambitions* 289

Ignácz Károly: *The Career of a Refugee Official in Trianon Hungary: Aladár Semsey, Mayor of Újpest, 1922–1938* 303

Végső István: *An Unpleasant-Smelling Lawsuit: The Case of Dr Ede Silling, a Suspended Mayor* 319

Vörös Zsolt: *A Common Breaking Point in Career Paths in Baranya County? The Internments in Valjevo* 329

Löffler Tibor: *Political Loyalty, B-Listing, and Witch-Hunting: Political and Ideological Challenges to State and Public Administration during the Regime Change of 1989/90* 343

LEGAL-THEORETICAL AND PRACTICAL QUESTIONS OF THE MODERNISATION OF OFFICES

Petrasovszky Anna: *Philosophy or Jurisprudence? The Teaching of Natural Law on the Path towards the Professionalisation of Legal Scholarship* 363

Sallai Balázs: *The Lost Pragmatic: A Failed Attempt to Draft a Hungarian Civil Service Code in a European Context* 379

Albert Zoltán Máté: *Governmental Use of Coats of Arms and Seals from Late 1944 to Early 1946* 403

Authors 419

Contents of the Volumes 423